

319023

Junger Ervin

Bartók és a zsidó diaszpóra

Adatok Bartók Béla művészi és társadalmi kapcsolataihoz

16/1997

349.023(16) 310033
Bartók és a zsidó diaszpóra

Bartók és a zsidó diaszpóra

Adatok Bartók Béla művészi és tudományos munkásságáról

16. szám
1997. október

Budapest

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

1997

Méghis a
Szoros Alapítvány
(Budapest - New York)
tanácsadással

MTA JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT
BUDAPEST

MTA JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT.

ÉRTESÍTŐ

Szerkeszti Komoróczy Géza

10725
1997
16. szám

1997. október

Megjelent a
Soros Alapítvány
(Budapest – New York)
támogatásával

16
997
Junger Ervin

3.9.023(16) 319023
20 1517

Bartók és a zsidó diaszpóra

Adatok Bartók Béla művészi és társadalmi kapcsolataihoz

Budapest

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

1997

MAGYAR
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A kötetet szerkesztette

Komoróczy Géza

A mutatók összeállításában közreműködött

Benczik Vera

Technikai munkatárs

Egyedné Arányi Zsuzsa

Kiss Andrea Zsuzsanna

A hátsó borítón

Berény Róbert Bartók-arcképének reprodukciója (*Ma*, 1918. február 1)

ISBN 963-508-0190

ISSN 0239-1007 (MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő)

© Junger Ervin, 1997

© MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1997

Tartalom

Előszó ... 7

- I. A századelő évtizedeiben ... 17
 - II. Két világháború között, a faszizmus árnyékában ... 34
 - III. Amerikai tragédia ... 51
 - IV. Adattár ... 64
- Irodalom ... 239
- Mutatók ... 245
- Bartók művei ... 245
 - Személynevek ... 249
 - Földrajzi nevek ... 275
 - Hírlapok, folyóiratok ... 281

Előszó

A jelen tanulmány – eredeti héber és angol változatában – az izraeli olvasóközönség számára íródott, azzal a céllal, hogy feltárja a kapcsolatokat Bartók Béla élete, illetve művészete és a zsidó diaszpóra művész- és művészetbarát társadalma között.

Izraelben természetesnek számít, hogy a szellemi alkotás legkülönbözőbb területeit veszik vizsgálat alá a zsidó közösséghez való viszonyuk szempontjából. Legyen az, mondjuk, a zsidó Nobel- vagy Pulitzer-díjasok, jeles zenészek, írók, politikusok stb. élete és működése, vagy akár azoknak a nem zsidóknak a tevékenysége, akiknek pályafutása valamilyen módon kapcsolatba került a zsidósággal. Ez a törekvés nem más, mint a zsidóság helyzetének és teljesítményének számbavétele a diaszpóra történetének évszázadaiban.

Nem izraeli különlegesség a diaszporában élő zsidók szellemi teljesítményének vizsgálata: a magyarországi olvasó nem egy olyan munkát kapott már a kezébe, amely az Amerikában vagy szerte a világban más országokban, más nyelveken, más kultúrákban nevet szerzett magyarok, például, művészek vagy Nobel-díjas tudósok teljesítményét vizsgálja, s a magyar diaszpóra tagjai, akik a kényszerűen vagy szabad akaratukból választott másik kultúrában teljesítményt értek el, asszimilánsok, legalább részleges asszimilánsok, mint a zsidóság Magyarországon. Hasonló a helyzet az orosz vagy lengyel emigrációval is. Színezi a képet, hogy az effajta vizsgálatok során olykor – többnyire – minden különösebb megjegyzés nélkül magyarnak szokták venni a magyarországi eredetű jeles zsidó személyiségeket is. A következőkben így járunk el mi is: zsidóként vesszük számba, zsidó származásuk, esetenként többé-kevésbé ép zsidó identitásuk, olykor pedig a zsidósággal közös – a XX. században: tragikus – sorsuk okán, azokat a személyeket, akiket az asszimiláció társadalma, s benne ők maguk is, magyarnak tekintett, joggal.

E sorok írója úgy érzi, hogy munkájával olyan anyagot tár fel az olvasó előtt, mely a XX. század legjelentősebb – és Izraelben is leggyakrabban játszott – zeneszerzőjének emberi és erkölcsi nagyságát méltó módon jelzi.

A magyarországi olvasó okkal kérdezheti: van-e egyáltalán jogosultsága vagy értelme egy olyan összeállításnak, mint amilyent a jelen tanulmány eléje tár. Erre a kérdésre az izraeli zenei élet szempontjából a válasz feltétlenül igenlő. De a szerző úgy véli, hogy a magyar nyelvű olvasó tájékozottságát is gazdagíthatja az életrajz specifikusan zsidó vonatkozású elemeinek feltárása. Felhívjuk azonban a magyar olvasó figyelmét arra, hogy nem állt szándékunkban a ma már igen terjedelmes Bartók-irodalmat egy újabb – és esetleg haszon-

talán – életrajzzal gyarapítani. Inkább arra törekedtünk, hogy az életrajznak egy olyan aspektusát vizsgáljuk meg, amelyre az eddigi Bartók-irodalom nem fordított különösebb figyelmet.

Tanulmányunk alapötlete tulajdonképpen alkalomhoz és meghatározott időponthoz kötődik. Az 1995 szeptemberében lezajlott Bartók-megemlékezéseknek az izraeli héber és más nyelvű média, beleértve az *Új Kelet* című napilapot is, igen tág teret szentelt.¹ Számos izraeli szakembertől – ide értve e sorok íróját is – kértek cikket, megemlékezést, méltatást. Az izraeli zenei élet sajátosságának megfelelően ezeknek a cikkeknek közös elemük volt, hogy hangsúlyozták a zsidók szerepét Bartók Béla élete során és pályájának alakulásában.²

¹ Az *Új Kelet*, mely most Tel-Avivban jelenik meg, jelenleg a magyar zsidó diaszpóra egyetlen napilapja.

² Hogy történetesen ki zsidó vagy zsidó származású a szellemi életben, Közép- és Kelet-Európában a Holocaust – a zsidók állami eszközökkel való üldöztetése és tömeges meggyilkolása – óta nem szokás, nem illik, nem szabad nyilvánosan firtatni. Közéleti személyiségek és magánemberek zsidó voltak vagy zsidó származásának fölemlgetése, éppen a zsidótörvények és a Holocaust emléke miatt, az üldöztetések emlékét idézi, az antiszemitizmus asszociációját ébreszti fel. Zsidóként közéleti szerepet vállalni az elmúlt fél évszázad során is csak a hitéletben és az ehhez kapcsolódó hivatalos zsidó szervezetekben lehetett. Az illető országok, s közelebbről, Magyarország szellemi életében részt vevő művészek túlnyomó többsége valójában, ahogy mondani szokás, asszimiláns volt, mint professzionalista mindenképpen, de ha esetleg az üldöztetésekről beszélt, még akkor is többnyire csupán eufémizmusokban. A történetek miatt szégyent és közvetett felelősséget érző és azokat lehetőleg jóvátenni vagy feledtetni akaró közeg pedig éppen azzal hangsúlyozta szembenállását mindenfajta antiszemitizmussal, hogy nem tett különbséget zsidók és nem zsidók között. Ily módon a diaszporában, a felszínen, szükségképpen – s egy önmagában pozitív jelenség hátrányos következményeként – láthatatlanná vált a zsidó társadalom, az esetleg specifikusan zsidó magatartás és teljesítmény is. Ez a post-Holocaust helyzet valamelyest kihatott visszamenőleg is a történeti kutatásokra. Vizsgálódásaink, amelyek a magyar zenei életben és a magyar társadalomban Bartók élete és működése felől nézve a zsidók szerepét próbálják meghatározni, a mai Magyarországon talán szokatlanként hatnak. A kutatás fő nehézsége, ezeken az elvi megfontolásokon túl, éppen abban áll, hogy a diaszpóra körülményei és a

Holocaust utáni helyzet folytán nemcsak hogy nem illik, de sokszor egyáltalán nem is lehet tudni, ki zsidó vagy zsidó származású. Arról már nem is beszélve, hogy a fél-, negyed- vagy háromnegyed-zsidó származás szerinti megítélés ma is könnyen beletorkollhatik a zsidótörvények által annak idején a gyakorlatba átültetett fajelméletbe. Magyarországon éppen a "zsidózás" – értsd: magyar / magyarországi / magyar nyelvű művészek elkülönítése zsidó minőségükben a többiekől – számít diszkriminációnak.

Mindennek tudatában is vállaltuk dolgozatunkban a zsidók szerepének vizsgálatát. Tárgyunk, anyagunk történeti, s az nem kétséges, hogy a zsidótörvények előtti Magyarországon számon tartották a zsidó származást, számított, kinek-kinek magának, s a közegnek is, hogy zsidó-e valaki. S ami ennél is lényegesebb: a zsidó diaszpóra történeti szerepének vizsgálata nem végezhető el anélkül, hogy az illető országok társadalmában, művészeti életében legalább a vizsgálat céljából alkalmazzuk a zsidó – nem zsidó osztályozás szempontját. Az eredmény, amire juthatunk, természetesen, nem annyira művészettörténet – zenetörténet stb. – lesz, inkább társadalomtörténet, szociológia, zenei szociológia, mondjuk, de az biztos, hogy képet fog adni a zsidó polgári közönség érdeklődéséről, igényéről, elkötelezettségéről a modern művészet iránt.

A Bartók életében szerepet játszó személyek zsidó volta, ha magának Bartóknak a megjegyzéseitől eltekintünk, adatainkból közvetlenül rendszerint nem derül ki: az illetők Bartókkal nem mint zsidók tartották fenn a kapcsolatot, hanem mint barátok, művészek, pártfogók. Bartók direkt megjegyzései, amint erről mindjárt külön is beszélni fogunk, rendszerint a vidéki magyar középosztály közhelyes antiszemitizmusát közvetítik, nála, mondhatni, reflektálatlanul.

A zsidó személyi vonatkozások megállapításánál esetenként a következő munkákra támaszkodtunk:

Encyclopaedia Judaica (Jerusalem: Keter, 1972)

Holde, Arthur, *Jews in Music* (Philosophical Library) (New York, 1959)

Reményi Gyenes István, *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 1995)

Saleski, Gdal, *Famous Musicians of Jewish Origin* (New York: World Publishing Co., 1950)

Scheiber Sándor, "A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól. Kitekintéssel Bartók Bélára", in: Scheiber, *Folklór és tárgytörténet*, III (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1984), 151–218. old., s kül. 206–215. old.

Az ebből a szempontból kiaknázható általános dokumentációs-anyag szerves része a Bartók-irodalomnak, jóllehet anélkül, hogy zsidó vonatkozásai valaha is külön elemzést kaptak volna. Nyomatékosan ki kell mondanunk, hogy Bartóknak, természetesen, volt számos nem zsidó kapcsolata is, nem egy közülük meghatározó jelentőségű. Feltűnő azonban a Bartók-életrajzban, hogy zsidó vagy zsidó származású előadóművészek, zenetudósok és zenekritikusok szinte példátlan módon támogatták őt egész élete és művészi pályája során Magyarországon és külföldön egyaránt. Neves zsidó – zsidó származású – támogatóinak és segítőtársainak száma oly nagy, hogy már itt, ennek az előszónak a keretében le kell szögeznünk: a velük kapcsolatos adatok áttekintésében nem törekedhettünk teljességre, és abban is biztosak vagyunk, hogy még sok, egyelőre lappangó információ és adat vár feltárára ebben a vonatkozásban.

Válaszra vár az a kérdés is, hogy mennyire voltak sajtóságosan Bartók helyzetére jellemzők az arányait tekintve valóban igen szerteágazó zsidó kapcsolatai, vagy pedig ezek esetleg inkább magától értetődőnek számítottak bizonyos társadalmi rétegben, bizonyos foglalkozási körben, bizonyos szellemi beállítottság mellett.

Hasonlóképpen figyelmes elemzést érdemel az, hogy a zsidók milyen szerepet játszottak Bartók mindennapi életében, mennyire foglalkoztatta őt az ún. zsidókérdés, mely a századfordulótól – pontosabban: a tisaeszlári vérvádpert éveitől (1882/83) – a második világháborúig nagyon is eleven és élénken vitatott probléma volt Magyarországon.

Bartók és a zsidóság viszonyával eddig – tudomásunk szerint – csak Scheiber Sándor foglalkozott. Tanulmányának eredeti címe ez: "A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól. Kitekintéssel Bartók Bélára."³ Már maga ez a cím is mutatja, hogy a tanulmány, minden értéke és gazdag eredményei mellett is, nem önmagában, nem Bartók szempontjából, hanem csupán a magyar

Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest, 1929; reprint: 1987 k.)

A Mutatókban (Személynevek) rövidített formában általában utalunk is ezekre a munkákra és esetleges egyéb forrásainkra.

³ Scheiber Sándor "A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól. Kitekintéssel Bartók Bélára", in: Scheiber, *Folklór és tárgytörténet*, III (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1984), 151–218. old., s kül. V. rész, 206–215. old.: "Bartók és a zsidók". – Scheiber tanulmányának eredeti – rövidebb – változata olaszul jelent meg: "La cultura ebraica ungherese e Béla Bartók (Budapest, 1890–1919)", *L'anima e la forme* (Milano: Electa, 1981), 222–231.

zsidóság szellemi életének vizsgálata keretében elemzi Bartók és zsidóság – pontosabban, a pesti zsidóság – kapcsolatát. A nézőpont megválasztása azzal a következménnyel járt, hogy Scheiber már nem foglalkozhatott Bartók és a zsidóság viszonyával az első világháború utáni időszakban, sem pedig az 1930/40-es évekkel magyarországi, illetve európai zsidó vonatkozásaikban, de Bartók zsidó kapcsolataival amerikai éveiben sem. Mindamellet mégiscsak Scheiber tanulmánya jelölte ki azt az utat, amelyen a kutató elindulhat, ha Bartók és a zsidóság viszonyát életrajzi, zenetörténeti, szociológiai vagy társadalomtörténeti szempontból elemezni akarja. Mi magunk is nagymértékben felhasználtuk az általa gyűjtött adatokat, figyelemmel voltunk elemzéseire és értékeléseire, s részben őt követtük a Bartók életében szerepet játszó személyek közül többek zsidóságának vagy zsidó származásának meghatározásában is.

E sorok írója az 1995 őszi Izraelben megjelent írások nyomán fordult egyre nagyobb érdeklődéssel Bartók zsidó kapcsolatainak története felé. A munka első szakasza egy több hónapot magába foglaló információ- és adatgyűjtés volt. Az összegyűjtött anyag rendszerezését 1996. januárjában kezdte el. A jelen munka ezután kezdett alakot öltetni.

A történeti elemzés azt kívánta, hogy adatainkat az életrajz rendjén tekintsük át, mert változott Bartóknak a zsidósággal kapcsolatos felfogása is; kezdetben láthatóan polivalens és ellentmondásos volt, élete utolsó korszakában azonban, amikor a fasizmus terjeszkedése számára is nyomasztóvá vált, tiltakozott a zsidóüldözések ellen.

Válasz nélkül kell hagynunk azt a kérdést, hogy Bartók filozofizmusának tekinthető-e. De talán magának a kérdésnek, s közelebbről, a filozofizmus fogalmának sincs sok értelme azon a síkon, amelyen Bartók társadalmi kapcsolatai mozogtak.

A válasz mérlegeléséhez nyilván figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy kezdetben, ifjúsága idején, Bartókban bizonyos idegenkedés élt a zsidók iránt, sőt, a század első éveiben, a magyar jövőt illető elképzeléseinek megfogalmazásakor némely egyenesen antiszemita értékkelhető megnyilatkozása is volt, bár jobbra csak a közhelyes megfogalmazások szintjén. A vidéki magyar középosztály közhelyes antiszemizmus, mondhatni, reflektálatlanul élt gondolkodásában. Amikor Pestre került, s tanárai és társai révén bejutott a főváros polgári társadalmának kulturális elitjébe, ennek az elitnek zenei érdeklődésű köreiből: zsidókkal találkozott, zsidók fordultak feléje – vagy általánosabban: az új zenei felfogás felé – érdeklődve és segíteni akarva. Lesznai Anna nagy regé-

nye, a *Kezdetben volt a kert*,⁴ nemcsak a közeget mutatja be, bár inkább irodalmi és politikai vonatkozásaiban: megörökítette azt a kulturális és társadalmi sokkot is, amely a fiatal vidéki tehetséget ebben a pezsgő szellemi légkörben érte. De emlékezhet az olvasó Babits Mihály regényére, *Halálfiái* (1927) is, vagy akár Balázs Béla postumusan kiadott *Napló*-jára; utóbbit, mellesleg, a jelen munka is kiaknázza. Bartók közhelyes, érzelmi zsidóellenessége Budapesten, tanulóéveiben és zenészi pályája elején, beleütközött abba a tapasztalatba, hogy tanárai és tanuló társai, támogatói és közönsége számottevő részben zsidó vagy zsidó származású. Ez a közeg hangsúlyozottan városias és polgári volt, művészetpártoló, olykor sznob, s elkötelezett a modern kultúra, ezen belül pedig különösen a magyar nemzeti kultúra iránt: nem mint zsidó élt. Művészi törekvéseihez természetes háttérrel, sőt, megértést és segítséget is talált a polgári közegben: a reflektálatlan zsidóellenességnek Bartók művészi pályáján nem volt táptalaja. Mi több, pályája elején a modern nemzeti művészet megteremtésének szándéka, Bartók "magyaros" korszaka, feltűnő párhuzamokat mutat a művészet több más ágában – építészet, iparművészet, képzőművészet, színház – tevékenykedő zsidó tehetségek munkásságával. Hosszú jegyzék helyett csak néhány nevet említünk. Lajta Béla, Fényes Adolf, Iványi-Grünwald Béla, Beck Ö. Fülöp, Ligeti Miklós (a városligeti Anonymus szobrása), Vedres Márk, Kozma Lajos, Róna József (övé Savoyai Jenő lovas-szobra a Várban), Telcs Ede és Kallós Ede (Vörösmarty-szobor), Hevesi Sándor (a Nemzeti Színház rendezője). A magyar népművészet hagyományainak beemelése a modern művészetbe jelentős részben éppen zsidó művészek programja volt.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy később, már az 1930-as években, és a fasiszta Olaszország, náci Németország árnyékában, Bartók kiállása zsidó, zsidó származású személyek mellett esetleg erősítést kapott sajátos diszpozíciójától is, attól a lelki hajlamtól, amit ő maga úgy határozott meg, hogy az elnyomottak pártján áll.

Bartók gondolkodásának és viselkedésének szélső pontjait az említett kettős élmény határozta meg. Megvetően nyilatkozott a századelő, úgymond, elzsidósodott Budapestjéről – de igen hamar, már az első világháborút

⁴ Lesznai Anna, *Kezdetben volt a kert*, I–II (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966)

megelőző évtizedben rájött arra, hogy igazi támogatói éppen ezekből a rétegekből kerülnek ki.⁵

“Egész léteemet zsidóknak köszönhetem”

– írta édesanyjának egy levélben (1901),⁶ s ezt nemcsak a szoros értelemben vett megélhetésre értette.

Az 1920-as évek végén Bartók, a hivatalos Magyarországtól fokozatosan elszakadva, magába zárkózva és csaknem teljes elszigeteltségben, szinte kizárólag külföldi kapcsolatainak élt – de az említett előzmények ellenére is állástalan sógora érdekében előbb írásban, majd személyesen is gazdag művészetpártoló zsidókhöz: br. Hatvany Lajoshoz, br. Chorin Ferenchez és Fenyő Miksához fordult segítségért (1928) – igaz ugyan, hogy figyelmeztette sógorát: ne reméljen sokat, mert, úgymond, “zsidónak zsidó felé hajlik a keze”.⁷ 1938-ban udvariasan bár, de visszautasította a jeruzsálemi *Musica Hebraica* felkérését egy cikk megírására – de habozás nélkül aláírta az első zsidótörvény (1938: xv. tc.) ellen tiltakozó memorandumot. Tragikus amerikai évei folyamán nem egyszer került feszült viszonyba az ASCAP⁸ főként zsidókból álló vezetőségével – de amerikai érvényesülésének útját zsidó zenészek: Reiner Frigyes, Ormándy Jenő, Doráti Antal, Szigeti József, Benny [Benjamin David] Goodmann, Nathan Milstein, Serge Koussevitzky, Yehudi Menuhin egyengették, biztos kézzel, tapintatosan, s irántuk ő maga is meleg érzelmeket táplált.

A Bartók-életrajzokat böngészve, figyelmünket még egy érdekes mozzanat vonja magára. Bartók magánéletében szinte állandó zsidó jelenléte tapasztalunk. Ezt a megállapítást tanulmányunk adattári része gazdag anyaggal bizonyítja. Zeneakadémiai éveiben tanára, Thomán István vezette be a társaságba. Schiffer Adolf ajánlotta be Popper Dávidnak.⁹ Ők ketten kérték fel elsőként hangversenyeiken közreműködésre. Akadémistaként a br. Hirsch

⁵ Scheiber: “A pesti évek elején még tőle is lehetett olvasni leveleiben utalásokat az elzsidósodott Budapest ellen. Saját tapasztalata azonban a zsidók mellé állította” (id. h., 214. old.).

⁶ CsLev. 46, no. 39; lásd Adattár (1901. október 5).

⁷ CsLev. 445, no. 608; lásd Adattár (1928. augusztus 17).

⁸ ASCAP: American Society of Composers, Authors and Publishers.

⁹ Popper Dávid jellemzéséhez lásd D. I, 341.

Klára Jótékonyági és Segélyező Egyesület Alapítványtól¹⁰ kért és kapott támogatást, ez tette lehetővé, hogy kigyógyuljon 1900 őszi súlyos tüdőbetegségéből. Szívesen látott vendége volt a főváros zsidó szalonjainak; legfőbb szellemi támogatói eleinte Gruber Henrikné, Lukács József bank-igazgató, br. Kohner Adolf és br. Hatvany Lajos voltak. Magántanítványainak nagy többsége zsidó vagy zsidó származású volt – erről elégszer ír családi levelezésében ő maga is, még ha olykor gúnyos megjegyzésekkel vagy tréfával kíséri is a közlést. Az Arányi leányok, akikkel Bartók élénk társasági életet élt a Zeneakadémia körében, később, külföldön is fontos kapcsolat maradtak számára, s egyikük, Jelly, pályája későbbi szakaszában egyik legfontosabb külföldi művész-partnere volt. Érzelmi életében első házassága előtt – a legfontosabb Geyer Stefán kívül is – két zsidó női névvel találkozunk. Ezen nők, helyesebben: hozzá hasonló korú leányok egyike Fábíán Felicie, akihez igen erős érzelmi kapcsolatok fűzték, direkt verbális bizonyíték nélkül is, édesanyjához írt leveleinek hangja alapján nyugodtan mondhatjuk: valódi ifjúkori fellángolás, olyannyira, hogy édesanyjának még a leány fényképét is elküldte, majd sürgetve visszakérte, és szorgalmazta a két család érintkezését.¹¹ A másik leány Freund Etelka, akivel a szoros érintkezés mindkettejük egyidejű házasságkötésének napjaiban szakad majd meg, hogy később, az évek folyamán is mint laza barátság fennmaradjon. Bartók népdal-gyűjtő utazásainak valóságos krónikája az a képeslap-sorozat, amelyet útja különböző állomásairól, sűrű egymásutánban, rövid beszámolókkal Freund Etelkának küldött. Egyébként Bartók érzelmi kapcsolatuk megszakítása után is fenntartotta a meleg barátságot Geyer Stefánal is, tőle végül is főként a vallásos hit – Geyer Stefán erős katholicizmusa – választotta el; fiatalságának baráti kapcsolatai közül Bartók és felesége végleges elutazásuk előtt ővele találkoztak utoljára, már úton Amerikába. Bartók opera- és táncjáték-librettóinak szerzői, Balázs Béla és Lengyel Menyhért szintén zsidók voltak; amaz, mondhatni, a barátja Bartóknak egy időben. Két hegedűs partnere, Szigeti József és Székely

¹⁰ Lásd Adattár (1900. november 29).

¹¹ “Bartók az első akadémiai hónapoktól kezdve vonzódott hozzá, és érzelmeinek schumanni formában, dalciklusban adott kifejezést.” Lásd Tallián Tibor, *Bartók Béla szemtől-szemben* (Budapest: Gondolat, 1981), 30. old. – Az itt említett dalok Rückert, Lenau és Goethe szövegeire íródtak. Ugyanebből a korszakból való a «Variációk FFBB hangokra». (FFBB: Fábíán Felicie és Bartók Béla nevének kezdőbetűi.) – Az érzelmes kapcsolat hirtelen szakadt meg: Fábíán Felicie meghalt, igen fiatalon.

Zoltán, hosszú időn át talán mindenki másnál többet tettek azért, hogy műveit szerte a világban megismerjék. Külföldi vendégszereplései alkalmából, a romániai hangverseny-turnék keretében, a sok kínálkozó lehetőség közül Bartók szívesen fogadta el ismerős zsidó családok meghívását: náluk lakott, étkezett és gyakorolt. Ugyanígy Nyugat-Európában is, például, Hollandiában. Budapesten, 1938-ban, válságos időkben Bartók az Izr. Leányárvaház javára adott hangversenyt. 1940-ben kiskorú Péter fia hivatalos ügyeinek intézésére a zsidó Hajnal Tibor dr.-t kérte fel.¹² Házi orvosai kezdettől fogva szinte mind zsidók vagy zsidó származásúak voltak; gyámhatósági és egyéb jogi vonatkozású ügyekben zsidó ügyvédhez fordult, még azokban az években is, amelyekben az ún. zsidótörvények miatt a zsidó ügyvédek tevékenysége már erősen korlátozott volt. Ugyanebben az időszakban számos lehetősége lett volna arra, hogy nem zsidó munkatársat vegyen maga mellé segítségül, s ő mégis a zsidó Deutsch Jenőt választotta. Amerikai vízum-kérvénye érdekében Reiner Frigyes és szomszédja, a történetesen szintén zsidó Edward Wallerstein vállaltak készségesen kezességet. Amerikában, érzelmi elszigeteltségében és betegen, Koussevitzky és Menuhin megrendelése adtak neki erőt újabb jelentős munkák megírásához – és anyagi segítséget megélhetéséhez. A Kecskeméti házaspárnak címzett utolsó amerikai levelek Bartók személyes kitarulkozásának megrendítő dokumentumai. Akik 1945. szeptember 26-án élete utolsó perceiben halálos ágya mellett voltak: kezelőorvosai, Lax Imre és Israel Rappaport, valamint a Kecskeméti házaspár: zsidók valamennyien.

Felvetődhet az a kérdés, hogy Bartók sűrű és sokféle zsidó kapcsolata vajon tudatos – netán ösztönös – választás volt-e, bármelyik – vagy mindkét – részről, avagy csupán véletlen? Véleményünk szerint mind a három – vagy öt – eset lehetséges, de a kérdés abszolút megválaszolására nem akarunk vállalkozni. Ítélje meg az olvasó.

*

Tanulmányunk címében tudatosan hangsúlyozzuk, hogy vizsgálódásaink tárgya a zsidó diaszpóra. Izrael állami újra-alakulásának idején (1948) Bartók már három éve halott volt. Már korábban is, az angol mandátum alatt, a Magyarországról Palesztinába kivándorolt magyar-zsidó muzsikuskok (Fehér Ilona, Fenyves Loránt, Hajdu András, Hauser Miksa, Kelen Pál, Lengyel Vera, Pártos Ödön, Pataki László, Vincze Ilona és sokan mások) igen sokat tettek Bartók

¹² A már hatályban lévő zsidótörvényekből kifolyólag ez sem volt éppen előnyös választás.

népszerűsítéséért. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy főként ők teremtették meg Izraelben a későbbi Bartók-kultusz alapjait, s részben nekik köszönhető, hogy napjainkban Izraelben – ez tény – Bartók a legtöbbit játszott XX. századi zeneszerző.

Bartók családfájának összeállításához a leghitelesebb helyi információkat szolgáltatták: a Klein fivérek, valamint Glück Jenő és Wetzler Éva.¹³ Élete és hangversenyei történetének, művészete kortársi visszhangjának kiváló dokumentátora: Demény János. Művészete belső titkainak feltárásában jeles: Molnár Antal a régiek között, Lendvai Ernő az utókorban.

*

E bevezető sorokban röviden vázoljuk tanulmányunk felépítését is.

Vizsgálódásainknak az életrajzhoz kapcsolódó hozamát három részben foglaltuk össze elemző módon. Az ezután következő Adattárban minden adatot, ha csak lehetett, pontos dátummal rögzítettünk. A kötet végén a Mutatókban a személyneveket lehetőség szerint kiegészítettük az illető legfontosabb – azonosító értékű – életrajzi adataival.

Ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki a budapesti Bartók Archivumnak, s mindenekelőtt Somfai László professzor úrnak, valamint készséges munkatársainak, akiknek szíves segítőkészsége nélkül ez a tanulmány nem készülhetett volna el; a szöveget egy 1996. évi budapesti tanulmányút során véglegesítettük.

Budapest, 1996. nyarán

Junger Ervin, PhD
Tel-Aviv University,
Academy of Music

¹³ Glück Jenő – Wetzler Éva “Bánsági adatok a Bartók-kutatáshoz”; uők, “A Klein fivérek emlékezése”, mindkettő in: László Ferenc, szerk., *Bartók-könyv* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1971), 81–87. old.

I.

A századelő évtizedeiben

“A budapesti izraeliták
tisztelőbeli és aktív zenetanára.”¹⁴

Ahhoz, hogy megérthessük Bartók és az 1900-as évek budapesti zsidó társadalmi és szellemi elitjének viszonyát, röviden vázolnunk kell ennek a rétegnek a helyzetét, tevékenységét és szerepét az akkori Magyarországon.

A zsidóságot Magyarországon 1867-ben emancipálták. A vallás teljes befogadását kimondó törvényt azonban csak 1895-ben fogadták el. Ez a viszonylag rövid időszak – a XIX. század utolsó évtizedei – elegendő volt ahhoz, hogy a magyarországi, s főként a fővárosi zsidóság tekintélyes része szinte hihetetlen gyorsasággal elfoglalja helyét a magyar társadalomban. Új életlehetőségeiktől helyzetük megszilárdulását várták. A hagyományhű orthodoxiával szemben ők képviselték az ún. neológ vagy modern irányzatot. Az újabb, főként izraeli szakirodalom úgy beszél róluk, asszimilánsokról, mint a zsidóság elszáradt ágáról – bizonyos mértékben igazságtalanul, ezt éppen az új Izrael története mutatja. Tény, hogy a századforduló magyar zsidósága imádta Magyarországot. 1896-ban lelkesen bekapcsolódtak az ország ezer éves fennállásának ünnepségeibe. Jellemző példa erre Kohn Sámuel pesti neológ főrabbi zsidó-újévi (*rós ha-sána*) szentbeszéde: “Mi, kiknek a haza örömeve meghozta vallásunk törvényes elismerését, most már magyaroknak nemcsak érezzük, hanem *tudjuk* is magunkat.”¹⁵

A zsidóság elmagyarosodása mindenekelőtt a kitérések és vegyes házasságok korábban ismeretlen mértékű elszaporodását jelentette. Ezek a zsidók nemcsak hogy nem rokonszenveztek a Magyarországon is igen erős orthodoxiával, de sok tekintetben elszakadtak a gyökerektől, elhagyták a tradicionális életformát, sőt, igen gyakran megtagadtak minden közösséget a hagyománnyal. Elvetették a zsidó szokásokat, nevüket magyarosították, és tagadták vagy eltitkolták, netán szégyellték zsidó származásukat. Jellegetes

¹⁴ Bartók 1903-ban egy levélben így írta alá a nevét, tréfásan célozva magántanítványaira (CsLev. 84, no. 83).

¹⁵ IMIT *Évkönyv* (1897), 8. old.

eset a pesti Arányi szalon, ahova a fiatal Bartók is bejáratos volt.¹⁶ A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy a kikeresztelkedett Arányi család rokonságban állt Joachim Józseffel is. (Arányi Lajos György felesége Joachim Johanna volt.) Bartók így írt édesanyjának Arányiékről:

“Ők általában véve meglehetősen különböznek eddigi Jew ismerőseimtől: 1.) mert egyszerűen tartják a házat, 2.) mert antiszemiták. Ezt ugyan nem értem, hogy miért teszik, mert hiszen úgy tudom Joachim is szemita.”¹⁷

Más alkalommal, ugyancsak Bartók, ugyancsak Arányiékről:

“Zsidó és német ember hasonló sorsban részesült, mint a zeneművészet” – ti. az estély során mellőzték őket.¹⁸

Bartók ebben a körben, ebben a társadalmi közegben váltott ki pályája elején élénk érdeklődést. Ő maga is ösztönzéseket merített magyarországi zsidó művész-kortársai alkotásaiból – elég, ha «A kékszakállú herceg vára» című operáját említjük.

A XX. század első éveiben – egy-másfél évtizeden át – az emancipált-asszimilálódott zsidó művészi-alkotó értelmiség kulcspozíciókat töltött be a főváros szellemi életében, anélkül, hogy zsidó voltak miatt erélyesebb támadások érték volna. A *Nyugat*, az új magyar irodalom folyóirata jobbára zsidók kezében volt (Fenyő Miksa, Osvát Ernő, Ignotus, br. Hatvany Lajos). Scheiber Sándor nyomán Gellért Oszkárt idézzük:

“Az egész magyar sajtóban a *Nyugat* volt az egyetlen lap, amely minden mellőzéssel, közönnnyel és támadással szemben harmincnégy éven át töretlenül szállt síkra Bartókért, a művésztért, a zenetudósért és emberért egyaránt.”

Ezekhez a szavakhoz Scheiber azt fűzi hozzá, hogy a *Nyugat*-ban közel 30 önálló cikk jelent meg Bartók műveiről.¹⁹ Bartók maga is több alkalommal vállalt közreműködést a *Nyugat* irodalmi matinéin. A *Nyugat* vonzáskörébe tartozó zsidó vagy zsidó származású magyar írókkal szoros alkotó kapcsolat fűzte

¹⁶ Lásd D. I, 393 sk.

¹⁷ CsLev. 76, no. 72.

¹⁸ CsLev. 77, no. 74. – Lásd még ifj. Bartók Béla *Bartók Béla műhelyében* (Budapest, 1982), 528. old.

¹⁹ Scheiber, id. h., 193. old.

össze. Első színpadi műveit Balázs Béla szövegeire írta. Lengyel Menyhért, «A csodálatos mandarin» szövegírója ezekben az években a pesti színházi élet egyik markáns egyénisége volt; Bartók a «Mandarin»-t éppen a *Nyugat* egyik számában (1917) olvasta.²⁰ De tárgyalt Bródy Sándorral is egy opera szövegkönyvről (Balázs Béla meg is sértődött rá emiatt) – igaz, Bródy szövegkönyve végül nem készült el.²¹

A könyv- és zeneműkiadás terén is számos zsidó érdekeltségű vállalkozás dominált: Wodianer, Révai, Singer & Wolfner, Tolnai, Rózsavölgyi, Nádor Kálmán, Bárd Ferenc vagy Rozsnyai Károly. Közülük Rózsavölgyi és Rozsnyai voltak Bartók műveinek első kiadói és terjesztői.

Berény Róbert Bartók-arcképe, amelyet Kassák Lajos folyóirata, a *Ma* közölt először (1918. február 1), Bartók számára a hiteles képmás lehetett: mindent megtett, hogy ennek a képnek a reprodukcióját küldje el magáról erdélyi román népzenei gyűjtése legfőbb segítőjének. A «Négy siratóének» (1910) címlapján (Rózsavölgyi & Tsa.) Lesznai Anna rajza látható.

A századfordulón és a XX. század első egy–másfél évtizedében a zsidó vagy zsidó származású írók, művészek a magyar kultúra szerves egységéhez tartoztak. Mint művészek szerepeltek az ország, a főváros kulturális életében, nem mint zsidók. Asszimiláns kultúra volt az övék.

Ugyanakkor bizonyos antiszemizmus is tapasztalható volt Magyarországon, mégpedig éppen a szellemi életben. Csak véletlenszerűen két apró adalékot erre vonatkozóan, s csak zenei vonatkozásban. Az egyik jellemző adalék: Goldmark Károly 70. születésnapja alkalmából – az időpont történetesen Popper Dávid és Bartók hangversenyének napja a Park-klubban: 1900. május 18 – a *Pesti Hírlap* figyelemfelkeltő módon idézőjelbe tette a születésnapi cikk címét: ‘Hírneves hazánkfia’, s a szövegben így írt: “(...) bármilyen nehéz munkája is volt Horvát István iskolájának,²² hogy bebizonyítsa Ádám és Éva magyarságát, még ennél is nehezebb lenne bebizonyítania, hogy Karl

²⁰ Bartók és Lengyel kapcsolatáról részletesebben lásd Vera Lampert, “The Miraculous Mandarin: Melchior Lengyel, his Pantomims and his Connections to Béla Bartók”, in: *Bartók and his World* (Princeton University Press, 1995), 149–171. old.

²¹ Szóbeli közlés.

²² Romantikus történetíró a XIX. század első felében, aki a személynevek egybecsengése alapján magyarokat vélt felismerni a Biblia és a nagy ókori kultúrák népeiben.

Goldmark bécsi zeneszerző – magyar!”²³ Goldmarkkal, persze, nem az volt a fő baj, hogy Ausztriában élt. A másik adalék: ugyanezen a napon Popper Dávid felkérésére Bartók kísérte a Zeneakadémia neves művész-tanárát a Park-klubban, hangversenyen. Az eseményről Bartók édesanyjának írt leveléből számos apró részletet tudunk meg. Például, Popper “feltűzte mind a 7 érdemjelenek másolatát. (Van ott minden, magyar, török, svéd, spanyol, porosz stb.)” Másnap a *Magyarország* kritikusa szükségesnek tartja mellékesen megjegyezni: “(...) Popper Dávidot mégsem vehetjük egészen *magyar* számba...”²⁴

Pesten egyébként általában tárt karokkal fogadták a bécsi írókat, karmestereket, rendezőket – a zsidókat is. A bécsi zsidó írók művei (Joseph Roth, Arthur Schnitzler, Jakob Wassermann, Franz Werfel, Stefan Zweig) gyorsan elterjedtek magyar fordításban. A pesti Operaház zenei főigazgatója és első karmestere a zsidó Gustav Mahler volt. Max Reinhardt is Bartókot fogja felkérni Aristophanés «Lysistraté»-jének megzenésítésére.²⁵ Ugyanezekben az években került Bartók kapcsolatba Bruno Walterrel is.

Az eddigi adatokból kiderül, hogy a magyar főváros irodalmi–művészeti életében valóban jelentős volt a zsidók szerepe. Ők voltak a magyar írók és költők olvasóközönségének tekintélyes hányada, a törzsközönséget jelentették a pesti színházakban, az Operaházban és a koncerttermekben. “Az idő kovászai” – így jellemezte őket Ady Endre.

*

Zsidó zenészek segítségével kezdődött Bartók művészi pályája: már a tanulóiévek során.

Bartók édesanyjának visszaemlékezéseiben olvassuk a IV. osztályos pozsonyi gimnazista diákról:

“Egyszer egy úr az utcán hallotta szép játékát, kérdezősködött a szomszéd boltokban, ki az, aki ilyen jól játszik? Mikor megtudta, hozzánk jött; ez az úr pedig nem volt más, mint Róth [József] tanfelügyelő, ki az én följobbvalóm volt. Ő nagyon szépen cellózott [!], és azt akarta, hogy apukád hetenkint egyszer hozzá jöjjön, hogy őt kísérje és azután más urakkal együtt kamarazenét adjanak elő. Ott nagyon sok kamarazenét megismert, ami előnyére volt; szeretett oda menni, mert élvezte az

²³ Idézi D. I, 344.

²⁴ Idézi D. I, 342.

²⁵ Nem került rá sor.

eddig előtte ismeretlen szerzeményeket. Még a Riegele (Rigele) családhoz is járt, hol szintén kamarazenét gyakorolhatott.”²⁶

Igaz, Róth tanfelügyelőre maga Bartók később nem szívesen emlékezett vissza: “(...) ne vedd ezt hálátlanságnak, de hát én bizonyos próbákra még most is szent borzalommal gondolok vissza — — — — —” — írta édesanyjának pár évvel később (1900. február 25 / 26).²⁷ Róth József társasága és a Riegele család²⁸ — utóbbiak a nevükből ítélve bizonyosan zsidó származásúak — házi hangversenyei az első adatok, amelyek Bartóknak legalábbis közvetett zsidó zenei kapcsolataira utalnak.

A Zeneakadémián Bartók tanára a zongora tanszakon kezdettől fogva mindvégig Thomán István volt,²⁹ egykor Liszt Ferenc tanítványa, a legkiválóbb magyar zongorapedagógusok egyike. Az első években Thomán egyengette Bartók útját, és Bartók később is mindig tisztelettel, szeretettel és hűséggel volt tanára iránt. A friss zeneakadémista Bartók első pesti zenei élményei között számol be édesanyjának a Grünfeld–Bürger-kvartett hangversenyéről; velük később is lesz majd kapcsolata. Bartók első támogatói a századforduló pesti zsidó muzsikusai voltak: Thomán mellett Herzfeld Viktor³⁰ és Popper Dávid, mindketten a Hubay–Popper-kvartettnek³¹ is tagjai, valamint Schiffer Adolf, mindhárman a Zeneakadémia tanárai. Ők vezették be a fiatal zeneszerzőt a pesti zsidó szalonokba, s ezekben Bartók ezután állandó és szívesen látott vendég lett. Ezeknek a szalon-kapcsolatoknak köszönhetően jutott Bartók számos zsidó magánövendékhez, s ami még fontosabb: a szalonokban szerezte első mélyebb benyomásait a városi, polgári életéről.³²

²⁶ CsLev., 318. old.

²⁷ CsLev. 28, no. 22.

²⁸ Alighanem Riegele (Rigele) Ágoston pozsonyi zenetanár, akinek neve később is vissza-visszatér Bartók édesanyjának írt leveleiben.

²⁹ Thomán Istvánról lásd D. I, 326–327; Scheiber, id. h., 206. old.

³⁰ Herzfeld Viktorról lásd D. I, 391; Scheiber, id. h., 206. old.

³¹ Egy időben: Hubay Jenő, Popper Dávid, Kemény Rezső, Szerémi Gusztáv. Játszott benne Herzfeld Viktor, Grünfeld Vilmos, Waldbauer József is.

³² A Bartók életében fontos szerepet játszó pesti zsidó szalonokról adatokban gazdag, árnyalt ismertetést adott már Scheiber, id. h., 206 skk. old.

A zsidó szalonok a századelőn jelentős szerepet tölthettek be a főváros kulturális és társadalmi életében. Bartók számára 1902 őszétől kezdődően személyesen is igen fontos volt a Gruber ház, Gruber Emma barátsága.

Gruber Henrikné született Schlesinger Emma (Sándor Emma), aki később (1910 nyarán) Kodály Zoltán felesége lett, maga is kiváló muzsikus volt, zongorát és éneket tanult. Szalonjában³³ rendszeresen megfordult a pesti zenei elit. Nem egészen Bartók és Kodály nemzedéktársa volt már: életkorát tekintve inkább tanárai és a tanítványok között állt, ízlése és rokonszenve állította az új művészet és a fiatalok oldalára. Csak Bartók leveleiből ítélve: Thomán, Dohnányi Ernő szinte naponta megfordultak nála.

Demény János jellemzése:

“(Bartók) (...) utolsó tanulóévében kivételes szerep jut életében Kodály Zoltán későbbi élettársának, Gruber Emmának.” (...) (Bartók 1902. november 12-iki levelének) legelején (...) egyszerre annak az asszonynak otthonában találjuk magunkat, akinél a század magyar muzsikájának két nagy embere, Bartók Béla és Kodály Zoltán megismerkednek egymással. Gruberné Sándor Emma háza a századforduló forrongó magyar muzsikájának természetes otthona volt, ahol Dohnányi, Bartók... és minden zsenialitás egy rendkívüli asszony érdeklődésének gyújtópontjában, felfokozottan érzékelhette önmagát, tudatára ébredhetett saját erőinek.” (...) “Gruber Emma otthonának jelentőségét alig lehet kellőképp felbecsülni. Magyarországon ehhez hasonló nincs, külföldi példákat sem ismerünk. Zongoráján felfogta a legmodernebb üzeneteket is, és mégis, vagy éppen ezért: nemcsak Párizs volt hozzá közel, hanem az is, ami az akkori magyar társadalomtól legtávolabb esett: a magyar falu. Zongorájától egyenes út vezetett Magyargyerőmonostorig, Kászonújfaluig... Ajtajából a magyar zene új korszakába lépünk.”³⁴

Bartókot Gruber Emma arra kérte, tanítson neki kontrapunktot,³⁵ később Kodályt, hogy ő pedig zeneszerzést. A fiatal Bartóknak éveken át ihlető barátja tudott lenni: meghallgatta készülő műveit, tanácsokat adott, ismeretségeket

³³ Lásd D. I, 392 sk.

³⁴ D. I, 392–393.

³⁵ “Gruberné tanítványom lett. Kontrapunktot fog nálam tanulni.” Lásd CsLev. 76, no. 72 (1902. november 19); Ujfalussy József, szerk., *Bartók breviarium* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1974²), 34 sk., no. 24.

szerzett, tanítványokat ajánlott. "Micsoda gondolat – írta Bartók, magyaráz-
kodva, édesanyjának –, hogy Grubernéval sem vagyok már jól. Sőt, ha
valakivel, úgy velem; azaz csakis velem vagyok igazán jól. Ő az egyedüli
'barátom', aki minden tekintetben javamat akarja."³⁶ E csodálatos nő nélkül
Bartók tehetsége bizonyára sokkal nehezebben tudott volna kibontakozni.
Kodály Zoltán barátságát sem a Zeneakadémia: Gruber Emma szalonja hozta
meg neki (1905. március 18). Baráti körükhöz később Balázs Béla is csatlako-
zott – és nyilván nemcsak a két zeneszerző vonzotta oda. Gruberné élénken
érdeklődött Kodály és Bartók népdal-gyűjtése iránt, gyűjtött maga is, voltak
még népdal-feldolgozásai is. Bartók a leveleiben Grubernéhez fűződő baráti
kapcsolata temérdek eseményéről, részletéről beszámol édesanyjának.³⁷
«Ábránd» című zongora-darabját ajánlotta neki (1903), hangversenyen is ját-
szotta szerzeményét, népdal-feldolgozásai közé felvett a gyűjtéséből. Emma
pedig, már mint Kodályné, később is mindent megtett, amire éppen módja volt,
hogy segítsen Bartókéknek: lakása a szállásuk volt, ha kellett, a háború végén
élelmiszert szerzett nekik, 1918 őszén közösen szótték, politikus barátaikkal, a
terveket a zenei élet átalakítására. Németre fordította Bartók szövegeit. A
hétköznapokban, egyszerű emberi dolgokban Kodály Emma sugárzó intellek-
tusa, baráti szeretete és ragaszkodása legalább olyan, de talán még szorosabb
kötélék volt Bartók és Kodály között, mint a két férfi rokon művészi
törekvései.

Bartók új pesti barátainak, ismerőseinek első köre zeneakadémista társai
közül került ki. Tanulótársai közül leginkább az Arányi leányokkal barátkozott.
Az Arányi családot már fentebb is megemlítettük. Otthonuk a főváros egyik
érdekes és vonzó szalonja volt. Bartók leveleiben 1902 késő ősze óta van
nyoma a közelebbi barátságnak – társasági kapcsolatnak – az Arányi leányok-
kal és a családdal.

A r á n y i é k . Arányi Lajos György, a pesti Egyetem kórbonctan magán-
tanára, majd professzora, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, amatőr régész, aki
elismerésképpen megkapta, a *hunyadvári* előnévvel, a magyar nemességet is,
Joachim József világhírű zsidó hegedűművész húgát, Johannát vette felesé-

³⁶ CsLev. 103, no. 102 (1903. június 1).

³⁷ Vö. ifj. Bartók Béla *Bartók Béla műhelyében* (Budapest, 1982), 86., 88.,
90. old.

gül.³⁸ Leányuk, Kornélia, Vámbéry Ármin felesége volt. Arányi Taksony rendőrtanácsos – Bartók egy levele szerint: “rendőrkapitány” – volt.³⁹ Bartók: “(...) ez az Arányi familia igen érdekes: (...) közeli rokonságban van Joachimmal (az Arányi leányok papájának mamája Joachimnak testvére volt)...”⁴⁰ A három Arányi lány, Arányi Lajos György unokái: Adila / Adrienne (később: Mrs. Fachiri), ő hegedűt tanult Hubay Jenőnél a Zeneakadémián; Titi / Hortense (később Mrs. Hawtrey), ő zongorát tanult Szendy Árpádnál, s egy időben Bartók is adott neki órákat; és Jelly, ő szintén hegedűt tanult Grünfeld Vilmosnál a zeneakadémiai előképzőben.⁴¹ Igazi asszimiláns család. Hogy érzékelti lehessen, mit jelentettek Bartók számára Arányiék, álljon itt teljes szövegében édesanyjához írt levelének az a szakasza, amelyből fentebb, más összefüggésben, már röviden idéztünk:

“(...) Miből következteted azt, hogy ‘azok az Arányiék művelt emberek’; honnan gondolod, hogy kedves és művelt emberek?! Talán mert engem meghívtak, vagy mert franciául beszélnek, vagy pedig mert művészek (helyesebben művésznövendékek) járnak oda?! (...) Azért persze én nem mondok semmit, csak csodálkozom, miből következtetsz te ilyeneket. A meghívás nem múlt, hanem jövő vasárnapra szólt. Mindamellet én hétfőn odamentem, hogy pontos értesüléseket szerezzek arról, miféle mulatság lesz az. Az Arányi leányok, úgymint Titi és Adila most, mikor már nem mint ‘Tanár Úr’ jöttem hozzájuk, roppant vigáknak mutatkoztak, s majdnem felforgatták az egész házat! Azzal a reménnyel kecsegtettek, hoy vasárnap még nagyobb lesz a felfordulás. No hát erre kíváncsi vagyok, s ezért el is megyek. Ők általában véve meglehetősen különböznek eddigi Jew ismerőseimtől...”⁴² stb.

Bartók levelei édesanyjának a zeneakadémiai évek alatt tele vannak hosszabb–rövidebb utalásokkal az Arányi házban töltött időre, társasági – mint az iménti idézet mutatja, olykor határozottan inkább társasági, mint zenei –

³⁸ A ZsL adatai szerint mind Joachim, mind Arányi “kilépett a zsidó felekezetből”, s ily módon az emancipáció korának joga és közfelfogása szerint nem volt zsidó, hanem – ami a közfelfogást illeti – pusztán zsidó származású.

³⁹ CsLev. 60, no. 54.

⁴⁰ CsLev. 74, no. 71.

⁴¹ Lásd D. I, 393 sk.

⁴² CsLev. 76, no. 72.

élményeire. A levelekből itt-ott némi bosszúság is kiolvasható, például, Adilával kapcsolatban. Az Arányi család később, az 1920-as évek elején Bécsben élt, majd a lányok Angliában telepedtek meg. (Jellyt egykor, még mint gyermeket, Vámbéry vezette be a londoni előkelő körökbe.⁴³) Bartók számára igen fontos volt a velük – Adilával, de főként Jellyvel – fenntartott kapcsolat: a hölgyek hangversenyeket szerveztek számára;⁴⁴ s persze, örömteli is; az évek folyamán Arányi Jellyvel számos alkalommal koncertezett külföldön, s neki ajánlotta két hegedű–zongora szonátáját is.

Más szalonok, társasági összejövetelek is megjelennek előttünk Bartók leveleiben.

Kunwald Antal háza⁴⁵ szintén zenei szalon volt. A házi hangversenyeken a kor értelmiségi – részben mérnöki és műszaki – elitje gyűlt össze, részben pedig a magyar hivatalnoki–úri társadalom. A szereplésre felkért művészek honoráriumot kaptak. Bartók:

“Fábiánné azt tanácsolta, hogy ne barátkozzam velük, hanem inkább ilyen Gruber, Kunwald stb.-félékkel. Mert ha olyan spizsbürgér családdal barátkozom, mint amilyenek ők, az hátrányomra van; inkább afféle modern gondolkodású familiákat kellene keresnem. (...) – Van valami a dologban: mert Kunwaldékhoz igen sok zenészember járkal (oda járnak pl. Koessler, Herzfeld, Popper, Thomán), míg Fábiánékhoz semmiféle zenész, más ember is kevés. (Abban igaza van Fábiánnénak, hogy egy zenésznek sokkal hasznosabb Kunwaldékkal barátkozni, mint velük...”⁴⁶

Szerepet játszott Bartók életében pályája elején tanára, Thomán István lakása, az ott rendszeresen összegyűlő zenész társaság, külföldi muzikusok is; a gárdonyi Neumannék [Gárdonyi / gárdonyi Neumann Károlyné (?), illetve Zsigmondné] háza és más pesti polgárcsaládok. Ezekben a házakban rendszeresen megfordultak a Zeneakadémia tanárai: maga Thomán, aztán Popper Dávid, Herzfeld Viktor. Ők magukkal hozták az éppen Pesten

⁴³ L. Alder – R. Dalby, *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery* (London, 1979), 469. old.

⁴⁴ Joseph Macleod, *The Sisters d'Aranyi* (London, 1969).

⁴⁵ Dohnányi Ernő első felesége, Ella / Elza, az ő lánya volt. Fia, Kunwald Cézár festőművész, arckép-sorozatot adott ki kortárs magyar zeneszerzőkről (1929). D. I, 377.

⁴⁶ CsLev. 43, no. 35 (1901. május 12).

vendégszereplő külföldi barátait is; így ismerkedett meg Bartók Leopold Godowskyval. A szalon-összejöveteleknek köszönhetően Bartók a Waldbauerkvartett két névadó tagjának ismeretségét: egy zsidó és egy nem zsidó művész barátságát, életre szólót mindkét esetben.

A szalonoknak, persze, nem zsidó társasági jellege volt, ezt tisztán kell látni. Polgári és művész társaság volt valamennyi; de éppen maga a pesti polgárság volt részben – vagy nagyjából – zsidó.

Egyéb szalonok, amelyekről Scheiber is kimerítően ír: br. Kohner Adolf, a Hatvany-Deutsch család, Lukács József bank-igazgató, Bartókot Thomán vagy Gruberné ajánlására hívták meg, hogy játsszon estélyeiken, többnyire díjazás ellenében. A fél-professzionális meghívásokból, felkérésekből nem egyszer pártfogó barátság fejlődött ki. Az így szerzett ismeretségi körből kerültek ki Bartók magán-tanítványai is. Sokan a tanítványok közül is baráttá váltak később. Néhány idézet családi leveleiből jelzi Bartók kapcsolatait a zsidó polgársággal pályája elején.

“Egész létemet zsidóknak köszönhetem.”⁴⁷

“Az egyik tanítványom Hatvany-Deutsch Károly, egy 30–35 éves gazdag úr, zsidó és kereskedő.”⁴⁸

“Egy új tanítvány: Freund Nándorné süldő leánya: Freund Etelka.”⁴⁹

“Gruberné egy újabb tanítványt szerzett: Stein Manoné, egy görbeorrú úrnő, aki már sokaknál tanult.”⁵⁰

“Van egy csinos zsidóleány növendékem.”⁵¹

“Növendékeim közül sok a zsidó. Ha még sokan fognának jelentkezni, felemelem a díjat 20 koronára.”⁵²

Századunk első évtizedeiben br. Kohner Adolf nagybirtokos és nagyiparos volt Budapesten a művészetek egyik bőkezű mecénása. Jelentős gyűjteménye volt klasszikus és modern festők műveiből. Ő alapította többek között a szolnoki művésztelepet (1902). Szinyei Merse Pál Pacsirtáját ő

⁴⁷ CsLev. 46, no. 39 (1901. október 5).

⁴⁸ CsLev. 60, no. 54 (1902. március 24).

⁴⁹ CsLev. 69, no. 66 (1902. október 1).

⁵⁰ CsLev. 76, no. 72 (1902. november 19).

⁵¹ CsLev. 173, no. 217 (1907. január 10/25).

⁵² CsLev. 174, no. 220 (1907. január 16).

ajándékozta a Szépművészeti Múzeumnak.⁵³ Br. Kohner az elnöke volt a Magyar Izraeliták Országos Irodájának. Pesti szalonjában jött össze rendszeresen a pesti művészvilág színe-java. Bartók levélben így nyilatkozott Kohnerről, aki támogatást ajánlott neki:

“Kohner dr.-ral beszéltem; azt akarta értésemre adni, hogy forduljak bizalommal hozzá, ha netán pénzsükségbe kerülnék. Ő szívesen segítene időnként rajtam, mert rendkívül sajnálná, ha a körülmények mostohasága folytán nélkülözésbe jutnék, vagy pedig minden időmet pénzszerzésre kellene fordítanom. (...) Kohnertől valóban nagyon szép, hogy törődik sorsommal...”⁵⁴

Kohner báróék 1918-ban két hétre meghívták Bartókot vidéki kastélyukba.⁵⁵ Bartók ekkor ízelte meg a valódi gazdagságot, a gondtalan jólétet, s némi iróniával számolt be családi leveleiben a fényűző hétköznapi életvitelről Felső-Szászberek pusztán. A háború ötödik évében szokatlan fényűzésről így írt édesanyjának:

“Itt nagy úri pompába kerültem be... Az ebédnél 8–10-en vagyunk: 2 kesztyűs inas szolgál fel. Minden leülöl alá az inas tolja a széket. Eleinte csak 3 tál étel és gyümölcs volt, de most újabb vendégek érkeztek Pestről: most még előételt is kapunk. Ebéd, uzsonna és vacsora végén az egyik inas dohányneművel járja körül az asztalt, a másik meg tüzet hord körül; mindenféle török cigarettáik vannak... Az ételek finomak, a borok elsőrangúak, ebéd és vacsora után fekete kávé – persze valódi – szóval úszunk a javakban. A könyvtárban mindenféle folyóirat és könyv áll a vendégek rendelkezésére. Én azonban mindjárt első nap beültem a mosókonyhába és dolgoztam. Hétfőtől szerdáig mosás, csüt.–szombatig vasalás van. Vasalás alkalmával lehet gyűjteni...”⁵⁶

“Kocsi, étel, ló, fürdő, cigaretta, bor, valódi kávé, bőségben és elsőrangú minőségben. Sok mindentről esik szó: irodalom, zsidókérdés, vallás, bolsevik mozgalom, termelés, kereskedelem stb. A báró úr (...)

⁵³ A Pacsirta, mint köztudomású, időközben átkerült a Nemzeti Galériába. – Gyűjteményének nagy része a második világháború végén a Budapestre bevonuló szovjet hadsereg zsákmánya lett.

⁵⁴ Scheiber, id. h., 207–208. old.

⁵⁵ E témát alább bővebben is tárgyaljuk.

⁵⁶ CsLev. 279, no. 384 (1918. augusztus 20).

zenehez eléggé ért, nagy zenebarát, maga is hegedül, a körülményekhez képest elég jól.”⁵⁷

Ezek szerint Szegő Júlia adatai⁵⁸ részben tévesek: Bartók Kohner báróéknak legalábbis a vendégszeretetét nem utasította vissza. Akárhogy is, Bartók számára a legfontosabb mégiscsak a kastélyba látogató művészekkel (Fényes Adolf, Kósa György) való érintkezés volt, illetve a lehetősége annak, hogy a kastély és a birtok alkalmazottjai körében is népdalokat gyűjtsön.

A *Hatvany-Deutsch* szalonnak Bartók már 1902-től kezdve szívesen látott vendége volt, számos estélyükre kapott meghívást. Jellemzőek br. Hatvany Lajos szavai későbbi hazaárulási perében (1927), az utolsó szó jogán: Nekem a magyarságot Ady Endre és Bartók Béla jelentik. Kiszabadulása után Bartók meglátogatta, hogy megköszönje neki nyilatkozatát. Utóbb Hatvany hozta össze Bartókot Pesten is – egy estélyen – Thomas Mann-nal.

A szegény zsidó családból származó, de utóbb már igen jómódú és befolyásos *Lukács József*hez⁵⁹ – az Angol-Osztrák Bank budapesti fiókjának igazgatójához – szintén Thomán István, Lukácsék rokona protezsálta be a fiatal Bartókot. Zongorára és összhangzattanra tanította Lukács József egyik fiát, Jánost, és leányát is, Micit, aki egyébként mint gordonkás együtt járt Bartókkal a Zeneakadémiára. Lukács Mici így emlékezett vissza ezekre az évekre: “Gyakran jöttek hozzánk vendégek, majdnem minden héten rendeztünk kvartett- és kvintett-estéket. Egy-egy ilyen zenei esten jelen volt a szellemi élet színe-java.”⁶⁰ Bartók így referált ugyanerről édesanyjának:

⁵⁷ Lev. IV, 35, no. 39 (1918. szeptember 14).

⁵⁸ ”Thomán és Gruberné hasztalan hozták össze Kohner báróval. Falra hányt borsó volt minden szó.” Bartók: “Ott mégsem tartok, hogy más pénzére szoruljak.” Lásd Szegő Júlia, *Embernek maradni* (Bukarest: Ifjúsági Kiadó, 1965), 92. old. – Vö. Bartók levele, *Adattár* (1905. április 21): “Kohnertól valóban nagyon szép, hogy törődik sorsommal, de remélem, hogy tán mégsem kerül annyira a dolog, hogy másnak pénzére szoruljak.” (Szegő Júlia idézete nyilván ebből a levélből, szabadon.)

⁵⁹ 1899-ben magyar nemességet kapott, a *szegedi* előnévvel.

⁶⁰ Idézi Scheiber, id. h., 209. old. – Lukács Mici visszaemlékezései: “Emlékeim Bartók Béláról, Lukács Györgyről és a régi Budapestről”, in: Bónis Ferenc, szerk., *Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékére* (Budapest, 1977), 379–410. old.

“Hogy kik Lukácsék? Zsidók és gazdagok. Ennyit tudok. Alighanem Schiffer Adolfnak és Székely Arnoldnak köszönhetem az óráimat.”⁶¹

Később, már az első világháború után, Lukács meghívta Bartókékát Gellért-hegyi villájukba a Gyopár utcába, hogy lakjanak ott. Szegő Júlia közli Lukács Bartóknak címzett meghívólevelét is:

“Igen tisztelt tanár úr!

Őszinte öröömre szolgálna, ha addig is, míg Budapesten lakáshoz juthat, vendégül láthatnám önöket Gyopár utcai villámban családostól. Kétszobás lakás áll rendelkezésükre, mely bármely pillanatban elfoglalható.

Őszinte tisztelettel várja igaz híve:

Lukács József“

Lukács József segítőkészsége idők folyamán egyéb tettekben is megnyilvánult, s nemcsak Bartók iránt. Ő ruházta fel többek között a Léner- / Lehner-kvartett tagjait, akik egyébként sokat játszottak is a Lukács szalonban.

Bartók közelebbi barátai körében van a század elején és a háború évtizedében a kor több más jelentős művésze, akikre ráillik az asszimiláns zsidó minősítés.

Bartók kapcsolatai Balázs Bélával is a század elején alakulhattak ki. Ocskay Kornél operaénekes ismertette össze őket, valamikor 1905/6 körül⁶² Balázs Béla naplója értékes adalékokkal gazdagította a Bartók-irodalmat. Balázs Béla Szegeden Löw Imánuel rabbi tanítványa volt; a következőket írja róla naplójában diákkorából: “A múlt hittanórán átadtam Löwnek összes verseimet egy füzetbe összeírva ‘Hulló levelek’ címen. Nekem ő a legnagyobb fórum jelenleg.” Löw és Balázs kapcsolatáról Scheiber Sándor így nyilatkozott:

“Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a mese és a misztikum iránti érdeklődését Löw hittanórai keltették fel benne, és így a ‘Kékszakállú herceg vára és a ‘Fából faragott királyfi’ gyökerei onnan táplálkoznak és érnek Bartókig.”⁶³

Balázs Béla 1906 augusztusában meghívta Bartókot Szegedre, és együtt körülbelül tíznapos gyűjtőutat tettek a környéken.

⁶¹ Szegő Júlia, *Embernek maradni* (Bukarest: Ifjúsági Kiadó, 1965), 217. old.

⁶² Lásd MÉL II, 311. old.

⁶³ Scheiber, id. h., 161. old.

A Freund család már a század elején egyengetni kezdte Bartók később kiterjedt és jelentőssé váló svájci kapcsolatait. Bartók tanítványa és közeli barátja, Freund Etelka révén ismerkedett meg utóbbinak bátyjával, Freund Róbert zongoraművésszel, aki a zürichi zeneakadémia tanára volt. 1908-ban találkoztak először a svájci Vitznauban, ahol a Freund család nyaralt. Freund Róbert a fiatal Bartókot ellátta ajánlólevelekkel különböző svájci és francia zenei tekintélyekhez.⁶⁴

Révész Gézával a Lukács család közvetítésével került kapcsolatba Bartók, aki idővel zene- és hangpszichológiai kutatásai révén tett szert világhírré. Felesége Alexander Bernát – a nagytekintélyű filozófus és esztéta – leánya, Alexander Erzsébet énekesnő volt. Bartók Alexander Erzsébetet már korábban megismerte, s hangversenyen is szerepeltek együtt (1904. január 25). Bartók és Révész között igen hamar barátság alakult ki. Révész az 1919. évi magyarországi kommunista uralom – a Tanácsköztársaság – bukása után Németországba emigrált, és Bartók kérésére magával vitte Bartók népzenei tárgyaló munkáit német fordításban, hogy esetleg ott megjelenesse őket. Révész 1931-ben az amsterdami Egyetem professzora lett. Hollandiai fellépései alkalmából Bartók többször is lakott náluk és rendszerint ott gyakorolt. Nehéz időkben, amikor a fasizmus már szárnyait bontogatta Magyarországon, az emigrációban élő Révész az európai hangverseny-körúton lévő Bartókkal küldött Pestre csomagot az Alexander családnak. Már a háború után Bartók emlékének ajánlotta *Einführung in die Musikpsychologie* című könyvét (Bern, 1946).⁶⁵

Még néhány más adatunk is van ebből a korszakból Bartóknak a későbbi életére is kiterjedő zsidó kapcsolataira nézve; ezek némelyikét, ha a jövőben majd sikerül feltárni valódi összefüggéseiket, esetleg még jelentősebbnek fogjuk látni, mint most, elszigetelten.

Bettelheim Anna. A pozsonyi származású Bettelheim Sámuel korának neves publicistája volt. Visszaemlékezések szerint ismerte a Bartók családot.⁶⁶ *Judaica* címmel német–magyar folyóiratot adott ki. Leánya, Anna

⁶⁴ Werner Fuchs, *Bartók Béla Svájcban* (Budapest. Zeneműkiadó Vállalat, 1975), 12. old.

⁶⁵ Bővebben lásd Gábor Éva, "Bartók és Révész Géza kapcsolata", *Magyar Nemzet*, 37 (1981. április 9); uő, "Hazatért levelek", *Irodalomtörténet*, 63 (1981), 718–736. old.

⁶⁶ Bettelheim Anna visszaemlékezései, *Jewish Chronicle* (New York, 1941), no. 19.

kéri majd fel Bartókot arra, hogy New York-ban legyen a *The Universal Jewish Encyclopedia* munkatársa.⁶⁷

Reinitz Béla. A zenei kritikusok közül Bartók első nyilvános támogatói közé tartozott Reinitz Béla. Erről tanúskodnak az Adattár idevágó adatai. A kommunista uralom idején Reinitz a zenei élet átszervezését Bartók, Kodály és Dohnányi vezető szerephez juttatásával tervezte. Nehéz időkben, 1922-ben, Ady-dalait Bartók – két évvel korábbi dátummal! – Reinitznek ajánlotta, vállalva a szolidaritást az éppen emigrációban lévő baráttal, emlékezve az alig több mint egy évvel korábbi közös reménységeikre és terveikre és – dacosan szembefordulva az 1919 emléke miatt ellenséges hazai közvéleménnyel. Ugyanaz a gesztus ez, mint az, amikor Bartók szolidaritást vállalt Kodálllyal, akit a Zeneakadémia új vezetői felelősségre akartak vonni politikai magatartása miatt. Később, amikor Reinitz hazatért az emigrációból, és ismét Pésten élt, Bartók őt is magával vitte br. Hatvany Lajosnak a Bécsi kapu téren álló házába, a Thomas Mann tiszteletére adott estélyre.

Engel Frigyes. A pécsi hitközség elnöke, jánosi Engel József, jánosi nagyiparos – akinek volt zenei iskolázottsága is, és aki nagy odaadással támogatta városának zenei intézményeit – Richard Wagner "Das Judentum in der Musik" című pamfletjére (álnéven in: *Neue Zeitschrift für Musik*, 1850, saját nevén: 1869)⁶⁸ reflektálva terjedelmes tanulmányban utasította el – maga is átlátszó álnéven⁶⁸ – Wagner antiszemita kirohanásait és cáfolta meg vádaskodását.⁶⁹ Unokaöccse, jánosi Engel Frigyes, aki kiváló zongorista volt, a bécsi Egyetem történész professzora lett; az *Anschluss* előre látható következményei elől az Egyesült Államokba emigrált. Bartók odaadó, lelkes híve volt, Bécsben többször is találkoztak, majd később New Yorkban is.⁷⁰

Fodor Zeneiskola. A Fodor Ernő által 1903-ban alapított Fodor Zeneiskola hervadhatatlan érdemeket szerzett a magyar zeneoktatás

⁶⁷ A felkérést Bartók nem fogadta el. Később mégis írt benne címszót, Szabolcsi Bencéről.

⁶⁸ J. E. Sinoja; értsd: si–no–ja, azaz ja–no–si.

⁶⁹ Richard Wagners "Das Judentum in der Musik". Eine Abwehr (Wien, 1869); *Das Antisemitentum in der Musik* (Zürich – Leipzig – Wien, 1933).

⁷⁰ F. Engel-Janosi, ...*aber ein stolzer Bettler. Erinnerungen aus einer verlorenen Generation* (Graz – Wien – Köln, 1974).

történetében.⁷¹ Tanítványait Bartók és Kodály műveinek ismeretére nevelték. Az iskola fennállásának 25. évfordulóját Bartók gratuláló levélben köszöntötte. 1934. április 29-én a Fodor Zeneiskola önképzőköre Bartók-ünnepélyt rendezett, ezen maga Bartók is részt vett.

Kecskeméti Pál. Makón Kecskeméti Ármin 46 éven át töltötte be a neológ hitközség rabbiszékét; 1944 őszén, deportálásban halt meg (Strasshof). Ikerfiai, György és Pál korán feltűntek tehetségükkel. György a *Pester Lloyd* szerkesztője volt; Auschwitzban ölték meg. Kecskeméti Pál szociológus, filozófus és publicista lett, és később a fasizmus elől az Egyesült Államokba emigrált. Későbbi feleségét, Láng Erzsébet csembalóművészt, egy időben Bartók is tanította. Amerikai évei során Bartók meleg barátságba került velük. Mindketten bizalmasai, segítői és ápolói voltak – a legutolsó napokig.

*

A fiatal Bartók harminc-egynéhány éves volt, amikor felfedezte – Kodály ösztönzésére is – az autentikus magyar népdalkincset: a “tisza forrás”-t. Az elkövetkező években és évtizedekben törekvései és zenei nyelvezetének újszerűsége egyre élesebben beleütközött a nagyközönség konzervativizmusába. Idealista–nacionalista – vagy ahogy a zenetörténészek mondják: “magyaros” – korszakában⁷² azt az elvet vallotta, hogy igazi magyar zene csak akkor alakulhat ki, ha “lesz valódi magyar úri osztály”. Világos, hogy ezen a ponton nemcsak a dzsentrire célzott: a német és zsidó kultúrában nevelkedett pesti elitre is, “akikkel semmit sem lehet kezdeni”. Vakon hitt abban, hogy ki fog alakulni egy olyan magyar “úri osztály”, mely tárt karokkal fogja fogadni az új magyar zene mestereit: őt magát és Kodályt.

Tévedett.

Valóban voltak rajongói, kicsiny tábor, növendékei valóban imádták, és a zenekritikusok és zenetudósok akkori élcsapata is melléje állt. Ezzel párhuzamosan azonban nőtt ellenségeinek tábora is. Zenéjét kiátkozták, népdalkuta-

⁷¹ ”A[z első] világháború után az ellenforradalmi rendszerben a főiskolai tanárságig soha el nem jutó kiváló pedagógusoknak adott kenyeret, úgyhogy nem kellett magukat a kivándorlásra elszánniok.” D. IV, 482. old., 209a. jegyz.

⁷² Szimfóniát írt Kossuth Lajos nevére [«Kossuth»-szimfónia]. Magyar nemzeti viseletet öltött. Családjának címzett leveleit a “Le a Habsburgokkal” és az “Isten, áldd meg a magyart” felirattal kezdte. Megkövetelte volna, hogy Erzsébet húgát az Elza becenév helyett Böskének szólítsák.

tói tevékenysége szélsőséges támadások keresztüztüzebe került, román sovínisz-
ták irredenta propagandának gyalázták népzenei tanulmányait, Magyaror-
szágon hazaárulással vádolták meg. Eközben pedig a sírva vigadó magyar “úri
osztály” kitartott a cigányzene mellett, maga Bartók nevezi őket “cigány
muzsikától berúgott nemzedék”-nek.⁷³ A hangverseny-életben pedig a rosszin-
dulatú zenekritikusok – köztük szinte vállt vállnak vetve a zsidó Béldi Izor és a
nem zsidó Haraszi Emil –, s velük együtt a nagyközönség konzervatív előíté-
letektől mételyezett része gördítettek akadályokat Bartók és Kodály befogadása
elé. Ezzel kapcsolatban idézünk egy mondatot Bartók Zágon Géza Vilmosnak
írt leveléből (1913):

“(…) Egy esztendővel ezelőtt engem mint zeneszerzőt hivatalosan
kivégeztek.”⁷⁴

Ez a mondat a hivatalos elismerés elmaradására vonatkozik, de néhány évvel
korábban Bartók egy levelében reális képet festett arról is, hogy művei a
közönség körében is nehezen találhatnak elismerésre:

“(…) a zongoradarabok miatt hihetetlenül sok támadást kellett el-
viselnem – itt Budapesten ugyanúgy, mint külföldön.”⁷⁵

A két világháború közötti Budapesten majd az operett, a kabaré és a film
lesznek a zene népszerű, közönségsiker arató műfajai. Eközben pedig a Ma-
gyarországon egyre jobban elszigetelődő Bartók-oeuvre elindul világot meg-
hódító útjára.

Tegyük hozzá: zsidó és zsidó származású előadóművészek, barátok és
zeneértők segítségével, támogatásával.

⁷³ Lásd Simon Gábor, “Bartók és Kodály átfogalmazói”, *Új Kelet* (1976.
február 27).

⁷⁴ Lev. IV, 35; BB., no. 147 (1913. augusztus 22). – Idézi Szegő Júlia is,
Embernek maradni (Bukarest: Ifjúsági Kiadó, 1965), 18. old.

⁷⁵ Lev. IV, 13, no. 10; BB., no. 118 (Levél Rudolf Ganznak); lásd Adattár
(1910).

Két világháború között, a fasizmus árnyékában

“Budapesten

én nem játszom, nem játszhatom saját műveimet...”⁷⁶

“Magyarországon (...) sajnos a ‘művelt’ keresztény emberek
majdnem kizárólag a náci-rendszernek hódolnak;
igazán szégyellem, hogy ebből az osztályból származom.”⁷⁷

Az előző fejezetet azzal zártuk, hogy Magyarországon a zeneszerző – zongoraművész – népdal-gyűjtő Bartók üstökös-pályája az első világháborút követő években megtört. Ennek a törésnek több oka is volt, mindenekelőtt az – és ezt számtalan életrajzi adat is igazolja –, hogy Bartók valóban boldognak csak falusi énekesei, a parasztok között érezte magát, és nyári népdal-gyűjtő útjait a háború utáni változások igencsak megnehezítették. A népzenei gyűjtésben számára fontos térség a háború után nyomasztóan beszűkült, mert a Trianon által megcsonkított Magyarországról már sokkal nehezebb volt Erdélybe, a Bánátba vagy a Felvidékre eljutnia. Például, vízum-gondjai támadtak. S ami ennél is komolyabb: az új határokon átnyúló gyűjtőmunkát egy időben a “trianoni” határ mindkét oldalán rosszhiszemű gyanakvással revíziós törekvésnek, illetve hazaárulásnak állították be.⁷⁸ Ezzel párhuzamosan, Bartók zenei nyelvezetének újszerűsége a konvenciókhoz szokott nagyközönség erős ellenszenvébe ütközött, s így a zeneszerző elszigetelődött alkotásaival is. Siegmund Katow német zenetudós ezt az időszakot belső emigrációnak (“*innere Emigration*”) nevezi tanulmányában.⁷⁹

Próbáljuk meg vizsgálódásainkat néhány idézettel megalapozni.

⁷⁶ Szigeti József, *Beszélő húrok* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965), 198. old.; lásd Adattár (1935. augusztus 10).

⁷⁷ Levél Annie Müller-Widmann-nak (1938. április 13).

⁷⁸ Ezekről a vádaskodásokról bővebben ír Ujfalussy József, *Bartók Béla* (Budapest: Gondolat, 1970²), 246 skk. old.

⁷⁹ Siegmund Katow, “Béla Bartók, der Mensch und der Komponist”, *Musik der Zeit*, Heft 3 (1953).

“Kilenc évnek kellett eltelnie, míg Bartók a közömbös koncertközönség elé léphetett egy estére. Ezalatt új művek hosszú sorát fejezte be, melyek a «zenebarátok»-ból rémületet, frivol élcelődést váltottak ki, szerzőjüknek pedig gúnyt és meg nem értést hoztak. Ellenségnek, renegátnak és kitaszítottnak ítélte az egész uralkodó közvélemény. Ő volt a nemzettagadó, a néparuló, a zsidóbérenc.”⁸⁰

“Harmincegy éves korában a nyilvános zenei élettől teljesen visszavonult.”⁸¹

“Bartók 1922-es erdélyi meleg fogadtatása szembetűnően különbözött a hivatalos magyarországi körök hűvös, tartózkodó álláspontjától.”⁸²

Ide kívánczik még egy mondat abból a levélből, melyet Bartók Szigeti Józsefnek írt 1935-ben:

“Budapesttől mást várok el, mint amit kapok – és ezt nem tudom másképp elviselni, mint ha teljesen visszahúzódom.”⁸³

Másutt azonban: Európa és Amerika koncerttermeiben a meleg fogadtatás és a népszerűség valamelyest kárpótolta Bartókot. Neve külföldön meghonosodott, nemzetközi hírneve megerősödött. Miközben otthon kivetették, az ország határain túl közönséget talált – nem utolsósorban zsidó és zsidó származású előadóművészek, zenetudósok és értelmiségiek támogatásával és segítségével.

Ifj. Bartók Béla *Apám életének krónikája* című könyve,⁸⁴ mely Bartók életútját napról napra végigköveti, igazolja, hogy az 1920 és 1938 között külföldön lebonyolított Bartók-turnékhoz viszonyítva a magyarországi, főként budapesti koncertek száma elenyészően csekély volt. Ennek megfelelően Bartók művei is sokkal gyakrabban hangzottak el külföldön, mint otthon.

⁸⁰ Kodály Zoltán, “Bartók Béla pályája”, *Zenei Szemle*, no. 12 (1948).

⁸¹ Lev. I, 163. és 187.

⁸² *Bartók-dolgozatok*, II (Bukarest, 1982), 285. old.

⁸³ Szigeti József, *Beszélő húrok* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965), 198. old. (1935. augusztus 10).

⁸⁴ Ifj. Bartók Béla, *Apám életének krónikája* (Nagy muzsikuskok életének krónikája, 16. Napról napra...) (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981). Alább: AÉK.

Ugyanezt a képet mutatja zsidó és zsidó származású támogatóinak száma is. Vizsgáljuk meg a következő két táblázatot. (Részben az Adattárban közölt gyűjtés alapján, de nem ismételve meg az ott közölt adatok mindegyikét.)

A) Külföld

No.	Dátum	Helyszín	Zsidó vagy zsidó származású közreműködők
1.	1922. február 8	Bécs	Dickenson-Auer, Steuermann
2.	1922. február 24	Frankfurt a. M.	Léner-kvartett
3.	1922. május 23	Frankfurt a. M.	Szenkár
4.	1922. augusztus 24	Frankfurt a. M.	Rebner-Zeitlin
5.	1925. április 3	Cincinnati	Reiner
6.	1925. április 10	Bécs	Fleischer
7.	1925. szeptember 25	Pozsony	Fleischer
8.	1926. január 6	New York	Reiner
9.	1926. január 18	Berlin	Bruno Walter
10.	1927. március 3	Barcelona	Fleischer
11.	1927. május 6	Bécs	Fuchs-Fayer
12.	1927. október 16	Prága	Strasser
13.	1927. november 6	Bécs	Strasser
14.	1927. december 30	Philadelphia	Reiner
15.	1927. december 31	Philadelphia	Reiner
16.	1928. január 1	Philadelphia	Reiner
17.	1928. február 4	Washington	Szigeti
18.	1928. február 6	New York	Szigeti
19.	1928. február 13	New York	Reiner
20.	1928. február 16	New York	Sámson
21.	1928. február 17	Boston	Koussevitzky
22.	1928. február 18	Boston	Koussevitzky
23.	1928. február 24	Cincinnati	Reiner
24.	1928. február 25	Cincinnati	Reiner
25.	1928. március 25	Róma	Fleischer
26.	1929. január 9	Odessza	Frenkel
27.	1929. március 13	Párizs	Szigeti
28.	1929. március 13	Párizs	Roth-kvartett
29.	1929. április 11	Torino	Fleischer
30.	1929. április 12	Róma	Szigeti
31.	1930. január 5	London	Szigeti-Herz

32.	1930. április 3	Trieszt	Fleischer
33.	1930. április 3	Berlin	Szigeti
34.	1930. június 16	München	Gertler–Szigeti
35.	1931. július 7	Frankfurt a. M.	Steinberg
36.	1931. augusztus 7	Mondsee	Roth-kvartett
37.	1931. szeptember 20	Bécs	Rothschild-kvartett
38.	1932. február 4	Oxford	Szigeti
39.	1932. február 21	Párizs	Slonimski
40.	1933. január 23	Frankfurt a. M.	Rosbaud
41.	1933. november 8	London	Scherchen
42.	1933. november 22	Göteborg	Fleischer
43.	1934. június 7	New York	Millstein
44.	1934. június 7	Bécs	Klemperer
45.	1935. január 29	Amsterdam	Székely
46.	1935. február 2	Rotterdam	Székely
47.	1935. március 5	Winterthur	Scherchen
48.	1935. április 8	Washington	Kolisch-kvartett
49.	1935. április 8	Washington	Kolisch-kvartett
50.	1935. április 24	New York	Kolisch-kvartett
51.	1936. január 16	Liverpool	Székely
52.	1937. január 25	Amsterdam	Székely–Frid
53.	1937. január 26	Párizs	Gertler-kvartett
54.	1937. január 30	Párizs	Székely
55.	1937. február 3	Brüsszel	Székely
56.	1937. február 4	London	Székely
57.	1937. február 11	Hilversum	Székely
58.	1937. március 13	New York	Manhattan-kvartett
59.	1938. január 25	Amsterdam	Rodenburg–Frid
60.	1938. november 8	Brüsszel	Gertler
61.	1938. november 9	Antwerpen	Gertler
62.	1939. március 18	Amsterdam	Kolisch-kvartett
63.	1939. március 25	Hága	Gertler–Székely

A két világháború közötti időszakban Bartók koncertjeinek száma természetesen sokkal nagyobb volt, mint az itt felsoroltak: táblázatunk csak azokat a hangversenyeket tünteti fel, amelyeken a közreműködők között voltak zsidó vagy zsidó származású előadóművészek is.

Ugyanebbe a jegyzékbe kellene fölvenni mindazoknak a nevét is, akik Bartók romániai hangverseny-körútjainak megrendezése körül tevékenykedtek:

Lakatos István, Szegő Júlia, Pintér Jenő, a Hirsch-család, Freund Leó, Herskovits Augusztá, Willer József és még sokan mások.

László Ferenc *Bartók-könyv-e* (1971) közöl egy érdekes fényképet, melyet Brandeis József hegedűművész készített Bartók temesvári hangversenye idején. A fénykép Bartókot ábrázolja egy a Hirsch családnál elköltött ünnepi ebéd alkalmából. Látható a fényképen többek között a Hirsch házaspár, Freund Leó zongoraművész, Herskovits Augusztá volt Bartók-növendék, valamint Hirschék fia, Gabriel Hirsch-Banat, akiből később európai híru hegedűművész lett.

Bartók romániai hangverseny-körútjainak adatait az Adattár a zsidó vagy zsidó származású közreműködők szempontjából pontosan rögzíti.

B) Magyarország

No.	Dátum:	Helyszín	Zsidó vagy zsidó származású közreműködők
1.	1923. május 27	Budapest	<i>Nyugat</i> -matiné
2.	1923. november 4	Budapest	Kálmán–Kósa
3.	1929. október 20	Budapest	Herz
4.	1929. november 22	Budapest	Szigeti–Fleischer
5.	1930. április 22	Budapest	Kálmán
6.	1933. január 16	Budapest	Doráti–Kentner
7.	1934. január 13	Budapest	Kentner–Kósa
8.	1934. ⁸⁵ június 2	Budapest	Kentner
9.	1935. június 16	Budapest	Fiedl
10.	1936. május 14	Budapest	Kolisch-kvartett
11.	1936. szeptember 2	Budapest	Ormándy
12.	1937. október 10	Budapest	Fleischer
13.	1938. március 6	Budapest	Izr. Leányváház

Hivatalos mellőztetésével párhuzamosan, Bartóknak az 1920-as évek táján számos zsidó vagy zsidó származású zeneesztéta, zenetudós és kritikus lett a híve és terjesztette tehetségének hírét. Méltatói és kritikus támogatói között ott volt Hammerschlag János, Fodor Ernő, Reinitz Béla és Jemnitz Sándor. Igaz, a Schönbergre fölesküdt Jemnitz nem szimpatizált a neo-folklorista irányzatokkal, sőt – nyilván magának Schönbergnek a hatására – azonosult azzal a schönbergi felfogással, mely a “népdalfeldolgozások veszedelmes légköré”-ben

⁸⁵ Némely források szerint 1933-ban.

tulajdonképpen a népi álrühában előrelopakodó fasizmust látta. Jemnitz azonban határozottan megjegyzi: persze, nem Bartóknál.⁸⁶

Különleges volt a maga nemében Bartók és Reinitz kapcsolata. Nemcsak Reinitz számára volt Bartók a zeneszerző ideál, de Bartók is jelképek tekintette Reinitzet mindahhoz, amit annak idején rokonszenvesnek tartott és érzett az 1918/19. évi magyarországi politikai átalakulásban. Reinitz, aki 1918-ban a kultuszminisztérium zenei ügyeinek referense lett, Bartókot az Operaház igazgatójának javasolta. Nehéz időkben, 1922-ben, a fehérterror és a zsidók értelmiségi pályán való érvényesülését korlátozó törvényhozás (a *numerus clausus*-törvények) antiszemita légkörében Bartók Reinitznek ajánlotta Ady-dalait.

Molnár Antal, pályája elején a Waldbauer-kvartett tagja, mint kritikus és zenetudós, magas elméleti szinten értékelte Bartók zeneszerzői munkásságát. Szabadunk egyik nagy zenetudósa, Szabolcsi Bence 50. születésnapja alkalmából a *Nyugat*-ban köszöntötte Bartókot.⁸⁷ Nem egy zeneművének szövegét ő fordította németre.

A Bartók mellé odaálló zenetudósokkal párhuzamosan kialakult zsidó előadónak tábora is. Olyan nevekkkel találkozunk ezen a téren, akik külföldön is megalapozták a magyar zeneművészet hírnevét: Freund Róbert, Engel Iván, Gertler Endre, Strasser István, Székely Zoltán, Szigeti József. Strasser István 1927-ben kísérte Bartókot, az «I. zongoraverseny» szerző-szólístáját. Bartók a hangverseny után dedikált Strassernek: “A kitűnő előadást sokszor köszöni Bartók Béla.”⁸⁸ (Jegyezzük meg, hogy Strasser István egy német gyűjtőtáborban halt meg.) Bartók hangversenyeit 1934 és 1940 között Kun Imre rendezte.

Tudomásunk van arról is, hogy a még éppen csak formálódó fasizmus idején Bartók aktívan hozzá akart járulni zsidó muzsikuskok külföldre segítéséhez.

⁸⁶ Lásd Tallián Tibor, *Bartók Béla szemtől szemben* (Budapest: Gondolat, 1981), 194. old.

⁸⁷ Bartók cikke Szabolcsiról: “Szabolcsi, Bence (Benedict)”, in: *The Universal Jewish Encyclopedia*, 10 (New York, 1943), 138. Magyarul in: *Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1966), 762–763, no. 70. – Az igen elismerő cikknek zsidó zenei vonatkozása csak közvetve van, mindössze annyi, hogy Bartók megemlíti Szabolcsi magyar fordítását Simon Dubnow, *A zsidóság története* című könyvéből. Az európai helyzettel ismerősök számára jelzés értékű lehetett a cikk utolsó mondata: “Úgy hírlík, 1943-ban Budapesten élt.”

⁸⁸ Scheiber, id. h., 213. old.

Scheiber Sándor idéz egy Bartók-levelet, mely Ankarába van címezve. Ebben a levélben Bartók zsidó muzsikusokat ajánl esetleges törökországi alkalmazásra: "(...) Akik pedig 'állástalanok', pl. Seiber Mátyás (zeneszerző, gondonkás), Engel Iván és Kentner (zongoristák), azoknak nagyrésze zsidó: nem tudom, akadály-e ez ottan vagy sem?"⁸⁹

Fentebb már foglalkoztunk a Bartók–Révész kapcsolattal, de az eddig mondtak kiegészíthetők további adatokkal is: ez a Lukács szalonban létrejött kapcsolat később, a két világháború közötti időszakban életreszóló barátsággá mélyült. Révész azért szánta rá magát a kivándorlásra, mert kutatásainak folytatásához olyan közegre volt szüksége, ahol nem érez hátrányos megkülönböztetést a származása miatt. Elutazása előtt kiutazott Bartókékhoz Rákoskeresztúrra, hogy személyesen vegyen búcsút Bartóktól. Utóbbi rábizta zenei folklórtanulmányainak németre lefordított teljes anyagát. Arra kérte Révészt, hogy adja át az anyagot Hornbostelnek, aki azt majd Alfred Einsteinnek továbbítja. Ez meg is történt. Einstein levélben közölte Bartókkal, hogy az anyagot megkapta. Tudjuk azt is, hogy az elkeseredett Bartókban már ekkor felvetődött a kivándorlás gondolata. (Lásd az Adattárt.)

Bartók színpadi műveinek szövegekönyvét Balázs Béla és Lengyel Menyhért írták. Az 1919. évi magyarországi kommunista uralom leverése után Bartók színpadi művei tilalmi listára kerültek Balázs Bélának a forradalommal való szimpatizálása – és ezzel összefüggésben: származása – miatt. Ezáltal közvetve Bartók is az ellenforradalmi megtorlás és a fehérterror antiszemita légkörének áldozata lett. Évekkel később a budapesti M. kir. Operaház hajlandónak mutatkozott arra, hogy Bartók színpadi műveit újból műsorra tűzze, azzal a feltétellel, hogy a plakátokon nem fog szerepelni az emigrációba kényszerült Balázs Béla neve. Kelletlenül bár, de egyéniségére jellemző korrektséggel Bartók írásban konzultált Balázssal.

Balázs Béla válasz-nyilatkozata Párizsból:

"(...) A fából faragott királyfi és A kékszakállú herceg vára című táncjátékom, illetve operám előadásánál a budapesti m. k. operaházban nem kívánom nevem említését. Ezen előadásokból nekem járó tantiémekről szintén lemondok – Bartók Béla javára..."⁹⁰

⁸⁹ Lev. III, 406, no. 59 (1935. december 18). – Vö. Scheiber, id. h., 213. old.

⁹⁰ Balázs Béla nyilatkozata Bartóknak (1930. november 15), lásd Lev. IV, 59, no. 68. – Vö. Szegő Júlia, *Embernek maradni* (Bukarest: Ifjúsági Kiadó, 1965), 311. old.

Bartók levele az Operaház címére (részlet):

“Mélységesen gyerekes és elszomorító, hogy a budapesti közönség (remélhetően kis) részének éretlensége arra kényszerít bennünket, hogy ilyen ostobaságok kieszelésével töltsük időnket.”⁹¹

Bartókot és Lengyel Menyhértet Thomán, Bartók volt tanára hozta össze. Erről tanúskodik egy 1918. március 20-án Bartóknak címzett Thomán-levél:

“Lengyel Menyhért borzasztóan örülne, ha megzenésítenéd a mandarint. Írd meg, mikor jössz ebédre, őt is meghívnam, hogy összejöjjetek.”⁹²

Más források szerint a «Mandarin»-ra ezt megelőzően már Dohnányi is felhívta Bartók figyelmét.⁹³ Mindenesetre, Bartók valóban találkozott Thománnal Lengyel Menyhérttel, és nagy vonalakban megállapodtak a «Mandarin» megzenésítéséről. Az 1920-as években Lengyel Menyhért is emigrált, s bár műveit – emigrációja és zsidó származása ellenére – játszották Magyarországon, a «Mandarin»-t a hivatalos szervek destruktívnak és erkölcstelennek tartották, és nem engedélyezték bemutatását.⁹⁴ Maga Bartók a következőképpen jellemezte Lengyel Menyhértet:

“Sikerei talán másokat megszedítettek volna, őt azonban nem, mert tiszta szívű gyermek maradt.”⁹⁵

Számos adatunk van arról, hogy milyen komoly szerepet játszottak Bartók személyes életében a zsidó vagy zsidó származású ismerősök, barátok: volt tanítványai, orvosok, ügyvédek, támogatói. Az Adattár igyekszik mindezeket a kapcsolatokat pontosan rögzíteni. Az életrajzi összefüggések világosabbá tétele érdekében itt is tekintsünk át e kapcsolatok közül néhányat.

Már beszéltünk arról, hogy a háború utáni nehéz években Lukács József meghívta saját villájába az éppen lakásgondokkal küszködő Bartók családot. A

⁹¹ Ifj. Bartók Béla, *Bartók Béla műhelyében* (Budapest, 1982), 344. old.

⁹² AÉK., 162.

⁹³ Lásd Vera Lampert, “The Miraculous Mandarin: Melchior Lengyel, his Pantomims and his Connections to Béla Bartók”, in: *Bartók and his World* (Princeton University Press, 1995), 149–171. old.

⁹⁴ Ifj. Bartók Béla, *Bartók Béla műhelyében* (Budapest, 1982), 346. old.

⁹⁵ Idázi Feuerstein Emil, *Egy marék virág. A magyarajkú zsidóság szellemi öröksége*, III (Bné-Brak, é. n. [1987 k.]), 149. old.

Lukács-villában Bartókék – Lukács József dicséretére legyen mondva – egy percre sem bérlők vagy befogadott rászorultak voltak, hanem quasi-családtagok. Erről tanúskodik, számos külső adattal egybehangzóan, ifj. Bartók Béla jegyzete az 1920. év szilveszteréről:

“A szilvesztert Bartókék a szállásadó Lukács család társaságában töltik, jó hangulatban. Bartók még táncol is Lukács József 10 éves unokájával, Lukács-Leszner [Lessner] Editkével.”⁹⁶

A következő év folyamán Lukács megbízta Bartók rokonát, Voit Ervint, hogy fesse meg Bartók arcképét. Bartók néhányszor valóban modellt ült Voitnak, és a kép el is készült. A kész festményt Lukács kifizette, majd később, 1923-ban Bartók Bélának ajándékozta.

A két világháború közötti időszakban különböző kiadványok címlapján gyakran találkozunk Kner Imre nevével. Ma már tudjuk, hogy a gyomai Kner nyomdából kikerült könyvek művészi minősége a nyomdászat legjobb európai színvonalán állt. A nyugatosok: Balázs Béla, Lesznai Anna, Lukács György és mások írásai mellett Kner Imre Bartók- és Kodály-műveket is kiadott. Idézzünk néhány sort egy Kner Imréhez intézett Bartók-leveléből:

“Mondhatom, nagyon csodálkoztam, hogy ilyen súlyos időkben képesek ilyen tökéletes dolgokat kihozni. Ehhez képest Bécsben kiadott kottáim valósággal csomagolópapírra vannak nyomva.”⁹⁷

A Kner nyomda- és kiadóvállalat 1939-ig működött. Kner Imrét 1944-ben deportálták Auschwitzba – és ott megölték, elégették.

Az 1930-as évektől kezdve egyre gyakrabban találkozunk Bartók napi jegyzetei között Deutsch Jenő nevével. A zsidó fiatalember három éven át volt Bartók növendéke. Közlebbi adataink nincsenek róla, így Sándor György információira vagyunk utalva, aki visszaemlékezéseiben – az *Így láttuk Bartókot* című kötetben⁹⁸ – elmondja, hogy Deutsch Jenővel együtt volt tagja Bartók zongora-osztályának a Zeneakadémián: “(...) különösen tehetséges ember volt, utóbb a háborús idők áldozata lett.” A fennmaradt jegyzetekből kitűnik, hogy Bartók – aki mindennapjaiban vagy magánéletében nehezen megközelíthető volt – éppen ezt a zsidó fiatalembert vette maga mellé kíséretnek népdalgyűjtésének lejegyzéséhez és rendezéséhez, másolómunkákhoz, korrektúrához,

⁹⁶ AÉK., 182.

⁹⁷ Lásd Adattár (1921. január. 17).

⁹⁸ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 187. old.

vagy éppen lapozónak, amikor hangversenyen vagy rádiószereplésnél erre szükség volt. Szinte felfoghatatlan, hogy még a zsidótörvények időszakában is változatlanul Deutsch Jenő volt a bizalmi embere. Erről tanúskodik a következő részlet Deutschnak írt leveléből:

“Saját anyagomat inkább személyesen akarnám átadni; legjobb lesz, ha jövő hét szombatján személyesen jön érte.”⁹⁹

A kapcsolat egészen 1940-ig – Bartók távozásáig – folytatódott, sőt, még az Amerikába készülő Bartóknak is, sok dolga közepette, gondja volt arra, hogy közvetlenül az elutazása előtti napokban Kodály figyelmébe ajánlja Deutsch Jenőt. Jellemző Bartók bátorságára, hogy Deutsch Jenőt levélben, munkaszolgálatos címén (!) értesítette erről a lépéséről.¹⁰⁰ Kodály becsülettel eleget tett Bartók kérésének; tanúskodik erről egy ajánlólevél, 1944 késő őszeről, amelyben a munkaszolgálatos Deutsch számára kér, igen elismerő jellemzéssel, menlevelet.¹⁰¹

Hogy külföldön világhírű muzsikuskok mennyire becsülték és értékelték Bartókot, azt a Rózsavölgyi és Tsa. cég alább következő – 1935. novemberében írt – levele is bizonyítja:

“Kedves tanár úr!

Horovitz Vladimir felkért arra, hogy az ő legszívélyesebb üdvözlőit tolmácsoljam önnek, és megkért arra, hogy legközelebbi ittlétekor hozzam őt össze a tanár úrral. A New York-i Fischer cégnél megjelent átiratokat átnézte, azok neki rendkívül tetszenek, és azok közül többet felvesz műsorába.”¹⁰²

Sajnos Horovitz tervezett budapesti látogatása már nem valósulhatott meg, mert az 1930-as évek derekán megkezdődött a zsidó szereplők kiszorítása a szellemi életből. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy még világhírű zsidó előadóművészeket (Horovitz, Huberman, Dobrowen, Heifetz) sem hívták meg többé budapesti vendégszereplésre. Mi több, hasonló okból elmaradt Bartóknak Budapesten már kiplakatirozott hangversenye és közreműködése is.

1938 után – az egyre szigorúbb zsidótörvények ellenére – Bartók különböző jogi vonatkozású ügyeiben továbbra is dr. Gold Istvánhoz fordult, és családjuk

⁹⁹ AÉK., 399. old.

¹⁰⁰ Lásd Adattár (1940. október 11).

¹⁰¹ Lásd Adattár (1944. október 8).

¹⁰² Ifj. Bartók Béla, *Bartók Béla műhelyében* (Budapest, 1982), 190. old.

házi orvosának megtartotta Rothmann dr.-t. Érdekes adatot közöl ez utóbbival kapcsolatban ifj. Bartók Béla:

“Gold István ügyvéd útján 20 pengő tiszteletdíjat küld Rothmann Istvánnak, családi házi orvosuknak.”¹⁰³

*

Bartók kérlelhetetlen, meg nem alkuvó szembenállása a fasizmussal és az antiszemitizmussal ma már közismert tény. Nincs olyan Bartók-életrajz, melyben ne szerepelne az erre való hivatkozás. Tanulmányunkban ennek a tárgynak azonban különleges jelentősége van. A gonosz eszmék iránti kérlelhetetlensége lehetővé teszi számunkra, hogy századunk – véleményünk szerint – legnagyobb zeneszerzőjét erkölcsi tekintetben és emberileg is a legmagasabb helyre állítsuk.

“Bartók kérlelhetetlenül tudott gyűlölni” – írja László Ferenc, akinek ez a megállapítása telitalálat.¹⁰⁴ Hasonlóképpen nyilatkozik Sándor György is, fentebb már idézett visszaemlékezéseiben:

“(Bartók) minden tevékenysége zenei munkásságán kívül erősen német-ellenes volt. Amerikai éve folyamán nem volt hajlandó németül írni vagy beszélni. Gyűlölte Németországot.”¹⁰⁵

Tény, hogy Bartók soha nem kereste fel a náci Németországot.¹⁰⁶ Elutasítása miatt a következő németországi hangversenyei maradtak el:

1935. április	Berlin
1936. február	Frankfurt a. M.
1936. március	Berlin
1937. április 3–11	Berlini zenei hét
1937. május	Wiesbaden
1937. június	Berlin

¹⁰³ AÉK., 402. old. (1938. november 2).

¹⁰⁴ László Ferenc, *99 Bartók-levél* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974), 19. old.

¹⁰⁵ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981).

¹⁰⁶ Lásd Breuer János, “Bartók a harmadik birodalomban”, *Muzsika*, no. 10 (1995), 9. old.

1938. január	Berlin
1938. április	Berlin
1939. február	Berlin

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Bartók német-ellenességében alighanem közrejátszott az is, hogy egykori – nemzeti indíttatású – Habsburg-ellenessége kisugárzott erre az időszakra is, és Magyarország egyoldalú német orientációja növelhette korábbi ellenszenvét.

Helyénvaló, ha idézzük a magyar haladó szellemű demokrata értelmiségieknek az első zsidótörvény (1938: XV. tc.) ellen tiltakozó nyilatkozatát, melyet Bartók is aláírt:

“Tiltakozunk lelkiismeretünk minden erejével, és hisszük, hogy szavunk nem marad hatás nélkül abban a magyar hazában, amely minden dicsőségét a hit- és gondolatszabadságért, az emberi jogok teljességéért vívott harcainak köszönhette. Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia!”¹⁰⁷

Ugyanebben az időszakban Bartók a következő mondatot jegyezte be egy emlékkönyvbe:

“Három időszerű kívánság 1938 májusában: szabadulás a németek világnézeti, gazdasági és kulturális befolyásától.”¹⁰⁸

Még csak 1937-et írtak, amikor Bartók közölte a Berliini Filharmonikusokkal, hogy nem vállal németországi fellépést. Ugyanabban az évben levélben kérte a magyar rádiót is, hogy előadói szerepléseinek közvetítését német és olasz állomásoknak ne engedélyezze.

1938. március 6-án (!) a budapesti Vigadóban fellépett egy hangversenyen, melynek bevételét az Izr. Leányárvaház segélyezésére szánták. Emlékeztetnünk kell arra, hogy az első zsidótörvényt, amely már jó ideje a levegőben lebegett, alig két hónappal később fogadta el a magyar országgyűlés.

Bartók ekkor már tisztában volt azzal – és ezt számos levele igazolja –, hogy Magyarország felzárkózása a német politika minden visszás aktusához csupán idő kérdése. Süllyedő hajón érezte magát, és tudatosan készült arra, hogy – mivel a fasizmussal semmiféle közösséget nem volt hajlandó vállalni – mentse, ami még menthető. Először Frid Gézának írt Amsterdamba; afelől pu-

¹⁰⁷ Lásd Adattár (1938. május 5).

¹⁰⁸ Lásd Adattár (1938. május).

hatolózott, hogy amennyiben elhagyja Magyarországot, vajon a holland zeneszerző szövetség felvonná-e tagjai közé. Tíz nappal később Bázélbe írt, impresszáriójának, arra célozva, hogy a náci befolyás alá került Universal Edition helyett a londoni Boosey and Hawkes céggel szeretne kiadói szerződést kötni.¹⁰⁹ Kézirataíért is aggódik, szeretné őket minél hamarább Svájcban biztonságba helyezni. Székely Zoltánnak írt leveléből parázslik a gyűlölet:

“El kéne menni innen ama dögvész országnak a szomszédságából, messzire-messzire, de hova?”¹¹⁰

1938 októberét írták ekkor.

A Hitlerék által el nem foglalt európai országokból már elindult volt az *exodus*. A zsidó értelmiség, a tudósok és művészek áradata már útban volt Anglia és Amerika felé. Magyar-zsidó muzsikuskok is akadtak szép számmal közöttük, új elhelyezkedést keresve. Sokat jelenthetett ebben a helyzetben egy jó ajánlólevél, főként ha Bartók Béla aláírása szerepelt az alján. Ilyen ajánlólevelekkel látta el Bartók 1938 végén a Gertler-kvartettet, Seiber Mátyást és a Glasgowban elhelyezkedni kívánó Engel Ivánt.

A német fasizmussal egyre nyitottabban kacérkodó budapesti társadalmi elit természetesen örömmel befogadta volna Bartókot. A különböző irányokból jövő kísérletek azonban rendre hiábavalónak bizonyultak; például, Bartók “erős meghülés”-re hivatkozva lemondta a meghívást még Horthy Miklós kormányzó fogadására is.¹¹¹

1938/39 után a zsidótörvények már teljes erejükkel éreztették hatásukat Magyarországon. Ebből kifolyólag elmaradt Budapesten egy Bartók–Huberman szonáta-est, valamint egy szimfonikus hangverseny Iszay Dobrowen vezényletével, amelyen Bartók közreműködött volna. Bartókéék budapesti búcsúhangversenyét¹¹² az akkoriban megalakult Hangversenyrendező Kft. szervezte, mert “a többi ügynökség nagyrészt zsidó alkalmazottakból állott, és ezek akkor már erősen korlátozott működési lehetőségekkel rendelkeztek.”¹¹³

Magyarország erősödő fasizálódása, illetve az *Anschluss* (1938. március 13) egybeesett Bartók legtermékenyebb svájci éveivel. Ekkor íródott a «Zene

¹⁰⁹ Lásd Adattár (1938. június 19, december 28, 1939. április 8 stb.).

¹¹⁰ Lev. III, 433, no. 81.

¹¹¹ Lásd Adattár (1940. február 23).

¹¹² 1940. október 8-án.

¹¹³ Ifj. Bartók Béla, *Bartók Béla műhelyében* (Budapest, 1982), 243. old.

húros-, ütőhangszerekre és celesztára), a szonáta két zongorára és ütőhangszerekre, valamint a vonószzenekarra írt «Divertimento». Viszonylag könnyen kimutatható ezekben a művekben a tragikumot, végzetet, megsemmisülést előre megsejtő Bartók vergődése. Ujfalussy József példa gyanánt Szabolcsi Bencét idézi, aki a «Divertimento» I. tételében a háború látomását fedezi fel.¹¹⁴ Pataki László még tovább megy, amikor a «Zene» II–III. tételében és a kézzongorás szonáta II. tételében a sátánnal való viaskodást és az apokaliptikus világvége látomását érzi.¹¹⁵ Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a *Schweizerische Musikzeitung*-ban csak néhány évvel korábban jelent meg Pataki László tollából az egyik legértékesebb elemzése Bartók művészetének.¹¹⁶

A Svájcból keltezett Bartók-levelek is szüntelen belső vergődést tükröznek. Engel Ivánnak, például, zaklatott lelkiállapotáról írt, magára hagyatottnak érzi magát,¹¹⁷ vagy pedig leplezetlen gyűlölettel és megvetéssel nyilatkozott leveleiben az otthoni állapotokról:

“Legnagyobb baj, hogy nálunk is hasonló fordulat¹¹⁸ várható, csak az a kérdés, mikorra? És ha ez bekövetkezik, hogy legyen az embernek maradása?”¹¹⁹

“Nemcsak a kiadóvállalatom (U. E.)¹²⁰ lett náci-vállalattá (a tulajdonosokat és vezetőket egész egyszerűen kidobták), hanem az AKM¹²¹ is, amelyhez én is (Kodály is) tartozom, és amelyet most ugyancsak ‘nácisítottak’. Éppen tegnapelőtt kaptam meg a hirhedt kérdőívet nagypapáról és egyebekről szóló kérdésekkel, továbbá: ‘Ön németvérű, faj-

¹¹⁴ Tallián Tibor, *Bartók Béla szemtől szemben*, 257. old.

¹¹⁵ Pataki László, “A zsidók szerepe Bartók Béla pályafutásában”, *Új Kelet* (1981. január 2).

¹¹⁶ Lásd Adattár (1931. március 20).

¹¹⁷ Werner Fuchs, *Bartók Béla Svájcban* (Budapest. Zeneműkiadó Vállalat, 1975), 58. old.

¹¹⁸ Ti. mint az *Anschluss*.

¹¹⁹ Lásd Adattár (1938. április 2).

¹²⁰ Universal Edition (Bécs).

¹²¹ AKM: (Gesellschaft der) Autoren, Komponisten und Musikverleger. (Előadási jogokat intéző bécsi társaság.)

rokon vagy nem árja?'. Természetesen ezt a kérdőívet sem én, sem Kodály nem töltjük ki..."¹²²

"Magyarország is megadja magát ennek a rabló és gyilkos rendszernek."¹²³

"Tulajdonképpen az lenne a kötelességem, hogy kivándoroljak, ameddig még lehet."¹²⁴

"Már [1937] november óta látom, hogy Magyarország politikája egyre ferdébb utakra tér: már akkor felébredt bennem a gondolat, hogy legalább zeneműveim kéziratát kellene valahol biztonságba helyeznem."¹²⁵

"Ez az átkozott német előretörés olyan súlyos helyzetbe hozott engem, hogy hetekig az ezzel kapcsolatos és engem érintő kérdésekkel, a rajtuk való töprengéssel voltam elfoglalva."¹²⁶

"Összes zeneszerzői jövedelmem haramia-kezekbe került..."¹²⁷

"Hazánk (a bizonytalanság hazája)..."¹²⁸

"Az általános izgalmat valóban már alig lehetett elviselni, a legvadabb hírek terjengtek zsidó-pogromokról (jún. elejére híresztelték!)." ¹²⁹

"Három időszerű kívánság 1938 májusában: szabadulást a németek világnézeti / gazdasági / kulturális befolyásától."¹³⁰

"Nincs kedvem emberekkel összejönni, mindenki, aki él, náci-gyánús."¹³¹

¹²² Lásd Adattár (1938. április 9).

¹²³ Lev. II, 130; lásd Adattár (1938. április 13).

¹²⁴ Lev. II, 130; lásd Adattár (1938. április 13).

¹²⁵ Lev. II, 130; lásd Adattár (1938. április 13).

¹²⁶ Lev. III, 429, no. 78; lásd Adattár (1938. április 28).

¹²⁷ Lev. III, 429, no. 78; lásd Adattár (1938. április 28).

¹²⁸ Lev. II, 138; lásd Adattár (1938. július 18).

¹²⁹ Lev. II, 133; lásd Adattár (1938. május 24).

¹³⁰ Lásd Adattár (1938. május).

¹³¹ Lev. II, 138; lásd Adattár (1938. október 9).

“A hírhedt Anschluss óta... (...) számtalan okom van, amiért egyáltalán nincs kedvem kapcsolatba kerülni Németországgal.”¹³²

“A németek végzetes befolyása egyre nő Magyarországon, nem tűnik távolinak az az idő, amikor teljesen német gyarmat leszünk.”¹³³

“Számomra meglehetősen kényelmetlen a nácik karmaihoz oly közel élni, azaz egészen a karmaik között...”¹³⁴

Bartók ellenszenva a németekkel szemben nem volt újkeletű. Fentebb már jeleztük, hogy ez a német-ellenesség különböző formákban nyilatkozott meg. Míg zsidó muzsikuskoknak készségesen adott ajánlóleveleket Svájcba, Franciaországba, Törökországba, Angliába, a Németországba küldendő ajánlóleveleket már akkor is elhárította, amikor a német fasizmus még nem jutott hatalomra, csak készülődött erre. Ebből az időszakból fennmaradt egy levél, melyet Bartók Fleischer Antal feleségének írt (1931); ebben a levélben Bartók elutasítja Fleischerné kérését, hogy férje németországi szereplését támogassa:

“Legnagyobb sajnálatomra nem tehetek semmit, nem vagyok olyan viszonyban azokkal a német zenészekkel.”¹³⁵

1939 januárjában, már csaknem egy évvel az *Anschluss* után, a következőket írja Székely Zoltánnénak Amsterdamba:

“Március óta természetesen biztosak vagyunk abban, hogy ez rosszabbra vagy a legrosszabbra fordul, ami talán lehetetlenné fogja tenni, hogy itt dolgozni és egyáltalán élni lehessen.”¹³⁶

Eddigi idézeteink nemcsak azt igazolják, hogy Bartók gyűlölete a nácizmus iránt igen erős volt, hanem azt is, hogy világosan látta az okokat, amelyek lehetetlenné teszik számára a náci eszme és a fasizmus elviselését. Bartók tudatossága és következetessége megnyilvánult abban is, hogy Magyarországról távozása előtt végrendeletet készített; ennek befejező része (VIII. szakasz) a következőképpen hangzik:

“Mindaddig, amíg a budapesti volt Oktogon-tér és a volt Körönd azoknak az embereknek a nevérol van elnevezve, akikérol jelenleg

¹³² Lev. IV, 93, no. 112; lásd Adattár (1939. február 7).

¹³³ *Bartók breviárium*, I, 486., 490. old.

¹³⁴ Lev. III, 436; lásd Adattár (1939. január 10).

¹³⁵ Idézi ifj. Bartók Béla, AÉK., 312 (1931. december 12).

¹³⁶ Lev. III, 436; lásd Adattár (1939. január 10).

van,¹³⁷ továbbá mindaddig, amíg Magyarországon erről a két emberről elnevezett tér vagy utca van, vagy lesz, rólam az országban ne nevezzenek el sem teret, sem utcát, sem nyilvános épületet; velem kapcsolatban emléktáblát mindaddig ne helyezzenek el nyilvános helyen.”¹³⁸

László Ferenc azt írja – már fentebb idéztük –, hogy “Bartók kérelmelhetetlenül tudott gyűlölni.” Simon Gábor közlése szerint még tovább ment el:

“Bartók undora jeléül még azt is elkerüli, hogy Hitler és Mussolini nevét egyáltalán kiejtse.”¹³⁹

Az idézettek előzmények közé tartozik az a levél is, amelyet Bartók a berlini Stagma irodának írt. Ebben tiltakozik műveinek németországi előadása ellen.¹⁴⁰ Ugyanilyen tilalmat tartalmaz a Baden-Baden-i Musikedirekcionnak címzett levél, még radikálisabb tilalommal:

“Ha tiltakozásom ellenére művemem [«Öt magyar népdal»] mégis előadnák,¹⁴¹ kénytelen leszek nyilvánosságra hozni, hogy ez akaratom ellenére és tiltakozásom ellenére történt.”¹⁴²

A fasizmus elfogadása az antiszemitizmus elfogadását is jelentette volna. Bartók erre nem volt hajlandó. Maradhatott volna Magyarországon, barátokkal, kollégákkal és tisztelőkkel körülvéve, rendezett anyagi körülmények között, a zeneakadémiai állása után nem éppen szerény nyugdíj biztonságában. Ehelyett hatvan évesen vállalta a bizonytalanságot, az önkéntes száműzetést, az anyagi nélkülözéseket, a honvágat, az elszakadást az imádott szülőföldtől.

Keserves árat fizetett mindezért.

¹³⁷ Hitler és Mussolini.

¹³⁸ Végrendelet, befejező, 8. rész.

¹³⁹ Simon Gábor, “Bartók és Kodály átfogalmazói”, *Új Kelet* (1976. február 27).

¹⁴⁰ A hitleri Németország szerzői jogvédő irodája.

¹⁴¹ A tiltakozás oka, nyilván formálisan, hogy a művet népdal-átdolgozásnak minősítették, s ez a tájékozatlan hallgatóban a *völkisch* népdalkultusz képzettársítását válthatta volna ki. Bartókot nyilván nem elsősorban hiúsági okokból bántotta a minősítés; nyilván ezen a módon is gátat próbált vetni annak, hogy nevét a náci Németország felhasználja.

¹⁴² AÉK., 394. (1938. április 6).

III.

Amerikai tragédia

“Talán a bizonytalanságba megyünk,
de más választásunk nincs.
Vajon mennyi időre?
Isten tudja.”¹⁴³

Amikor Bartók úgy határozott, hogy elhagyja Magyarországot, döntésében – a német-ellenességen kívül – néhány személyes motívum is közrejátszott.

a) Elviselhetetlen helyzetekben Bartók minden esetben meg nem alkuvó határozottsággal döntött.

b) Élete folyamán többször is fölvetődött benne a kivándorlás gondolata. Az első világháború után egy időben még az is felötlött benne, hogy Romániába emigrál.

c) Édesanyja halála után megszűnt az utolsó kapocs is, mely Magyarországhoz és az otthonhoz fűzte.

d) Egy háborúba sodródó, faszálódó országból távozott, amelyben német-ellenes nézetei miatt saját biztonsága is meginoghatott volna.

e) Európa számos jelentékeny zeneszerzője az emigrációt választotta.

Az elmúlt mintegy ötven esztendő folyamán igen sok cikk, tanulmány, könyv és visszaemlékezés jelent meg Bartók amerikai éveiről. Ezeknek az írásoknak legtöbbször – értékes közlések mellett is – erősen szubjektív. Vagy túl regényesek (Agatha Fassett), vagy önkényesen állítanak fel nem igazolható hipotéziseket (Benjamin Suchoff), vagy pedig olyan állításokat fogalmaznak meg, amelyek – egyéb forrásoknak ellentmondva – esetleg megzavarják a tárgy tapasztalt kutatóit is.

Ez utóbbiak közül idézünk itt néhányat.

Láng György: “Egy esztendő letelte után Amerikában már legendás magasságokig rakétázott fel nevének fénye, és úgy tisztelték és imádták, mintha nem is földi ember lett volna.”¹⁴⁴ – Feuerstein Emil: “Míg Bartók csaknem

¹⁴³ Levél Paul Sachernek (1940. október 14). Lásd Lev. II, 154.

¹⁴⁴ Lásd Láng György, *Bartók Béla élete és művei* (Budapest: Grill, 1947), 137. old.

éhenhalt Amerikában, addig Kálmán Imre a legvagyonosabb zeneszerzők közé tartozott.”¹⁴⁵

Szegő Júlia: “Bartóknak Amerikában nem voltak gondjai.”¹⁴⁶ – Sándor György: “Bartók nehéz anyagi gondok között élt.”¹⁴⁷

Pataki László: “1943-ban már torkig volt az ASCAP-pal. Meg is írta nekik, hogy nem tart igényt többé további támogatásukra.”¹⁴⁸ – Serly Tibor: “Az ASCAP annyi pénzt bocsátott Bartók rendelkezésére, amennyire csak szüksége volt.”¹⁴⁹

Nem hisszük, hogy tévednénk, ha azt állítjuk, hogy az első – és talán napjainkig is egyetlen – feldolgozás, amely tárgyilagosan nyúlt ehhez a tárgyhoz, Tallián Tibor kiváló munkája: *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988).

Tallián Tibor összesítő táblázatokat közöl Bartók amerikai fellépéseiről, valamint a róla különböző lapokban és folyóiratokban megjelent méltatásokról és kritikákról, nevek és szerzők feltüntetésével, pontos dátumokkal. Már a táblázatok első olvasásakor is kirívóan nagy számú zsidó névvel találkozunk.

Tallián Tibor táblázatainak felhasználásával és tematikai kibővítésükkel magunk három csoportra osztottuk fel Bartók amerikai zsidó és zsidó származású muzsikusk-támogatóit és népszerűsítőit.

- A) Amerikanizálódott magyar származású és magyarajkú zsidók, akik már az óhazában is Bartók lelkes hívei, támogatói és terjesztői voltak.
- B) Amerikai zsidó és zsidó származású személyiségek, az Egyesült Államok *zsidó lobby*-jának aktív és reprezentatív képviselői.
- C) Amerikai zsidó vagy zsidó származású zenetudósok és zenekritikusok.

¹⁴⁵ Lásd Feuerstein Emil, *Egy marék virág. A magyarajkú zsidóság szellemi öröksége*, II (Tel-Aviv, 1987), 158. old.

¹⁴⁶ Lásd Szegő Júlia, *Embernek maradni* (Bukarest: Ifjúsági Kiadó, 1965) (1. kiadás [!]), 174. old. (A következő kiadásokban ez a mondat már nem szerepel.)

¹⁴⁷ Lásd Kristóf Károly, *Beszélgetések Bartók Bélával* (1957), 154. old.

¹⁴⁸ Lásd Pataki László, “A zsidók szerepe Bartók Béla pályafutásában”, *Új Kelet* (1981. január 2).

¹⁴⁹ “Beszélgetések Bartók Béláról Serly Tiborral”, *Zenei Szemle* (1948. december).

A:

Antal Jenő
Doráti Antal
Földes Andor
Kentner Lajos
Ormándy Jenő
Reiner Frigyes
Roth Ferenc
Sándor György
Schwalb Miklós
Serly Tibor
Szigeti József

B:

Eymann, Catherine
Fiedler, Arthur
Gimpel, Bronislaw
Golschmann, Vladimir
Goodman, Benny
Goodman, Saul
Herz, Otto
Kolisch, Rudolf
Koussevitzky, Serge
Krasner, Louis
Menuhin, Yehudi
Milstein, Nathan
Rodzinski, Artur
Saidenberg, Dan
Spivakowsky, Tossy
Stern, Isaac
Stock, Frederick
Stokowski, Leopold
Ulanowski, Paul
Wallerstein, Alfred
Walter, Bruno

C:

Baron, Stanley
Bauer, Marion

Berger, Arthur V.
Borowski, Elsa
Borowski, Felix
Bukofzer, Manfred
Chozinoff, Samuel
Finkelstein, Sidney
Fischer, Marjory M.
Frankenstein, Alfred
Gassmann, Remi
Goldberg, Albert
Hazelton, Maude
Kastendieck, Miles
Klein, Philipp
Ledermann, May
Ledermann, Minna
Levando, Ralph
Lissfeld, Fred
Loesser, Arthur
Reiff, Mary
Rosenthal, Bernie
Rosenwald, Hans
Schoenberg, Harold
Simon, Robert A.
Steinfirt, Donald
Strauss, Noel
Taubman, Howard
Thompson, Oscar
Thomson, Virgil

Alább az Adattár pontosan rögzíti a Bartókról megjelent cikkeket, kritikákat, tanulmányokat, feltüntetve a szerzők nevét, az újságok és folyóiratok címét és dátumát.

*

Mielőtt továbblépnénk a vizsgálódásainkban, ismét egy magyarázó megjegyzéssel fordulunk az olvasóhoz. Ahhoz, hogy reális képet kapjunk Bartók helyzetéről az Egyesült Államokban, s közelebbről, Bartók és az amerikai zsidó

lobby viszonyáról, tisztáznunk kell ennek a lobbynak a szerepét és befolyását az 1940/50-es évek Amerikájában.

A sokszor kárhoztatott, általunk azonban pusztán leíró értelemben emlegetett *zsidó lobby* – érdekek-érvényesítés, gyakran egyszerűen: szolidaritás – kialakulása a XX. század elején kezdődött, akkor, amikor a kelet-európai zsidóság áradata elindult Amerika felé. Az Egyesült Államok – mely mindig is “bevándorló” ország volt – akkoriban még nem szabott meg évi bevándorlási kvótát, és az oroszokkal, magyarokkal, olaszokkal, spanyolokkal, görögökkel és írekkel együtt befogadta a kelet- és közép-európai zsidókat is. Az amerikai letelepedést követő integrálódás korszakában igen érdekes folyamat ment végbe. Azok, akik Európa különböző országaiból érkeztek, Amerikában is többé-kevésbé megtartották hazai életformájukat és szokásaikat; rendszerint összetartó tömbökké – közösségekké tömörülve, továbbra is oroszok, magyarok, olaszok, spanyolok, görögök, írek maradtak. A bevándorolt zsidóság viszont – hasonlóan a századforduló magyarországi társadalmához – kezdettől fogva két táborra tagolódott: a hagyományhű orthodoxia folytatta korábbi kelet- vagy közép-európai életformáját (ők töltötték meg és tartották fenn az amerikai nagyvárosok zsidónegyedeit), a neológia – Amerikában: “*conservative*”, illetve a reformok terén még messzebb merészkedő “*reform*” zsidóság – ellenben hihetetlen gyorsasággal asszimilálódott, közelebbről, amerikanizálódott.

Az asszimiláns zsidók először az iparban és a kereskedelemben jutottak egyre nagyobb szerephez, majd az 1930-as évektől kezdve – s különösen a nagy gazdasági válságot követően – nőttön nőtt befolyásuk a bankok, a kommunikáció, média, kultúra, film stb. világában is. Mindehhez társult még az is, hogy a Hitler hatalomrajutását követő években az európai, főként pedig a német és osztrák zsidóság tudományos–művészeti elitje ugyancsak az Egyesült Államokban talált menedéket, s ez az új bevándorlási hullám mennyiségileg is erősen megnövelte az amerikai zsidóság számbeli fölényét a kulturális–művészeti világban. A zenében – hogy csak a legismertebb neveket említsük – Eisler, Schönberg, Zemlinsky, Weill tartoztak ebbe a csoportba. Különleges tehetségük és európai hírnevük révén igen hamar beilleszkedtek az amerikai zenei életbe. Akiknek pedig a beilleszkedés nem sikerült, azok esetleg tétlenségük esetén is számíthattak a *zsidó lobby* támogatására: a *lobby* – szakmai szolidaritásból is – mindenképpen kijárta nekik a megélhetéshez vagy az egyszerű létfenntartáshoz szükséges havi jövedelmet, apanázszt.

Jellemző példa erre az utóbbi esetre Leonhard Frank, aki a naplójában leírja, hogy miután Hitlerék elől az Egyesült Államokba emigrált, hónapokon keresztül képtelen volt egyetlen összefüggő mondatot is leírni. Kapott viszont X alapítvány Y épületének Z emeletén egy külön szobát, íróasztallal, papírral

és írószerszámmal felszerelve, s ott minden reggel 9-kor megjelent, aláírt egy jelenléti ívet, leült az íróasztalhoz, és ennek fejében felvehetette a havi anyagi támogatást – akár írt valamit, akár nem. Saját szavait idézve: órákon át meredten nézte az üres papírlapot.¹⁵⁰

Bartók ilyesfajta tétlen kiszolgáltatottságra soha nem volt – és nem lett volna – képes. Mindenekelőtt azért nem, mert egész életében mindig határozottan elutasított mindenfajta adományt, ha pedig pénzt fogadott el, ragaszkodott ahhoz, hogy meg is dolgozzék ezért a pénzért. Anyagi függetlenségének szigorú megőrzése következtében nemcsak maga jutott nem egyszer kritikus anyagi helyzetbe, de megnehezítette híveinek és barátainak törekvéseit is, akik szerettek volna könnyíteni a gondjain. Bartók ebből a szempontból nehéz ember volt; Doráti Antal véleménye nyilván közel áll a valósághoz: “Bartókon nagyon nehéz volt segíteni.”¹⁵¹ Doráti ehhez hozzáfűzi még azt is, hogy “Bartók már Magyarországon sem volt egy «könnyű» eset.”¹⁵²

Bartók támogatóinak mindenféle fondorlatos cselet kellett a háta mögött és tudta nélkül kieszelniük ahhoz, hogy anyagi helyzetén könnyíthessenek. Ezen a téren is zsidó vagy zsidó származású hívei voltak a leginkább leleményesek és eredményesek.

Mindamellet – véleményünk szerint – Bartók amerikai évei még akkor is szerencsétlenül alakultak volna, ha élete kezdettől fogva mentes lett volna a mindennapi anyagi gondoktól. Bartók természete, lelki alkata, világfelfogása képtelen volt arra, hogy azonosuljon az amerikai életformával és mentalitással.

“Jaj neked, hús-vér idegen! –

(...)

amerikaiak közt egy európai

felhőkarcolók közt az elemek rokona”

¹⁵⁰ Leonhard Frank, *Baloldalt dobog a szívem* (Budapest: Európa, 1958), 261. old.

¹⁵¹ Doráti Antal, *Notes of Seven Decades* (London: Hodden and Stoughton, 1979), 206. old.

¹⁵² Lásd in: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 100. old.

– írja Szilágyi Domokos “Bartók Amerikában” című versében (1972)¹⁵³ (félreismerhetetlen utalással József Attila “Thomas Mann üdvözlése” című versére).

Az Egyesült Államokban mindenfelé láthatni a következő feliratot: *Keep smiling*. A tipikusan amerikai mentalitás nyilatkozik meg e két szóban, nem lehet lefordítani őket egyetlen más nyelvre sem; a gondolat, melyet kifejeznek, más nyelveken legfeljebb csak körülírható. Ne veszd el a türelmedet; Ne légy ideges; Ne vedd a szívedre; Maradj nyugodt; Fogadd mosolyogva.

Bartók – mint mondják, részben talán rossz fogazata miatt is – csak nagyon ritkán mosolygott.¹⁵⁴ Az eléggé nagyszámú ránk maradt felvételtől komor-komor, szigorú, átható tekintetű férfi néz ránk. Alig néhány képünk van a mosolygó Bartókról. Némelykor – például, a Serly Tibor lakásán készült amatőr filmfelvételen – még ez a mosoly is inkább csak kényszeredett, erőltetett. Márpedig Amerikában mosolyogni kell, bárhogyan érzi is magát az ember. Erről nem egyszer maga Bartók tesz keserűen említést amerikai leveleiben. A kötelező mosoly az amerikai *public relation* elengedhetetlen kelléke; az amerikai mentalitásnak megfelelően a komor arc, fagyos tekintet vagy dacosan összeszorított száj gyanakvást vált ki a többiekben: ezzel az emberrel valami nincs rendben. Serly meg is jegyzi egy 1948-ban adott interjújában: “Mr. Bartók egy nagyon furcsa ember volt.”¹⁵⁵ Körülbelül ugyanebben a hangnemben nyilatkoznak az ASCAP és a Boosey and Hawkes – főként zsidó – alkalmazottai is, akik Bartók dossziéit kezelték.¹⁵⁶

Fentebb már utaltunk arra, hogy Bartók kapcsolatai az ASCAP-pal nem voltak felhőtlenek, sőt, nem egyszer a feszültség határát súrolták. Le kell szögeznünk azonban: ez nem az ASCAP hibájából alakult így. Bartókot nagyon veszélyeztette az a tény, hogy kénytelen volt elfogadni egy karitatív intézmény anyagi támogatását. Soha nem lett volna képes ezért hálás szavakkal, köszönettel fordulni az ASCAP illetékeseihez, annak ellenére sem, hogy tudomása volt róla: bár nem volt tagja a szervezetnek, az ASCAP költségére ka-

¹⁵³ Szilágyi Domokos, *Kényszerleszállás. Összegyűjtött versek* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1978), 269 skk. old.

¹⁵⁴ Somfai László professzor szíves szóbeli közlése.

¹⁵⁵ ”Beszélgetések Bartók Béláról Serly Tiborral”, *Zenei Szemle* (1948. december).

¹⁵⁶ Lásd az ASCAP és a Boosey and Hawkes nyilatkozatait a “Budapesttől Budapestig” című video-kazettán.

pott orvosi kezelést, drága gyógyszereket, kórházi beutalásokat, utókezelést, nyaraltatást stb., ami az Egyesült Államokban mind a mai napig nem megvetendő dolog. Megjegyzendő azonban, hogy az ASCAP Reiner, Szigeti és Ormándy Jenő közbenjárásának eredményeként lépett akcióba. Bartók ezért a segítségért nem tudott a szó köznapi értelmében hálás lenni, márpedig az elmaradhatatlan mosoly mellett a *thanks* is kötelezően hozzátartozik az amerikai életformához. Bartók belső lelki válságában azonban ennek a mentalitásnak a tagadása elkerülhetetlenül repulzióhoz vezetett: képtelen volt arra, hogy elfogadjon egy olyan helyzetet, melyben ő – a világhírű zeneszerző – lesüllyed az anyagilag segélyezett szociális eset szintjére. Ő maga legalábbis úgy érezte, hogy ez történik vele.

Bartók válságérzetét mindezen túl még az is súlyosbította, hogy nem komponált, s ez még inkább kiszolgáltatottá tette. Ennek a kétségbeesett állapotnak csak a Reiner – Szigeti – Doráti – Koussevitzky-féle – Bartók tudtán kívüli – összeesküvés vetett véget: a már kórházban fekvő, nagybeteg Bartók ennek eredményeképpen elfogadta Koussevitzky megrendelését – és csekkjét, s megírta a «Concerto»-t. Le kell szögezzük azonban: mindez nem történt volna meg, ha előzőleg Reiner és Szigeti nem keresték volna fel Koussevitzkyt és nem tárták volna fel előtte Bartók siralmas helyzetét.

A «Concerto» megszületésének körülményei közismertek; szükségtelen ismételtetésekbe bocsátkoznánk, ha a mű keletkezésének történetét most újból előadnánk.

Bartókék egyáltalán nem kedvező időben kötöttek ki Amerikában. Az Egyesült Államokban ekkor már megkezdődtek az előkészületek a gazdasági átállásra a háborúhoz, később pedig a belépés a háborúba rányomta bélyegét a közvéleményre. Erősen csökkent a média és a nagyközönség érdeklődése a művészetek iránt. Megindult Európából a zsidó tudósok és művészek áradata, és az amerikai *zsidó lobby* anyagi támogatása nyomán a különböző alapítványok és jótékonyági szervezetek főként erre fordítottak figyelmet: támogatni az Európából odamenekült zsidó tudósokat és művészeket, s minél hamarabb álláshoz, jövedelemhez juttatni őket. Bartók nemcsak zsidó nem volt, de nem számíthatott a menekült státus előnyeire sem. (Kérdés, hogy egyáltalán elfogadta volna-e őket.) Bartókékat egy impresszárió hozta ki Amerikába, koncert-lehetőségek kétes ígéretével, s a vegyes sikerű első évad után már a következő szezonban ténylegesen szerződések nélkül maradtak. Ami ezután történt, azt jórészt Reiner, Szigeti és Ormándy Jenő teremtették meg, természetesen többnyire úgy, hogy a szervezés háttéréről Bartóknak ne legyen tudomása. De még ha tudott is mindenről, Bartók egyáltalán nem volt hálás az őt támogató Reinernek, Szigetinek, sem bárki másnak, aki tenni próbált érte bármit is.

Egyszerűen képtelen volt hálálkodni, egyénisége, belső alkata ezt kizárta. Még az őszinte segíteni akarás is hála helyett esetleg éppen ellentétes reakciót váltott ki Bartókból. Tallián Tibor megjegyzi, hogy "sokszor a tett jobban böszítette Bartókot, mint a teljes közöny, hiszen aki semmit sem tesz, azt sokkal kevésbé fenyegetik szemrehányások, mint azt, aki tesz valamit, de rosszul."¹⁵⁷ Ez úgy értendő, hogy támogatóinak állandóan ügyelniük kellett arra, nehogy Bartók félreértse az önzetlen segítőkészséget. Elmondhatjuk: igazi zsidó észre és leleményességre volt szükség ahhoz, hogy Reiner, Szigeti, Doráti, Goodman, Ormándy Jenő és mások olyan szövevényes hálózatot építsenek ki, amely lehetővé tette, hogy Bartókon a kulisszák mögül segítsenek. Magát Bartókot vé¹⁵⁸rig sértette volna a tudat, hogy gyámkodnak felette.

Bartók amerikai évei folyamán a zsidó segítőkészség kezdettől fogva jelen volt. A méregdrága hajójegyeket Herzog György küldte el Bartókéknak New York-ból Budapestre. New York-ba érkezésükkor első ideiglenes szállásukon Reiner és Szigeti fogadták terített asztallal a Bartók házaspárt. Herzog György vitte el Bartókot első bemutatkozó látogatására a Columbia Egyetemre, mindjárt az első New York-i hangverseny után. Herzog György és Paul Henry Lang (Láng Pál) a Columbia Egyetem professzorai voltak ekkor. Írásbeli pozitív véleményük döntő módon járult hozzá ahhoz, hogy Bartók szerződést írhatott alá a Columbia Egyetemmel.

Fontossága miatt külön kell foglalkoznunk ezzel a szerződéssel. Ismét Tallián Tibort idézzük: "Bartóknak egyetlen percig sem volt olyan állása, mely fél évnél hosszabb távlatú anyagi biztonsággal kecsegtetett volna."¹⁵⁹ Valójában a Columbia Egyetem szerződése csak a biztonság minimumát nyújtotta neki, vagy még annyit sem. Igaz, a kívülállók szemében roppant előnyösnek látszhat, ha valaki röviddel Amerikába érkezése után szerződést ír alá az Egyesült Államok egyik legjobb egyetemével, főként, ha nem sokkal megérkezése után ez az egyetem még díszdoktorrá is avatja az illetőt.

Az amerikai egyetemek profiljának és működési mechanizmusának ismeretében ezek a szerződések eléggé megalázónak mutatkoznak. Mindekenelőtt: a szerződések külső munkatársként kötik az illetőt az egyetemhez,

¹⁵⁷ Tallián Tibor, *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988), 5. old.

¹⁵⁸ Tallián Tibor, *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988), 8. és 49. old.

¹⁵⁹ Tallián Tibor, *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988), 8. old.

ideiglenes jelleggel, hat hónapra. A külső munkatárs fizetését – mely a rendes egyetemi tanszemélyzet fizetéséhez viszonyítva megalázóan alacsony – a meglévő pénzalapok valamelyikéből vagy külön adományból fedezik. Ameddig van pénz, addig a szerződés félévenként meghosszabbítható. Ha az anyagi alap kimerül, a szerződés érvényét veszti. A havi fizetésen kívül a külső munkatársnak nem jár semmiféle szociális juttatás (társadalombiztosítás, egészségbiztosítás, nyugdíjalap, takarékosági alap stb.). Nem lesz az egyetem tanári karának tagja, a tudományos bizottság üléseire – legyen akármilyen neves tudós – nem kap meghívót. Az egyetem tudományos kutatási programjaiba nincs beleszólása, ellenben kutatási eredményeit nem publikálhatja az egyetem tudományos tanácsának jóváhagyása nélkül.

A szerződés aláírása idején Bartók mindezt nem tudta, nem is tudhatta, ezek a részletek talán nem is érdekelték volna, hiszen boldog volt, hogy Milman Parry gyűjtésének¹⁶⁰ anyagával foglalkozhatott. A megbízást rögzítő szerződés hátrányai csak lépésről lépésre derültek ki. Bartók pedáns–precíz alapossága, gondolkodásának otthonról átmentett rendezettsége és beosztottsága sem volt könnyen összeegyeztethető az amerikai *way of life* egyéb mozzanataival. Így aztán az a helyzet állt elő, hogy 1942-ben nemcsak a Bartók házaspár előadói pályájának íve süllyedt a mélypontra, de fennállt a veszélye annak is, hogy – a Bartók kutatómunkáját finanszírozó anyagi alap kimerülése esetén – a Columbia Egyetem nem hosszabbítja meg a szerződését.

Ha mindehhez még hozzávesszük Bartók egészségi állapotát, egyre erősödő testi–lelki leromlását, másrészt pedig az Amerikában is lassan felforrósodó háborús hangulatot: világosan kirajzolódik előttünk Bartók amerikai éveinek tragédiája.

A Bartók házaspár helyzete ebben az időben – tudnunk kell – tényleg kétségbeesetten kilátástalan volt. Csak konkrét beavatkozás hozhatott némi javulást; ezt tette meg a Reiner – Goodman – Szigeti hármás. Saját pénzükből egy alapítványt hoztak létre, adományakciót szerveztek, találtak támogatókat is, és az így összegyűlt összeget átutalták a Columbia Egyetem megfelelő számlájára. Megvolt tehát az anyagi alap ahhoz, hogy az Egyetem meghosszabbítsa Bartók szerződését.¹⁶¹ Ezekről a kulisszatitkokról Bartóknak természetesen

¹⁶⁰ Milman Parry klasszika-filológus 1933/34-ben Jugoszláviában hatalmas szerb népzenei anyagot gyűjtött azzal a céllal, hogy a homérosi epika folklór háttérét megvilágítsa, de korai halála (1935) megakadályozta a feldolgozásban.

¹⁶¹ Tallián Tibor, *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988), 49. old.

nem volt tudomása: Ő csak annyit tudott, és Péter fiát is csak arról értesítette levélben, hogy szerződését az Egyetem még egy további fél évvel meghosszabbította.

A másik tervet, amely Bartók megélhetését egy időre lehetővé tette volna: meghívását Seattle-ba, a Walker-Ames Alapítvány költségén (1941), eredetileg fél évre, majd – módosított elképzelés szerint – egy egész tanévre (1942/43), mások mellett hangversenyeinek szervezője, Andrew Schulhof / Schulhof Andor mozgatta.¹⁶² (Ez a meghívás végül nem valósult meg.)

Kibékíthetetlen volt az ellentét Bartók és környezete között az élet egyéb vonatkozásaiban is. Hans W. Heinsheimer, Bartók későbbi impresszáriója nyíltan megvallja, hogy “Bartók elkeseredésbe kergette környezetét.”¹⁶³ Képtelen volt belesimulni a közegbe. Vonatkozott mindez természetesen a Bartók házaspár hangverseny-szerepléseire is. Kottából játszottak, lapozókkal, megjelenésük a színpadon merev volt és kimért, Bartók hűvös, előkelő, rettenetesen komoly fejbiccentéses meghajlása pedig egyáltalán nem keltett lelkesedést az egészen másfajta légkörhöz szokott amerikai közönség körében. Éppen ezért nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a hangversenyekről megjelent kritikák egy része tartózkodó, hűvös vagy éppenséggel negatív volt.

Az 1942. évi mélypont idejéből való a következő két idézet.

Doráti Antal:

“Nem voltak már illúziói. Nem hitte, hogy boldog lesz Amerikában.”¹⁶⁴

Bartók Agatha Fassettnek:

“Látjátok, zongoraművészként nem tudok megélni, zeneszerzőként pedig már nem is létezem.”¹⁶⁵

*

¹⁶² Az ezzel kapcsolatos levelezést lásd Lev. III, 454 skk. old.

¹⁶³ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 280. old.

¹⁶⁴ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 100. old.

¹⁶⁵ Agatha Fassett, *Bartók amerikai évei* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1960), 240. old.

1943-ban Bartók helyzete kissé javulni kezdett. Reiner, Szigeti, Ormándy Jenő, Kolisch, Doráti és a többi segítség-szervező barát fáradhatatlan munkálkodása nem maradt eredménytelen. Megrendeléseket és meghívásokat kapott, műveit egyre többször játszották, hang- és lemezfelvételek készültek vele, barátságosabb hangot ütöttek meg a kritikák is, lassacskán még a szerzői jogdíjak is csörgedezni kezdtek. Mindez azonban túl későn történt, már csak – mondjuk így – a 23. órában. Az ekkor már nagybeteg Bartóknak mégis ezek a pozitív változások jelentették az elixirt az utolsó feltámadáshoz: elkészült a «Concerto», a hegedű szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre» (1944)], 17 taktus híján a III. zongoraverseny, valamint a brácsaverseny vázlata.

Igazi zenei *credo*, végrendelet és üzenet az utókornak.

Utolsó nagy barátja és tolmácsolója, támogatója és mecénása Yehudi Menuhin volt. Bartók így nyilatkozott Menuhin művészetéről a «(II.) Hegedűverseny» előadása után:

“A legjobb volt, amit egy zeneszerző csak elképzélhet műve számára.”¹⁶⁶

A hegedű szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre» (1944)] esetében sokkal többről volt szó, mint pusztán arról, hogy Menuhin megrendelt Bartóktól egy zeneművet. Külön méltatást érdemelne az a kapcsolat, mely a szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre» (1944)] komponálásának idején Bartók és Menuhin között kialakult. Magáról Menuhinről nem is beszélve, ezúttal is volt közvetítő, akinek köze volt a zsidósághoz: Doráti a visszaemlékezéseiben utal arra, hogy “a Bartók–Menuhin kapcsolatban annyi részem volt, hogy Menuhin általam ismerte meg Bartók zenéjét, ami új világot tárt fel előtte.”¹⁶⁷ Serly Tibor visszaemlékezéseiből idézzük a következő mondatot: “Bartók és Menuhin szinte apa–fiú kapcsolatba kerültek.”¹⁶⁸ De talán Tallián Tibor megállapítása a legjellemzőbb: “Egészében Menuhin fellépéseinek fontosságát alig lehet túlbecsülni. Joggal beszélhetünk Bartóknál Menuhin előtti és Menuhin utáni korszakról.”¹⁶⁹

¹⁶⁶ Lev. II, 179; lásd Adattár (1943. november 27).

¹⁶⁷ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 101. old.

¹⁶⁸ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 177. old.

¹⁶⁹ Tallián Tibor, *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988), 34. old.

A legszebb, legelismérőbb Bartók-kritika a *San Francisco Chronicle*-ban jelent meg Alfred Frankenstein tollából; a szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre» (1944)] bemutatója után a zenekritikus a következőket írta: "A szonáta újra hangsúlyozza azt, amire már oly gyakran céloztunk ezeken a hasábocon: a nagy zenei B-k sorában Bartók a negyedik."

Még két, tanulmányunk tárgyához kapcsolódó adatra hívjuk fel az olvasó figyelmét. Az elsőt Serly Tibor visszaemlékezései szolgáltatják. Serly Bartók amerikai baráti köréből a következő neveket idézi fel: "Kecskemétiék, Herzog György és felesége, Szigeti, Reiner, Kolisch, Sándor, Schwalb."¹⁷⁰ A másik adat Sándor Györgytől származik: "(Bartók) temetésén összesen tízen voltunk: Bartókné és fia, Péter, Serly Tibor és felesége, Miriam, Bátor Viktor és felesége, a Kecskeméti házaspár, Paul Henry Lang és én."¹⁷¹

*

Mondanivalónk végére értünk.

Az itt következő Adattár dátumok szerint rögzíti és kiegészíti az eddig elmondottakat.

Az életrajz és az alkotás minden pontját megvilágító Bartók-monográfiához még mindig sok előmunkálatra, részlet-kutatásra van szükség. A legértékesebb biografikus áttekintések (Stevens, Ujfalussy, Tallián), valamint Gombosi monográfiának a budapesti Bartók Archivumban őrzött kézírata esztétikai értéküket és információs anyagukat tekintve igen értékes alapot nyújtanak ehhez. Talán akad majd kutató, akiben lesz annyi tehetség és felkészültség, hogy megírja az eszményi Bartók-monográfiát is.

Reméljük, hogy jelen tanulmányunk szerény hozzájárulás annak a közegnek a megismeréséhez, amelyben Bartók művészete kibontakozott.

¹⁷⁰ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 173. old.

¹⁷¹ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 192. old.

Adattár

Zsidó és zsidó származású előadóművészek közreműködése Bartók műveinek bemutatóin és Bartók hangversenyein. – Zsidó és zsidó származású zenetudósok írásai, zenekritikusok cikkei Bartókról. – Dokumentumok, levelek Bartóknak zsidó és zsidó származású személyekkel fenntartott kapcsolatairól. – Bartók szembenállása a nemzetiszocialista Németországgal.

Az események időpontját, közelebbi adatok híján, általában az adat forrása: a levél, dokumentum stb. dátuma szerint említjük.

A {*} jelzéssel ellátott adatok Bartók kiadatlan leveleiből származnak. Tartalmukat a Bartók Archivum szíves engedélyével idézzük.

Forráshivatkozások

- AÉK. ifj. Bartók Béla, *Apám életének krónikája* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981)
- B. *Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I. Közreadja Szöllősy András (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1966)
- Balázs Béla Balázs Béla, *Napló* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982)
- BB. Ujfalussy József, szerk., *Bartók breviárium* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1974²)
- BÖ. Bartók Összkiadás (Hungaroton)
- CsLev. Ifj. Bartók Béla, szerk., *Bartók Béla családi levelei* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981)
- D. I Demény János, "Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka [1899–1905]", *Zenetudományi tanulmányok*, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954), 323–487
- D. II Demény János, "Bartók Béla művészi kibontakozásának éve, [I]. Találkozás a népzenevel (1906–1914)", *Zenetudományi tanulmányok*, III (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 286–459
- D. III Demény János, "Bartók Béla művészi kibontakozásának éve, [II]. Bartók Béla megjelenése az európai zeneéletben (1914–1926)", *Zenetudományi tanulmányok*, VII (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959), 5–425

- D. IV Demény János, "Bartók Béla pályája delelőjén. Teremtő évek – világhódító alkotások (1927–1940)", *Zenatudományi tanulmányok*, X (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 189–727
- Lev. I Demény János, szerk. [Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte], *Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották)* (A Művészeti Tanács könyvei, 1–2) (Budapest: Magyar Művészeti Tanács, 1948) [A hivatkozásban az illető levél kezdetének oldalszáma]
- Lev. II Demény János, szerk. [Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte], *Bartók Béla levelei. (Az utolsó két év gyűjtése)* (Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1951)
- Lev. III Demény János, szerk., *Bartók Béla levelei. Első rész: Romániai levelek (Viorel Cosma gyűjtése). Második rész: Csehszlovákiai levelek (Ladislav Burlas gyűjtése). Harmadik rész: Magyarországi levelek (Demény János gyűjtése)* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1955)
- Lev. IV Demény János, szerk., *Bartók Béla levelei. Új dokumentumok* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1971)
- Szegő Szegő Júlia, *Embernek maradni. Bartók Béla életregénye* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat & Bukarest: Albatrosz Könyvkiadó, 1981⁵)
- Szigeti Szigeti József, *Beszélő hurok* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965)
- Ujfalussy Ujfalussy József, *Bartók Béla* (Budapest: Gondolat, 1970²)

1899

- január Budapest. Bartók édesanyjának későbbi levele ifj. Bartók Bélának, Bartók pályakezdéséről. Thomán István, a Zeneakadémia zongora tanszak tanára meghallgatja Bartók játékát. "Thomán tanár (...) roppant meg volt elégedve játékaival, azt mondta, felvételi nélkül fogják felvenni az akadémiára; azután átadott néhány igen elismerő sort Koessler [Koessler János] tanárhoz, hogy az szerzeményeit nézné meg. Mindenhol fényes eredmény volt..." [CsLev. 319. old.]

Bartók későbbi visszaemlékezése Thomán gondoskodó figyelmére: “Még ebben az utolsó pozsonyi esztendőben történt valami, ami előre megéreztettem velem, hogy Thomán-nál tanulni több, mint a zongorajáték mesterségét kitűnően elsajátítani, hogy az a nevelés, amelyet majd Thománnál kapok, nemcsak a zongorakéznek és a muzsikus fülnek szól, hanem közvetlenül az emberi léleknek is. – Pár hónappal próbajátásom után (...) váratlanul levelet kaptam tőle. Pár soros meghívó volt: jöjjenek Budapestre, mert Richter János, a nagy karmester filharmonikusainkkal elő fogja adni Beethoven IX. szimfóniáját, s ez olyan zenei eseménynek ígérkezik, melyet ő, Thomán, igen fontosnak tart egy fiatal muzsikus fejlődésére, s ezért erre az estére szívesen lát vendégül.”¹⁷² [B., 344 skk.; BB., no. 14]

- szeptember 8 Bartók levele Thomán Istvánnak; értesíti, hogy betegsége miatt csak szeptember 15-én tud megjelenni. [Lev. II, 17; BB., no. 11]
- szeptember Budapest, Zeneakadémia. Bartók édesanyjának későbbi levele ifj. Bartók Bélának. Bartók felvételi vizsgáján jelen voltak többek között Thomán, Herzfeld tanárok. [CsLev. 319. old.]
- szeptember 22 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Beszámol beszélgetéséről (személyes, hétköznapi dolgokról) “Thomán tanár úr”-ral [Thomán István]: “Óra után (...) magához hívtam és azt mondta, hogy miért vettem félcipőt, amikor ma reggel oly hűvös volt...” stb. – Említi “Székely”-t [Székely Arnold], “die Löwy”-t [Löwy (Máté) Rózsi]. [Lev. I, 9; CsLev. 14, no. 12; BB., no. 13]
- október Budapest. Bartók édesanyjának későbbi levele ifj. Bartók Bélának. Bartók megbetegedésekor Thomán táviratozott Bartók édesanyjának. [Szegő, 58] – A kezelő orvossal “Thomán tanár” is beszélt. [CsLev. 319. old.]
- december 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “(...) vasárnap Grünfeld–Bürger koncert...” [Lev. II, 17; CsLev. 16, no. 13]

¹⁷² “Bartók Béla – Thomán Istvánról”, *Zenei Szemle*, 11, no. 3 (1927. január), 69–77. old.

1900

- január 5 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Holnap Thomán úrhoz megyek (...) neki valamit előjátszani...". [CsLev. 17, no. 14]
- január 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "(...) Szombaton voltam Thomán úrnál; nagyon barátságos volt...". Beszámol a Grünfeld–Bürger-kvartett hangversenyéről [január 7]. Említi Goldmark kvintettjét, "mely munka kiváló kamaraművei között"; és "Epstein urat" [Epstein Richárd]. [Lev. II, 19; CsLev. 18, no. 15]
- január 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Beszélgetése "Thomán úr"-ral. Említi a Hubay–Popper-kvartettet; a Joachim-kvartettet; "Fábián"-t [Fábián Felicie]. [Lev. I, 12; CsLev. 19, no. 16]
- január 21 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Thomán kottát vesz neki ajándékba ("emlékül"). [Lev. I, 15; CsLev. 21, no. 17; BB., no. 16]
- január 28 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Említi Thománt; "a kis Fábián"-t [Fábián Felicie]; "Arányi"-t [Arányi Frigyes], aki "olyan falsan nyávogott, ti. hegedült, mint egy macska." [CsLev. 23, no. 18]
- február 3 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Tegnap megint Thomán úrnál voltam, s játszottam neki etude-öket." [CsLev. 25, no. 19]
- február 18 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Pénteken voltam a Hubay–Popper quartetten." [CsLev. 26, no. 20]
- február 25 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Említi a "Grünfeld–Bürger koncert"-et. [CsLev. 27, no. 21]
- február 25 / 26 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "A csütörtöki hangversenyre Thomán úr adott egy jegyet...". Hosszan ír "Fábián"-ról [Fábián Felicie]; s hogy "Klein-ék leszállították az órák számát 2-re." [CsLev. 28, no. 22]
- március 11 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Tegnap voltam a «Sába királynője»-ben..."; említi Thománt. [CsLev. 31, no. 24]
- március 18 / 19 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "(...) Auer [Lipót] szépen játszott...". [CsLev. 32, no. 25]

- március 25 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Rósenthal [Moritz Rosenthal] koncertjére el szándékozom menni...". [CsLev. 33, no. 26]
- március 31 Budapest. Bartók fellép a Zeneakadémia házi hangversenyén (Beethoven, «c-moll zongoraverseny», I. tétel); második zongorán kíséri Thomán István. [D. I, 339]
- április 15 Budapest. Schiffer Adolf gordonkaművész¹⁷³ akivel Bartók már korábban is játszott együtt, beajánlja őt Popper Dávidnak. [D. I, 340]
- május 12 Popper Dávid és Bartók első ízben próbálnak együtt, Popper lakásán. Bartók Popperről: "igazi művész (...) és kedves művészember...". Próbáltak még május 14-én és 18-án délelőtt. [CsLev. 35, no. 27; D. I, 341]
- május 18 Budapest. Bartók a Park-klubban [Stefánia út]¹⁷⁴ hangversenyen Popper Dávidot kíséri zongorán. – Bartók levele édesanyjának: "(...) A dolog úgy történt, hogy játszottam a Schifferrel [Schiffer Adolf], aki aztán mesélt rólam a Poppernek; s kérdezte, őt vajon nem kísérhetném-e én ez alkalommal. (...) A Popper nagyon meg volt elégedve a kíséréssel. (...) Felszólított, hogy nemsokára látogassam meg." – "(...) Vasárnaphoz egy hétre meg vagyok híva [Fábián] Felicie-ékhez...". [Lev. II, 22; CsLev. 35, no. 27; D. I, 340]
- május 27 Budapest. Bartók zenedéputánon Fábián Felicie szüleinél. [D. I, 349] – Budapest. Bartók levele édesanyjának: "(...) este 10 óra. Most jöttem haza Fábiánéktól; 5-kor mentem el. Jól töltöttük az időt. Játszottunk (én és az Eisner [Eisner Mór]¹⁷⁵) ...". – "(...) Popper azt kérdezte, hallottam-e valamit arról a népségről [ti. a Park-klubról]; (...) azaz: nem fizetnek." [Lev. II, 24; CsLev. 36, no. 28]

¹⁷³ A Kemény-kvartett tagja.

¹⁷⁴ A hangversenyt a Budapesti Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatórium Egyesülete szervezte.

¹⁷⁵ Szintén Thomán tanítványa.

- június 3 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Most voltam a Kunwaldéknál [Kunwald Antal¹⁷⁶]". [Lev. II, 25; CsLev. 37, no. 29]
- június 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi Thománt; vizsga-szerepléséről: "Koessler meg volt vele elégedve (...). A [Fábián] Felicie-ét is megdicsérték, (...) persze ő egy unikum mint leány zeneszerző (...). Valaki azt mondta: ime egy nőnemű fuga. (...) Jövő héten el kell mennem (...) a Kuhnwaldékhoz megint, a Popperhez...". [Lev. II, 26; CsLev. 37, no. 30; D. I, 349]
- november 29 Budapest. Bartók Meranból, ahová orvosi tanácsra csaknem fél éves gyógy-üdülésre utazott, segélyért folyamodik a Hirsch bárónő Alapítványhoz. Az alapítványt br. Hirsch Klára az év február 20-án tette, és a segélyre szoruló izraeliták vagy más felekezetűek 300 frt-ig terjedő kölcsönt vagy segélyt kaphattak belőle. Bartók – mint más felekezetű – decemberben a Zeneakadémiától megkapja az alapítványi segélyt. [AÉK., 34] – Gyógy-üdülésének költségeihez hozzájárult Thomán István is, őszi jótékony célú hangversenyének bevételével. [Szegő, 64 sk.]

1901

- január 14 Budapest. Fábián Felicie levele Bartóknak Meranba; tudatja vele, hogy egy darabját («Scherzo») megmutatta Koesslernek. – A zongora-kompozíció ajánlása Fábián Felicie-nek szól. [AÉK., 34]
- április 13 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Kedden¹⁷⁷ voltam Th. [Thomán] úrnál; meg volt elégedve... (...) Csütörtökön voltam [Fábián] Felicienél 4 kezest játszani... Ma délelőtt megint ott voltam...; holnap délután megyek oda... Jövő héten már megyek Kunwaldhoz... Felicienek adok most angol órákat, helyesebben mondva, angol ötperceket...". [CsLev. 39, no. 32]

¹⁷⁶ Kunwald Dohnányi Ernő apósa volt. Lásd D. I, 377.

¹⁷⁷ Április 9-én, nyomban Meranból visszaérkezése után.

- április 19 Budapest. Bartók levele édesanyjának; a Kunwaldéknál tartott koncertről: "Eljött egy amerikai, magyar, 19 éves, görbeorrú és izraelita hegedűművész (Artmann) (...). Továbbá (...) egy Adler úr, aki gordonkázik és szintén izr.¹⁷⁸ (...) Kunwald (...) meghívott vasárnap délutánra..." – "Tegnap voltam (délelőtt) [Fábián] Felicienél, holnap délelőtt is oda megyek kicsit 4 kezest játszani." (Részletesen ír Fábiánékról.) – "Kellemetlen pénzes ügy": nincs ruhája, cipője, ami van, abban "nem mehet sem Feliciehez, sem Kunwaldhoz..." – Kéri vissza Fábián Felicie arcképét. [CsLev. 40, no. 33] – Schiffer Adolf és Bartók együtt próbálnak (Beethoven). [AÉK., 35]
- április 21 Budapest. Bartók Kunwaldéknál; hegedű szonátákat játszanak. [CsLev. 42, no. 34; AÉK., 35]
- április 23 Budapest. Bartók Fábiánéknál. [CsLev. 42, no. 34; AÉK., 35]
- április 26 / 27 Budapest. Bartók levele édesanyjának; részletesen ír Fábián Felicie-ről: "Hogy ily hosszú levelet kapsz, azt Felicie-nek, jobban mondva Felicie mamájának köszönheted. Ti. egy általad kiállított (...) írásbeli engedélyt akar látni arra vonatkozóan, hogy szabad angol perceket adnom Felicienek...". – "Múlt vasárnap voltam Kunwaldéknál; játszottunk néhány hegedű szonátát...". – "Nevemnapjára Felicie-től 6 kártyát kaptam...". – Említi látogatását "Gárdonyiné"-nál [gárdonyi Neumann]. [CsLev. 42, no. 34]
- május 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Beszámol a házi-concertről "Gruber Emma úrnő..." szalonjában.¹⁷⁹ Bartók és Fábián Felicie együtt lépnek fel. Jelen volt Thomán és Gruber Emma apja is. Gruberné kifogásolja, hogy nem komponál: "Ha nem léteznek kompozíciók, hát hol van akkor a tehetség?" – "Egyébként Gruber Emma igen kedves, művelt, nagyon muzsikális [!], nagyon szókimondó, félig idős úrnő, aki bennünket máskorra is meghívott...". – "Én azután hazakísértem Feliciet." – "Másnap Fábiánné azt tanácsolta, hogy ne barátkozzam velük, hanem inkább ilyen Gruber,

¹⁷⁸ A levél szerint a Schumann-kvintettben játszott Kunwald Antal és "másik lyánya", Kunwald Margit (Dohnányi sógornője), továbbá Artmann, Adler és Bartók.

¹⁷⁹ Első látogatása Gruber Emmánál (május 10), Fábián Felicie-vel együtt.

Kunwald stb. féléllel (...); inkább afféle modern gondolkodású familiákat kellene keresnem. (...) Valami van a dologban: mert Kunwaldékhoz igen sok zenészmber járkál (oda járnak pl. Koessler, Herzfeld, Popper, Thomán), míg Fábiónékhoz semmiféle zenész, más ember is kevés. (Abban igaza van Fábiónénak, hogy egy zenésznek sokkal hasznosabb Kunwaldékkal barátkozni, mint velük. – Ha én a hasznot nézném!)” [CsLev. 43, no. 35]

- május 14 Budapest. Bartók Kunwaldéknál vacsorán; Schiffer Adolfot kíséri zongorán. [CsLev. 45, no. 36; AÉK., 36]
- május 18 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “G.E. [Gruber Emma] Thomán úrnál órákat vesz; (...) szokott kérdezősködni Th. tanítványairól, hogy kik a legjobbak; és ő azt mondta, hogy én és Felicie vagyunk a legjobbak.” – “Kedden este [május 14] Kunwaldéknál voltam... (...) Csütörtökön [május 16] Felicie-nél voltam...” [CsLev. 45, no. 36]
- szeptember 12 Budapest. Bartók Fábiónéknál vacsorázik. [AÉK., 37]
- október 4 Budapest. Bartók orvosa dr. Hertzka. [AÉK., 37]
- október 5 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Még egy növendéket el kell vállalnom: Singernek teknikus [!] fiát... Singer [Singer Izidor] a Neue Freie Presse-nek bpesti tudósítója, tehát ártana nekem a visszautasítás.” – “Kinek köszönhetem az órákat? Lukácséknak [Lukács József]...” – “Hogy kik Lukácsék? Zsidók és gazdagok...¹⁸⁰ Silberbergék is zsidók és gazdagok... Surányiné is gazdag és zsidó. És Singer Izidor is valószínűleg zsidó és gazdag. Tehát egész léteemet zsidóknak köszönhetem.” – “Különben a kis leánynál [Lukács Mici] sem szabad elnézni, aki – melleleg megjegyezve – igen helyes.” [CsLev. 46, no. 39]
- október 21 Budapest. A Zeneakadémián tartott első nyilvános hangversenyének bírálatai mind megemlékeznek arról, hogy Bartók Thomán István tanítványa. [D. I, 354–355]
- október 21 / 22 Budapest. Bartók levele édesanyjának, a zeneakadémiai hangversenyéről: “Thomán tanár úr azt mondta, (...) nagy jövő vár reám.” Említi Popper, Herzfeld véleményét is. “Kunwald úr is ott volt.” [CsLev. 47, no. 40]
- október 22 Budapest. Bartók vacsorán Thomán anyósánál. [AÉK., 37]

¹⁸⁰

Tanította Lukács Micit, de még Lukács Györgyöt is.

- október 23 Budapest. Bartók és Fábíán Felicie előjátsszák Koessler egyik művét a szerzőnek. [AÉK., 37]
- október 26 / 30 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "(Th. t. úrnál) nagy zsidó társaság volt ott együtt [október 22], köztük egy pár csúf, zsidó görbeorrú asszony, akik méghozzá németül kotyogtak. Ilyesmit nem szeretek (ha annyira különválnak a zsidók; mert pl. Thomán úrnál, Kunwaldéknál stb. egy keresztény embert sem látni soha)." – "Fábíánéknál ebédeltem múlt pénteken és vasárnap." [CsLev. 48, no. 41]
- november 3 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Részletes beszámoló a Fábíán családról; kéri, hogy édesanyja írjon nekik gratulációt Fábíán Albert I. osztályú fő-törzsorvossá kinevezéséhez. "Felicienek papája már méltóságos úr, mamája méltóságos asszony, és ő maga méltóságos kisasszony." – "(...) És ne nagyon említsd Feliciet + engem!" – "(...) a főpolgármester (...) valószínűleg valamikor Lukácséknál meg fogok ismerkedni vele..." [CsLev. 50, no. 43]
- december 1 Budapest. Meghallgatja a Grünfeld–Bürger-kvartett hangversenyét, amelyen közreműködik Thomán is. [AÉK., 38]
- december 6 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Kunwaldékat is felkerestem hosszú idő óta először..." Említi Felicie-t is. [CsLev. 51, no. 44]
- december 14 Budapest. Bartók édesanyjának későbbi levele ifj. Bartók Bélának. Bartók fellép a Lipótvárosi Casino hangversenyén. Bartóknak "(...) ez volt első díjazott fellépése." [Lev. II, 213; CsLev. 321. old.; BB., no. 23; D. I, 342, 356–357]
- december 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának a Lipótvárosi Casino hangversenyéről: "Fő, hogy Thomán meg volt elégedve..., s Herzfeldnek is nagyon tetszett." – Említi "Arányi hegedűtanár"-t, Pichler Győzöt, Kunwaldékat, Grubernét, [Fábíán] Felicie-t. [CsLev. 52, no. 45]
- december 20 Budapest. Bartók fellép a Zeneakadémia zártkörű tanári összejövetelén (Hubay Jenőt kíséri); rajta kívül fellépett többek között Grünfeld Vilmos és Schiffer Adolf.
- december 30 Bartók újévi levele Thomán Istvánnak; köszönetet mond tanára jóságáért és szeretetéért. [Lev. II, 28]

- január 13 Budapest. Bartókot felkéri Hartmann Arthur hangversenyének kísérésére. – Bartók levele édesanyjának: “Trisztán zongorakivonata: Lukácséktól [Lukács József] elkésett karácsonyi ajándék.” – “Th. [Thomán] t. úr ajánlott a Rózsavölgyi cégnek.” [CsLev. 54, no. 47]
- január 15 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “vasárnap” megy “[Bronislaw] Huberman” hangversenyére. Említi [Fábián] Felicie-t. [CsLev. 54, no. 48]
- január 25 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Keddre Lukácsék hívtak meg estélyükre, melyen sok zeneakadémiai tanár is megjelenik. (...) 4-szer hetenként járok hozzájuk...”. Említi Thománt; gárdonyi Neumann-nét. [CsLev. 55, no. 49]
- január 26 Budapest. Bartók a gárdonyi Neumann családnál vacsorázik. [AÉK., 39]
- január 28 Budapest. Bartók Lukács József házában estélyen. [AÉK., 40]
- február 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának; beszámol közös fellépéséről Popperrel, “egy szoarén” domonyi Brüll Miksa lovagnál, ahol “épp a ‘G’fress’ [zabálás] (Popper szerint) végére” ért oda; a fellépésért pénzt is kapott. [CsLev. 56, no. 50]
- március 3 Budapest. Bartók közreműködik Geyer Stefi hangversenyén. [CsLev. 57, no. 51; AÉK., 41]
- március 4 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Vasárnap [március 2] ebédre Lukácsék hívtak meg, mert arra akarnak kérni, hogy közreműködjem a Schulz kisasszony [Schulz Erna¹⁸¹] rendezte hangversenyen [a Royal Szállóban]...”. Említi Felicie-t (“őcsak jövő héten jutok hozzájuk...”); Thománt; Geyer Stefi hangversenyét, amelyen neki [F.] Matthieu-t kellene kísérnie stb. [CsLev. 57, no. 51]
- március 24 Budapest, Royal-terem. A hangversenyen Bartók Schulz Erna (Eszter) hegedűművésznőt – aki ezt megelőzően Joachim József tanítványa volt – kíséri. [D. I, 358; CsLev. 59, no. 53] – Bartók levele édesanyjának: “Az egyik tanítványom Hatvany-Deutsch Károly, egy 30–35 éves gazdag úr (zsidó és

181

Személyéhez lásd D. I, 358.

kereskedő)... A másik növendékem Arányi Hortánsz [Hortense], egy 15 éves leány, Arányi rendőrkapitánynak a lányája, akinek 1 évvel idősebb nővére Adrienne a Zeneakadémiába jár, onnan ismer engem és felszólított, hogy tanítsam hugát... Végre egy keresztény növendékem is van.” [CsLev. 60, no. 54]

- április 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Hatvany-Deutsch kérdezi: mit kóstál egy óra...” [CsLev. 61, no. 57]
- április 28 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Itt küldöm Felicie fényképét, ma kaptam meg (...); lelkekre kötöm, hogy küldd vissza; itt neki nagyon jó dolga lesz; veszek neki keretet, ápolom, gondozom.” – “Neumann dr.-nál szombat este [április 26] volt quartettezés. Egy szép Rubinsteint és Dvorákot játszottunk.” [CsLev. 62, no. 58]
- április 30 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Szerdán Grubernéhez kellett mennem...(Felicie is ott volt...)” – Említi Thománt. [CsLev. 63, no. 59]
- május 8 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Felicie jun. 3-án játszik.” [CsLev. 63, no. 60]
- május 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának Isadora Duncan fellépéséről: “Felicie-ék látták őt; nekik rendkívül tetszik ő maga is, meg tánca is. (...) Felicie-ék azt mondják, hogy mezítlábassága egészen decens.” Kéri a Beethoven-szimfóniák kottáját, mert Felicie-vel akarja játszani őket. ¹⁸² [CsLev. 64, no. 61]
- május 15 Budapest. Bartók gárdonyi Neumannéknál játszik. [AÉK., 43]
- május 19 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Említi Thománt. “Ma fenn voltam Kunwaldéknál...” – “Felicienek illúziója erről a kedves szép leányról [Miss Duncan] oda van, mióta megtudta, hogy ez is ‘olyan’ (vagyis szereti a gazdag férfiakat; ez azonban nem zárja ki, hogy most ne szeresse Beregi Oszkárt, aki miatt meghosszabbította vendégszereplését...)” [CsLev. 65, no. 62]
- május 22 Budapest. Bartók levele édesanyjának vizsga-hangversenyéről: “Ott voltak Kunwaldék, Lukácsék, Gruberné, domonyi Brüll (...); Fábiánénak én adtam jegyet... Thomán tanár új meg volt elégedve...” [CsLev. 67, no. 63]

¹⁸²

Nyilván a zongora-átiratokról van szó.

- május 27 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Gruberné azt mondta, hogy hasonlíthatatlanul jobban játszottam tegnap¹⁸³ a Barcarollát, mint múltkor, de még mindig nem az igazi...". [CsLev. 68, no. 64]
- június 2 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Ma játszik Felicie; (...) Dohnányiné el van ragadtatva Felicie játékától... Én nagyon megörültem, hogy ilyen szép véleményt hallottam, és siettem a hírt elmondani Felicienek és mamájának...". [CsLev. 68, no. 65]
- július 23 Budapest. Lukács Mici lemondja Bartók további zongoraóráit, mert Popper Dávidnál akar gordonkát tanulni. [AÉK., 44]
- szeptember 28 Budapest. Bartók a Zeneakadémián Thománnak játszik. [AÉK., 45]
- október 1 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Óráimmal még nagy a rendetlenség. (...) Hatvany-Deutsch, (...) Silberbergék (...). Hozzá még 2 növendéket kaptam Th. úr által. (...) A másik özv. Freund Nándorné süldő leánya [Freund Etelka];¹⁸⁴ vesz Th. úrnál ¼ órát, nálam 3-t. Freundné leányneve Kuhn Róza; azt állítja, hogy téged ismert...". [CsLev. 69, no. 66] – Fábriánéknál heti 6 órát tanít. [AÉK., 45]
- október 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "(...) Thomán (...) előző napon játszott nekem elő a Schumann szonáta utolsó tételét (mert csak az I.-vel volt megelégedve)." – "Hatvany-Deutsch vesz órát..." – "(...) Grubernéhez mentem, aki persze kíváncsi volt szimfóniámra [«Esz-dúr szimfónia» (1902)], s dacára hogy elsietett hazulról, meghallgatta a 3 tételt. Az elsőre azt mondta, hogy nagyon érdekes és lendületes, de a főmotívum nagyon kihasználta; a II.-ra (andante) azt, hogy inkább érdekes, mint szép; a III. tetszett legjobban." [CsLev. 69, no. 67]
- október 23 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Thomán t. úr még egy órát szerez nekem...". Említi [Fábrián] Felicie-t. [CsLev. 70, no. 68]

¹⁸³ Május 26-án, második zeneakadémiai vizsga-hangversenyén.

¹⁸⁴ Freund Róbert zongoraművész húga. Bartók 1903 elején tanította, de később is sokáig szoros barátság maradt fenn közöttük.

- október 29 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Ma voltam ismét Gruber Emmánál...”; említi Herzfeldet, Kunwaldékat. [CsLev. 71, no. 69]
- november 2 Budapest. Bartók szonáta-estje Schiffer Adolf-fal (Dohnányi). [CsLev. 72, no. 70]
- november 5 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “(...) a Goldmark féle lakodalmi szimfónia [«Falusi lakodalom»] nagyon szép bájos kompozíció...”. Említi Thománt, aki beszervezte egy hangversenyre, Kunwald Margitot. – Édesanyjának üdvözlétét küldi Thomán. “(...) Azután a kis Freundné, náluk kedden, csütörtökön és szombaton adok órát; most már rendes szokássá fajult el az, hogy a szombati óra után előját-szom valamit. (...) Ilyenkor Freundné behívja az egész háznépet, vagyis másik leányát...” [Lev. I, p. 59, n. 1; CsLev. 72, no. 70]
- november 9 Budapest. Bartók gárdonyi Neumannéknál ebédel. [AÉK., 46]
- november 12 (“szerdán”)
 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Gruberné“ szalon-jában játszott (Dohnányi szimfóniája); a szalon “hemzsegett zeneértő gráciáktól (3)”: ott volt G.-né két húga: Sándor Pálné, Pollakovicsné “és valami Széchyne“. Később megjelent Thomán is. – Arányiék “barátságosan” meghívták, “jőjjenek el egy vasárnap délután hozzájuk, amikor ott egy kis, fiatal zenészekből álló társaság van. Ott van pl. Kerpely [Jenő]¹⁸⁵ (mostanában a legjobb gordonkás az akadémiában), Sabathiel ‘hegedűművész’ (tavaly nyerte el a diplomát) stb.” – Ugyanitt: “(...) ez az Arányi familia igen érdekes: (...) közeli rokonságban van Joachimmal (az Arányi leányok¹⁸⁶

¹⁸⁵ Bartók és Kerpely Jenő, aki később a Waldbauer-kvartett tagja lett, ebben a szalonban ismerkedtek meg egymással; később sokszor koncerteztek együtt is.

¹⁸⁶ A három Arányi lány: Adila / Adrienne, ő hegedűt tanult Hubaynál; Hortense, ő zongorát tanult Szendynél; és Jelly, ő hegedűt tanult Grünfeldnél. Bartók zeneakadémista korában került kapcsolatba velük. A család még az első világháború előtt Angliában telepedett le; 1921-ben rövid időre visszajöttek

papájának mamája Joachimnak testvére volt)...” – “Zenezsúr”-on Thománnál (előjátssza szimfóniáját [az «Esz-dúr szimfónia» két tétele]); ott volt Gruberné, Széchny és mások. “Thomán úrnak mindkettő nagyon tetszett, főleg a scherzo. 2-szer megölelt: 1. mert szépek a kompozíciók, 2. mert szépen játszottam el.” – Dicséri [Bronislaw] Hubermant, édesanyjának ajánlja, hogy menjenek el pozsonyi hangversenyére. – Említi a Hubay–Popper-kvartett hangversenyét [november 10]. – Játszani fog Gruberné szalonjában [november 15] ([Richard Strauss,] «Heldenleben»). [Lev. I, 20; CsLev. 74, no. 71; D. I, 371]

november 19 (“szerdán”)

Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Gruberné a tanítványom lett. (...) Kontrapunktot fog nálam tanulni; jövő héten kezdjük meg a leckéket (heti 1 óra).” – Említi Thománt. – “Januártól kezdve Széchny (vagy talán Szécsiné!) is akar nálam kontrapunktot tanulni. Ez érdekes lesz!” – “Gárdonyiné [gárdonyi Neumann] is szerzett nekem még egy leckét: Stein Manoné, egy görbeorrú és középkorú úrnő, aki már sokakkal (...) tanult...” – “Hm! miből következteted azt, hogy ‘azok az Arányiék művelt emberek’; honnan gondolod, hogy kedves és művelt emberek?! (...) Azért persze én nem mondom semmit, csak csodálkozom, miből következtetsz te ilyeneket. (...) Az Arányi leányok, úgymint Titi [Hortense] és Adila [Adrienne] most, mikor már nem mint ‘Tanár Úr’ jöttem hozzájuk, roppant vígaknak mutatkoztak, s majdnem felforgatták az egész házat! (...) Ők általában véve meglehetősen különböznek eddigi Jew ismerőseimtől: 1.) mert egyszerűen tartják a házat, 2.) mert antiszemiták. Ezt ugyan nem értem, hogy miért teszik, mert hiszen úgy tudom Joachim is szemita.” [Lev. I, 23; CsLev. 76, no. 72; D. I, 393]

november 25

Budapest. Bartók levele édesanyjának Arányiék zsurjáról: “Még egy hónappal ezelőtt kinevettem volna azt, aki azt állította volna, hogy én saját jószántamból megyek el olyan társaságba, mint amilyenben vasárnap voltam. Igen! mert ebből a társaságból számúzték teljesen a zenét; helyét pótolta a

Magyarországra, s ekkor Bartók felújította velük a barátságot. Arányi Jellyvel később sokat hangversenyzett külföldön. [D. I, 393 sk.]

– társas játék. És én mégis kibirtam (...), mi több, jól éreztem magamat, sőt – el is megyek oda máskor is. (...) Zsidó és német ember hasonló sorsban részesült, mint a zeneművészet. (...) De hát mondd csak, honnan gondolod, hogy Arányiék nem művelt és nem kedves emberek?! És hogy én ott nem fogom magamat jól érezni? Hiszen én nem írtam semmi olyat, amiből ezt lehetne következtetni.” – “Grubernénál tegnap volt az első óra. Sokat veszekedtünk, mert ő semmit sem akar elhinni, amit tanárjai neki mondanak...” – Említi Thománt, Freundnét, “F. [Fábián] Felicie”-t, s azt, hogy a másnapi Hubay–Popper-koncerten Popper Dávid kérésére ő fogja kíséрни Kunwald Ellát. [CsLev. 77, no. 74]

- november 26 Budapest. Bartók délben Dohnányiéknał Kunwald Ellával, Dohnányiné rokonával próbál; este hangversenyen kíséri. [AÉK., 48]
- november 27 Budapest. Bartók Thománéknál kvintettben játszik. A “Scherzo“ [«Esz-dúr szimfónia»] tetszik Herzfeldnek. [AÉK., 48]
- december 3 Budapest. Bartók levele édesanyjának Isajé hangversenyéről (amelyen, mint csak az előző levelében írta volt, Fábián Felicie is közreműködött). [CsLev. 79, no. 75]
- december 9 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “(...) éppen most jöttem haza Thomán t. úr mamósától [anyós], ahol kis családi estély volt”. Itt Bartók többek között előjátszotta “szimf.-scherzo”-ját [«Esz-dúr szimfónia»], “zajos helyeslés közepette”. – Említi Grubernét, aki Dohnányinének dicsérte játékát. – “Vasárnap voltam ismét Arányiéknał; ez alkalommal sajnos zsidó is volt ott, meg zene is...”. Említi, csúfolódva, Arányi Adila kecskeméti fellépésének elfogult sajtóját. – Isajé hangversenyén “(...) [Fábián] Felicie igazán nagyon szépen játszott...”. [CsLev. 80, no. 77]
- december 18 Budapest, Zeneakadémia. A hangversenyen Bartók egy Schumann-darabot ad elő. A műsorban fellép Lukács Mária [Lukács Mici], Popper tanítványa is. [D. I, 372]

1903

- január 9 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Herzfeld [Viktor] tanár úr Bécsben beszélt rólam Löwe-nek” [Ferdinand Löwe].

– Zenélés Thománnál, ott voltak Gruberék, Herzfeld. – Említi “Arányi Adiká”-t (Adila / Adrienne), aki visszamondta neki: Hubay “roppantul dicsért”. [Lev. I, 25; CsLev. 81, no. 79; BB., no. 27; D. I, 376]

- január 17 Budapest. Bartók levele édesanyjának: előjátszotta a szimfóniáját [«Esz-dúr szimfónia»] Grubernének; “(...) első hallásra nem annyira, mint másodikra megnyerte a tetszését. Azt mondta, hogy az I. tétel óta nagyot haladtam. S neki a scherzo után ez tetszik legjobban.” – Megy Arányiékhoz. [Lev. I, 26; CsLev. 82, no. 80; BB., no. 28; D. I, 371]
- január 18 Budapest. Bartók gárdonyi Neumannéknál ebéden. Délután Arányiéknál. [AÉK., 50]
- január 24 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Kedden este Hatvany-Deuschéknál unatkoztam...”. [Lev. II, 28; CsLev. 82, no. 81]
- január 25 Budapest. Bartók Arányiéknál. [AÉK., 50]
- január 28 Budapest. Thomán István levele Bartóknak: “Kedves öcsém! Holnap csütörtökön esti 7 órakor pontosan jelenjen meg nálam frakkban, nálunk tölti az estét. Godowsky [Leopold Godowsky] itt lesz... Öleli barátja, Thomán.” [Lev. II, 33, jegyz.]
- január Budapest. Bartók, «Négy zongora darab», 1. [eredetileg: 3.] darab: «I. Tanulmány (bal kézre)»; az ajánlás: “Mesterének, Thomán Istvánnak ajánlva. Budapest, 1903. január.” Kiadta (külön füzetben): Bárd Ferenc és Fia (Budapest, 1904). [D. I, 371, 384]
- február 1 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Csütörtökön [január 29] nagy estély volt Thománéknál. Ott volt Godowsky, Popperék, (...) Hatvany-Deuschék, Lánciék [Lánczy Leó], Herzfeld tanár úr, meg én is.” – Herzfeld egyengeti Bartók útját a bécsi elismertséghez. – Bartókot bemutatják Leopold Godowskynak. Bartók másnap [január 30] Godowsky meghívására felkeresi őt, és előjátszik neki. [Lev. I, 27; CsLev. 83, no. 82; BB., no. 30]
- február 4 Budapest. Bartók levele Voit Lajosnének;¹⁸⁷ a tréfás aláírásban: “(...) a budapesti izraeliták tiszteletbeli és aktív zene-tanára...”. [CsLev. 84, no. 83]

¹⁸⁷

Bartók anyai nagybátyjának felesége.

- február 6 Budapest. Bartók levele édesanyjának: találkozott Godowskyval [február 5], jelen volt Thomán is. Bartók előjátssza többek között a "szimfonia-scherzo"-t [«Esz-dúr szimfónia»] és a «Tanulmány (bal kézre)» című darabját. Godowsky: "Aus dem [Bartók megjegyzése: = én!] wird was Grosses...". – Bartók a levélben erről az új kompozíciójáról: "(...) mellyel most 'nagy sikereket aratok'. (A nagy aratás ugyan eddig még csak Grubernénál volt, no meg Arányiéknál.)" – "Grubernének, akivel most nagyon jóba vagyok, fivére Sándor Pál országgyűlési kormánypárti képviselő. Én azt hiszem, ha szólnék Grubernének, s ő szólna fivérének, úgy mindent meg lehetne csinálni..."¹⁸⁸ [Lev. II, 29; CsLev. 84, no. 84; D. I, 383]
- február 8 Budapest. Bartók, «Négy zongora darab», 2: «I. Ábránd»; az ajánlás: "Gruber Emma úrnőnek ajánlva. Budapest, 1903. február 8." Kiadta (külön füzetben): Bárd Ferenc és Fia (Budapest, 1904). [D. I, 371]
- február 10 / 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának: Előző nap hangverseny után egy kávéház előtt az utcán Thomán felolvassa Grubernének a *Neue Freie Presse* kritikáját, amelyre Herzfeld hívta fel a figyelmüket. – "Legújabban komponáltam egy kis zongoradarabot, amely nagyon tetszik Grubernének..." [«Ábránd»]. – "Felicie ügyében kínos és nem szép bonyodalmak állottak be, melyekről kellemetlen írnom... Mindent csak Grubernétől tudok." – "(...) még nem fizetett Hatvany-Deutsch, meg Gruberné..." [CsLev. 85, no. 85]
- február 13 Budapest. Bartók orvosi vizsgálaton Hertzka dr.-nál. [AÉK., 51]
- február 15 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "(...) már kezdtem bánni, hogy Arányi Adilát szólítottam fel közreműködésre."¹⁸⁹ [Lev. II, 30; CsLev. 88, no. 86]
- február 17 Budapest. Kunwald levele Bartóknak; felkéri, hogy "szíveskedjék magát szombat estére szabaddá tenni" estélyükre. [Gulácsiei, február 21] [Lev. II, 32, jegyz.]

¹⁸⁸ Édesanyja esetleges tanítói állásáról van szó.

¹⁸⁹ Ti. a tervezett nagyszentmiklósi hangversenyen.

- február 25 Budapest. Bartók levele édesanyjának. Részletesen beszámol Freund Etelkáról, akit zeneszerzésre fog tanítani. – “Szombat estére [február 21] Kunwald szerződtetett, hogy egy estélyen (...) néhány darabot zongorázzak. (...) Egy zsidó sem volt ott...” [Lev. II, 31; CsLev. 90, no. 87] – Ugyanazon a napon Bartók levelet ír Arányi Adilának is. [AÉK., 52]
- február 28 Budapest. Bartók Grubernénál. [AÉK., 52]
- március 4 Budapest. Bartók levele édesanyjának: Gruberné előjátssza Dohnányinak, más alkalommal Herzfeldnek is, Bartók – öneki ajánlott – zongoradarabját [«Ábránd»]. [Lev. I, 28; II, 33; CsLev. 91, no. 89]
- március 11 / 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi Freund Etelkát. [Lev. II, 35; CsLev. 92, no. 90]
- március 18 Budapest. Bartók levele édesanyjának; tanulmányait illetően igen részletesen beszámol Gruberné véleményéről. Thománt bántja, mondja Gruberné, hogy nyáron Dohnányihoz akar menni tanulni. – “Szörnyű”-nek találja, ahogy Dohnányi Goldmarkról beszél. [Lev. I, 29; II, 37; CsLev. 94, no. 91]
- március 21 Budapest. Herzfeld Viktor tanítványai között Bartók is fellép a Zeneakadémián tartott hangversenyen (Dohnányi). [D. I, 379]
- március 26 Budapest. Bartók levele édesanyjának a Székesfőváros zenei ösztöndíjáról; a bizottságban Thomán is benne van. – Említi Freund Etelkát: “(...) 3 frtot fizet, és minden untalan lemond.” [Lev. II, 39; CsLev. 95, no. 92]
- március 27 Budapest, Royal-terem. Bartók fellép a műegyetemi zenekar hangversenyén, előadja az «Ábránd»-ot. Mint zeneszerzőnek ez volt az első nyilvános hangverseny-szereplése. A műsorban szerepel Herzfeld egy műve is. [D. I, 380, 382]
- április 1 Budapest. Bartók levele édesanyjának: Thomán szól az ösztöndíja [a Székesfőváros zenei ösztöndíja] érdekében Sándor Pálnak. [Lev. I, 30; CsLev. 97, no. 94]
- április 13 Nagyszentmiklós. Bartók eredetileg Arányi Adilát kérte fel a hangversenyén való közreműködésre, a rendezők azonban más mellett döntöttek, s végül Bartók szóló-estet adott. – A hangversenyen Bartók előadja az «Ábránd»-ot és a «Tanulmány (bal kézre)» című darabjait is; utóbbit nyilvánosan most először. [D. I, 382]
- április 23 Budapest. Bartók vizsgálaton Hertzka dr.-nál. [AÉK., 53]

- április 26 Budapest. Bartók levele édesanyjának: magántársaságban – Lichtenberg [Emil] jelenlétében – “Herzfeld tanár úr”-ral [Herzfeld Viktor] eljátszotta a “hegedű-zongora szonátát”-t [«Szonáta zongorára és hegedűre» (1903)]. – “Az ki van zárva, hogy Gruberné eljöjjön hozzám koszorúnézőbe, az pedig még kijebb van zárva, hogy Thomán tanár úr jöjjön hozzám. Mert ő, mióta a Dohnányi ügyről beszéltem, egyáltalában nem olyan barátságos velem, mint azelőtt...”. [Lev. I, 32; CsLev. 98, no. 96]
- május 5 Budapest. Egy hírlapi cikk (*Budapesti Napló*) Bartókot szembeállítja Goldmark Károssal. [D. I, 376–377]
- május 18 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi Thománt. [CsLev. 101, no. 99]
- május 25 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “(...) Gruberék köszönöm jól vannak.” [CsLev. 101, no. 100]
- május 27 Budapest. Bartók levele édesanyjának zenakadémiai vizsgahangversenyéről [május 25]: ott volt “Herzfeld tanár”; Popper; “(...) egy valakinek nem tetszett, s ez az egyedüli ember Thomán tanár. Véleménye szerint (...) kizárólag technikámat akartam mutatni... Erre én azt mondhatom, amit ő szolt, amikor meglátta rajtam a magyar ruhát: De gustibus non est disputandum. Egyáltalán a viszony közöttünk napról napra rosszabb lesz...” [CsLev. 102, no. 101]
- június 1 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Micsoda gondolat, hogy Grubernével sem vagyok már jól. Sőt, ha valakivel, úgy velem; azaz csakis velem vagyok igazán jól. Ő az egyedüli ‘barátom’, aki minden tekintetben javamat akarja. Persze ő Thomán t. úrral is jól van, s igyekezik is helyreállítani a jó viszonyt, de nem nagy eredménnyel, ami nem rajtam múlik. (...) Most fejeztem be legújabb kompozícióm. (...) Címe: Kossuth... [«Kossuth»-szimfónia] Eddig csak Grubernénak játszottam el...” – “Thomán tanár úr panaszkodott Grubernénál, hogy keveset gyakorlok!” – “Szerdán Gruberékkal végignézttem a Krisztinavárosi Színkörbeh (...) ‘Gerolsteini hercegnő’-t!!! utána elmentünk vacsorálni... Tegnapelőtt, Mesterdálnokok után, együtt vacsoráltam Gruberékkal és Herzfeld tanárral...”. – Említi Arányi Adilát. [CsLev. 103, no. 102]

- június 8 Budapest. Bartók a zeneakadémiai olvasókör – tulajdonképpen: önképzőkör – jótékony célú hangversenyén, amelyen a zeneszerzők tanszak növendékei szerepelnek, Kőszegi Sándorral (König Sándor / Kőszegi Alex) előadja hegedű szonátája [«Szonáta zongorára és hegedűre» (1903)] III. tételét (Bartóknak ez volt a vizsga-darabja); maga eljátssza a – Grubernénak, illetve Thománnak dedikált – «Ábránd»-ot és a «Tanulmány (bal kézre)» című darabot. – A hangversenyéről az olvasókör akkori elnöke, Kálmán Imre írt jelentést: *Évkönyv*, 1902/03, 154. [D. I, 387]
- június 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Herzfeld tanár” Bécsben közbenjár az érdekében. – “Th. [Thomán] legutóbb megint oly barátságos volt velem, mint már régen nem.” [Lev. II, 41; CsLev. 104, no. 103; D. I, 391]
- június 18 Budapest. Bartók levele édesanyjának: Grubernénak nagyon tetszik a “4 dal”. – “Thomán úrtól szépen búcsúztam tegnap.¹⁹⁰ Még eljátszottam neki Dohnányi Passacagliáját; nagyon meg volt vele elégedve.” Megkérte Thománt, hogy neki ajánlhassa a «Tanulmány (bal kézre)» című darabot. [Lev. I, 37; II, 44; CsLev. 105, no. 104]
- augusztus 9 Passail. Bartók levele Thomán Istvánnak; köszönetet mond ajánlásaiért (London), említi hangverseny-terveit (München, Bécs), Herzfeld tanár úr ajánló levelét Loewe-hez; kéri pártfogását “Jurkovics Emsy nevű fiatal leány, Ábrányiné [Wein Margit],¹⁹¹ illetve Wein Mauónénak unokahúga” felvételijénél. [Lev. II, 46]
- augusztus 23 Gmunden. Bartók levele édesanyjának: társaságban találkozott Kunwald Margittal. [Lev. II, 47; CsLev. 108, no. 106]
- augusztus Passail b. Wien. Bartók levele Thomán Istvánnak; angliai (Manchester) hangverseny meghívásáról. [Lev. III, 339, no. 1; BB., no. 65]
- szeptember 1 Gmunden. Bartók levele édesanyjának: ott tartózkodik Joachim is. [Lev. I, 40; CsLev. 109, no. 107]
- szeptember 10 Gmunden. Bartók levele Dietl Lajosnak: [Ferdinand] Löwe értesíti, hogy valószínűleg felléphet a “Concertverein”-ben.

¹⁹⁰ Zeneakadémiai tanulmányainak befejezése alkalmából.

¹⁹¹ Ábrányiné Wein Margit zeneakadémiai tanár, operaénekes. [D. I, 382.]

- [Lev. I, 45] – Bartók levele Vecsey Lajosnénak Budapestre [AÉK., 58]: “Kérem, fogadja köszönetemet a Wohl dr. úrhoz szóló ajánlólevélért.” [AÉK., 58]
- szepember 13 Gmunden. Bartók levele Thomán Istvánnak; beszámol hangverseny-terveiről. “Bécsi hangversenyeim ügyében személyesen tárgyaltam Guttmannal...” [Lev. II, 49]
- szepember 20 Gmunden. Bartók levele Thománnak: “Fogadja legnagyobb köszönetemet, hogy oly melegen ajánlott Grossnak,¹⁹² kinek pozíciója Dohnányi véleménye szerint is igen fényes.” – Beszámol munkájáról és hangverseny-terveiről (Bécs, november 4). – Kéri, “szíveskedjék átadni Grubernénak üdvözetemet...” [Lev. II, 49]
- szepember 23 Gmunden. Bartók levele édesanyjának: Grünfeldékkel [Grünfeld–Bürger-kvartett] fog játszani. Grosz még nem írt neki. [Lev. I, 46; CsLev. 113, no. 110]
- október 9 Berlin. Bartók levele húgának, Elzának (Bartók Erzsébet): Katzenellenbogenékhoz “ebédre vagyok híva.” [CsLev. 114, no. 112] – Berlini útjára Thomán és Gruberné ajánlólevelekkel, jó tanácsokkal látta el. [Szegő, 89]
- október 11 Berlin. Bartók levele Thomán Istvánnak. Említi Hubay ajánlólevelét Joachimhoz, és a “Kunwald úr”-tól várt ajánlásokat. “(...) Godowsky majdnem szerzett nekem egy tanítványt: Katzenellenbogenékhoz ajánlott...” [Lev. III, 343, no. 2]
- október 12 Berlin. Bartók levele húgának, Ellának. “Tegnap *este* jöttem csak haza Katz.-ektől...” [Katzenellenbogen]. [CsLev. 114, no. 113]
- október Berlin. Bartók levele Thomán Istvánnak: Godowsky nem tudja beajánlani Strausshoz. [Lev. III, 344, no. 3]
- október 29 Berlin. Bartók levele Thomán Istvánnak; beszámol hangverseny-terveiről, említi a “Lip. Kasz.” [Lipótvárosi Casino] honoráriumát; Strausshoz Freund Etelkától fog kapni ajánlást. – “Halmi Artúrnál megösmerkedtem Kaufmann Oszkár-al...”. Busonival végül is majd ugyancsak Freund Etelka ismerteti meg. [Lev. II, 50 és 51, jegyz.] – Bartók levele édesanyjának. Godowskynál megismerkedik Fritz Kreislerrel, előjátssza a «Kossuth»-szimfóniát. Felkereste Hartmann Ar-

¹⁹²

Gross / Grosz: berlini hangverseny-rendező.

- thurt. – Említi a tervezett hangversenyt a Lipótvárosi Casinóban. [Lev. II, 51; CsLev. 114, no. 114; D. I, 404]
- november 4 Bécs, Wiener Konzertverein. Bartók előadja Beethoven «Eszdúr zongoraverseny»-ét; vezényel: Ferdinand Löwe. [AÉK., 61]
- november 5 Bécs. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Nagyon sajnálom, hogy (...) nem lehetett jelen első nyilvános szereplésemnél” (november 4). Említi tervezett hangversenyét “a Lip. Kasz. ban [Lipótvárosi Casino]”. [Lev. III, 344, no. 4]
- november 19 Berlin. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Szíves meghívását örömmel fogadom el...”. [Lev. III, 345, no. 5]
- november 25 Budapest, Lipótvárosi Casino. Bartók előadja a «Scherzo» (1903) című művét [«Négy zongora darab», 4. (eredetileg: 1.) darab] (első nyilvános előadás). [Demény János, in: BÖ.: Zongoraművek I (Hungaroton, LPX 1300), 4] – Ugyanezen a hangversenyen eljátssza a Thomán Istvánnak ajánlott «Tanulmány (bal kézre)» című darabot is. [D. I, 406].
- november 29 Berlin. Bartók levele édesanyjának: “Budapesten (...) 2-szer Th.-nál [Thomán] ebédeltem, 1-szer Grubernénál...”. – Berlinben “(...) amolyan berlini sétát tettem (...) Godowsky stb. társaságában...”. [Lev. II, 52; CsLev. 115, no. 115]
- december 14 Berlin, Bechstein-terem. Bartók a hangversenyén előadja a «Tanulmány (bal kézre)» című darabját. Bartók levele Thománnak (december 16): “(...) A balkezes fényesen ment, a közönség nagyobb részének ez imponált legjobban.” A hangversenyen jelen volt Godowsky és Busoni is. [Lev. II, 53; D. I, 384] – Bartók levele húgának, Elzának: “Ma (...) üdvözlő táviratot kaptam (...) Grubernétől...”. [CsLev. 117, no. 117]
- december 15 Berlin. Bartók levele édesanyjának: hangversenye után a vacsorára odament Godowsky is. [CsLev. 118, no. 119] – Budapest. Gruberné táviratban gratulál Bartóknk az előző naphoz. [AÉK., 63]
- december 16 Berlin. Bartók levele Thomán Istvánnak; beszámol “nagyjelentőségű” hangversenyéről (december 14); említi, hogy ott volt Godowsky és Busoni is, utóbbinak nagyon tetszett az «Ábránd». Kéri Thománt, “mutassa meg e levelet Grubernénak, nehogy annyiszor kelljen ugyanazt írnom.” [Lev. II, 53; BB., no. 61]

december 31 Pozsony. Bartók levele Thomán Istvánnak: "Szerencsekívánatait sokszor köszönöm." [Lev. III, 345, no. 6]

1904

- január 13 Budapest. A «Kossuth»-szimfónia bemutatója. A hangversenyen ott volt, többek között, Thomán, Gruberné. – Falk Zsigmond cikke Bartók művéről: "Új magyar lángész" (*Ország-Világ*, 25, no. 3). [D. I, 416]
- január 19 Pozsony. Bartók levele Thomán Istvánnak: "(...) azt hittem, hogy Gruberné, ha látogatásomról szól, egyúttal említést tesz annak idejéről is." [Lev. III, 349, no. 7]
- január 22 Pozsony. Bartók hangversenyének műsorán szerepel az «Ábránd» és a «Tanulmány (bal kézre)». [D. I, 434]
- január 24 Budapest. Bartók Gschwindt líkőrgyáros és amatőr karmester társaságában Gruberéknál. [AÉK., 64]
- január 25 Budapest, Royal-terem. A Hubay–Popper-kvartett hangversenyén Bartók Hubay Jenővel előadja «Szonáta zongorára és hegedűre» (1903) című művét. Az esten közreműködött Alexander Erzsébet (ének) is. [D. I, 437] – Bartók levelezőlapja édesanyjának: "Nagyszerű siker volt...". [CsLev. 119, no. 120] – Alighanem erre a hangversenyre vonatkozik Szigeti József visszaemlékezése: "(...) Amikor Bartókot ezen a hangversenyen először láttam, még nem sejtettem, hogy ennek a férfinak a barátságát és a vele való zenei kapcsolatot egy nap életem legnagyobb értékei közé sorolom majd. (...) Megjelenése nyilván már az első találkozásunkkor megragadott, és ez képessé tett arra, hogy zenei pályáját könnyen és lelkesen kövessem." [Szigeti, 37]
- február 3 Leipzig. Ignóus ismertetése Bartók «Kossuth»-szimfóniájáról: *Signale* (1904. február 3. [D. I, 420]
- február 7 Budapest, Royal-terem. Bartók közreműködik a Grünfeld–Bürger-kvartett hangversenyén (Dvorák). [D. I, 439–440]
- február 20 Altrincham (Anglia). Bartók levele Thomán Istvánnak: "Főleg mint zongoristának szép sikerem volt tegnap..."¹⁹³

¹⁹³ A búcsúzó formulában Bartók tegezi Thománt.

- [Lev. III, 349, no. 8] – A levél “együttal Grubernének is szólt”. [Szegő, 98]
- február 29 Budapest, Zeneakadémia. A zeneszerzés tanszak végzős növendékeinek hangversenyén – Bartók távollétében – Kálmán Imre műve után elhangzik Bartók, «Scherzo» [az Esz-dúr szimfóniából]. [Bónis Ferenc, in: BÖ.: Posztumusz művek 2 (Hungaroton LPX 11517), 3]
- március 1 Budapest. Falk Zsigmond (*Budapesti Hírlap*) és Béli Izor¹⁹⁴ (*Pesti Hírlap*) elutasító cikkei Bartókról a zeneszerzés tanszak hangversenye (február 29) alkalmából. [D. I, 444–446]
- március 17 Berlin. Bartók örökaron eladja néhány művét a Bárd Ferenc és Fia cégnek. [AÉK., 66]
- május 5 Gerlice (Grlice) puszta (Gömör megye). A Fischer [Fischer Károly¹⁹⁵] család Bartókot meghívja birtokukra, hosszabb tartózkodásra; Bartók november 8-ig marad ott.¹⁹⁶
- június 26 Gerlice puszta. Bartók levele édesanyjának; említi “Grünfeldék“-et; “Bárd” [Bárd Ferenc és Fia] “nagy előzékeny“-ségét. [CsLev. 122, no. 125]
- szeptember 18 Gerlice puszta. Bartók levele Thomán Istvánnak (tegezve); küldi az «Ábránd» nyomtatott példányát. Utal a Grubernének írt levél közléseire. [Lev. II, 56] – Az «Ábránd», mint a «Négy zongora darab» többi füzete is, Bárd Ferenc és Fia kiadásában jelent meg (Budapest, 1904).
- november 2 Gerlice puszta. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Kedves Pista bátyám. Bocsáss meg, hogy hívatlanul bejelentem magam: (...) szeretném bemutatni neked azt a programot, melyet csütörtökön Pozsonyban eljátszom...”. “Gruberné címét nem tudom; kérlek, juttasd a mellékelt levelet kezéhez.” [Lev. III, 350, no. 10]
- november 10 Pozsony. Bartók az önálló hangversenyén eljátszza Godowsky egy Chopin-átíratát is. [D. I, 451]

¹⁹⁴ Konzervatív zenekritikus; Demény János: “a Bartók-zene ádáz ellenségeinek őstípusa” [D. III, 90].

¹⁹⁵ Fischer Károly mérnök; lásd Szegő, 106 skk. old.

¹⁹⁶ Innen számítható Bartók népdal-gyűjtésének kezdete. Itt szolgált a kibédi Dósa Lidi, akinek az énekére először felfigyelt.

- november 11 Pozsony. Bartók levele Thomán Istvánnak (az előző napi hangversenyéről): “(...) minden jól sikerült.” [Lev. III, 352, no. 11]
- november 24 Bécs. Bartók képes levelezőlapja Thomán Istvánnak; ír a Quintett [«Zongoraötös»] bemutatójáról (Ehrbar-terem, Prill-kvartett, november 21; zongorán közreműködik: Bartók). [Lev. II, 56; D. I, 453 sk.]
- december 4 Budapest, Royal-terem. Bartók közreműködik a Grünfeld-Bürger-kvartett hangversenyén; saját műve, a Quintett [«Zongoraötös» (1904)] helyett, amelyet a kvartett “nem tudott megtanulni”, a műsoron: Schubert, «Pisztráng-ötös». [Lev. I, 80; D. I, 455]
- december 31 Pozsony. Bartók levele Thomán Istvánnak: “(...) beszélte már Gschwindttel scherzom és másik darabom előadása ügyében...”. [Lev. III, 352, no. 12]
- december Elkészül Bartók «Rapszódia zongorára» (Op. 1) című műve; ajánlása (az eredeti zongora változat kéziratán): “Gruber Emmának, Gerlice puszta, Pozsony, 1904. október–december.” [Szegő, 112]

1905

- január Budapest. Thomán István és Gruber Henrikné egyaránt igen szép, méltató levelet ír újévi üdvözlétként Bartók édesanyjának Pozsonyba. [AÉK., 70]
- január 16 Bécs. Bartók levelezőlapot ír Fischer Anikónak Gerlice puszta (de nem küldi el). [AÉK., 70]
- február 3 Fábián Felicie 21 éves korában meghal. [AÉK., 70]
- február 18 Bécs. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Jól sikerült hangverseny [Bécs, Bösendorfer-terem, február 18] után sokszor üdvözlünk, Béla.” [Lev. III, 353, no. 13]
- március 15 Budapest. Bartók képes levelezőlapja hangversenye [Vigadó, március 15] után édesanyjának; aláírja többek között Herzfeld is. [CsLev. 128, no. 129] – Gruberné lelkesen ír a hangversenyéről, és arra biztatja, hogy zongorázzon, akár még a népdal-gyűjtés rovására is. [AÉK., 71]

- március 18 Budapest. Bartók Gruberné szalonjában megismerkedik Kodály Zoltánnal; ti. Kodály zeneszerzésre tanította a házi-asszonyt. [AÉK., 71]
- április 21 Pozsony. Bartók levele Thomán Istvánnak; kéri, nézzen utána zeneakadémiai beadványának, amelyet “a népdalgyűjtési ügyben” beadott.¹⁹⁷ [D. II, 301] – “Kohner dr.-ral [br. Kohner Adolf] beszéltem; azt akarta értésemre adni, hogy forduljak bizalommal hozzá, ha netán pénzszerzésbe kerülnék. Ő szívesen segítene időnként rajtam, mert rendkívül sajnálná, ha a körülmények mostohasága folytán nélkülözésbe jutnék, vagy pedig minden időmet pénzszerzésre kellene fordítanom. Arra kért, hogy erről a dologról senkinek se szóljak. Tehát én viszont téged kérek erre. – Kohnertól valóban nagyon szép, hogy törődik sorsommal, de remélem, hogy tán mégsem kerül annyira a dolog, hogy másnak pénzére szoruljak.” [Lev. III, 353, no. 14]
- április 26 Budapest. Gruber Emma levele Bartóknak; megköszöni a «Rapszódia» [(Op. 1)] kottáját: “(...) Rapszodiájától el vagyok ragadtatva. Oly ízlésem szerinti, szép gondolatok vannak benne, s oly változatosan, hangulatosan feldolgozva, hogy büszke vagyok, hogy ezt a gyönyörű művet épp nekem szánta. (...) Mindazonáltal, ha csak kikerülhető, ‘filisztereknek’ nem fogom bemutatni...” – Ez a levél egyzsersmind az első bizonyítéka annak, hogy Bartók megismerkedett Kodály Zoltánnal, Gruber Emma szalonjában.¹⁹⁸ [Szegő, 113 sk.]
- április / május Bécs. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Megkaptad-e a leveletem, melyben a Kohner-ügyről írtam?” [Lev. III, 357, no. 15]
- május 7 Bécs. Bartók levele édesanyjának; említi Thománt. [CsLev. 129, no. 131]
- május 26 Budapest. Bartók Gruberéknél ebédel; ismét találkozik Kodály Zoltánnal. [AÉK., 73]

¹⁹⁷ Bartók május 24-én megkapta az ösztöndíjat.

¹⁹⁸ A részletekhez lásd Denijs Dille, “Bartók és Kodály első találkozása”, in: Bónis Ferenc, szerk., *Magyar zenei történeti tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1969), 317–321. old.

- június 20 Vésztfő, Szilad puszta (Békés m.).¹⁹⁹ Bartók levele Thomán Istvánnak. A megszólítás: "Kedves Pista." Kérdezi, Kodály elment-e a «Kossuth»-[szimfóniá]ért. [Lev. II, 58; Lev. III, 357, no. 16]
- augusztus [9/10] Párizs. Bartók levele édesanyjának: A nemzetközi [Anton] Rubinstein versenyen²⁰⁰ [Lev] Zeitlin hegedűművésszel előadja a hegedű-zongora szonátát [«Szonáta zongorára és hegedűre»,]. "(...) Szerencse, hogy itt volt a hegedűszonáta (...), azt játszottuk. Meddig tartott, míg hegedűst találtunk erre! Végre egy fiatal orosz, Auer [Lipót] növendéke, [Lev] Zeitlin nevezetű próbált velem és eljátszotta." – "A fiatal orosz, Zeitlin el van ragadotva." [Lev. I, 53; CsLev. 131, no. 136; BB., no. 74; D. I, 463]
- augusztus 15 Párizs. Bartók levele Jurkovic Irmynek: "Budapest közönségével nem lehet semmit sem kezdeni. Ide gyűlt mindenféle szedett-vedett sehonnai német, zsidó népség; nagyrészt ezek Budapest lakói. Nemzeti irányú nevelésükre kár időt pocsékolni." [Lev. I, 56; BB., no. 78]
- szeptember 10 Párizs. Bartók levele édesanyjának: Ne írjon Thománnak [Bartók zeneakadémiai állása ügyében]. – "(...) Budapesten Thomán, Gruberné barátaim..." [Lev. I, 67; CsLev. 139, no. 142]
- szeptember 18 Budapest. Gruberné levele Bartók édesanyjának; megnyugtatja és biztatja Bartók elkeseredettségével kapcsolatban. [AÉK., 75]
- október 26 Bécs. Bartók levele Grubernének angliai hangversenytérveiről. [AÉK., 76]
- november 29 Bécs. Wiener Konzertverein. Az «I. szvit zenekarra» (Op. 3) bemutatója. Vezényel: Ferdinand Löwe. [D. I, 478; D. II, 286]
- november 30 Bécs. Bartók levele Thomán Istvánnak: "Kedves Pistám. Igaz részvétellel hallottam nagy bajotokról már Grubernétől is..."

¹⁹⁹ Itt lakik Bartók húga, Elza (Tóth Emilné).

²⁰⁰ Anton Rubinstein személyéről és az általa alapított versenyről lásd D. I, 464 skk. – A versenyen Bartók sem mint zongorista, sem mint zeneszerző nem kapott díjat. Auer Lipót, a zsüri elnöke: "Persze, ez az új irányzat. De ehhez mi már túlságosan öregek vagyunk." [Szigeti, 204]

Visszaérkezve Gruberné[nak] az a híre, hogy feleséged már sokkal jobban van, nagy örömet szerzett.” [Lev. III, 358, no. 17]

december 29

Bécs. Bartók levele Thomán Istvánnak: “(...) G.-né [Gruberné] is alarmírozott...” [Lev. III, 359, no. 18]

1906

január 4

Budapest. Gruberéknél Kodály beszámol addigi népdalgyűjtő munkájáról; jelen van Bartók is. [AÉK., 78]

január 21

Bécs. Bartók meglátogatja Arányi Adilát. [AÉK., 78]

január 29

Bécs. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Próbálhatunk-e pénteken reggel?...” [Lev. III, 359, no. 19]

február 2

Budapest, Vigadó. Jótékonyági hangverseny a fővárosi napközi gyermekotthonok javára: Bartók Thomán Istvánnal együtt lép fel (a műsoron: Mozart, «D-dúr szonáta két zongorára» stb.). [Lásd Lev. III, 359, 1. jegyz.; D. II, 292–293; AÉK., 79; Szegő, 126]

február 3 (?)

Budapest. Fischerné Szalay Stefánia későbbi visszaemlékezése szerint Bartók a Vigadóbeli hangverseny másnapján Thomán lakásán, annak volt tanítványai körében előadta Liszt egyik nagy opusát; jelen volt többek között Reiner Frigyes is. [D. III, 232]

február

Budapest. Bartók Kodállal és Gruber Emmával meghallgatja Vikár Béla Somogy megyei fonográf hengereit. [Szegő, 129]

február 6

Temesvár. Hirdetés a helyi lapokban aznap és a következő napokban Bartók tervezett koncertjével kapcsolatosan: “A sokat ígérő hangversenyre (...) elővételben (...) a következő helyeken lehet jegyeket váltani: Belváros: Uhrmann Henrik és Holzer S.; Józsefváros: Neumann József és Stachler Ádám; Gyár: Deutsch fivérek” (*Temesvárer Zeitung*). [D. II, 293–294] – “(...) Uhrmann Henrik papírkereskedésében és dr. Ehrenfeld ügyvédi irodájában eszközölhetők” (*Déli Hírlap*). – A temesvári lapok a hangverseny előtt naponta közöltek ismertetéseket a Bartókról megjelent korábbi kritikákból is. [D. II, 293–296]

február 26

Pozsony. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Múltkor vártalak, de hiába! Pedig «5-ig maradtam Gr.-nál [Gruberné].”

- Kéri a «Szónáta zongorára és hegedűre» hegedű szólamát. [Lev. III, 360, no. 20]
- március 14 Budapest. Bartók levele König Péternek [Király Péter]²⁰¹
Szegedre: “Nagyon kérem, gyűjtsen minél több előfizetőt erre a két dalfüzetre.”²⁰² [BB., no. 93] – Ebben az időben Bartók más leveleiben is említi König Pétert, aki “Szegeden a taggyűjtő lesz” a tervezett zeneegyesületben; illetve aki betanította és előadta Bartók és Kodály néhány népdal-feldolgozását. [Lev. II, 62–63]
- május 18 Tanger. Bartók képes levelezőlapja Thomán Istvánnak. [Lev. III, 360, no. 21; BB., no. 83]
- július 15 / 27 Keresztúr nyaraló [Rákos-Keresztúr / Rákoshegy]. Bartók levele édesanyjának, népdal-gyűjtő útjának élményeiről; mellékes megjegyzése: Gyulán “(...) rosszhírű szállodába értem, ahol két jövedelmező keresetforrást egyesítenek szemita élelmességgel.” [Lev. I, 76; CsLev. 160, no. 193; D. II, 302]
- augusztus 21 Keresztúr nyaraló. Bartók levele édesanyjának; beszámol a Fischer családról, többek között Fischer Annáról. [CsLev. 162, no. 195]
- augusztus Gerlice puszta. Fischer Anna elküldi Bartóknak a számára összeállított gyűjteményt szlovák népdal-szövegekből. [Szegő, 132 sk.]
- szeptember 5 Szeged. Balázs Béla naplójából: “Itt volt Bartók Béla, egy hétig együtt jártunk népdalt gyűjteni. (...) Elvitte utolsó nocturnómat – meg akarja komponálni.” [Balázs Béla, I, 339; Szegő, 131]

²⁰¹ König (Király) Péter, abban az időben a szegedi konzervatórium igazgatója, később a szegedi zsinagóga orgonistája; ez utóbbiról lásd Scheiber, id. h., 216. old., 15. jegyz., hivatkozással Szomjas-Schiffert György cikkére, in: *Somogyi-könyvtári műhely*, 22 (1983), 169.

²⁰² A Kodállal együtt kiadni tervezett *Magyar népdalok, énekhangra zongorakísérettel* című kötetről van szó (Budapest: Rozsnyai Károly, 1906). – Bartók ebben az időben több ismerősének és rokonának küldött gyűjtőívet, köztük volt még Thomán István is, továbbá Freund Etelka stb.

- szeptember 20 k. Budapest. Bartók kiköltözik Gruberék hűvösvölgyi villájába. Levelezőlapját édesanyjának (szeptember 22) Gruberné is aláírja. [CsLev. 169, no. 205]
- október 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának; írja, hogy Kodállal közösen készített gyűjteményük, a *Magyar népdalok* kiadása a Rozsnyai cégnél (Rozsnyai Károly) hamarosan elkészül. [CsLev. 169, no. 206]
- november 10 Pozsony. Bartók előadja «Rapszódia zongorára» (Op. 1) című művét. (A hangversenyt Herzfeld Viktor kérésére vállalta.)
- november 13 Vésztő, Szilad puszta. Bartók levele Thomán Istvánnak; kottákat küld, s írja, hogy néhány nap múlva megkezdí «a népdalhajszát». [Lev. II, 63]
- november 17 Vésztő. Bartók levele édesanyjának: «Gruberné küldött egy nyaláb kritikát» [ti. a Vigadóban november 7-én adott hangversenyről] [CsLev. 171, no. 211] – Gruber Emma levele Bartóknak: «Beküldök egy pár kritikát. Úgy látszik, mégis érdemes lesz tovább zongoráznia. A játéka annyira tetszett nekem, hogy kíváncsi voltam: (...) hát csak én hallok szépet, finomat, meleget, más nem? (...) A legnagyobb könnyelműség volna (...) ily művészetet egyszerűen sutba dobni. [Szegő, 133 sk.] – Thomán levele Bartóknak: «Nagy örömmel hallottam, hogy remekül játsztál...». [Szegő Júlia, uo., 134]
- november 13 Vésztő, Szilad puszta. Bartók levele Thomán Istvánnak; kéri a gyűjtőív beküldését, remélve, hogy Thomán a magántanítványai között «sok aláíró» gyűjthetett. [Lev. II, 63]
- november 25 Doboz. Bartók levele Grubernének; népdal-gyűjtési élményeiről. [AÉK., 89]
- december 13 Budapest. A Zeneakadémián Thomán helyett ideiglenesen Bartókot kérték fel növendékeinek tanítására. [AÉK., 89]
- december 15 Budapest. Bartók Gruberné páholyában meghallgatja Hubay egyik művét. [AÉK., 89]
- december Bartók közös fellépést tervez a Grünfeld-Bürger-kvartettel, de ez elmarad: «Grünfeldék nem tudták megtanulni ötösömet [«Zongoraötös»].» [Lev. I, 80]

1907

- január 10 / 15 Budapest. Bartók levele édesanyjának; tanítványairól: "Az akadémián csupa 'bakfis', s még hozzá miteszeres, vimmerlis, pergamenarcú, hájas vagy zörgőcsontú bakfis! (...) De nem: mégis van egy csinos zsidólány növendékem, meg egy legalább üdearcú körösztyény..." – Említi Rozsnyait is. [CsLev. 173, no. 217]
- január 16 Budapest. Bartók levele édesanyjának (az óráiról): "Sok a zsidó. De csak fizessen. Ha még sokan fognának jelentkezni, felemelem a díjat 20 K.-ra [korona]. Bánja a fe. akár megér annyit az óráim, akár nem; aki elég bolond ahhoz, hogy tehetőségtelen családját ilyen drágán neveltesse, az csak adja ki a pénzét." – "Keresztély úrnak [Keresztély Sándor] mellékelt kártyája egy 10 koronással volt díszítve – amit egy pár percig folyó tárgyalásunkért küldött. Meglátszik rajta, hogy zs. üzletember; tudja, hogy az idő pénz..." – Említi Herzfeldet, Thománt. [CsLev. 174, no. 220]
- január 18 k. Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Gruberné (...) ropant örülne, ha 3 emberének neve – Dohnányi, Bartók, Kodály – egy címlapra kerülnének." – Említi Popper Dávid közelmúlt jubileumát; Thomán nyugdíjaztatását. "Én nagyon sajnálom őt, s éppúgy feljárom hozzá, mint mindig..." [CsLev. 176, no. 221; BB., no. 97]
- január 20 Budapest. Bartókot a vallás- és közoktatásügyi miniszter az Orsz. m. kir. Zeneakadémia tanárává nevezi ki a zongora főtanyszakon, Thomán István utódjául.²⁰³ [D. II, 316; BB., no. 103]
- február 6 Budapest. Bartók levele Thomán Istvánnak: "Tanítványod nálam volt..." [Lev. III, 363, no. 22]
- február 9 Budapest. Bartók meglátogatja Thomán Istvánt, s magyar népdalok, Debussy stb. kottáit viszi neki. [AÉK., 92]
- február 18 Budapest. Bartók képes levelezőlapja húgának, Elzának, "társaságból" [valószínűleg a Hubay-Popper-kvartett hangversenye után]; aláírta többek között Gruber Emma,

²⁰³ Ez még mindig csak ideiglenes kinevezés volt; a végleges kinevezést 1908. november 5-én kapta meg.

- Herzfeld Viktor, Gruber Henrik (Heinrich) is. [CsLev. 177, no. 223; AÉK., 92]
- március 15–24 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Végül²⁰⁴ 16-án lesz a mostani növendékek hangversenye: egy énekes, egy hegedűs és egy zongorista. Utóbbi [Paul] Rosenfeld lesz, növendékem.” – Említi Geyer Stefit, “a Zeneakadémia volt jeles növendékeinek” bemutatkozó hangversenyével kapcsolatban. [CsLev. 178, no. 224]
- március 31 Felsőíreg (Tolna vm.).²⁰⁵ Bartók levelezőlapja Freund Etelkának, népdal-gyűjtő útjáról: “kedves parasztjaim köréből”. [AÉK., 92]
- április 27 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Ebédre Th.-éknél [Thomán] voltunk.” [CsLev. 181, no. 229]
- május 4 Bern. Freund Róbert²⁰⁶ levele Bartóknak. Kéri, küldje el neki a «II. szvit»-et (Op. 4), a «Két arckép»-et (Op. 5) és az «Elégiák»-at. {*}
- május 15 Budapest, Zeneakadémia. A volt növendékek hangversenyén bemutatják Bartók «I. szvit zenekarra» című művének (Op. 3) I–II–V. tételét. Ugyanezen a hangversenyen Geyer Stefi is szerepel. [D. II, 320] – Kálmán Imre kritikája: *Pesti Napló*, május 16; Bartókról: “Csupa szellem, merészség ez a zene. Van benne élénkség, vidámság, féktelenség, meg sok keserű humor...”. [D. II, 320]
- május 28 Budapest. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Eljöhetnék holnap szerdán délbe?” [Lev. III, 363, no. 23]
- május 29 Budapest. Bartók a Schlesinger [Selden-Goth] Gizellának adott óra után meglátogatja Thomán Istvánt. [AÉK., 93]
- június 28 Jászberény. Bartók népdal-gyűjtő útjának első állomásán Geyer Stefi szüleinek vendége. [AÉK., 93]
- július 30 Csík-Karcfalva. Bartók levele Freund Etelkának, a népdal-gyűjtő körút részleteiről. [Lev. II, 65; D. II, 321]

²⁰⁴ Ti. a Zeneakadémia új épületének felavatása alkalmából rendezett hangverseny-sorozat végén.

²⁰⁵ Húga, Elza férjének másik sógora itt volt gazdatiszt.

²⁰⁶ A kiváló zongoraművész, Liszt tanítványa, a zürichi konzervatórium tanára volt.

- augusztus 7 Gyergyótekerőpatak. Bartók levele Keresztély Sándor zongoragyárosnak, fia zeneakadémiai felvétele ügyében. [AÉK., 94]
- augusztus 16 Bartók levele Geyer Stefinek, úti viszontagságairól a székelyföldi népdal-gyűjtőúton: "Gyergyó-kilyénfalvi párbeszéd." [Lev. II, 65; BB., no. 111; D. II, 322]
- augusztus 17 Gyergyószentmiklós Gyilkos-tó. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának, népdal-gyűjtő körútjáról: "Elég különös felfedezést tettem a népdal-gyűjtés közben. Megtaláltam a székely dallamtípusokat, amiről nem hittem, hogy léteznek..." [Lev. II, 70; BB., no. 110; D. II, 322]
- szeptember 6 Vésztő. Bartók hosszú levele Geyer Stefinek; gondolatai a vallásról, filozófiai és teológiai kérdésekről. [Lev. II, 70–77; BB., no. 112–113]
- szeptember 11 Budapest. Bartók újabb hosszú levele Geyer Stefinek. [Lev. II, 78–81]
- szeptember 12 Bartók meglátogatja Geyer Stefit. [AÉK., 95]
- október Bartók levele Oskar Nedbal cseh karmesternek: "(...) az itteni filharmoniai társaság se ezt [«II. szvit» (Op. 4)], se Weiner [Leó] új nyitányát nem vette fel műsorába, noha a budapesti közönség éppen Weiner zeneszerzői tevékenysége és a magamé iránt is, megkülönböztetett figyelmet tanúsít." [Szegő, 162]
- november 24 Budapest. Bartók levelezőlapon értesíti Freund Etelkát, hogy elvállalja "a Kósa gyerek" [Kósa György] tanítását.²⁰⁷ [Lev. II, 82]
- november 26 Budapest. Bartók közli új címét tanítványával, Keresztély Ernővel. [AÉK., 96]
- november 30 Budapest. Bartók rövid látogatást tesz Geyer Stefi édesanyjánál. – Levelezőlapon Freund Etelkánál bejelenti látogatását december 2-án. [AÉK., 96]
- december 2 Budapest. Bartók látogatása Freund Etelkánál. [AÉK., 96]
- december 3 Budapest. Bartók levelezőlapon bejelenti Freund Etelkának másnap esti látogatását. [AÉK., 96]

²⁰⁷ Kósa Györgyre, aki abban az időben 10 éves volt, Freund Etelka hívta fel Bartók figyelmét.

1908

- január 8 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának; ír a Filharmonikusok aznapi próbájáról, ahová senkit, még őt sem engedték be. [Lev. II, 82]
- január 31 Bécs. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának: "Óriási dologban voltam, de megvan az eredménye is; a hegedűkoncert [«(I.) Hegedűverseny»] partitúrája jóformán elkészült. A mai napon II. Süitem [«II. szvit zenekarra» (Op. 4)] újabb fiaskóját raktam zsebre." [Lev. II, 82; D. II, 328, 337]
- február 5 Budapest. Bartók befejezi Jászberényben²⁰⁸ megkezdett hegedűversenyét [«(I.) Hegedűverseny»]. Geyer Stefínek ajánlja. A mű kézírata is Geyer Stefi hagyatékában maradt fenn.²⁰⁹ – Bartók ennek a műnek I. tételéből veszi majd át a «Két arckép» (Op. 5) I. részét ("Az ideális"). [D. II, 327 skk.]
- február 18 Budapest. Bartók részvétét nyilváníja Freund Etelkának családi gyásza miatt. [AÉK., 97]
- március 3 Vitznau (Svájc). Freund Róbert ajánlólevelet ír Bartók számára az «(I.) Hegedűverseny» svájci előadása érdekében. {*}
- március 8 Zürich. Freund Róbert levele Bartóknak. Elküldi a Henri Marteau-hoz írt ajánlólevelet. {*}
- május Budapest. Bartók Freund Róbert ajánlólevelével Henri Marteau-hoz fordul, és felajánlja neki az «(I.) Hegedűverseny» partitúráját előadásra. – Marteau azt válaszolja, hogy nem ér rá a mű tanulmányozására. [AÉK., 97]
- június 28 Baden. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának a «Tizennégy zongoradarab» [«Tizennégy bagatell zongorára»] (Op. 6) (1908) fogadtatásáról. [Lev. II, 83; BB., no. 115; D. II, 330–331]
- június Bartók elkészül a «Tíz könnyű zongoradarab» (1908) című művével. A zenei "Ajánlás" a Geyer Stefire utaló motívum. [D. II, 332 sk.]

²⁰⁸ A dátum alapján a Geyer Stefi szüleinél tett látogatásának napjaiban.

²⁰⁹ Csak a halála után mutatták be (Basel, 1958. május 30). Azóta hanglemezen forgalomban van többek között Gertler Endre (Supraphon), Kovács Dénes (Hungaroton), David Ojsztrah (Melodija) előadásában.

- július 20 Zürich. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; tanácsot kér a «Tíz könnyű zongoradarab» két zongora-darabjának német címéhez. [Lev. II, 83]
- július 27 Argentières. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; utazási élményeiről ír. [Lev. II, 83; D. II, 333]
- július 31 Genf. Bartók képes levelezőlapja Thomán Istvánnak; utazásáról. [Lev. II, 84] – Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; válaszol F. E. német cím-ötleteire. – Megírja, hogy a Breitkopf & Härtel nem adja ki a «Tizennégy zongoradarab»-ot [«Tizennégy bagatell zongorára»] (Op. 6). [Lev. II, 84] – A mű végül Rozsnyai Károlynál jelenik meg, a keresztzalagon Busoni, Dohnányi és Freund Róbert német nyelvű ajánlásával. [AÉK., 98; D. II, 331]
- augusztus 11 Albertville, Savoie (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; úti élményeiről ír. [Lev. II, 84; D. II, 333]
- augusztus 15 Val d'Isère (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 99]
- augusztus 18 Pralognan, Savoie (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának [AÉK., 99]
- augusztus 26 Chambéry, Savoie (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Thomán Istvánnak Ungvárra; kérése: "A 3 ablak elé való gubáról nem feledkezel meg?"²¹⁰ [Lev. II, 61]
- szeptember 2 Les Saintes Maries, Gard (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; tengerparti élményeiről. [Lev. II, 85; BB., no. 114; D. II, 333–334]
- szeptember 5 Chambéry (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; úti élményeit Csík megyéhez hasonlítja. [Lev. II, 85; D. II, 334]
- szeptember 6 Chambéry (Franciaország). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; újra megkérdezi egy dal címének német fordítását. [Lev. II, 85]
- szeptember 9 Budapest. Bartók levele tanítványának, Szalay Stefániának Nagyváradra. [AÉK., 100]
- október 5 Torda (Torda-Aranyos vm.). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 100]

²¹⁰ Alighanem arra kérte Thománt, hogy vegyen számára, lakásába, helyi gypajúszőttest (guba / cserge).

- október 7 Torockó. Bartók képes levelezőlapja Freund Irmának;²¹¹ kirándulásáról (Tordai hasadék, Székelykő). [Lev. II, 86; D. II, 334]
- november 5 Kolozsvár. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 100]
- november 16 Budapest. Bartók elmegy a zeneakadémiai hangversenyre, amelyen Popper Dávid vezényel. [AÉK., 101]
- november 22 Budapest. Bartók látogatása Schlesingeréknél. [AÉK., 101]
- december 2 Budapest. Bartók levele Freund Etelkának; említi, hogy "Amint tán tudja, Suitem" [«I. szvit zenekarra» (Op. 3)] december 21-re tervezett bemutatója "lekerült a műsorról". – Busoni Berlinbe hívta, a «II. szvit zenekarra» (Op. 4) "Scherzo"-ját vezényelni. [Lev. II, 86; BB., no. 121; D. II, 336]
- december 7 Budapest. Bartók bejelenti Freund Etelkának látogatását (december 13). [AÉK., 101]
- december 25 Vésztfő. Bartók levele Freund Etelkának; berlini hangversenyterveiről. [Lev. II, 86; BB., no. 122]
- december 29 Zürich. Freund Róbert levele Bartóknak. Megköszöni Bartóknak az elküldött zongoradarabokat, és beszámol a «Rapszódia zongorára» (Op. 1) sikeréről. {*}

1909

- január 3 Berlin. Bartók levele Thománnak. Beszámol a berlini koncertről (Beethoven-terem, január 2), melyen ő vezényelte a «II. szvit zenekarra» (Op. 4) II. tételét ("Scherzo" [Allegro scherzando]). "(...) Két tábor; egyrészt pisszegés, másrészt lelkesed... tapsvihár, 5-szörös kihívás. Fried Oszkár is jelen volt, szeretné az egész suitet [II. szvit zenekarra (Op. 4)] » előadni." [Lev. II, 87; BB., no. 123; D. II, 337] – Bartók levelezőlapja Freund Etelkának: "A hatás bombaszerű, szenzációt keltő volt. (...) Ott volt Fried Oszkár is, elő akarja adni az egész suitet. Többet szóval, mikor, azt még nem tudom." [Lev. II, 87; BB., no. 124; D. II, 337]

²¹¹ Freund Etelka testvére.

- január 28 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának: "Örömmel jelentem, hogy a kvartett [«(I.) vonósnégyes»] tegnap elkészült s szeretne eljönni szombaton este (velem együtt). Fogadhatják? Ha akkor nem, úgy vasárnap ebéd után..." [Lev. II, 87; BB., no. 125; D. II, 335]
- február 9 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 103]
- február 11 Budapest. Bartók meglátogatja Freund Etelkát. [AÉK., 103]
- március 1 Budapest. Az Akadémiai Zenekar előadja Bartók «I. szvit zenekarra» (Op. 3) című művét. Ugyanezen a hangversenyen fellép Reiner Frigyes is. [D. II, 338]
- március 11 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 103]
- április 22 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 104]
- május 21 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának. [AÉK., 104]
- június 10 Kleinaufenburg (Svájc). Freund Róbert levele Bartóknak. Megköszöni a Bartók által küldött zongoradarabokat. {*}
- július 2 Velence. Bartók levele Thomán Istvánnak Ungvárra: "Nagyon sajnáltam, hogy már nem találtalak odahaza...". Bejelenti újabb népzene-gyűjtőútját: "Most innen oláhokhoz megyek tanulmányútra..." [Lev. III, 367, no. 25; D. II, 341]
- július 17 Nagyvárad. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának: "Közlésre alkalmas hír az, hogy kvartettem [«I. vonósnégyes»] az őszre megjelenik Rózsavölgyi & Tsa.-nál. Úgy látszik, nagyon imponált nekik az, hogy rapszodiámból [«Rapszódia» (Op. 1)] 40 példányt adtak el külföldre...". [Lev. II, 88]
- augusztus 31 Mezőkók (Torda-Aranyos vm.). Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; beszámol "a mezősegi oláhok" közötti gyűjtőútjáról. Kottát is küld. [Lev. II, 89; D. III, 343] – Bartók képes levelezőlapja Thománnak Ungvárra; beszámol gyűjtőútjáról a Mezőségben. Kottát is küld. [Lev. II, 88; D. II, 342]
- szeptember 25 Budapest. Bartók kiment magát Freund Etelkánál elmaradt látogatása miatt. [AÉK., 106]
- október 16 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának; bejelenti látogatását (október 18). [AÉK., 106]

- október 27 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának; bejelenti látogatását (október 29). [AÉK., 106]
- november 13 Budapest. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának; írja, hogy tele van dologgal. [AÉK., 106]
- november 15 Budapest. Bartók délután, esti hangverseny-fellépése [Zeneakadémia, «Rapszódia zongorára és zenekarra»] előtt, meglátogatja Freund Etelkát.²¹² [AÉK., 106]
- november 23 Budapest. Béldi Izor elmarasztaló kritikája Bartók «II. szvit zenekarra» (Op. 4) című művének bemutatójáról (november 22): *Pesti Hírlap*. – Demény János: “rosszhiszemű, pökhendi kritika.” [D. II, 351, 354] – Reinitz Béla csalódott kritikája: *Népszava*. [D. II, 352–353]
- december 17 Berlin. Ferruccio Busoni levele Isidore Philippnek²¹³ Párizsba: “Ön mint megértő jó ember és nagy zenész bizonyára örül, hogy fogadhatja és megismerheti Bartók Béla urat...” [Lev. IV, 12, no. 9] – Az ajánlólevél Szigeti József birtokában maradt fenn. [D. II, 356] – Philipp megpróbálta Bartókot bemutatni francia muzsikuskoknak, de kísérletei sikertelenek maradtak. [D. II, 356]
- december 25 Párizs. Bartók levele édesanyjának: “Este eljött Berény Róbert...” [Lev. II, 90; CsLev. 192, no. 252; D. II, 355]

1910

- január 2 Berlin. Rudolf Ganz zongoraestje. A műsoron: «Medvetánc»,²¹⁴ «Este a székeleyeknél»²¹⁵ (németországi bemutató). “Ganz volt az első világjáró zongoraművész, aki

²¹² Bartók másnap Budapesten házasságot köt Ziegler Mártával. [AÉK., 106]

²¹³ A Conservatoire zongoratanára, “a nagyhírű magyar származású mester” (Szigeti József). [D. II, 356]

²¹⁴ A «Tíz könnyű zongoradarab» (1908) 10. darabja. Később a «Magyar képek, zenekarra» című műben (1931) is (2).

²¹⁵ A «Tíz könnyű zongoradarab» 5. darabja. Később a «Magyar képek, zenekarra» című műben (1931) is (1).

- műsorába illesztette Bartók egynéhány zongoradarabját.” *Zeneközlöny* (1911. április 1). [D. II, 420]
- január 5 München. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának párizsi tartózkodásáról, s kudarcáról többek között Vincent d’Indyvel: “A (...) találkozás erősen hasonlított ahhoz, ha egy nagyhírű professzor kegyesen fogad és szíves útbaigazításokkal lát el egy kezdő tanítványt. Enfin! ilyesmikből már elég volt, nem kérek többet.” [Lev. II, 91; D. II, 355–356]
- január 12 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “(...) az egyik Rózsavölgyi kinn jár most Berlinben, és betévedt [Rudolf] Ganz-nak zongoraestélyére...”. – “Aztán: beállított minap egy kövér anya (zsidó) lánya nélkül, majd később lányostul. Megalkudtunk 15 koronában és heti egy órában.” – Említi a Waldbauer-kvartett tervezett hangversenyét: “(...) Waldbauer [Imre],²¹⁶ Molnár Antal stb. – a 2 utóbbi már kifelé menő zeneakadémiai növendék... (...) márc. elején önálló hangversenyben előadják a Kodály, Bartók és Weiner [Leó] quartettet.” [CsLev. 193, no. 253] – Az ekkor alakuló Waldbauer-kvartett Waldbauer Imre apja, Waldbauer József lakásán készült a bemutatkozásra és fellépésekre, 1909 őszétől kezdve. [D. II, 370–374]
- március 15 Budapest. A Lipótvárosi Casino művész-estélyén Bartók saját zongoraműveiből ad elő («Medvetánc», «Este a széke-lyeknél» stb.). – Ezen az estén szerepel először egy műsorban – bár nem együtt – Szigeti Józseffel és Reiner Frigyessel. [AÉK., 109; Szigeti, 207 sk.]
- március 17 Budapest, Royal-terem. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett²¹⁷ Kodály-estjén (Kodály, «Szónata gondokára és zongorára»). – Ez a hangverseny volt a Waldbauer-kvartett bemutatkozása. [AÉK., 109; D. II, 361 skk.]
- március 19 Budapest, Royal-terem. Bartók szerzői estjén²¹⁸ a Waldbauer-kvartett bemutatja az «(I.) vonósnégyes»-t (Op. 7) (ősbemutató). A műsoron még többek között: «Zongoraötös»

²¹⁶ Waldbauer Imre személyéről, vonósnégyesének megalakulásáról, pályájukról lásd D. II, 370 skk.

²¹⁷ Waldbauer Imre, Temesváry János, Molnár Antal, Kerpely Jenő.

²¹⁸ Első szerzői estje.

- (magyarországi bemutató). [D. II, 335] – Bartók levele Kovács Sándornak²¹⁹: “(...) A Waldbauer társaság gyönyörűen játszott...”. [Lev. IV, 15, no. 14; D. II, 368–369]
- március 20 Budapest. Béli Izor elutasító cikke a *Pesti Hírlap*-ban Bartók szerzői estjéről. [D. I, 454–455]
- április 5 Budapest. Bartók levele Volkmar Andreaenak Zürichbe; javasolja, hogy Kodály «Vonósnégyes»-ének előadására a Waldbauer-kvartettet hívják meg. [AÉK., 109 sk.]
- április Budapest. Bartók levele Kovács Sándornak: “(...) Az én quartettemet küldi. Weinernek erről üzenetet adtam...”. [Lev. IV, 17, no. 16]
- május 19 Keszthely. Goldmark Károly születésének 80. évfordulóján emléktáblát helyeznek el szülőháza falán. Az ünnepség országos bizottságában ott volt Bartók is.
- május 22 Zürich. A zenei ünnepségeken (Tonkünstlerfest) Bartókékkal együtt részt vesz Kodály Zoltán, Gruber Henrikné és Bartók édesanyja is. [AÉK., 110]
- május 25 Zürich. Bartókékat egy hegyi kirándulás célpontján Bartók édesanyja és Gruberné várják. [AÉK., 110]
- május 31 Zürich. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának, aki ekkoriban ment férjhez Milch Mórchoz; beszámol a zürichi hangversenyekről. [Lev. II, 91; D. II, 376]
- augusztus 3 Budapest. Kodály Zoltán és a férjétől elvált Gruber Henrikné [Schlesinger (Sándor) Emma] esküvője; Bartók nászajándéka a későbbi «Vázlatok zongorára» (Op. 9/b) 3. darabja, házasságkötésük alkalmából ezzel az ajánlással: “Emmának és Zoltánnak.” [AÉK., 112; D. II, 334]
- szeptember 27 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Az akadémiai zenekar előadja hegedűkoncertemet Waldbauer Imrével.” [CsLev. 201, no. 272]
- október 30 Budapest. Bartók mint zongorista közreműködik a Waldbauer-kvartett hangversenyén. [D. II, 377–378]
- szeptember 7 Budapest. Bartók levele édesanyjának: a «Kossuth» gyászindulót [a «Kossuth»-szimfónia 9-10. pontja] eladta Rozsnyainak. [CsLev. 200, no. 271]

²¹⁹ Hangversenyrendező, kezdetben a Bartók és társai, köztük Kodály és Weiner Leó által alapított (1911) Új Magyar Zene-Egyesület titkára. [D. II, 400–402]

- október 17 Szamosújvár. Bartók levelezőlapja M. Freund Etelkának; fonográf gyűjtéséről. [AÉK., 114]
- október 23 és 25 Budapest. Bartók Waldbauer Imrével és a Kerpely Jenővel próbál (Brahms). [AÉK., 114]
- október 30 Budapest. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett hangversenyén (Brahms). [AÉK., 114; D. II, 377 sk.]
- november 10 Szeged, Tisza Szálló. Bartók, Waldbauer és Kerpely trióestje.
- november 11 Szeged. Bartók képes levelezőlapja édesanyjának, hangverseny után; aláírta Waldbauer Imre is. [CsLev. 203, no. 275] – Bartók levelezőlapja Freund Etelkának; említi csallóközi és ipolysági gyűjtőútját, “dudások, kanászok társaságában”.²²⁰ Aláírta Waldbauer Imre is. [Lev. II, 92; D. II, 378]
- Budapest. Bartók levele Rudolf Ganznak Bécsbe: “(...) a zongoradarabok miatt hihetetlenül sok támadást kellett elviselnem – itt Budapesten ugyanúgy, mint külföldön.” – “Gyakran találkozom itt Freund Etelkával...”. [Lev. IV, 13, no. 10; BB., no. 118]
- Budapest. Megjelent a «Négy siratóének zongorára» [(Op. 9/a)] (1910) (Rózsavölgyi & Tsa.); a címlapján Lesznai Anna rajza.
- Budapest. Megjelent a «Gyermekeknek» kotta-kiadása (Budapest: Rozsnyay). A szlovák dalok szövegét magyarra fordította Balázs Béla; németre fordította Kodály S. Emma [Kodály Zoltánné]. – A sorozatban két darab (III/IV: 32 “Szól a duda” és III/IV: 33 “Árvagyerek”) Kodály Emma “alkotása” (Molnár Antal). [D. I, 392]

1911

- január 4 Topánfalva. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; gyűjtőútjának élményeiről ír. [Lev. II, 92; BB., no. 134; D. II, 384]
- február 12 Budapest. Az Országos Szimfóniai [!] Zenekar előadja Bartók «Portrait» című művét [«Két arckép» (Op. 5), I. rész (“Az

²²⁰ 1910. november 13: tülök- és dudaverseny az Ipolyságban. [D. II, 378–383]

- ideális”]); hegedűn közreműködik: Waldbauer Imre. Vezényel: Kun László. [D. II, 384]
- március 1 Budapest. Molnár Antal cikke Bartók «(I.) vonósnégyes»-éről: “Bartók kvartettje”, *Zeneközlöny*, 9, no. 9 (1911. március 1), 275–279. [D. II, 372–373]
- március 27 Bartók levele Frederick Deliusnak: “(...) egy másik tanítványom, Engel Renée...” [Lev. IV, 21, no. 22]
- április 1 Budapest. A *Zeneközlöny* szerint budapesti vendégszereplésén Rudolf Ganz Bartók «Medvetánc»-át is játszotta: “Ganz volt az első világhíró zongoraművész, aki műsorába illesztette Bartók egynéhány zongoradarabját.” [D. II, 420]²²¹
- április 9 Róma. Bartók a római nemzetközi zenei kongresszusról, amelyen Magyarországról rajta kívül részt vett többek között Kodály és Herzfeld is, levelezőlapot ír M. Freund Etelkának. [AÉK., 117]
- június 1 Budapest. Berény Róbert cikke: “Bartók Béla esete”, *Nyugat*, 4, no. 11 (1911. június 1), 1081–1082. [D. II, 373]
- július 19 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartóknak Párizsba; kérdezi, utánaküldje-e Kodályné német fordítását «A kékszakállú herceg vára» szövegéből. [AÉK., 119]
- augusztus 19 Zermatt (Svájc). Bartók képes levelezőlapja M. Freund Etelkának. [AÉK., 120 sk.]
- augusztus 20 Balázs Béla naplójából: “Augusztus 20-án Waidbergbe [Svájc] utaztunk. [Kodály] Zoltánnal, a feleségével és Bartók Bélával éltünk ott együtt két hétig. Magányos hegytetőn, fenyves erdő közepében, egy vászonajtóval begombolható bódéban laktunk. Meztelenül egész nap, labdázva, tornázva, fürödve. Este, ha eső esett, vizes lett a fejünk. Az élet szép volt és egészséges...” Kodály Emmáról: “Zoltán és Bartók Béla szeretik. (...) Egy bizonyos. Hinni tudott bennük. Kitarítani mellettük és kiállni értük.” – Bartókról: “(...) megszerettem Bartók Bélát. A legmeghatóbb és legcsodálatosabb ember... Hihetetlen, varázsos méltóság és előkelőség van benne... (...) Közben a Kékszakállú hangszerelésén dolgozott napi 6–8 órát.” [Balázs Béla, I, 510, 512]

²²¹ Ugyancsak a *Zeneközlöny* tesz említést arról, hogy Zágon Géza Vilmos idehaza és Párizsban gyakran játszotta Bartók műveit. [D. II, 419]

- augusztus 29 Stockholm (Svédország). Ignaz Friedmann előadja a «Két román tánc zongorára» (Op. 8/a) című darabot. [D. II, 419]
- augusztus 30 Höngg, b. Zürich. Bartók levelezőlapja M. Freund Etelkának; aláírja a Kodály házaspár is. [AÉK., 121]
- szeptember Rákoskeresztúr. Bartók elkészül «A kékszakállú herceg vára» című opera partitúrájával. Szövegekönyv: Balázs Béla. [D. II, 397; III, 83–84] – A “misztériumjáték” szövegét Balázs Béla a nyomtatott kiadásban, kötetben, Bartóknak és Kodály Zoltánnak ajánlotta: *Misztériumok* (Budapest: Nyugat kiadás, 1912).
- október 29 Budapest, Royal-terem. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett hangversenyén (Brahms). [AÉK., 121]
- október Budapest. A Lipótvárosi Casino dalmű-pályázatán Bartók művét, «A kékszakállú herceg vára», a bírálók visszautasítják. [D. II, 398; AÉK., 121]
- november 23 Szabadka. Bartók közreműködik a szabadkai Filharmonikus Társaság hangversenyén (Beethoven, «Esz-dúr zongoraverseny», saját művei). Vezényel: Lányi Ernő.²²² [D. II, 393 sk.]
- november 24 Szabadka. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának. “Régi szokásomhoz híven ismét üdvözlöm egy vidéki kirándulásról”; bosszankodva ír az Új Magyar Zene-Egyesületről, ironikusan előző gyűjtőútjáról. [Lev. II, 92; BB., no. 144]
- december 12 Budapest. Az Új Magyar Zene-Egyesület hangversenyén Bartók zongorán előadja többek között Weiner Leó egy művét. [D. II, 410]
- december 31 Belényes. Bartók levelezőlapja Freund Etelkának; ír gyűjtőútjáról. [Lev. II, 93; BB., no. 136; D. II, 393]

1912

- január 15 Budapest. Elmarad Bartók tervezett látogatása M. Freund Etelkánál. [AÉK., 123]
- február 15 Rákoshegy. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: a «Kékszakállú»-t “(...) febr. végén nyújtja be B. a Rózsavölgyi pályázatra...”. – “Most jelent meg végre

²²² Lányi Viktor zenekritikus édesapja.

- Rozsnyainál egy füzet zongoradarabja: Vázlatok címmel.”
 [«Vázlatok zongorára» (Op. 9/b)²²³] [CsLev. 216, no. 299]
- május 7 Berlin. Arnold Schönberg levele Bartóknak (Rákos-) Keresztúrra az Österreichische Wiener Musikfeste kapcsán.
- június 2 után Budapest. Balázs Béla naplójából: “Bartók Bélával és [Kodály] Zoltánnal is találkoztam Pesten. Bélától a következő esetet hallottam. Jöttek hozzá, hogy írjon zenét egy baletthez, melyet Vészi Margit és Mohácsi Jenő írtak. A ‘Szív’ azonban (a balett) rossz, és Bélának nincsen kedve. Ha operazenét akar: itt van a Kékszakállú... (...) Megújítottam à propos régi ígéretemet és tervemet, hogy egy ‘groteszk egyfelvonásos pantomimot’ írok neki.” [Balázs Béla, I, 582 sk.]
- július 21 Nagyvárad. Balázs Béla naplójából: “Nagy Endre Szegeden volt, előadást tartott. (...) Dicsérte a Kékszakállút, és érdeklődött sorsa iránt.” – “A Bartók-balett ebből a motivumból lesz: (...) bábukat festünk arcunk színeiből, és belé rakjuk a szívünket, hogy muzsikáljon benne...” [Balázs Béla, I, 590]
- szeptember 9 Budapest. Bartók játékos levele Kodály Zoltánnak franciául (görög betűkkel) és magyarul (cirill betűkkel). [Lev. I, 84; D. II, 421]
- október 2 Rákoskeresztúr. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; zeneakadémiai hangverseny-próbája (október 19) előtt szívesen ebédelne náluk. [Lev. II, 93] – Az “öregapánk emlékezetére rendezett hangversenyhez való teljesen érdektelen főpróba” előtt menne fel Freundékhoz. [Lev. II, 93]
- november 19 Budapest. Bartók – rákoskeresztúri lakásának fűtési nehézségei miatt – a Kodályék lakásán tartja meg elmaradt óráit. [AÉK., 129]

1913

- január 1 Budapest. Erdélyi gyűjtő-útról hazaérkezve, Kodályéknál száll meg. [AÉK., 130]
- február 28 Budapest. Reinitz Béla kritikája a «Két kép» (Op. 10) bemutatójáról (február 25): *Népszava*. [D. II, 428]

²²³ Ennek a 3. darabja volt Kodályék nászajándéka.

- április Budapest. Bartók levele Zágon Géza Vilmosnak; észak-afrikai tanulmányútjának előkészületeiről.²²⁴ – “(...) Mellékelték-e Rózsavölgyiek a kótaanyaghoz névjegyetmet...?” [Lev. IV, 29, no. 31]
- április 20 Budapest, Orfeum. Bartók közreműködik a *Nyugat* matinéján, amelyen előadják Balázs Béla misztérium-játékát, «A kékszakállú herceg vára»-t (magát a szöveget, zene nélkül). [AÉK., 133]
- május 3 Budapest. Bartók levele Zágon Géza Vilmosnak; észak-afrikai tanulmányútjának előkészületeiről. [Lev. IV, 30; BB., no. 167]
- június 19 Biskra (Algéria). Bartók levele Zágon Géza Vilmosnak; gyűjtéséről és a korábban kért “ajánlólevél” hasznosságáról. [Lev. IV, 31; BB., no. 168]
- július Szeged. Balázs Béla naplójából: “Bánffy Miklós (...) szerződést adott a balettre [«A fából faragott királyfi»] Bartók muzsikájával. Béla nagy nehezen aláírta.” [Balázs Béla, I, 606]
- augusztus 7 Rákoskeresztúr. Bartók kézhez veszi a gyászjelentést Popper Dávid haláláról.
- augusztus 15 Budapest. Br. Kohner Adolf meghívja Bartókot vendégeskedésre birtokára.
- október Bartók levele Ion Bîrleához Máramaroszigetre: “(...) Egy falubeli zsidó boltosnak lehetne átadni az egészet [ti. a Bartók kérte hangszereket], hogy pakolja be jól szalmába és zsákvászonba és alkalmi szekéren adja fel mint gyorsárut Rákoshegy állomásra...”. [Lev. III, 55, no. 28]
- Ebben az évben festi meg Bartók arcképét Berény Róbert.
– Ujfalussy József: “Bartóknak erről a bizonyára legszebb művészi arcmásáról erős vörösek lángolásában, mély fekete árnyékokkal valóságos Petőfi-tekintet süt ránk. Ő maga is jónak tarthatta...” [Ujfalussy, 173].

²²⁴ A levélből kitetszik, hogy Bartók pro forma laptudósító ajánlólevelet akart volna magával vinni, hogy a helyi hatóságok megkönnyítsék munkáját.

²²⁵ A kép utó-történetéhez lásd D. III, 17.

1914

- március 14 — Rákoskeresztúr. Bartók levele Freund Etelkának, “egy évi hallgatás után”; meghívja előadására a Hunyad megyei román népzeneéről (március 18). [Lev. II, 99]
- március 18 Budapest. A Magyar Néprajzi Társaság rendezésében Bartók a M. Tud. Akadémián előadást tart a Hunyad megyei román népzeneéről. Az előadáson jelen van többek között Heller Bernát, az Orsz. Rabbiképző Intézet tanára és Fabó Bertalan, a Zsidó Múzeum munkatársa is. [D. II, 442] – Vigadó. Bartók közreműködik a Thomán István negyedszázados tanár működése alkalmából tartott hangversenyen. [D. II, 443]
- május 21 Budapest. Bartók levele Hartmann Arthurnak Párizsba: “Örvendek, hogy újabb kompozícióim érdeklik önt.” {*}
- június 14 Párizs. Hartmann Arthur levele Bartóknak. Meghívja őt Párizsba. {*}
- június 15 Budapest. Bartók levele Waldbauer Imrének Párizsba: “Vasárnap (21.-én) reggel 8.25-kor érkezem (lehet, hogy Kodálynéval együtt...)”. [Lev. IV, 34, no. 37]
- június 23 Párizs. Bartók levelezőlapon találkozást rögzít Hartmann Arthurral. {*}
- október 21 Rákoskeresztúr. Kodályné részvétlátogatást tesz Bartókné Ziegler Mártánál, akinek bátyja elesett a fronton. [AÉK., 142]
- november 29 Budapest. Bartók levele édesanyjának; beszámol a sorozásáról (felmentették): “Mennyire sajnálom mindazokat az ösmerőseimet, akik most sor alá kerülnek. (...) Berény Róbert tűzér lesz... [Kodály] Zoltánt Weinerrel együtt azért mentesítik majd, mert őket az akadémián senki sem pótolhatja.” – A levél után Kodályné sorai. [CsLev. 232, no. 322] – Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának; beszámol a sorozásáról: “Az orvos, karosszékében hátradőlve (...) blazírt zsidó pofával ítélkezett; nem néztem ki belőle semmi jót.” A sorozás után “Emmáéknél nagyot vacsoráltam”. – Kodályné ehhez a levélhez is záradékot fűzött. [CsLev. 233, no. 323]
- december 3 Rákoskeresztúr. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “(...) vasárnap (...) Emmánál” levelet írt neki. [CsLev. 235, no. 324]

1915

- július 17 Hédel (Zólyom vm.). Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának; zongoragyárosokat említ: “Keresztélyjel [Keresztély Sándor] a legutolsó időben feszült volt a viszony, a többiek közül pedig csak (...) esetleg Kohnt [Kohn Albert]” ismeri. [CsLev. 238, no. 329]
- december 12 Budapest. Bartók képes levelezőlapja Freund Etelkának; bejelenti látogatását, amelyen bemutatna fonográf gyűjtéséből; szeretne találkozni “k. bátyjuk”-kal [Freund Róbert] is. [Lev. II, 99]

1916

- február 5 Budapest. Megjelenik György Mátyás, “A legény gajdol” című verse, a Bartóknak dedikált legelső vers: *A Tett*, no. 7, 103–104. old. [D. III, 166]
- február 5–6 Budapest. Bartók megzenésíti Balázs Béla két versét, ezek a dalok az «Öt dal énekhangra zongorakisérettel» (Op. 15) című sorozatában a 4. és 5. darab. A mű kéziratban maradt. [D. III, 24]
- április 15 Berlin. Hevesi Piroska levele volt tanárának, Bartóknak: “(...) az egész akadémistaságomból egyedül a Tanár úr órái maradtak eltörölhetetlenül emlékezetemben...”. Szeretné játszani Bartók újabb dolgait. [Szegő, 140 skk.]
- április 20 Budapest, Zeneakadémia. Az Operaház zenekara bemutatja Bartók «Két arckép» (Op. 5) című művét.²²⁶ Vezényel: Strasser István. [D. III, 21–22] – Bartók: A «Két arckép» (Op. 5)» közül “a másodikat (A torz) először hallottam ezúttal zenekartól. Ekkor kaptam inspirációt A fából faragott királyfi partitúrájának folytatásához...”. [B., 777, no. 74; BB., no. 199] – Balázs Béla naplójából: “Tegnapelőtt Bartók Két portré-ját [«Két arckép» (Op. 5)] játszották a Zeneakadémián. (...) Roppant izgatott voltam, (...) a végén a nagy tapsban

²²⁶

A mű I. része: “Az ideális”, Bartók Geyer Stefi számára írt «(I.) Hegedűverseny»-ének (1908) I. tétele; korábban «Portrait» címmel szerepelt, például Waldbauer Imre hangversenyén (1911. február 12).

forró fejjel kiabálni kezdtem, hogy 'szerző!', 'szerző!'. Nevetés, szégyen. Liszt-szám volt. Bartóké csak azután következett. Nem nagyon keseregtem. De mikor aztán Bartók jött. Csudálatos, halhatatlan muzsika...". [Balázs Béla, II, 158]

május 6 Budapest. Balázs Béla naplójából: "Tegnap fent voltam [Kodály] Zoltánnál, Bartók Béla is ott volt. Könyveket vittem nekik..." [Balázs Béla, II, 166]

1917

- január 1 Budapest. Megjelenik Lengyel Menyhért «Mandarin»-ja: *Nyugat*, 10, no. 1 (1917. január 1), 87–93.
- január 5 Budapest, Zeneakadémia. Bartók szlovák népdalfeldolgozásainak bemutatója. Betanította és vezényel: Lichtenberg Emil. [D. III, 27–28]
- január Bartók levele Thomán Istvánnak: bukaresti növendékét (Hertz Szidónia) felveszi. [Lev. III, 375, no. 33]
- január vége Rákoskeresztúr. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: "Csüt.-ön Emmáékhoz megyek...". [CsLev. 253, no. 352] – Felesége távollétében Bartók hetenként kétszer Kodályéknál szállt meg, és ott dolgozott. [AÉK., 152]
- február 19 Budapest. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: "Képzeld, hol írom jelen sorokat! Balázs Béla zongorájának tetején, reggel ½ 8-kor. Itt aludtam...". [CsLev. 254, no. 353]
- február 25 / 26 Rákoskeresztúr. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: "(...) Hát Goldmark nem színmagyar? Kérdezzük csak meg az egész sajtót – ugye hogy őszínmagyar!"²²⁷ – Említi Balázs Bélát. [CsLev. 255, no. 356]
- március 5 Bartók levele édesanyjának: "Tudtam, hogy Emma írt neked a minap rólam is...". [CsLev. 259, no. 359]
- március 9 Rákoskeresztúr. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: "Balázs okvetlenül idén akarja a bemutatót, (...) il povero Tango beadta a derekát. (...) Még csak annyit, hogy Emmáék

²²⁷

Annak kapcsán, hogy a sajtó megtámadta gr. Bánffy Miklóst azért, mert az olasz Egisto Tango, az Operaház karmestere vezényel "magyar műveket", ti. «A fából faragott királyfi»-t.

- is nagyon odavoltak, Zoltán azt mondta: (...) meg kéne mondani [Tango-nak], hogy hallgassa meg 3-szor zongorán, akkor nem fogja olyan idegennek látni... Másnap, hétfőn egész nap futkosott Reinitz (!) után, hogy Tangora uszítsa. És Reinitz (...) beszélt Tangoval...” – “Reinitz már évekkkel ezelőtt felvitte Tangóhoz a Két portré-t [«Két arckép (Op. 5)»] és a Két képet [«Két kép (Op. 10)»], ([Kodály] Zoltán példányait...)” [CsLev. 260, no. 360]
- március 21 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Kedden Emmáéknál felejtettem megírt (...) leveletem...”. [CsLev. 262, no. 363] – Ugyanezt írta feleségének is. [CsLev. 263, no. 364]
- március 27 Rákoskeresztúr. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Kormos Boriska (Gyöngyös!), Preger Ella, Steiner Ilona, Kármán Ella, Hercz Rezsőné, Pataky Anna, Schreiber Boriska, Pápai Margit, Weiss Emma, Tolnai Erzs, Gross Lili, Havas Sári. Mit gondolsz, miféle díszes névsor ez? Mind lány és – egy kivételével – mind zsidó. És mind magánnövendék. Hát nem szörnyűség: ennyi Elláról, Erzsiről, Liliről gondoskodni és mindnyájukat lebrakoltatni. (...) A aláhúzott az egyetlen keresztény. Ezidén mintha meg volnának veszve, annyian tódulnak.” – Megírja, hogy a szénhiány miatt 8–10 napra Kodályékhoz költözik. – Említi “Herbert”-et [Balázs Béla]. [CsLev. 264, no. 365]
- május 5 Rákoskeresztúr. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának; «A fából faragott királyfi» bemutatójának előzményeiről: “Herbert [Balázs Béla] lemond javamra az ingyen páholyról...”. – “(...) kellene továbbá 1 páholy Freundék számára, akik már régen kértek erre...”. [CsLev. 269, no. 374]
- május 12 Budapest, Operaház. «A fából faragott királyfi» (Op. 13) című táncjáték bemutatója. Szöveggönyv: Balázs Béla. Az előadást rendezte: Balázs Béla. [D. III, 29 skk.] – A darab betanításában a karmester segítségére volt Kósa György. [Szegő, 285] – Balázs Béla előzetes nyilatkozata a szöveggönyvről és a rendezésről: D. III, 53–54.
- május 13 Budapest. Reinitz Béla kritikája «A fából faragott királyfi» bemutatójáról: *Népszava*. [BB., no. 200; D. III, 43–44] – Cikke Bartók «I. szvit zenekarra»-jének (Op. 3) egykori (1905) bemutató előadásáról: *Népszava*. [D. I, 481] – Béli

- Izor – ezúttal inkább rokonszenvező²²⁸ – kritikája: *Pesti Hírlap*. [D. III, 44–45]
- május 23 Budapest. Bartók levele Kacsóh Pongrácnak; zongoratanárnőnek ajánlja Fischerné²²⁹ Szalai / Szalay Stefániát, volt tanítványát. [Lev. III, 96, no. 50]
- május 28 Budapest. Balázs Béla naplójából; leírja «A fából faragott királyfi» bemutatóját: “Vagy 30-szor hívtak ki. Félóránál tovább tomboltak. Másnap a lapok Bartóknak teljes elismerést, nekem jobbára szidalmat.” Részletesen ír a bemutató előkészületeiről, a rendezés és betanítás nehézségeiről. “Két teljes hónapig dolgoztam, harcoltam (...) – mert Bartókot kellett keresztültörni a magyar indolencia frontján... (...) Fontos, hogy az ő sikerét semmi se zavarja (...), és nekem elég, hogy én tudom: ezt a sikert részben az én munkám csinálta.” [Balázs Béla, II, 220–223]
- május Budapest. Külön füzetben megjelent Molnár Antal tanulmánya: *Bartók Béla. Táncjátéka alkalmából, 1917. május* (Budapest: Hornyánszky, 1917). [BB., no. 201]
- május Temesvár. Molnár Antal kritikája «A fából faragott királyfi» bemutatójáról: *Zenei Szemle* (1917), 232–233. [D. III, 33–34]
- június 1 Budapest. Bálint Aladár kritikája «A fából faragott királyfi» bemutatójáról: *Nyugat*, 10, no. 11 (1917. június 1), 1046–1047. [D. III, 42–43]
- július 11 Arad. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Itt Aradon (...) hétfőn ebédre Löwy-ékhez voltunk híva. (...) Egyik lányuk, Máté [Máté Rózsi] az operaház egyik énekesnője...”. [CsLev. 270, no. 375]
- július 21 [Belényes-] Örvényes. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Az Est már kikürtölte, hogy Bródy [Bródy Sándor], Bánffy megbízására számomra magyar bábjátékot írt...”. – “Nagyváradon kivel találkoztam?! – Hevesi Piroskával.” [CsLev. 271, no. 376]
- augusztus Rákoskeresztúr. Bartók levele Busitia Jánosnak Belényesre: “(...) Azt az ígért Berény-képet még nem tudtam megszerezni...”. Küldi és elolvasásra ajánlja Balázs Béla két

²²⁸

Demény János megjegyzése: “a ‘megingett túloldalt’ képviselő”, i. h.

²²⁹

Fischer Ervinné; férje, Fischer Ervin nagyváradai zenetanár volt.

könyvét is, «A kékszakállú herceg vára» és «A fából faragott királyfi» szöveggönyveivel. [Lev. III, 102, no. 54; BB., no. 206; D. III, 60–61]

- október 2 Budapest. Balázs Béla naplójából: “Bartók roppant sikere s annak következménye miatt (...) ő most Bródy Sándorral fog balettet írni, és engem mint elhasznált eszközt most félretesznek.” [Balázs Béla, II, 276]
- október 10 Rákoskeresztúr. Bartók levele Busitia Jánosnak; küldi Balázs Béla, «A kékszakállú herceg vára» írott szövegét. [Lev. III, 104, no. 55] – Bartók levélben kéri Fischerné Szalay Stefániát, hogy Budapest helyett Rákoskeresztúron látogassa meg meghallgatás céljából. [AÉK., 159]
- október 17 Budapest. Dohnányi Ernő zeneakadémiai zongora-hangversenye után, amikor is Dohnányi először játszott Bartókot, Kodályné ezt írta Bartók édesanyjának: “Dohnányi Ernő, ha kissé későn is – de nem elkésve vállalkozott Béla tolmácsolására annyi szeretettel és szépséggel.” [AÉK., 159]
- október 20 (Rákos-) Keresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: “(...) csütörtökön (október 18) Herz–Freund–Milchéknél [Milch Móric] ebédeltünk... Egész jó volt. Nagyon kényeztettek, nagyon hívtak máskorra is...”. – Aznap este Bartók még együtt vacsorázott “a legundokabb kritikusok”-kal, köztük, így Bartókné Ziegler Márta, Reinitz [Béla] is. [CsLev. 273, no. 379]
- november 11 (Rákos-) Keresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: “Holnap – ő csudák csudájának csudája – kijönnek Emmáék. Nem is hiszem, amíg nem látom őket bejönni a kapun!” [CsLev. 274, no. 380] – Ezen a másnapi látogatáson Bartók bemutatta Kodályéknak a «II. vonósnegyes» II. tételét. [AÉK., 160]
- november 18 Budapest, Zeneakadémia. Bartók zongorán közreműködik a Waldbauer-kvartett hangversenyén.²³⁰ [D. III, 66, 102]
- november 20 Berlin. Lengyel Menyhért levele Bartóknak: “A Mandarin berlini előadására jók a kilátások.” {*}

²³⁰

Waldbaueréknek ez volt az első fellépése a háború miatti több év szünet után. – Molnár Antal 1912 óta most játszott először – és kivételképpen – ismét a kvartettben. [D. II, 371]

1918

- január 12 Bécs, Konzerthaus. A Musikhistorische Zentrale jótékony célú hangversenyén, melynek műsorán főként katonadalok szerepelnek, közreműködik Bartók is: saját népdal-feldolgozásain («Nyolc magyar népdal») kívül zongorán kíséri Kodály Emma egy darabját. [D. III, 68–69]
- január 28 Rákoskeresztúr. Bartók levele Busitia Jánosnak: “(...) A Berény kép fotografiáját már nem lehet megkapni, mert nincs meg a lemeze. De most egy régi fotografiája után közölni akarja a *Ma*; abból majd küldhetek egy példányt.” [Lev. III, 106, no. 56]
- február 1 Budapest. A *Ma* az 1. oldalon közli Berény Róbert Bartók-arcképét.
- február 11 Budapest, Zeneakadémia. A Budapesti Zenekar-Egyesület hangversenyén előadják Bartók «Magyarvidéki román táncok»²³¹ című művét; vezényel Lichtenberg Emil. [D. III, 73]
- március 3 Budapest. A Waldbauer-kvartett²³² bemutatja Bartók «II. vonósnégyes»-ét (Op. 17) (ösbemutató). – Bartók a művet a Waldbauer-kvartettnek dedikálta. [D. III, 74]
- március 4 Budapest. Bartók levele Busitia Jánosnak: “(...) mellékelem a *Ma* egyik számát, amely azt a bizonyos Berény arcképet közli, melyet Ön nyáron kért.” [Lev. III, 108, no. 57] – Reinitz Béla kritikája a «II. vonósnégyes» bemutatójáról: *Népszava*. [D. III, 75]
- március 29 Thomán István levele Bartóknak: “Lengyel Menyhért borzasztóan örülne, ha megzenésítenéd a mandarint. Írd meg, mikor jössz ebédre, őt is meghívnám, hogy összejöjjetek.” [AÉK., 162]
- április 20 Berlin. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «I. vonósnégyes»-ét (Op. 7). [D. III, 80]
- április 26 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: az Universal Edition – “Herzka” [Hertzka Emil] – ki akarja adni Bartók összes műveit, s “meg akarja szerezni Rózsnyai és Rózsavölgyitől az eddig megjelenteket is. (...)

²³¹ A «Román népi táncok zongorára» (1915) zenekari átírata (1917).

²³² Waldbauer Imre, Temesváry János, Kornstein Egon, Kerpely Jenő.

Képzelted, (...) Emmáék mennyire örülnek, – Emmáék azt mondják, hogy ez eddig B. legnagyobb sikere.” [CsLev. 276, no. 381]

- május 4 Budapest. Bartók Kálmán Oszkárral, a «Kékszakállú» basszus énekesével próbál. [AÉK., 162]
- május 5 Budapest. Bartók részt vesz a Waldbauer-kvartett próbáján. [AÉK., 162]
- május 7 Budapest. Bartók Kálmán Oszkárt kíséri Kodály szerzői estjén. [D. III, 80–82]
- május 24 Budapest, Operaház. «A kékszakállú herceg vára» bemutató előadása. Szövegkönyv: Balázs Béla. Kékszakállú: Kálmán Oszkár. – A bemutató után előadták «A fából faragott királyfi»-t. [D. III, 30, 54, 82–103] – Bartók: “(...) Haselbeck Olga és Kálmán Oszkár olyan tökéletesen éneklük szerepeiket, hogy az előadás teljesen utolérte elképzelésemet.” [B., 776, no. 73; BB., no. 211] – Balázs Béla nyilatkozata: “‘A kékszakállú herceg vára’ című misztériumomat nyolc esztendővel ezelőtt írtam Bartók Béla és Kodály Zoltán számára, azért, mert alkalmat akartam nekik adni arra, hogy színpadi muzsikát írhassanak. (‘A fából faragott királyfi’ című táncjátékom is csupán Bartók kedvéért készült.) Nagyon sok embernek az a véleménye, hogy ezek a szövegek rosszak. Azonban, sajnos, abban az időben az írók még nem nagyon tolongtak Bartók Béla körül, (...) úgyhogy nem volt más, akitől szöveget kaphatott volna. Most Bartók megírta balletjét és megírta első operáját és kivívta magának azt az elismerést, amely zsenijének kijár. Az én szövegeim tehát betöltötték hivatásukat...”. *Magyar Színpad*, 1918. május 24.
- május 25 Budapest. Balázs Béla naplójából: “Tegnap volt a Kékszakállú premierje. Megint egy nagy roham a kritikának ellenem. Megint sajnálják Bartókot. Én vagyok a kerékkötője. Megírtam a Magyar Színpadba, hogy meglehet, hogy ezek a szövegek nem tökéletes librettók, de akkor, mikor én írtam, és Bartóknak ajánlottam, akkor még [nem] nagyon tolongtak a magyar írók Bartók körül.” (Balázs valósággal féltékeny arra a hirre, hogy Bartók esetleg Bródy Sándorral fog dolgozni.) “Fáj a szívem Béláért. Nagy muzsikás, és addig, míg a *zenéjében* nem fog megalkudni, addig mindegy, hogy mint ember hogy viselkedik. De nekem fáj a szívem. Mert kiderül,

- hogy ő csakugyan egész véletlenül csatlakozott hozzám...”. [Balázs Béla, II, 311–313] – Béli Izor kritikája «A kékszakállú herceg vára» bemutatójáról: *Pesti Hírlap*. [D. III, 90–91] – Reinitz Béla kritikája: *Világ*. [D. III, 96–97]
- június 4 Berlin. Benno Klein berlini hangversenyrendező levele Bartóknak. «A kékszakállú herceg vára» berlini operaházi előadására kér képviselői jogot. {*} – Bartók megállapodást köt az Universal Editionnal művei kiadásáról. [AÉK., 163]
- június 6 Budapest. Bartók levele Busitia Jánosnak; értesíti, hogy megállapodott az Universal Edition (Bécs) kiadóval “valamennyi eddig kiadatlan és még megírandó műve” kiadásáról. “Ilyen ajánlattal külföldi kiadó magyar zenészhez talán még nem is fordult soha. (...) Ez a szerződés mindenestre eddigi legnagyobb zeneszerzői sikerem.” – Említi, hogy eredeti terve szerint feleségével Biharfüredre mentek volna nyaralni; oda “Kodályék is eljöttek volna”. [Lev. III, 110; D. III, 103–104]
- június 18 Budapest. Bartók találkozik Thománnál Lengyel Menyhérttel. Megállapodás-fogalmazvány: “Lengyel Menyhért úr átengedi Bartók Béla úrnak a Csodálatos mandarin című pantomim kizárólagos megzenésítési jogát.”
- június 21 Budapest. Bartók újból találkozik Lengyel Menyhérttel, s véglegesen megállapodik vele a «Mandarin» megzenésítéséről. [AÉK., 163]
- július 23 Belényes. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “(...) Vasárnap este megjelentek Zoltánék [Kodály Zoltán és Emma]...” (átutazóban Biharfüredre). [CsLev. 278, no. 383] – Később a fürdőhelyen Bartók is meglátogatta őket. [AÉK., 163 sk.]
- augusztus 20 Felső-Szászberek pusztja [Besenyszög] (Jász-Nagykun-Szolnok vm.). Bartók levele édesanyjának, a br. Kohner Adolf nagybirtokosnál vendégségben töltött időről, a pompás ellátásról, úri életről és nagyozolásról, a személyzet és a birtok munkásai körében végzett népdal-gyűjtésről. “Itt (...) nagy úri pompába kerültem be... (...) Tegnap 2 tót asszony berendelték számomra éneklés céljából...” – Megemlíti, hogy “Bródy [Sándor] egyelőre nem jelentkezett a szöveggel.”²³³

- [CsLev. 279, no. 384] – Bartókot megérkezésekor fogat várta a vasútállomáson, benne ült Kósa György, aki éppen ugyancsak ott tartózkodott, és egész idő alatt segítségére volt Bartóknak a zenei gyűjtésben. [Szegő, 285 sk.]
- augusztus 24 Felső-Szászberek. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “(...) Legvígabban a kis Kósa [Kósa György] ropta a táncot... (...) Ma Fényes Adolf jött meg, holnap Kornstein [Egon]...”. [CsLev. 280, no. 385]
- augusztus Temesvár. Molnár Antal tanulmánya: “Bartók operája: A kékszakállú herceg vára”, *Zenei Szemle*, 2, no. 4, 5, 6 (1918), és különlenyomat. (Részletesen elemzi a szövegeknyvet is.) [BB., no. 213; D. III, 84–88]
- szeptember 14 Budapest. Bartók levele Busitia Jánosnak: “Egy heti otthonlét után elmentem két hétre Kohnerékhez a nagyúri pompába... (...) Fényes Adolf (...) is ott volt pár napra...”. “(...) sok mindenről esett szó – zene, irodalom, zsidókérdés, vallás, bolsevik mozgalom stb., stb.” [Lev. IV, 35, no. 39] – Bartók nyaralásáról a Kohner-kastélyban (Felső-Szászberek) utóbb beszámolt az annak idején kisleány Lukács Antalné Kohner Kató. [Lev. IV, 132 sk., jegyz. ad no. 39]
- szeptember 22 Budapest. Bartók kéri Murányi Ernő ügyvédet, aki az Universal Editionnal a szerződést megkötötte, hogy közreműködéséért állítsa ki a számlát. [AÉK., 166]
- október 8 Budapest. Reinitz Béla kritikája a «Két kép» (Op. 10) előadásáról (Vigadó, október 7): *Világ*. [D. III, 107]
- október 13 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának; beszámol arról, hogy fiának betegségében telefonon többek között “Emmáék” révén kért orvosi segítséget. – “Kohnerékhez nem fordulunk; még a krumpli miatt sem. Látom, hogy ez B.-nak nagyon kellemetlen, – miért kínozzam vele, – múltkor is elkedvetlenítettem vele, mikor említettem neki...”. [CsLev. 282, no. 388]
- október 18 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: “Mamikám, ne küldd el, kérlek, a cukrot... Nekünk van most, Lukács-Lessner Mici is ad, csak érte kell küldeni.” [CsLev. 285, no. 390]

- október 22 Budapest. Balázs Béla naplójából: “Felolvastam az operát ²³⁴ [Kodály] Zoltánnak. (...) Azt szeretném, ha ő komponálná meg. (...) Nem tudnék zenei Lengyel Menyhérttekkel együtt dolgozni. (Mint Bartók!)” [Balázs Béla, II, 335]
- október 26 / 28 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának; említi [Kodály] Emma családi gyászát. [CsLev. 287, no. 392]
- november 3 Budapest. “A magyar intelligenciához” címmel kiáltvány jelenik meg a *Világ* című lapban, amelyben “az alkotó magyar intelligencia” felszólít a Magyar Nemzeti Tanács melletti kiállításra; hangoztatja a szomszéd nemzetek, országok, testvér-népek szabadságának és egyenjogúságának eszméjét: “Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek! Éppoly kevésbé a nyelvhatárok...”. A felhívást aláírta Bartók is; mellette, csak néhány nevet említve a zsidó vagy zsidó származású aláírók közül: Balázs Béla író, Bánóczy László író, Beck Fülöp szobrász, Braun Róbert író, Füst Milán író, Gábor Andor író, Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház főrendezője, Horvát Henrik író, Jakab Dezső műépítész, Lengyel Menyhért író, Lesznai Anna író, Lichtenberg Emil karmester, Lukács György író, Molnár Antal zeneszerző, Nádai Pál író, Pór Bertalan festő, Varga Jenő író, Vámbéry Rusztem egyet. tanár, Vedres Márk szobrász. ²³⁵
- november 8 Budapest. Bartók és családja a rákoskeresztúri közlekedés nehézségei miatt – és a lakás mentesítése végett – Kodályékhoz költöznek és egészen december 22-ig ott laknak. [AÉK., 166]
- november *Musikpädagogische Zeitschrift*, 8, no. 11–12 (1918. november–december) / *Magyar Írás* 1, no. 2 (1921. május) stb. Bartók rövid “Önéletrajz”-a: “(...) a Zeneakadémián tanítványa lettem Thomán Istvánnak (...)”. [B., 8; D. I, 95 stb.]
- november Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra. – A címzett későbbi (1948) visszaemlékezése szerint “(...) ára-

²³⁴ A királynő komornája; opera végül mégsem készült belőle.

²³⁵ A szöveget újra közölte: Téglás János, szerk., *A vádolt: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920* (Budapest: Universitas Kiadó, 1996), 280 skk., no. 101.

dozik, milyen szép világ vár a művészekre ezután. Férjem azonnal felutazott a műv. szakszerv.-be Bartók ajánlatára...”. [D. III, 109]

- december 2 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók húgának, Elzának (Tóth Emilné) a változásokról a zenei intézményekben. Tudatja vele, hogy “Reinitz lett a kultuszminiszter zenei referense; “(...) furcsa csendes vasárnap-délutánunk volt Emmával; itt ültünk hármásban a gyerekekkel, (...) s közben az embereink Reinitznél, Dohnányinál voltak, s beszéltek meg a dolgokat...”.²³⁶ – Bartók megjegyzése: “a miniszter [Kunfi Zsigmond] még nem határozott, ha nem fogadja el Reinitz ilyen irányú előterjesztését, akkor Reinitz ‘hírlapi botrányal’ távozik helyéről.” – Kodályné: “Csókollak, Elzám...”. [CsLev. 288, no. 393]
- december vége Budapest. Bartók egy napra beutazik Rákoskeresztúrról Kodályékhoz. [AÉK., 168]

1919

- január 4 Budapest. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett hangversenyén. [CsLev. 289, no. 394; D. III, 109]
- január 5 Budapest. Reinitz Béla kritikája a Waldbauer-kvartett hangversenyéről: *Világ*. [D. III, 110]
- január 13 Budapest. Bartók benn alszik Kodályéknál. [AÉK., 169]
- január 15 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Hetenkint 3 napot töltök benn Emmáéknál... (...) Szereztünk Emma segítségével 10 K. [kiló] cukrot...”. [CsLev. 289, no. 394]
- február 5 Budapest. Bartók meghallgatja a Waldbauer-kvartett hangversenyét (Kodály, «Vonósnégyes»); utána Reinitz Béla viszi haza őket a Szilágyi Dezső téri szállásukra. [AÉK., 169]
- február 12 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: “Béla dolgozik a Lengyel-pantomimon...”. [AÉK., 170]

²³⁶

Mint Bartók egy későbbi (1919. június 9) leveléből kiderül, egy zenei múzeum vagy egy önálló zenei folklóre osztály felállítását tervezték, s Bartók ennek a vezetője lett volna. [CsLev. 296, no. 398]

- március 11 Budapest. Reinitz Béla kritikája Bartók, «Rapszódia zongorára és zenekarra» című művének előadásáról (Vigadó, március 10): *Világ*. [D. III, 112]
- március 12 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának; említi, hogy a hangverseny (március 10) végén "(...) B. meg akarta várni Reinitzot..." – "Ma Kohnerékhez megyünk ebédre... Tegnap este Emmánál voltam, nagyon jó volt." – "B. kinevezését még halogatja Reinitz...". "Waldbauer is tanár lett az előkészítőben. Molnár Anti [Antal] is bekerült..." [CsLev. 290, no. 395]
- március Budapest. Interjú Bartókkal: "Szerződésem van az Operával egy Bródy-darab megzenésítésére, de a szöveget még mindig nem tudtam megkapni Bródy Sándortól. Így tehát közben Lengyel Menyhértnek egy darabját zenésítem, amelynek címe: A csodálatos mandarin..." [BB., no. 216]
- április 5 Rákoskeresztúr. Bartók levele húgának, Elzának; említi Emma vagyonát, amelyet "most mind lefoglaltak"; "(...) nincs boldogabb ember Zoltánnál, akit mindig bántott, hogy Emmának vagyona van. Most egy krajcára sincs, és Zoltán meg van elégedve." – A közoktatásügyi népbiztossággal kapcsolatban megemlíti Lukács György, Reinitz, Balázs Béla, Hevesi Gyula ("volt tanítványomnak, Hevesi Piroskának bátyja")²³⁷ megbízatását. [CsLev. 292, no. 396]
- április 12 Budapest. Lukács György közoktatásügyi népbiztos rekvirálás alól mentesítő okiratot ad ki Bartók rákoskeresztúri lakására. [AÉK., 171]²³⁸

²³⁷ A Hevesi családból Bartóknak két leány tanítványa is volt; az egyik, Hevesi Erzsébet később Nagybányán tanított, Bartók ottani és máramaros-szigeti hangversenyeit szervezte. Húga, Hevesi Piroška Kolozsvárt tanított, közvetlenül az első világháború előtt Magyarországra költözött, 1944-ben Nógrádverőcéről deportálták Auschwitzba. Lásd Szegő, 140, 144. old.

²³⁸ Lukács György sokkal később egy visszaemlékezésében futólag érintette Bartókkal való kapcsolatát is ebben az időben.

"(...) Másik legjelentékenyebb kortársammal, Bartókkal sem volt semmiféle kapcsolatom. Pedig ebben az esetben a körülmények sokkal kedvezőbbek lettek volna, mert Bartók mint zeneakadémiai növendék zeneelméletre tanította a húgomat, aki csellista volt; Bartók egyébként is

- április 21 Budapest, Zeneakadémia. Bartók szerzői estje.²³⁹ A Waldbauer-kvartett előadja az «I. vonósnégyes»-t (Op. 7). Az «Öt dal zongorakísérettel Ady Endre szövegeire»²⁴⁰ (Ady-dalok) (Op. 16) (1916) bemutatója. – Bartók e művét később Reinitznek ajánlotta. [D. III, 24; 114–116]
- május 14 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának; említi a *Ma* “propaganda-délutánja”-t, amelyen Bartókot játszott Freund Etelka és a Waldbauer-kvartett is. – “Béla a pantomimmal [«A fából faragott királyfi»] már szinte egészen kész.” [CsLev. 294, no. 397]
- május 22 Budapest. A Közoktatásügyi Népbiztosság, Reinitz Béla aláírásával, Bartók számára – a kijárási tilalom miatt – utcai tartózkodási engedélyt állít ki, este 11 utánra. [AÉK., 172]
- június 9 Rákoskeresztúr. Bartókné Ziegler Márta és Bartók levele Bartók édesanyjának. Bartókné: “Emmáék [Kodály Emma] jól vannak, Emma bátyját [Sándor Pál] már szabadon engedték (túsz volt).” – Említi, hogy “az új pantomim” [«A csodálatos mandarin»] “kész, már hangszereli B.” – Megemlíti Weiner egy művét is. – Bartók: “Dohnányi Ernő, én és [Kodály] Zoltán Reinitz mellett mint politikai zenei megbízott mellett tanácsadókként zenei direktóriumot alkotunk... (...) Nagy baj most Reinitz távolléte is, ő volt egyike a keveseknek, aki jogosulatlan és tehetségtelen előreiramlásokat mind-

állandóan érintkezett a családdal, pl. 1919 után apám Gellért-hegyi villájában lakott egy ideig. Mivel azonban a zenéhez való viszonyomat akkor nem voltam képes artikuláltan kifejezni, a lehető legtartózkodóbb voltam Bartókkal. Csak a diktatúrában jött létre köztünk kapcsolat, amikor Bartók, Kodály és Dohnányi voltak a zenei direktórium – akkor mint népbiztos sokat érintkeztem velük...”

Eörsi István és Vezér Erzsébet interjúja, in: Vezér Erzsébet, szerk., *Emlékezések* (Irodalmi Múzeum, I) (Budapest, 1967), 16–37, az idézet: 23. old.

²³⁹ Második szerzői estje.

²⁴⁰ Később: «Öt dal énekhangra zongorakísérettel». – Bartóknak és Adynak csupán egyetlen találkozásáról tudnak forrásaink, s ez az adat is kissé bizonytalan: A Nyolcak csoportjának, amelyhez Berény Róbert is tartozott, az egyik tárlatán (1907 k.), amelyen Berény Bartók-képe is szerepelt, állítólag bemutatták őket egymásnak. [D. III, 17–18]

- éddig meg tudott akadályozni...”. [Lev. I, 90; CsLev. 296, no. 398; BB., no. 221]
- június²⁴¹ Budapest. Thománék villájában, baráti körben «A csodálatos mandarin» zongora letétjének ősbemutatója; jelen vannak Kodályék, Molnár Antal, Kósa György, Waldbauer Imre. [Szegő, 298]
- szepember 16 Budapest. Bartók levele Fenyő Miksának: “A *Nyugat* koncertprogramja keretében ajánlanám mint zongoristát Strasser Istvánt.” {*}
- október 23 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “Németországba egy ‘kivándorló’ egyetemi tanár [Révész Géza] magával vitte összes népzenei tárgyú dolgozataimat (...), és ott próbál érdeklődésben beszélni.” – Említi húga; Elza levelét [Kodály] Emmának. [CsLev. 299, no. 399; BB., no. 224; D. III, 118]
- október 31 Bécs. Arnold Schönberg levele Bartóknak; értesíti a «Tizenégy bagatell zongorára» (Op. 6) (1908) és egyéb művei («Rapszódia» stb.) bécsi előadásáról. (A Verein für Musikalische Privataufführungen in Wien rendezvényén maga Schönberg játszotta Bartók zongora-műveit.) [BB., no. 229]
- november 24 München. Révész Géza levele Bartóknak. Értesíti, hogy Bartók két dolgozatát elhelyezte a *Zeitschrift für Musikwissenschaft*-nál. {*}
- december 4 Schloss Waisnix. Balázs Béla naplójából: “(...) Vagy (...) szerencsétlen és most végképp meghiúsult szerelmem fáj-e? Nem fúrtam-e magam mind a tíz körömmel abba a magyarságba, melyről akkor a Kiss Józsefek és Makai Emilek (...) idején senki sem tudott? Nem jártam-e mámorosan népdalokat gyűjteni Bartókkal, és tartottam benne a roskadó hitet egy ‘magyar művészetben’, nagy magyar renaissance-ban (...)?” [Balázs Béla, II, 359]

²⁴¹ Más forrás szerint: július első hete; lásd Kristóf Károly, “A csodálatos mandarin útja 1919-től”, *Irodalmi Újság*, 7, no. 23 (1956. június 9), 5. [D. III, 117]

1920

- január 10 Rákoskeresztúr. Bartók levele Lengyel Menyhértnek Berlinbe. Tájékoztatja «A csodálatos mandarin»-nal kapcsolatos fejleményekről: “a Mandarin partitúrájából sincs meg egyetlen ív sem”; valamint Révész Gézával való kapcsolatáról. {*} [AÉK., 175]
- február 13 Berlin. Alfred Einstein levele Bartóknak. Közli Bartókkal, hogy a *Zeitschrift für Musikwissenschaft*-ban rövidesen megjelennek a román és arab népzeneről szóló írásai. {*}
- február 25 Bécs. Bartók és Révész Géza közös levele Bartókné Ziegler Mártának. Találkoztak, s Révész berlini letelepedésre biztatta Bartókot, kilátásba helyezvén, hogy összehozza Alfred Einsteinnel. “Einstein igen érdeklődik iránta, és akar róla írni.” – Említi Lengyel Menyhértet is. [CsLev. 301, no. 401]
- február 28 Berlin, Blüthner-terem. Bartók szerzői estje; a Scherchen [Hermann Scherchen] vezette Neue Musikgesellschaft hangversenyén saját műveiből zongorázott. Scherchenéknél lakott. [CsLev. 303, no. 404b] – München. Lengyel Menyhért levele Bartóknak. Sajnálja, hogy elkerülték egymást. Beszámol Bartók németországi elismertetéséről; említi a berlini hangversenyt. {*}
- február 29 Berlin. Selden-Goth Gizella²⁴² levele Bartóknak. További sikereket kíván, büszkén vallja magát Bartók tanítványának. {*}
- február Bécs. Az Universal Edition kiadásában később (1923) megjelent «Öt dal» (Ady-dalok) (Op. 16) című művét Bartók Reinitznek ajánlja: “Reinitz Bélának, igaz barátsággal és szeretettel. Budapest, 1920. február.” [D. II, 355]
- március 2 Berlin. Bartók találkozik Max Reinhardt-tal, aki Aristophanés «Lysistraté»-jának megzenésítésére tesz neki ajánlatot. [AÉK., 177]
- március 4 Berlin. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának. Beszámol látogatásáról Max Reinhardtnál. – A tervezett hangversenyen

²⁴² Bartók “első és eddig egyedüli zeneszerzés-tanítványa”, mint ő maga írja. [D. III, 137]

- művei mellett Strasser [István] dalai is szerepelnének. [CsLev. 303, no. 404b]
- március 6 Berlin. Gisella Selden-Goth cikke Bartókról: *Vossische Zeitung*. [D. III, 137–138]
- március 8 Berlin, Blüthner-terem. Bartók közreműködik a Hermann Scherchen vezette Neue Musikgesellschaft hangversenyén. [D. III, 137]
- március 10 Berlin. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának; kéri, hogy esetleg Kodály, Molnár Antal vagy Lajtha László írjon egy cikket egy amerikai folyóiratba az Operaház külföldi megismertetése érdekében. [CsLev. 304, no. 405]
- március 26 Berlin. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának; említi a Kapp-puccs (március 14) eseményeit: “Szép kis kutya-komédia volt ez a 10 napos pünkösdi Kappság...”. – “Hertzka követeléseit²⁴³ Reinhardték nem fogadták el...”. [CsLev. 305, no. 406] – München. Révész Géza levele Bartóknak Berlinbe. Szeretne találkozni vele és Lengyel Menyhérttel. {*}
- április 1 Budapest. Lukács József levele Bartóknak: “Őszinte örömmre szolgálna, ha (...) vendégül láthatnám önöket Gyopár utcai villámban, családostól: kétszobás lakosztály áll rendelkezésére, mely bármely pillanatban elfoglalható.” [Szegő, 304]
- április 6 Pozsony. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Egy Herzfeld nevű rendező [Herzfeld dr.] már Berlinbe táviratozott...”; felkérésére pozsonyi hangversenyszereplést vállal (április 16). – Bartók édesanyjának levele: “Ma délután ahhoz a dr. Herzfeldhez vagyunk híva, (...) nagyon kérte Bélát, játssza el ott a Fából faragottat...”. [CsLev. 305, no. 407]
- április 10 Pozsony. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “A lakást Pesten [ti. Lukács Józsefnél] persze hogy el kell fogadni...”.²⁴⁴ [CsLev. 307, no. 408]

²⁴³ A «Lysistraté» esetleg megírandó zenéjét illetően.

²⁴⁴ Bartókék mintegy két éven át laktak Lukács József “bőkezű, barátságos és zenekedvelő” házában (1922. március 21-én költöztek el). Ezt az időt megörökítette Gyergyai Albert is, a két kisebb Lukács-gyermek akkori nevelője:

- június eleje Budapest. Dohnányi lakásán, egy dán zeneszerző vendég (Carl Nielsen) tiszteletére, a Waldbauer-kvartett eljártssa Bartók «I. vonósnégyes»-ét. [AÉK., 180]
- augusztus 19 A *Musical Courier*, 81, no. 2 (1920. augusztus 19) közli Bartók cikkét: “Kodály’s New Trio – A Sensation Abroad / Kodály új triója – szenzáció külföldön” címmel; benne megemlékezés Szántó Tivadar budapesti zongoraestjeiről. [B., 737]
- augusztus 22 Vésztő. Bartók levele Révész Gézának Rostockba, a Hornbostelnek [Erich Moritz von Hornbostel] és [Alfred] Einsteinnek Révész által átadott népzenei anyaggal kapcsolatban. Továbbá: “(Úgy látszik, nem Berlinbe, hanem Amerikába kéne menni.) Csakhogy: ‘megélni’ és ‘élni’, e közt nagy a különbség (...). Most Pesten lakunk, két szobában, ingyen, szívességből kapott lakásban: Gyopár ut. [utca] 2.”²⁴⁵ [Lev. IV, 38, no. 42]

“A minden jóra (...) azonnal hajlamos házigazda nemcsak lakást, hanem otthont, nyugodt, szép, kényelmes otthont nyújtott Bartóknak, fiatal feleségének, s akkor már gimnazista kisfiának, körülbelül két évre... Délben és este (...) a ház ebédlőjében ültünk együtt: az asztalfőnél mindig a házigazda leánya [Lukács Mici], maga is kitűnő zeneértő és ismert csellóművésznő (...), jobbról-balról Bartók és a házigazda, velem szemben Bartókné, az asztal végén a gyermekek, Kisbéla’, vagyis Bartók fia és az én két növendékem...”

Lásd Gyergyai Albert, “Az ő varázskörében”, *Művelt Nép*, 6, no. 39 (1955. szeptember 25), 3. [D. III, 141–143] – Újra közölve: “Bartók Béláról”, in: Gyergyai Albert, *A Nyugat árnyékában* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968), 313–317. old.

Lukács József házában találkozott Bartók először Thomas Mann-nal is:

“(…) Legelőször Budapesten, Lukács bankárnál – Lukács György kritikus apjának házában – találkoztunk... Azt hiszem, Bartók annak idején Lukácsnál lakott és mi is a ház vendégei voltunk. Különösen egy estére emlékszem, amelyen Bartók kollegája, Dohnányi is jelen volt...”

Lásd Thomas Mann levele Demény Jánosnak, 1953. november 21. [D. III, 141]

²⁴⁵ Lukács József Gyopár utcai villájáról van szó. Itt Bartókék – mint Gyergyai Albert visszaemlékezésében olvasható [D. III, 142] – “gondosan elkülönített lakosztály”-t kaptak.

- szepetember 6 Gyoma. Bartók, átutazóban, rövid látogatást tesz a Kner Nyomdában. [AÉK., 181]
- október 10 Budapest. Bartók levelezőlapja Kelen Hugóné Hirschl Rózsinak; értesíti, hogy felkeresheti az Akadémián [Zeneakadémia]. [AÉK., 181]
- október 28 Budapest. Bartók bérletet vesz a Waldbauer-kvartett 8' hangversenyből álló sorozatára. [AÉK., 181]
- október Berlin. A Budapest Quartet / Budapesti Vonósnégyes²⁴⁶ előadja Bartók «I. vonósnégyes»-ét (Op. 7). [D. III, 146]
- november 16 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: Arányi Adila Londonban hangversenyt szervez Bartóknak; említi Waldbauert, Hertzkat. [CsLev. 308, no. 410]
- november 24 Budapest. Bartók levele Philip Heseltine-nak "Schönberggtől csak 'Klavierstück'-jeit ismerem... Zenéje nekem kissé idegen, de olyan új lehetőségeket nyitott a muzsikában, amelyekkel őelőtte csak gyanítottak...". [BB., no. 244]
- november 18 Budapest, Zeneakadémia. A Waldbauer-kvartett előadja a «II. vonósnégyes»-t. [D. III, 146–147]
- november 29 Budapest, Zeneakadémia. A Nemzeti Zenede ifjúsági zenekara előadja Bartók «I. szvit zenekarra» (Op. 3) című művét. Vezényel Fleischer Antal. [Lev. III, 409; D. III, 147]
- december 14 Bécs. Balázs Béla naplójából: "Időközben megírtam a melo-drámát. [Alexander] Zemlinsky időközben Bécsben járt. Megismerkedtünk. (...) Mikor a témát hallotta – lelkesen vállalkozott. De most sajnálom, hogy nem Bartók csinálja. Neki való! Egy árnybalettet is kellene neki csinálnia...". [Balázs Béla, II, 448–449]
- december 31 Budapest. Bartókék a szilvesztert a Lukács családdal töltik Lukácsék villájában. [AÉK., 182]
- december Bécs. A *Musikblätter des Anbruch*, 2, no. 20 (1920), közli Bartók cikkét: "Arnold Schönbergs Musik in Ungarn / Arnold Schönberg zenéje Magyarországon." Megemlíti, hogy egyik tanítványa, Hevesi Piroska, 1917. december 9-iki hangversenyén Schönberg egy darabját is játszotta. [B., 723–724, no. 60]

²⁴⁶

Hauser Emil, Pogány Imre, Ipolyi István, Son Harry.

Budapest. Tóth Aladár határozottan szembefordul azokkal a vádakkal, amelyek az új zene és a hivatalos zenei élet konfliktusából – az 1918/19. évi változtatások felszámolásának hullámában – “zsidókérdés”-t akartak csinálni: “(...) Mert hiába csinál Kern Aurél²⁴⁷ ebből is zsidókérdést; a ‘mai magyar zenei élet elnyomóit’ éppen azokban a ‘kiváló zenei tekintélyekben’ találjuk meg, akik meghiúsították Dohnányinak, a magyar zenepedagógia leghivatottabb reformátorának zeneakadémiai terveit, akik Bartók Bélát a tehetetlenekkel és telhetetlenekkel helyezik egy sorba...”. *Nyugat*, (1920), 1071–1072. [D. III, 145]

1921

- január 7 Budapest, Zeneakadémia. Bartók szerzői estjén a Waldbauerkvartett előadja az «I. vonósnégyes»-t és Bartók közreműködésével a «Zongoraötös»-t. [D. III, 147]
- január 8 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: Az előző esti hangversenyen fellépett a Waldbauerkvartett is (vonósnégyes, kvintett). – Bartókné, Tóth Aladáról: “(...) jár fel ide [Lukács] Miciékhez...”²⁴⁸ – Említi Rózsavölgyiek elszámolását. – Bartók részletesen beszámol arról, hogy külföldi kritikusok összemérik őt Schönberggel. [CsLev. 310, no. 411] – Béldi Izor kritikája Bartók szerzői estjéről: *Pesti Hírlap*. [D. III, 148]
- január 9 Budapest. Lukács József arcképet rendel Bartókról Voit Ervinnél (Bartók unokaöccse); az elkészült képet Lukács 1923-ban Bartóknak ajándékozta. [AÉK., 183]
- január 16 Budapest. Bartók levele Cecil Graynek. “(...) Lukács úr (mi is az ő házában lakunk) kéri, fogadja el vendégszeretetét...”. [Lev. IV, 38, no. 43]

²⁴⁷ Kern Aurél, egyike a Bartókot hosszú időn át támadó konzervatív kritikusoknak, a Bartók, Kodály, Dohnányi és a zenei élet 1919–1920-ban pozícióba került hivatalos vezetői közötti konfliktust mint a zsidó kozmopolitizmus és a nemzeti törekvések közötti harcot próbálta értelmezni.

²⁴⁸ Tóth Aladár egy ideig maga is Lukács József házában lakott, Bartókékkal egy időben.

- január 17 Budapest. Bartók levele Kner Imrének. "(...) Mondhatom, nagyon csodálkoztam, hogy ilyen súlyos időkben képesek ilyen tökéletes dolgokat kihozni. (...) Bécsben megjelent kot-táim (...) valósággal csomagolópapírosra vannak nyomva." [Lev. III, 378, no. 37; Elek László & Szántó Tibor, szerk., *A könyv mestere. Kner Imre levelezése* (Budapest: Magyar Helikon, 1969), 62]
- február 9 Budapest. Bartók levelet ír Alfred Einsteinnek. [AÉK., 184]
- február 23 Berlin. Alfred Einstein levele Bartóknak; életrajzi adatokat kér a *Zeitschrift für Musikwissenschaft* részére. {*}
- február vége Bécs. Balázs Béla naplójából: "Egy hónappal ezelőtt rendelt nálam az 'Anbruch' című zenelap egy cikket a Bartóknak írt szövegekről, mert Bartók-számot akar kiadni. Ezt megírtam, nem mint szegény librettista, hanem mint volt bajtársa és barátja Bartóknak, akiket közös munkára közös ifjú sors hajtott össze és rokon szándék. Azonkívül megírtam mint kommunista, hogy Bartók nem 'hazafias' komponista. (...) Megírtam azt is, hogy az én szövegem révén kezdett el Bánffy egyáltalában érdeklődni Bartók muzsikája iránt. (...) Ezt a cikket az Anbruch visszaküldte avval, hogy *Bartók nem kívánja megjelenését.* (...) – "(...) Több vagyok, mint alkalmi librettistája, hogy barátja vagyok, fegyvertársa, egy-rangú testvére a művészetben." [Balázs Béla, II, 461–463]
- március 6 Budapest. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett Doh-nányi-matinéján. [AÉK., 185]
- március 16 Budapest. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett hangversenyén (Ravel). [D. III, 153]
- április 23 Budapest, Zeneakadémia. Sztravinszkij (Strawinski), Schön-berg és Debussy hangversenyén Bartók és Székely Zoltán²⁴⁹ közös fellépése (Debussy); továbbá Bartók kíséri H. Gervai Erzsébet énekszámait. [D. III, 158; AÉK., 186; Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 7]
- április 25 Újpest, Városháza. Bartók és Székely Zoltán közös fellépése (Beethoven). [AÉK., 186]
- május 8 Budapest. Bartók levele Busitia Jánosnak: "(...) El kellett fogadnunk egy régi ismerősünk [Lukács József] szíves aján-

²⁴⁹

Az egyik kritika szerint: "tehetséges gyerekhegedűs"; a másik szerint: "a még növendéksorban lévő". [D. III, 159]

latát, s bejöttünk Pestre lakni az illető villájának két szobájába... Itt (...) el vagyunk látva mindennel, háztartásunk nincs...” [Lev. IV, 39, no. 44]

- május 15 Torino. Bartók az *Il Pianoforte* című folyóiratban (2, no. 5, 1921. május 15 és no. 9, szeptember 15) két cikkében (“Lettera da Budapest” / “Budapesti levél”) megemlékezik a Waldbauer-kvartett hangversenyeiről és Bronislaw Huberman – Paul Frenkel, illetve Szántó Tivadar budapesti szerepléseiről. Utóbbiról: “Jelenkori zongoristáink legnagyobbja.” [B., 740, 743]
- június Budapest. Megjelenik Molnár Antal tanulmánya: *Bartók Két elégiájának elemzése*. [D. III, 144] – Tóth Aladár: “Bartók zenéjének Kodály Zoltánon kívül nincs hivatottabb teoretikusa Molnár Antalnál.” *Nyugat*, 14, no. 13 (1921. július 1), 1047–1048. [D. III, 144]
- július 15 Torino. Bartók az *Il Pianoforte* című folyóiratban (2, no. 7, 1921. július 15), “Della musica moderna in Ungheria” című cikkében megemlékezik Popper Dávidról, illetve Szántó Tivadarról és Weiner Leórol (mint zeneszerzőkről). [B., 913]
- szeptember 24 Budapest. Bartók levele Michael D. Calvocoressinek; figyelmébe ajánlja Arányi Jellyt és Adilát: “(...) Közlöm Önnek, hogy időközben alkalmam volt Arányi Jelly kisasszonnyal kamarazenét játszani. Úgy találtam, hogy olyan kiváló hegedűművész, akivel bárhol és bármikor szívesen játszának együtt nyilvánosan... Igen, éppen most komponálok egy szonátát hegedűre és zongorára [«I. szonáta hegedűre és zongorára» (Op. 21)], melyet nagyon szívesen játszának először Arányi kisasszonnyal.”²⁵⁰ [AÉK., 189]
- október (–december). Budapest. «I. szonáta hegedűre és zongorára» (Op. 21). Ajánlása: “Arányi Jellynek (Mlle Jelly d’Arányi).” [D. I, 393–394]
- október 19 Budapest. Feleségének születésnapja. Bartók ajándéka az «I. szonáta hegedűre és zongorára», amelyen éppen dolgozik. – Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesanyjának: “(...) olyan hálás vagyok Arányi Jellynek, akinek a szép

²⁵⁰ Idézi Kárpáti János, a BÖ.: Kamarazene 4 hanglemez-felvétel (Hungaroton, SLPX 11655) előszavában, 3. old.

- hegedülése kiugratta Bélából ezt a (mint meséli) régen szunnyadó tervet.” [CsLev. 325, no. 416]
- október 20 Budapest. Bartók levele [Michael D.] Calvocoressinek, angol hangverseny-körútja szervezőjének; figyelmébe ajánlja a Waldbauer-kvartettet. {*} [AÉK., 189]
- november 12 Budapest, Vigadó. Bartók és Székely Zoltán kamarazeneestje. [D. III, 161]
- december 29 Budapest. Bartók levele Cecil Graynek: “(...) Angliába (...) új művet viszem – egy zongora-hegedű szonátát –, amelyet egy már régóta Londonban élő, nagyon jó hegedűssel, Arányi Jelly kisasszonnyal fogok előadni.” [Lev. IV, 43, no. 47]

1922

- január 10 Budapest. Jemnitz Sándor²⁵¹ kritikája Bartók «Négy zenekari darab» (Op. 12) (1912, hangszerelés: 1921) című művének bemutatójáról (Zeneakadémia, január 9): *Magyar Írás* (1922), 43. [D. II, 417; III, 167, 172] – Béli Izor elutasító kritikája: *Pesti Hírlap*. [D. III, 169] – Bálint Aladár kritikája: *Népszava*, 1922. január 15. [D. III, 172]
- január 17 Budapest. Bartók levele Rezik Károlynak Kolozsvárra (Cluj). “(...) Rózsavölgyinek átadtam a szólamokra vonatkozó üzenetet; az anyagot elküldik...” [Lev. III, 116, no. 67; lásd még Lev. III, 119, no. 68]
- január 18 Budapest, Vigadó. Bartók zongora- és szerzői estjén közreműködik: Székely Zoltán (Bloch). [D. III, 176]
- február 8 Bécs, Mittlerer Konzerthaus-Saal. A «Szonáta» – az Arányi Jellynek ajánlott «I. szonáta hegedűre és zongorára» – ősbemutatója. Előadják: Mary Dickenson-Auer és Eduard Steuermann. [Kárpáti János, in: BÖ.: Kamarazene 4 (Hunгарoton, SLPX 11655), 3]
- február 22 Bécs. Balázs Béla visszaemlékezése a *Bécsi Magyar Újságban* «A fából faragott királyfi» budapesti bemutatójára (1917). [D. III, 31–32] – Balázs egyébként ebben a cikkben

²⁵¹ Jemnitz egykor Arnold Schönberg tanítványa volt; barátságban állt Adornóval.

- élesen támadja Bartókot, amiért az, úgymond, “máma Horthynál teázik”.²⁵² [D. III, 178]
- március 3 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Révész Gézának: “(...) válaszát kérem küldje Londonba, egyszerűen csak Arányi Jellynek címezve (...). B. Ugyan nem fog ott lakni, de leveleit oda címezteti...”. [Lev. IV, 44, no. 48]
- március 9 Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Révész Gézának Amsterdamba: “E percben telefonál Kornstein Egon, hogy ők valami koncertdolgot megindítottak Amsterdamban...”²⁵³ [Lev. IV, 45, no. 49]
- március 14 London. Bartók a magyar ügyvivő otthonában hangversenyt ad; közreműködik: Arányi Jelly. A műsoron: «I. szonáta hegedűre és zongorára».²⁵⁴ (Arányi Jelly ekkor játssza először a neki ajánlott darabot.) [D. III, 211–213]
- március 16 Aberystwyth (Wales, Anglia). Bartók levele édesanyjának: “Tegnapelőtt volt Londonban, a magyar ‘követ’ (vagy konzul?) házában egy ‘privát koncertem’, Arányiék rendezték...” [Lev. I, 103; CsLev. 327, no. 420; BB., no. 255; D. III, 213]
- március 22 Bartók levele Révész Gézának Amsterdamba: “Arányi Jelly hegedűművész nő – akivel itt már játszottam új hegedű szonátámat, illetve játszani fogom Párisban ápr. 8-án – szívesen vállalkozik arra, hogy ingyen és mindennemű útiköltség stb. megtérítés nélkül Amsterdamban is eljátssza velem hegedű szonátámat (amelyet egyébként nagyszerűen

²⁵² A célzás Horthy Miklós kormányzó február 20-iki irodalmi és művészeti teadélutánjára vonatkozik, amelyre Bartók is meghívót kapott. A meghívottak névsorát a lapok közzétették: elismert, reprezentatív, részben erősen konzervatív személyiségek. (Köztük volt, csak a zsidó származású személyiségeket, művészeket említve, Vészi József, Légrády Ottó újságírók, Varsányi Irén, Hegedűs Gyula színészek, Márk Lajos festő, Ligeti Miklós szobrász is.) Bartók azonban ebben az időben éppen erdélyi hangversenykörúton volt, így a meghívásnak nyilvánvalóan nem tett eleget. [D. II, 398–399; III, 177–178]

²⁵³ A megjegyzés hollandiai hangverseny-körút terveire vonatkozik.

²⁵⁴ Bartók visszaemlékezése a hangversenyre egy interjúban: *Keleti Újság*, 1922. október 31. [D. III, 234–237]

- játszik!). (...) Legyen szíves számomra egy *nem drága* hotelben szobát keresni, éppúgy Arányi Jelly számára is (neki 2 ágyasat, mert anyjával utazik)...” [Lev. IV, 45, no. 50]
- március 24 London, Aeolian Hall. Bartók hangversenyén közreműködik: Arányi Jelly. A műsoron többek között: «I. szonáta hegedűre és zongorára». [D. III, 214–215]
- március 31 London, Sydney Place. Bartók és Arányi Jelly közös hangversenye. [AÉK., 195]
- április 5 Párizs. Bartók levele édesanyjának: “Holnap jön Arányi Jelly Párisba, és 8-án lesz a koncert.” [CsLev. 329, no. 426]
- április 8 Párizs, Le Vieux Colombier színház. Bartók hangversenyén közreműködik: Arányi Jelly. A műsoron többek között: «I. szonáta hegedűre és zongorára». [D. I, 215] – Bartók levele édesanyjának: “A legtöbben nagyon lelkesedtek a hegedűszonátáért, de nem kevésbé Jelly játékáért, aki ‘önmagát múlta felül’ ezen az estén.” [Lev. I, 104; CsLev. 332, no. 428] – Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Úgy szerették Jelyt, majd megették. De mondta is Jelly, hogy a díszes társaság (...) úgy ‘megihlette őt’, hogy olyan szépen játszottunk, mint még soha.” [CsLev. 330, no. 427] – Ugyanezen a hangversenyen M. Slivinski négy magyar népdalt énekel, és [Maurice] Ravel «Héber dalok» című művét, Bartók zongorakíséretével. – A hangversenyen, és utána a vacsorán, [Henry] Prunières házában, jelen van, többek között, Ravel és Szymanowski is. Bartók: “Vacsora után este még egyszer eljátszottuk a szonátát. Ravel tőlem jobbra ült és nekem lapozott, tőlem balra Milhaud nézett a kottába, Jellynek [Francis] Poulenc lapozott.” [Lev. I, 104; BB., no. 257; D. III, 216–217, 219; AÉK., 196] – Darius Milhaud levele Bartóknak a hangverseny után: “(...) Kérem, fejezze ki Arányi kisasszonynak is legnagyobb csodálatomat...”. [Kárpáti János, in: BÖ.: Kamarazene 4 (Hungaroton, SLPX 11655), 3] – Ravel később (1924) Arányi Jellynek ajánlotta «Tzigane» című művét, amelyben Szigeti József Bartók szonátájának hatását sejtí. [Szigeti, 209 sk.]
- április 9 Párizs. Bartók és Arányi Jelly egy magánháznál játszanak: «I. szonáta hegedűre és zongorára». [AÉK., 196] – “Egészen furcsa, hogy a szonátát eddig már 6-szor játszottuk félig vagy

- teljesen nyilvánosan és hogy Pesten még senki sem hallotta.” [CsLev. 330, no. 427]
- április 15 Párizs. Bartók levele édesanyjának: “Holnap utazom Frankfurt a. M.-ba, oda Eugen Szenkar (...) címen írhatz.” [Lev. I, 104] – Magánlakásban Bartók és Arányi Jelly előadják Bartók «II. szonáta» című művét. [Szegő, 533]
- április 24 Frankfurt a. M., Opernhaus. Bartók hangversenye a Verein für Theater und Musikkultur rendezésében. A műsoron: «I. szonáta hegedűre és zongorára» (Bartók, Adolf Lehner), «I. vonósnyégyes» (Lehner-kvartett²⁵⁵). [D. III, 222–223]
- május 9 Frankfurt a. M. Bartók levele M. Freund Etelkának: “(...) bezzeg Németországban! Itt minden szétzüllik! Lehetetlen állapotok. (...) Egy ember ér itt valamit, az is a budapesti Szenkár.” [Lev. III, 379, no. 38; D. III, 392]
- május 13 Frankfurt a. M. «A fából faragott királyfi» és «A kékszakkálú herceg vára» előadása. Vezényel: Szenkár Jenő. [D. III, 55, 223–226]
- június 20 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea), esetleges nagyváradi hangversenyéről. [Lev. II, 101; Lev. III, 124, no. 73]
- július (–november) Budapest. Elkészült a «II. szonáta hegedűre és zongorára». Ajánlása: “Arányi Jellynek.” [D. I, 393–394]
- július 8 Budapest. Bartók levele Thomán Istvánnak: “Arra kérek, légy szíves fogadni Hendel Ödön barátomat, e sorok átadóját...”. [Lev. III, 380, no. 39]
- július 9 Budapest. Bartók M. Freund Etelkának ír tervezett hangversenyéről. [AÉK., 198]
- augusztus 11 Salzburg. Bartók levele ifj. Bartók Bélának, előző hangversenyéről: ott volt többek között “Rudolf Ganz (Amerikából)”. – Említi Hertzkat. [CsLev. 333, no. 432]
- augusztus 20 Budapest. Bartók levele Calvocoressinek: “(...) Amennyiben Angliában hegedű–zongora muzsikát kellene játszanom, a legszívesebben természetesen Arányi kisasszonnyal tenném, mivel igen nehezen találnék más megfelelő

²⁵⁵

Adolf Lehner, v. Zeitlin, Guvell, Frang. [D. III, 223]

- hegedűművészt...”.²⁵⁶ – Említi Waldbauert és Székely Zoltánt, akikkel esetleg majd gyakorolni fogja az «I. szonáta hegedűre és zongorára» című művét. {*} [AÉK, 198]
- augusztus 21 Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Egy reggel 7-kor csöngettek: hálóingben kiszaladok ajtót nyitni, hát Székely mama [Székely Zoltán édesanyja] áll a folyosón. Délelőtt aztán az egész familia eljött valami holland hangverseny ügyről beszélni...”. [CsLev. 334, no. 433]
- augusztus 23 Budapest. Bartók levele ifj. Bartók Bélának: “Lukácsékhoz [Lukács József] átjárogatok minden második nap: enni és aludni.” [CsLev. 335, no. 434]
- augusztus 26 Budapest. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “Székely Z.-val [olv.: Zolival] most próbálom a szonátát [«I. szonáta hegedűre és zongorára»]. Ez már aztán egészen más. Látszik, hogy igazi muzsikus. Remélem, nagyon jól fogja játszani.” – Említi Rózsavölgyit, Waldbauert. [CsLev. 336, no. 435]
- augusztus 30 Budapest. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának: “A francia csekk (...) Lukács bácsinál [Lukács József] van. Nála érdeklődj.” – Említi, hogy próbál Székely Zoltánnal. [CsLev. 336, no. 436]
- szeptember 17 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra (Oradea), a tervezett nagyvárad hangversenyéről. [Lev. II, 101; Lev. III, 126, no. 75]
- szeptember 26 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra (Oradea), a nagyvárad hangversenyekről. [Lev. II, 102; Lev. III, 127, no. 76]
- szeptember 28 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra (Oradea), a nagyvárad hangversenyekről. [Lev. II, 103; Lev. III, 128, no. 77]
- október 9 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra (Oradea), a tervezett nagyvárad hangversenyekről. [Lev. II, 104; Lev. III, 129, no. 78]
- október 16 Bécs. Balázs Béla naplójában említi “Bartók-búcsúztató tárcájá”-t (*Bécsi Magyar Újság*, 1922. február 22). “A tárca megjelenése után *három nappal* levelet kaptam Bartók Bélától Pozsonyból. Frankfurt a. M.-ből visszajövet referál ne-

²⁵⁶ Idézi Kárpáti János, a BÖ.: Kamarazene 4 hanglemmez-felvétel (Hungaroton, SLPX 11655) előszavában, 3. old.

- kem nagyon melegen (...) a történekről.²⁵⁷ (...) Bartók elol-
vasta tárcámat, aztán írt nagyon kedvesen, mintha a tárcát
még nem olvasta volna.” [Balázs Béla, II, 522]
- október 24 Nagyvárad. Fischerné Szalay Stefánia cikke, Bartók aznapi
nagyvárad hangversenye alkalmából: “Intimitások Bartók
Béláról”, *Nagyvárad Napló*. [D. III, 232]
- november 8 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának Nagy-
váradra, az ottani koncerttel kapcsolatban: “Linz Márta
hosszabb időre elutazott, ezért a vele szemben fennállott ob-
ligo megszűnt. Ennélfogva nagyon kérem Pollermann Aranka
őnagyságát szíves közreműködésre.” [Lev. II, 104; Lev. III,
134, no. 83]
- december 20 Budapest, Zeneakadémia. Bartók szerzői estjének műsorán az
«I. szonáta hegedűre és zongorára»; előadják Waldbauer Imre
és Bartók (magyarországi bemutató). [D. III, 240]
- december 27 Gyoma. Kner Imre levele Bartóknak Vésztőre. Meghívja
Bartókékát. {*}

1923

- január 1 Budapest, Zeneakadémia. A Waldbauer-kvartett hangver-
senyén Waldbauer Imre és Bartók ismét előadják Bartók «I.
szonáta hegedűre és zongorára» című művét. [D. III, 242–
243]
- január 3 Budapest. Bartók levele Budapestről Hartmann Arthurnak,
együttes koncertfellépések ügyében. – Bartók levele
Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea) egy
esetleges későbbi nagyvárad hangversennyel kapcsolatban.
[Lev. III, 136, no. 85]
- január 10 Kassa. A *Kassai Napló* közli, hogy “A Szlovenszkói Zsidók
Szociális Segélyező Egyesületének vigalmi bizottsága (...)
elhatározta, hogy a Waldbauer–Kerpely–Bartók quintett
hangversenye után következő teacstélyt...” stb. – A január
14-re tervezett hangversenyen Bartók gyengélkedése miatt
nem tudott megjelenni. [D. IV, 243]

²⁵⁷

Ti. «A fából faragott királyfi» és a «A kékszakállú herceg vára»
bemutatójáról Frankfurt a. M.-ban.

- január 19 Cincinnati (Ohio), Emery Auditorium. Az «I. szvit zenekarra» (Op. 3) amerikai bemutatója. Vezényel: Reiner Frigyes. [D. III, 243] – Reiner Frigyes távirata Bartóknak: “GREAT SUCCESS SUNDAY BARTOK SUITE.” {*}
- január 20 Budapest. A Róbert bácsi ingyen ebéd- és kenyérkiosztás / Róbert bácsi segélyalap részére rendezett jótékonyági hangversenyen Bartók is fellépett volna, de gyengélkedése miatt nem tudott megjelenni. A hangversenyen egyébként a Lehner(–Smilovits–Roth–Hartmann)-kvartett játszott. [D. III, 243–244; AÉK., 202]
- január 23 Budapest. A 8 Órai Újság «A fából faragott királyfi» felújításának terve kapcsán támadja Balázs Bélát, politikai szereplése miatt. Bartókról: “Hogy Bartók Béla, ez az ízig-vérig magyar ember, a nemzeti géniusz egyik kiválasztottja, szenvedni legyen kénytelen amiatt, hogy közös munkája van Balázs Bélával, ez nagyon sajnálatos és emberileg tragikus, de szinte olyan elemi csapás, amely ellen – sajnós – nem tudunk orvosságot. Nem tudunk orvosságot, mert lehetetlennek tartjuk, hogy a népbiztos Balázs Bélával karöltve jelenjék meg a magyar királyi Operaház színpadán...” [D. III, 123–124]
- február 4 Leipzig. A Melos társaság által rendezett berlini hangversenyekhez kapcsolódva, Bartók Lipcsében is hangversenyt adott. Szabolcsi Bence visszaemlékezése²⁵⁸ szerint ez – vagy két hangverseny – a berlini hangversenyeket követő napokban volt; közreműködött a Waldbauer-kvartett («II. vonósnégyes»). [D. III, 251] – Ifj. Bartók Béla szerint a lipcsei hangverseny február 4-én volt. [AÉK., 203]
- február 6 Berlin, Grotrian–Steinweg²⁵⁹-terem. Bartók kamarazene estjén, amelyet a Melos társaság rendezett, közreműködött a Waldbauer-kvartett («II. vonósnégyes»); Bartók és Waldbauer Imre: «I. szonáta hegedűre és zongorára». [D. III, 244; AÉK., 203]
- február 7 Berlin, Grotrian–Steinweg-terem. Bartók második kamarazene-estjén Waldbauer Imre és Bartók bemutatják az Arányi

²⁵⁸ Szabolcsi Bence ez idő tájt Lipcsében tanult.

²⁵⁹ Steinweg: Steinway (a cég amerikai ága).

- Jellynek ajánlott című művet (ősbemutató); a Waldbauer-kvartett előadja az «I. vonósnégyes»-t. [AÉK., 203; Kárpáti János, in: BÖ.: Kamarazene 4 (Hungaroton, SLPX 11655), 3]
- február 9 Berlin. Bartók délelőtti hangversenyén a Waldbauer-kvartett előadja az «I. vonósnégyes»-t, Bartók és Waldbauer Imre az «I. szonáta hegedűre és zongorára» című művet. [AÉK., 203]
- február Berlin. Bartók «A csodálatos mandarin» zongora változatának négy kézre átdolgozásához segítséget keres; Gisella Selden-Goth vitte el hozzá Dimitri Mitropoulost. Visszaemlékezése: *Jerusalem Post* (1958). [D. III, 250] – A négykezes zongora-kivonatot Bartók Berlinben végül is mással (Sándor Árpád) játszotta el.²⁶⁰
- február 27 Budapest, Zeneakadémia. Szerzői estjén Bartók Kálmán Oszkárt kísérte zongorán Kodály négy dalában. – A «II. szonáta hegedűre és zongorára» magyarországi bemutatóján a külföldön rekedt Székely Zoltán helyett Zathureczky Ede játszott. [D. III, 251]
- március 6 Budapest. Bartók és Kodály tervezetet készítenek Rozsnyai Károlynak magyar népdalok kiadására. [AÉK., 204]
- március 20 Budapest. Gisella Selden-Goth cikke: “Bartók Béla Berlinben”, *Pester Lloyd*. [D. III, 246–247]
- március 25 Budapest. Bartók a 42. születésnapján Kodályéknál ebédel. [AÉK., 204]
- március 30 Bartók levele édesanyjának; jelzi a kassai szonáta-est (Waldbauer) időpontját. – “Hertzka (...) jövőre (...) Bécsben (...) Bartók-Woche félét” tervez. [Lev. I, 105; CsLev. 337, no. 437; BB., no. 261]
- április 5 Kassa, Schalkház. Bartók szonáta-estje Waldbauer Imrével. [Lev. I, 105 és 106; CsLev. 337, no. 438; D. III, 254–256]
- április 14 Budapest. Bartók szerződést köt a Rózsavölgyi & Tsa. céggel a «Rapszódia zongorára» és az «I. vonósnégyes» (kispartitúra) kiadására. [AÉK., 204]
- április 27 Amsterdam, Concertgebouw. Bartók és Székely Zoltán hangversenye. A műsoron többek között: «II. szonáta hegedűre és zongorára». [Kárpáti János, in: BÖ.: Kamarazene 4 (Hungaroton, SLPX 11655), 3]

²⁶⁰

Lásd Ujfalussy, 250. old.

- április 28 Rotterdam. Bartók és Székely Zoltán hangversenye. A műso-
ron többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára».
[Kárpáti János, in: BÖ.: Kamarazene 4 (Hungaroton, SLPX
11655), 3]
- április 29 Amsterdam. Bartók levele Bartókné Ziegler Mártának a
Székely Zoltánnal ott és Rotterdamban adott hangversenyek-
ről. [CsLev. 338, no. 439; D. III, 256]
- május 7 London. Bartók hangversenye a British Music Society ren-
dezésében Arányi Jellyvel; a műsoron többek között: «I.» és
«II. szonáta hegedűre és zongorára». (Arányi Jelly ekkor
játssza először a neki ajánlott «II. szonátá»-t.) [CsLev. 340,
no. 442; D. III, 257]
- május 24 Budapest. Bartók – Révész Géza kérésére – ifj. Bartók Bé-
lával elküldi Alexander Bernátnak – Révész apósának – a
levelet és csomagot, amelyeket Hollandiából hozott számára.
[AÉK., 207]
- május 27²⁶¹ Budapest. Bartókné Ziegler Márta levele Bartók édesany-
jának. Bartók közreműködik a Vígszínházban Osvát Ernőnek,
a *Nyugat* szerkesztőjének 25 éves újságírói jubileuma al-
kalmából rendezett matinén; az Ady-dalokban Basilides
Máriát kíséri zongorán és saját műveit játssza. A műsorban
fellép többek között Kálmán Oszkár és Fenyő Miksa is.
[CsLev. 341, no. 443; D. III, 258] – Bartók levele Révész
Gézának Amsterdamba (tegezve): “A kottákat Rózsavölgyiek
elküldték címedre... (...) Az Ady-dalok ajánlása miatt
csakugyan volt egy kis csetepaté az újságokban...”²⁶² [Lev.
IV, 47, no. 51]
- Budapest. A *Nyugat* Osvát Ernőnek szentelt jubileumi
számában megjelenik kétoldalmi részlet «A csodálatos man-
darin» négykezes zongora letétjéből.
- június 10 Budapest. Bartók családjával együtt meglátogatja Milch
Móricékat (Freund Etelka). [AÉK., 207]
- július 1 Hellerau b. Dresden, Bildungsanstalt. A Schule Hellerau für
Rhythmus, Musik und Körperbildung előadja «A fából

²⁶¹ Demény János, i. h.: június 3.

²⁶² Ti. az Ady-dalokat Bartók Reinitz Bélának ajánlotta. A “csetepaté”-hoz
bővebben lásd D. III, 296–297.

- faragott királyfi»-t; vezényel: Szenkár Jenő. – Az Iskolát – az egykorú szóhasználatban: tánciskola – Ferand Ernő vezette, a Zeneakadémián Koessler és Herzfeld tanítványa, Szenkár volt évfolyamtársa. – Az előadáson részt vett Hertzka Emil is, ezután hívta meg a társulatot a táncjátékkal Bécsbe (október 28). [D. III, 258–259]
- július 18 Budapest. Selden-Goth Gizella írása a *Pester Lloyd*-ban «A fából faragott királyfi»-ról.
- június–július Temesvár. Selden-Goth Gizella cikke: “Bartók Béla”, *Zenei Szemle*, 7, no. 8 (1923. június–július), 120–121.²⁶³ [D. III, 247–249]
- augusztus 23 Budapest. Bartók levele ifj. Bartók Bélának: “A visszautazás²⁶⁴ a 3.-on nem volt éppen gyönyörű (7 zsidó férfi és nő társaságában; persze mind Pestre utaztak); át is költöztem S.Tarjánban a 2.-ba.” [CsLev. 343, no. 446]
- október 23 Bécs, Mittlerer Konzerthaus-Saal. Bartók hangversenye Waldbauerrel a Modern Zene-héten: «II. szonáta hegedűre és zongorára», valamint Bloch hegedű–zongora szonátája. [Lev. I, 109; CsLev. 344, no. 447; D. III, 264; AÉK., 210]
- november 4 Budapest, Vigadó. Bartók egy matinén együtt lép fel többek között Kálmán Oszkárral, Kósa Györggyel. [AÉK., 211]
- november 20 Budapest. Bálint Aladár kritikája Kodály, «Psalmus Hungaricus» és Bartók, «Tánc-szvit» bemutatójáról (Vigadó, november 19): *Népszava*. [D. III, 273] – Szabolcsi Bence visszaemlékezése a bemutatóra: *A zene története* (1940), 417 sk. [D. III, 277]
- november 30 London, Aeolian Hall. Bartók és Arányi Jelly műsorán a «II. szonáta hegedűre és zongorára». [D. III, 280]
- december 1 London. Bartók egy magán-hangversenyen Fachiriné Arányi Adilával lép fel. [AÉK., 212]
- december 3 London. Bartók egy magán-hangversenyen Alexandre Fachirivel és Fachiriné Arányi Adilával lép fel (Beethoven). [AÉK., 212]

²⁶³ Az egykori tanítvány visszaemlékezése Bartók tanítási módszerére: *Musical Courier*, 1955. október. [D. III, 249–250]

²⁶⁴ Füzerradványból. – Itt történt meg Bartók és Ziegler Márta elválása; Bartók néhány héttel később Pásztor Editet (Ditta) vette feleségül.

- december 4 London. Bartók levele édesanyjának: "(...) gyakran Arányi Jellyvel és Adilával..." játszik. [CsLev. 345, no. 448]
- december 10 London, Wigmore Hall. Bartók Arányi Adilával lép fel; a műsoron többek között: «II. szonáta hegedűre és zongorára». [AÉK., 213]
- december 20 Genf. Bartók közösen lép fel a két Arányi nővérrel (Bach), illetve Arányi Jellyvel («I. szonáta hegedűre és zongorára»). [AÉK., 214]
- december 21 Zürich. Bartók levele édesanyjának; említi genfi hangversenyét (december 20): "Arányi Jelly szépen játszott. (...) Arányiék nagyon mondják, hogy jövőre is és azután is ugyanennyi szereplést tudnak nekem szerezni Angliában évente. Így hát nyugodtan lehetünk, ami a jövőt illeti." [CsLev. 347, no. 452]

1924

- január 5 Budapest, Zeneakadémia. A Waldbauer-kvartett hangversenyén Waldbauer Imre és Bartók ismét előadják Bartók «II. szonáta hegedűre és zongorára» című művét. [D. III, 284–286] – "Bartók zongorája és Waldbauer hegedűje még talán sohasem olvadt egybe ilyen tökéletes, az előadóművészet legpazarabb csodáit tékozló összjátékban." (Tóth Aladár, *Pesti Napló*, 1924. január 8.) [D. III, 285]
- február 5 Komárom. Bartók zongoraestjére a jegyeket elővételben Spitzer Sándor könyvkereskedése árusítja. [D. III, 287]
- február 11 Gyoma. Kner Imre levele Bartóknak. Küldi a megígért dal-lamgyűjteményt. {*}
- március 16 Budapest, Zeneakadémia. Bartók közreműködik Pécsi [Péchy] Blanka előadóművész Ady-estjén, amelyet Ady síremlékének felállítására ad. [D. III, 292]
- március 23 Lugos. Bartók a romániai hangverseny-körút keretében házi hangversenyt ad Willer József²⁶⁵ lakásán. [D. III, 296]

²⁶⁵

Bartók az Arányi család otthonában ismerte meg Willer Józsefet, még zeneakadémiai éveiben: Willer Arányi Adrienne és Jelly zongorakísérője volt.

- március 24 Lugos. Willer József előzetes cikke a *Krassó-Szörényi Lapok*-ban Bartók hangversenyéről (március 24): “Bartók Béla Lugoson”.
- március 25 Temesvár. Weill Árpád kritikája Bartók temesvári hangversenyéről (Tiszti Kaszinó, március 21): *Temesvarer Volksblatt*.
- március 26 Nagyvárad. Guttmann Miklós interjúja Bartókkal nagyváradai hangversenye alkalmából (Katholikus Kör, március 22): *Nagyvárad*.
- április 3 Budapest. Dénes Zsófia cikke Helge Lindberg svéd énekesnő és Bartók zeneakadémiai hangversenyéről (április 1): *Világ*. [D. III, 300]
- május 7 Sopron. Csatkai Endre – a későbbi múzeumi igazgató (Eisenstadt, majd Sopron), akkor még fiatal újságíró – a *Sopronvármegye* című napilapban közzéteszi, Bartók másnapi hangversenye alkalmából, a zeneszerző legelső önéletrajzát, amelyet 1905-ben, soproni hangversenye alkalmából írt.²⁶⁶ [D. II, 287–288; III, 289–292] – Csatkai egyébként egész életében fáradhatatlanul kutatta Bartók soproni kapcsolatainak nyomait.²⁶⁷
- május 18 New York. Pásztor Árpád interjúja Reiner Frigyessel; utóbbi beszél Bartók amerikai sikereiről és megemlíti, hogy szerződést ajánlanak fel neki amerikai turnéra. “Egyik művét [«I. szvit zenekarra» (Op. 3)] hatalmas sikerrel mutattam be az idén.” [D. III, 374]
- július 5 New York. Lazare Saminski tanulmánya Bartókról: *Musical Quarterly*.
- július 7 Budapest. Bartók levele Romulus Orchisnak²⁶⁸ (Bukarest): “(...) A honorárium kérdésében a Fodor hangversenyiroda

²⁶⁶

Bartóknak ezt az önéletrajzát, úgy látszik, Sopronban különös megbecsülés övezte; ifj. Bartók Béla idézi édesapjának egy levelét 1929-ből: “Sétálván Sopron uccáin, egy kirakatban aranyos rámában megpillantottam egy – 25 évvel ezelőtt – Sopronba írt levelem töredékét, melyben életrajzi adatokat közlök akkori ottani hangversenyyel kapcsolatban.” [AÉK., 282]

²⁶⁷

Lásd Csatkai Endre, “Bartók Béla soproni szereplései”, *Soproni Szemle*, 9, no. 3–4 (1955), 119–124. old.

²⁶⁸

Hangversenyrendező.

- (Budapest) összekötetésbe fog lépni Önnel, hangversenyügyekben ők képviselnek engem.” [Lev. III, 140, no. 88]
- július 12 New York. Hartmann Arthur levele Bartóknak. Európai koncertturné keretében szeretne Bartókkal együtt fellépni, fényképet kér. {*}
- szeptember 1 Budapest. Bartók levele Romulus Orchishoz Bukarestbe: “Mint ahogyan a Fodor hangversenyrendezőségtől valószínűleg már értesült, az Ön által javasolt októberi időpontot elfogadtam...”. [Lev. III, 142, no. 89]
- október 4 Budapest. Bartók levele Romulus Orchishoz Bukarestbe: “Rózsavölgyi és Tsa. még ma elküldi Önnek I. vonósnégyesem partitúráját...”. [Lev. III, 146, no. 92]
- október 13 Nagyvárad. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának [Pásztory Edith]: “Tegnap, vasárnap Fischerné [Szalay Stefánia] (ez egy volt tanítványom, aki itt zeneiskolát nyitott; férje, aki a nyáron halt meg, ... kiváló muzsikus volt) hívott meg ebédre...”. – Délután hármásban (Bartók, Fischerné és Busitia) Püspökfürdőre kirándulnak. [CsLev. 352, no. 461; AÉK., 220]
- október 15 Nagyvárad. Guttmann Miklós Bartók hangversenyéről (Katholikus Kör, október 11): *Nagyvárad*. [D. III, 306–307]
- október 18 Brassó. Seidner Imre interjúja Bartókkal az ottani hangversenye (Honterus Gimnázium, október 17) alkalmából: *Brassói Lapok*. [D. III, 310–311] – Horvát Henrik előzetes cikke: *Brassói Lapok*, október 15. [D. III, 309] – Kritikája a hangversenyről: *Brassói Lapok*, október 19. [D. III, 311]
- október 28 Budapest. Bartók levele Hartmann Arthurnak Berlinbe együttes koncertfellépések ügyében.
- november 6 Kristóf Károly interjúja Bartókkal: *Ma Este*. Utánközlésben is: *Temesvári Hírlap*, november 13.²⁶⁹ [D. III, 316]
- Budapest. Megjelenik Bartók könyve: *A magyar népdal* (Budapest: Rózsavölgyi & Tsa., 1924). – Bartók a könyvben mint népzene-gyűjtőt megemlíti Kodály Emmát is. – Szabolcsi Bence a könyvről: *Budapesti Szemle*, 199 (1925), 312–320. old..
- London. Bartók címszavai magyar zenészekről, többek között a következő zsidó vagy zsidó származású muzsikusokról:

²⁶⁹ Kötetben: Kristóf Károly, *Beszélgetések Bartók Bélával* (1957).

d'Arányi, Jelly; Demény, Dezső; Geyer Stefi (Schulthess); Hauser Emil; Jacobi, Viktor; Jemnitz, Alexander; Kabos, Ilona (Zsigmondi); Kálmán, Emerich; Kornstein, Egon; Kósa, Georg; Lehner, Eugen (Jenő); Lendvai, Ervin; Lichtenberg, Emil; Molnár, Anton; Popper, David; Reiner, Fritz; Rózsa, Ludwig; Rubinstein, Erna; Siklós, Albert; Szirmai, Albert; Thomán, Stephan; Waldbauer, Emerich; Weiner, Leo. *A Dictionary of Modern Music and Musicians* (London: J. M. Dent & Sons, 1924). – Ugyanezekről Bartók címszavát közli később egy német zenei lexikon is: *Das neue Musiklexikon* (Berlin: Max Hesse's Verlag, 1926).

1925

- január 10 Prága, Mozarteum. Bartók zongora-hangversenyén közreműködik (Bartók magyar és szlovák népdal-feldolgozásait éneкли): Fleischerné; zongorán kíséri: Bartók. [D. III, 319–320]
- január 18 k. London. A Budapest Quartet / Budapesti Vonósnégyes előadja Bartók «I. vonósnégyes»-ét. [D. III, 320–321]
- január 23 Budapest. Bartók dr. Péteri Ignác gyermekorvosnak ajándékozza az «Allegro barbaro» kéziratát, Péter fia gyógykezeléséért. [AÉK., 222 sk.]
- március 1 Budapest, Vigadó. Bartók közreműködik Fehér Artur előadóművész estjén. [D. III, 325–327.]
- március 24 Budapest. Tóth Aladár cikke (“Bartók Béla külföldön és saját hazájában”, *Pesti Napló*) ismerteti [Alfred] Einstein tanulmányát az *Auftakt* című folyóiratban. [D. III, 329–330, 332] – Jemnitz Sándor kritikája Bartók zeneakadémiai zongora-estjéről (március 21): *Népszava*. [D. III, 334–335] – Hernádi Lajos visszaemlékezése ugyanerre a hangversenyre: *Új Zenei Szemle*, 4, no. 9 (1953. szeptember), 3. [D. III, 335–336]
- április 2 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániának; előjegyezteti számára a Zeneakadémia hangversenyére kért jegyeket; “ha ittléte alkalmával elő akar játszani valamit, szívesen rendelkezésére állok...”. [Lev. II, 106; III, 148, no. 95]

- április 3 és 4 Cincinnati, Emery Auditorium. A Cincinnati Symphony Orchestra előadja Bartók «Tánc-szvit»-jét (amerikai bemutató). Vezényel: Reiner Frigyes. [D. III, 338–339]
- április 10 Bécs. Előadásra kerül az «I. szvit zenekarra» (Op. 3). Vezényel: Fleischer Antal.
- április 15 Bécs. Fleischer Antal távirata Bartóknak: “A RAPSZODIA ORIASI SIKERREL MENT.” {*}
- április 25 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea): “(...) Rózsavölgyinél (...) tegnap megvettem az Ön számára a máj. 3-iki és 4-iki hangversenyre egy-egy jegyet... (...) Amikor a jegyekért jön, egyúttal elő is játszhat!” [Lev. III, 149, no. 96]
- május 6 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a Zeneakadémia / Orsz. m. kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 50 éves jubileumi hangversenyéről (május 4), amelyen előadták Bartók «Két kép» című művének II. részét is: *Népszava*. [D. III, 341]
- május 24 Prága. Jemnitz Sándor cikke az Új Zene Nemzetközi Társasága prágai zeneünnepélyéről (május 15–20), ahol előadták Bartók «Tánc-szvit»-jét is: *Népszava*. [D. III, 343–345] – Kósa György interjúja: *Pesti Napló*. (Kósa műve is szerepelt Prágában.) [D. III, 346]
- május 31 Budapest. Kosztolányi Dezső Bartók-interjújában (*Pesti Hírlap*) Bartók említi László Sándort, a fényorgona – Bartók–Kosztolányi: “fény-szer” – feltalálóját. [D. III, 347–349]
- június 3 Bécs. Theodor Wiesengrund Adorno tanulmánya Bartókról, a «Tánc-szvit» elemzésével: *Pult und Taktstock*.²⁷⁰
- július 2 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea), utóbbinak egy növendékével kapcsolatban. Német könyvből²⁷¹ Berlinből küldet neki. [Lev. II, 107; Lev. III, 151, no. 99]
- július 22 London. Sigmund Klein tanulmánya: “Béla Bartók, a Portrait”: *Pro Musica*.
- augusztus 16 Szöllős pusztá [Orosháza]. Bartók, (Bartókné) Ziegler Márta és Bartókné Pásztory Ditta levele Bartók édesanyjának; hosszan írnak benne B. Szántó Tivadarról. Bartók: “(...) Vé-

²⁷⁰

Arion, no. 13 (Budapest: Corvina, 1982), 201–202. old.

²⁷¹

Das ungarische Volkslied (Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter, 1925).

- getetül még annyit, hogy gyerekkorában Smulevic-nak hívták, mivelhogy – tán fölösleges is kiírni – zsidó származású.” Megjegyzi, hogy a *Dictionary of Contemporary Music*-ban (London, 1924) Kodály írta Szántóról a cikket. [CsLev. 366, no. 490]
- nyár Budapest. Molnár Antal könyve: *Az új zene. A zeneművészet legújabb irányának ismertetése kultúretikai megvilágításban* (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., é. n.) behatóan tárgyalja Bartók munkásságát és meghatározza jelentőségét az új zene számára. A könyv külön Bartókkal foglalkozó fejezetei: “VI. Bartók Béla és a kultúrtörténet”; “VII. Bartók és Kodály”; “Bartók művészete”. – Demény János: “Könyv, amely Bartók jelentőségét nagyobb történelemből-cseleti távlatból szemlélte volna, azóta sem jelent meg sehol.” [D. III, 349–350]
- szeptember 25 Pozsony, Városi Színház. A magyar Filharmonikusok vendég-hangversenyén Bartók előadja a «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét. Vezényel: Komor Vilmos. [D. III, 352]
- szeptember 28 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea); megköszöni ajándékát. [Lev. II, 108; Lev. III, 152, no. 100]
- október 15 Amsterdam. Bartók ismét találkozik Révész Gézával. [D. III, 352–353; Szegő, 370 sk.]
- november 3 Debrecen, Arany Bika Szálló. A budapesti Filharmonikusok hangversenyén Bartók előadja a «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét. Vezényel: Komor Vilmos. [D. III, 356–358]
- november 8 Budapest. Székely Zoltán hangversenyén előadja Bartók «Román népi táncok» (1915) című művének hegedűre és zongorára átírt változatát (Székely Zoltán átírata); zongorán kísér: Frid Géza. [D. III, 359]
- november 11 Budapest. Székely Zoltán nyilatkozata, többek között Bartókról és közös hangversenyeikről: *Pesti Napló*. [D. III, 359–360]
- november 15 Budapest. Bartók levele Dohnányi Ernőnek; kéri, segítse Székely Zoltán amerikai szereplését. [AÉK., 230]
- november 19 Budapest. Interjú Szenkár Jenővel: *Világ*. “Szerénytelenség nélkül elmondhatom, hogy Bartók zsenijével én ismerttettem

- meg a német közönség nagy részét. Én harcoltam bele a frankfurti közönségbe és kritikákba a *Kékszakállú herceg várát* és a *Fából faragott királyfit* és ugyancsak én mutattam be Bartók operáját Kölnben. (...) Bartók egyéb művei koncertjeinken is állandóan szerepelnek...”. [D. III, 392] – Budapesti tartózkodása idején Szenkár tanácsokat kért Bartóktól «A csodálatos mandarin»-nal kapcsolatosan is. [D. III, 391]
- november 20 Budapest. Jemnitz Sándor cikke a prágai Filharmonikusok hangversenyéről (november 19), külön is a «Tánc-szvit» előadásáról: *Népszava*. [D. III, 362–363]
- november 24 Budapest, Vigadó. Bartók és Székely Zoltán szonáta-estje. A műsoron többek között: Bartók, «I. szonáta hegedűre és zongorára». [D. III, 367] – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, november 25. [D. III, 367] – Béldi Izor kritikája: *Pesti Hírlap*, november 26. [D. III, 367]
- december 2 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «II. vonósnégyes»-ét. Hangversenyükön közreműködött: M. Freund Etelka. [D. III, 369] – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, december 5. [D. III, 369]
- december 19 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók és Henri Marteau szonáta-estjéről (Vigadó, december 17), amelyen közreműködött Kósa György is: *Népszava*. [D. III, 372]
- december 20 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi egy hangverseny [december 17 (?)] előtti lázas betegségét: “Úgy volt, hogy szükség esetén Kósa ugrik be helyettem.” [CsLev. 369, no. 494]
- december 31 Budapest. Bartók levele Takács Jenőnek Brémába, hangverseny-terveiről. [AÉK., 231]

1926

- január 6 New York. A Cincinnati Symphony Orchestra előadja a «Tánc-szvit»-et (New York-i bemutató). Vezényel: Reiner Frigyes. [D. III, 374]
- január 18 Berlin. A Berliini Filharmonikusok hangversenyén Bartók előadja a «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét. Vezényel: Bruno Walter. – Bartók levele húgának, Elzának, Bruno Walterre utal: “elsőrangú dirigens volt, kitűnően ment a rapszódia [«Rapszódia zongorára és

- zenekarra» (Op. 1)] (...)]. [CsLev. 371, no. 495; D. III, 378–379]
- január 26 Berlin. Weismann Adolf kritikája Bartók hangversenyéről: *Berliner Zeitung*.
- január 27 Budapest. Bartók levele Gellért Oszkárnak, közreműködéséről a költő szerzői estjén. [Lev. III, 382, no. 41; D. III, 380]
- február 9 Budapest. Bartók közreműködik Gellért Oszkár költő, a *Nyugat* szerkesztője szerzői estjén. [Lev. III, 382, 2. jegyz.; D. III, 380]
- február 22 Kolozsvár. Seidner Imre interjúja Bartókkal, hangversenye alkalmából (Magyar Színház, február 24): *Ellenzék*.
- február 26 Arad. Seidner Imre interjúja Bartókkal, hangversenye (Kulturpalota, február 25) alkalmából: *Erdélyi Hírlap*. [D. III, 385–386]
- március 13 Bukarest. Filip Lazar²⁷² levele Bartóknak. Köszöni a Bartók által küldött képet. {*}
- március 14 Budapest. Feiks Jenő interjúja Sztravinszkijjel (Strawinski), hangversenye alkalmából (március 15); megemlíti Bartókot is: *Pesti Napló*. [D. III, 390]
- március eleje London. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «II. vonósnyegyes»-ét. [D. III, 389–390]
- március 16 Berlin. Weissmann Adolf cikke Bartókról: *Berliner Zeitung*.
- március 18 Budapest. Bartókék levele Bartók édesanyjának; Kodály szerzői estje kapcsán megemlítik: "(...) és zongorázott Kentner." [CsLev. 375, no. 502]
- március 21 Budapest. Jemnitz Sándor tanulmánya: "Bartók–Strawinski–Schönberg". *Népszava*.
- április 8 Budapest. Bartók és Kósa György a rádióban bemutatják «A csodálatos mandarin» négykezes változatát (Részlet). [D. III, 392–393] – A *Pesti Napló* hírt ad arról, hogy Szenkár Jenő tervezi «A csodálatos mandarin» bemutatóját Kölnben. [D. III, 391]
- április 23 Kassa. Interjú Bartókkal, hangversenye (Schalk-ház, április 20) alkalmából: *Kassai Napló*. Bartók: "A fiatal magyar zeneszerzők között tulajdonképpen csak a tehetséges Kósa Györgynek és Székely Zoltánnak van jelentősége." [D. III, 395–396]

²⁷² Román-zsidó zeneszerző.

- május 29 Budapest. Bartók megírja Fischerné Szalay Stefániának, hogy június 15 körül várja. [AÉK., 236]
- június 5 Budapest. Bartók levele Emil Riegler-Dinuhoz Bécsbe; magyar zenetörténeti magyarázatokat közöl, "amelyeket különben Szabolcsi Bencének köszönhetek." Küldi Szabolcsi vonatkozó kottapéldáit is. [Lev. III, 161, no. 102]
- június 17 Budapest. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának: "(...) Lányi Viktor (...), fordítani fogja a tót dalok «Falun» szövegeit." [CsLev. 378, no. 507]
- július 26 Courmayeur (Svájc). Bartók levele Fleischer Antalnak, Jundendorfba: "Sajnos nem fogadhatom el a barcelonai szereplést..." [Lev. IV, 52, no. 58; D. III, 400]
- szeptember 18 Budapest. Bartók levele Busitia Jánosnak Belényesre (Beius): "(...) a nyár folyamán megjelentek a 'román népi táncok' hegedűre átírva (zongorakisérettel); Székely Zoltán, egy elsőrangú fiatal hegedűsünk írta át, nagyon ügyesen..." [Lev. III, 177, no. 104; D. III, 401]
- szeptember 30 Budapest. Bartók levelezőlapon értesíti Jemnitz Sándort, hogy Rózsavölgyieknél intézkedett a neki küldendő tiszteletpéldányok felől. [AÉK., 239]
- október 2 Budapest. Bartók levele Szigeti Józsefnek: "(...) Az áprilisi szonáta-estnek én is nagyon örülök..." Bartók felülvizsgálja Szigeti hegedű átíratait a «Gyermekeknek» sorozatból. [Lev. III, 383, no. 42; D. III, 401]
- november 5 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók fellép a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének estjén, többek között Varsányi Irén, Kósa György, Péchy Blanka társaságában. [AÉK., 239]
- november 12 Boston. A «Tánc-szvit» előadása; vezényel: Reiner Frigyes. [AÉK., 240]
- november 23 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a Filharmonikusok «Tánc-szvit» előadásáról (Zeneművészeti Főiskola, november 22): *Népszava*. [D. III, 411–412]
- november 27 Köln. «A csodálatos mandarin» ősbemutatója. Szövegkönyv: Lengyel Menyhért. Vezényel: Szenkár Jenő. – A darabot r. kath. egyházi körök kezdeményezésére a főpolgármester

- (Konrad Adenauer) betiltotta.²⁷³ [D. III, 413–417; Szegő, 383 skk.] – Bartók levele édesanyjának: “Szenkár azt mondja, nincs nagyszerűbb reklám, mint ilyen betiltás.” [CsLev. 386, no. 514]
- december 6 Budapest. Bartók levele a Rózsavölgyi cégnek a «Rapszódia» (Op. 1) két zongorára, négy kézre átírt változatának kiadása ügyében. [AÉK., 241]
- december 12 Budapest. Ifj. Bartók Béla levele Bartók édesanyjának; Bartók megjegyzése: “A mellékelt levelet légy szíves juttasd el Weissékhez...”. [CsLev. 386, no. 515]
- december 15 Budapest, Vigadó. Gertler Endre²⁷⁴ a szonáta-estjén előadja Bartók «Szonatina» (1915) című művének általa készített hegedű–zongora átíratát. [D. III, 424]

1927

- január 6 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi, hogy “az a” Weiss “el akarta halasztani a hangversenyt”.²⁷⁵ [CsLev. 388, no. 517]
- január 10 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi, hogy írt “a pozsonyi Weisznak”.²⁷⁶ [CsLev. 389, no. 518]
- január 13 Budapest. Bartókné Pásztory Ditta levele Bartók édesanyjának: “(...) azután jöttek idegen emberek mihozzánk, pl. Székely Zoltán és a felesége (ők akkor is eljöttek, amikor

²⁷³ Szenkár későbbi nyilatkozata a bemutatóról és a darab körüli botrányról: *Színház és Mozi*, 1956. október 6. [D. III, 415–416]

²⁷⁴ Hubay Jenő egykori zeneakadémiai tanítványa.

²⁷⁵ Egy pozsonyi hangversenyről van szó.

²⁷⁶ A Weiss nevű hangverseny-rendező által tervezett pozsonyi hangverseny, mint ifj. Bartók Béla egy későbbi leveléből (CsLev. 389, no. 519) kiderül, valóban elmaradt: “Igazán furcsa eljárás volt attól a hangversenyrendezőtől, hogy így az utolsó pillanatban lefújta a koncertet...”. Bartók, ugyanazon levélben: “(...) mai napig Weiss úr nem nyilatkozott levelemre...”. Az esetre később is visszatért (Barcelona, 1927. március 24; lásd CsLev. 396, no. 528).

- Béla nem volt itthon), (...) Kósáék [Kósa György] is itt voltak... Holnap újra jönnek Székelyék.” [CsLev. 389, no. 519]
- január Temesvár. Bartók visszaemlékezései volt tanárára, Thomán Istvánra, annak 40 éves tanári jubileuma alkalmából: “Bartók Béla – Thomán Istvánról”, *Zenei Szemle*, 11, no. 3 (1927. január), 69–77. [D. III, 424]
- február 1 New York. A «Falun» amerikai bemutatója. Vezényel: Serge Koussevitzky. – A szöveg német fordítását az Universal Edition kiadásában (1927) végül is Szabolcsi Bence fordította németre (“3 [Drei] Dorfszenen).
- február 3 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Medgyaszay Vilma Bartók–Kodály-estjén zongorán kísér Kósa György. [D. IV, 195]
- február 8 Nagyvárad. Guttmann Miklós előzetes cikke Bartók nagyváradai hangversenyéről (április 19): *Nagyvárad*. [D. IV, 200–201]
- február 14 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A «Falun» (négy női hangra és kamarazenekarra írt változat) magyarországi bemutatója. A “tót” / szlovák szöveget magyarra fordította Lányi Viktor. Vezényel: Komor Vilmos. [D. IV, 195] – Temesvár. Kelen Hugó cikke az előadásról: *Zenei Szemle*, 11, no. 4/5 (1927. február–március), 137–139. [D. IV, 196–197]
- február 19 Nagyszalonta. Bartók levele édesanyjának: “Ditta ma (...) a budakeszi Weiss Manfréd szanatóriumba megy...”. [CsLev. 392, no. 520] – A szanatóriumról a következő hetekben többször is ír. [CsLev. 397, no. 530; 399, no. 531; 400, no. 533 stb.]
- február 24 Brassó. Horvát Henrik kritikája Bartók brassói hangversenyéről (február 20): *Brassói Lapok*. [D. IV, 207]
- február Bécs. Az Új Zene Társasága kamaraestjén Stefan Frenkel előadja Bartók II. szonáta hegedűre és zongorára című művét. [D. IV, 209]
- március 12 Budapest. Bartók levele Fleischer Antalnak Barcelonába, válaszol a hangverseny felkérésre. [Lev. IV, 53, no. 59]
- március 16 Pozsony, Kormánypalota. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók I. vonósnygyesét. [D. IV, 210]
- március 24 Barcelona, Del Liceo színház. A Pau Casals [Pablo Casals] Zenekar előadja Bartók «Rapszódia zongorára és zenekarra»

- (Op. 1) című művét; közreműködik: Bartók. Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 212]
- április 7 Budapest. Kristóf Károly Bartók-interjújából: “Az amerikai muzsikuskok – élükön Ernest Bloch-hal – szívesen látják Európa egyik legismertebb zeneszerzőjét, Bartók Bélát.”²⁷⁷
- április 10 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók és Szigeti József szonátaestje. [D. III, 325; IV, 213] – Szigeti nyilatkozata: “Bartók hegedűszonátája egyik állandó műsordarabom” (*Pesti Napló*, 1927. április 5).
- április 12 Budapest. Feiks Jenő cikke a *Pesti Napló* aznapi számában: “Bartók és Szigeti próbálnak.” [D. IV, 214–215] – Cikkek a szonáta-estről: Szabolcsi Bence, *Pesti Napló*; Jemnitz Sándor, *Népszava*. [D. IV, 215–216]
- április 27 Budapest. Bartók levele Tóth Aladárnak: “(...) vasárnap (máj. 1-én) Frid Gézával eljártsszuk a koncertet 2 zongorán [«I. zongoraverseny» (1940)] (...), ha kell, kétszer is egymás után...”. [Lev. III, 385, no. 43]
- május 1 Budapest. Bartók Frid Gézával zárt körben előadja az «I. zongoraverseny» kézzongorós változatát. [AÉK., 247]
- május 6 Bécs, Mittlerer Konzerthaus-Saal. Bartók szerzői estje. Többek között Fuchs-Fayer Rózsi énekel Bartók magyar népdal-feldolgozásából («Magyar népdalok», 1906); zongorán kíséri Bartók. [AÉK., 247 sk.]
- június Molnár Antal cikke Bartók «I. zongoraverseny»-éről a frankfurti ősbemutató (Bartók) (július 1) alkalmából: *Melos*, 6, no. 6 (1927. június), 256–257. [D. IV, 218]
- augusztus 7 Davos-Dorf (Svájc). Bartók levele Szigeti Józsefnek Párizsba, “a hegedű szonátára vonatkozó kérdéseire”. Megköszöni, hogy segített svájci tartózkodási helyének kiválasztásában. [Lev. III, 385, no. 41; D. IV, 220 sk.]
- augusztus 14 Davos-Dorf. Bartók levele Hajdu Henriknek. Nem vállalhatja, hogy zenét írjon Hajdu Ibsen-fordításához. [Lev. III, 387, no. 45; D. IV, 221] – Bartókné Pásztory Ditta levele Bartók édesanyjának: “(...) itt volt Szigeti hegedűs...”. [CsLev. 408, no. 546] – Hírek szerint Szigeti lejegyzett Bartók számára néhány modern hegedűeffektust. [D. IV, 221]

²⁷⁷ Kristóf Károly, id. mű, 30. old.

- augusztus 21 Davos-Dorf. Bartókné Pásztory Ditta levele Bartók édesanyjának: "Holnapra ebédre vagyunk meghíva Sz.-hez [Szigeti József], de. 10-tól. Egy egész programot fognak eljátszani." [CsLev. 410, no. 547]
- szeptember 13 Budapest. Bartók a budapesti rádióban zongora-hangversenye keretében előadja Kodály Emma «Két magyar paraszttánc» című darabját. [D. IV, 222] – Bartók levele édesanyjának: "Mindenk (...) nagyon helyeselte tervemet.²⁷⁸ Így pl. Szigeti is Davosban..." [CsLev. 412, no. 551]
- szeptember Theodor Wiesengrund Adorno cikke az «I. zongoraverseny»-ről: *Die Musik*, 19, no. 12 (1927. szeptember), 881–882; "naiv folklorizmus"-t vet Bartók szemére. [D. IV, 219]
- október 1 Budapest. Bartók levele édesanyjának; az ottani építkezés kapcsán említi Thomán hasonló esetét. [CsLev. 414, no. 554]
- október 12 Dessau. Bartók hangversenyt ad Dessauban [D. IV, 224]; közönsége, mint később (1931. augusztus 4) maga írja, "fortschrittlich gesinnt" volt: nyilván a Bauhaus köre. [AÉK., 252] – A látogatást valószínűleg Weissshaus Imre / Arma Pál szervezte.
- október 16 Prága, Smetana-terem. Bartók a cseh Filharmonikusokkal előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Strasser István. [D. IV, 225]
- október 21. Varsó. Bartók a varsói Filharmonikusokkal előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Gregor Fitelberg.²⁷⁹ [D. IV, 228]
- november 3 Budapest. Bartók levele édesanyjának; felesége davosi gyógykezeltetése kapcsán említi Emma véleményét, s egy héttel később ismét. – Megemlíti, hogy "febr. 5-én New Yorkban Szigetivel együtt lesz hangverseny." [CsLev. 417, no. 560; 419, no. 561; BB., no. 280–281]
- november 6 Bécs. A Munkás Szimfonikusok hangversenyén Bartók előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Strasser István. (Ugyanazon a hangversenyen Anton Webern vezényelte

²⁷⁸ Ti. hogy a Zeneakadémián nyugdíjaztatja magát.

²⁷⁹ Később: Jerzy Fitelberg. 1937. február 8-án Párizsban a Székely Zoltán vezette Új Magyar Vonósnégyes, Bartók «V. vonósnégyes»-ével egy műsorban, előadja egy vonósnégyesét. [D. IV, 601]

- Kodály «Psalmus Hungaricus»-át.) [D. IV, 228; Ujfalussy, 317]
- november 13 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Medgyaszay Vilma Bartók–Kodály-hangversenyét kíséri Kentner Lajos. [D. IV, 229]
- november 17 Bécs. Julius Korngold kritikája (“kétes, új Bartók”) az «I. zongoraverseny» bécsi előadásáról (Bartók) (november 6): *Neue Freie Presse*. [D. IV, 228–229] – Pozsony. A Kodály-házaspár, átutazóban, a pozsonyi pályaudvaron találkozik Bartók édesanyjával. [AÉK., 253]
- november 21 Seattle. Henry Dixon Cowell amerikai zeneszerző és zongoraművész levele Bartóknak New York-ba. Tudatja vele, hogy Weissshaus Imre [Arma Pál]²⁸⁰ mindenütt játssza műveit. {*}
- december 1 Budapest. Jemnitz Sándor cikke Bartók zongoraestjéről (Zeneművészeti Főiskola, november 29): *Népszava*.
- december 19 New York. Bartók megérkezik első amerikai hangversenykörútjára; a legelső este vacsorán találkozik Szigetivel. [D. IV, 265; Szegő, 390 sk.]
- december 30–31 Philadelphia, Academy of Music. Bartók a philadelphiai szimfonikusokkal két estén előadja a «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét. Vezényel: Reiner Frigyes. [D. IV, 245] – Bartók levele édesanyjának: “(...) azért itt is őrijtő a tohuva-bohu.”²⁸¹ [Lev. I, 115; CsLev. 423, no. 569]

²⁸⁰

Weissshaus Imre, későbbi nevén Arma Pál, Bartók növendéke volt a Zeneakadémián. 1925-ben kizárták a főiskoláról, egyik tanára iránti tiszteletlenség ürügyével, valójában baloldali kapcsolatai miatt. Németországban telepedett meg, Dessauban a Bauhaus köréhez tartozott. A spanyol polgárháborúban Komját Aladár versére megírja a “Madrid határán” kezdetű közismert indulót.

²⁸¹

Héber zsargon (*tohu-va-bohu*): zűrzavar, rendetlenség, összevisszaság.

1928

- január 1 Philadelphia. Bartók szóló-hangversenyén előadja a «II. szonáta hegedűre és zongorára» című művét; közreműködik: Arányi Jelly. [D. IV, 246]
- február 4 Washington, magyar követség. Bartók és Szigeti József hangversenye. [D. IV, 248]
- február 5 New York, Gallo Theater. Bartók és Szigeti József előadják Bartók «II. szonáta hegedűre és zongorára» című művét, valamint a «Hét magyar népdal» és «Hét paraszttánc» Szigeti készítette átíratát. [D. IV, 248]
- február 6 New York, Bohemians Club. Bartók szerzői estje, közreműködik: Szigeti József. [D. IV, 248] – Másnap Bartók az édesanyjának küldött képes levelezőlapon is megemlíti. [CsLev. 431, no. 585]
- február 13 New York, Carnegie Hall. Bartók a Cincinnati Symphony Orchestra-val előadja az «I. zongoraverseny»-t. A műsoron szerepel a «Két kép» (Op. 10) című darab is. Vezényel: Reiner Frigyes. [D. IV, 250]
- február 16 (?) New York, Ritz Carlton Hotel. Bartók közreműködik az Eddy Brown-kvartett matinéján; többek között zongorán kíséri Sámson Mária énekesnőt, aki magyar népdalfeldolgozásaiából énekel. [AÉK., 259]
- február 17 / 18 Boston, Symphony Hall. Bartók a bostoni szimfónikusokkal előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Serge Koussevitzky. [D. IV, 258]
- február 24 / 25 Cincinnati, Emery Auditorium. Bartók a Cincinnati Symphony Orchestra-val előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Reiner Frigyes. [D. IV, 260–262]
- március 17 Budapest. Bartók levele Fodor Ernőnek: “Igen tisztelt igazgató úr! Engedje meg, hogy intézete [Fodor Zeneiskola] fennállásának 25. évfordulóján a legmelegebben üdvözöljem. Azt kívánom, szolgálhassa zeneiskolája élén még sok-sok éven át a magyar zenekultúrát.” – Jemnitz Sándor kritikája Bartók zeneakadémiai hangversenyéről (március 16): *Népszava*. [D. IV, 268]
- március 20 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája az «I. zongoraverseny» zeneakadémiai előadásáról (március 18 / 19): *Népszava*. [D. IV, 271–272]

- március 22 Budapest. Szigeti József hegedűestje; a műsoron többek között saját hegedű-zongora átírata a «Gyermekeknek» sorozatból («Magyar népdalok») és a «Román népi táncok» (Székely Zoltán átírata). [D. IV, 272]
- március 25 Róma. Előadásra kerül az «I. szvit zenekarra» (Op. 3). Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 273]
- március 26 Kolozsvár. Az *Ellenzék* (Gyalui Ilona) interjúja Bartókkal amerikai úttjáról: "Lelkesedéssel emlékezett meg Reiner Frigyesről, aki a cincinnatii Filharmonikusokat vezényli és valóságos nemzeti missziót teljesít." [D. IV, 265]
- április 14 A *Délibáb* interjúja (Kósa Lajos) Bartókkal amerikai úttjáról: "(...) érthető örömmel értesültem Cincinnatiban Reiner Frigyesről, hogy Kodály és Weiner művei mellett az én opusaimat is állandóan műsoron tartja." [D. IV, 266]
- április 19 Berlin. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának: "Velem itt nem igen törődött hálistennek senki, csak a hű Heimlich [Hernádi Lajos]. No meg a Kálmán Oszkár, aki Kleiber [Erich Kleiber, Erich] intézetében danol." [CsLev. 434, no. 593]
- május 12 Alfred Einstein kritikáját idézi az «I. zongoraverseny» berlini előadásáról (április 19 / 20): *Délibáb*, 2, no. 19. [D. IV, 276]
- március-május Megjelenik Bartók amerikai előadásának szövege ("The Folksongs of Hungary") Szabolcsi Bence magyar fordításában: *Zenei Szemle*, 12, no. 3-4 (1928), 55-58. old.
- június 17 Chicago. Rudolf Reuter levele Bartóknak. Kéri az «I. zongoraverseny» kottáját; Fr. Stock vezényletével fogja játszani. {*}
- július 13 Temesvár. Medgyaszay Vilma és Herz Ottó chanson- és balladaestje. Bartók-dalok is elhangzottak.
- július 15 Lugos. Deutsch Ferenc kritikája a július 13-iki koncertről: *Krassó-Szörényi Lapok*.
- július 30 Budapest. Weissshaus Imre [Arma Pál] levele Bartóknak. Meghallgatást kér, hogy kompozícióit bemutassa, mielőtt Amerikába távoznék. {*}
- augusztus 17 Budapest. Bartók levele hűgának, Elzának, utóbbi fiának elbocsátása ügyében: "(...) én megteszem, amit tehetek, és írok illetve írtam Kohnernek, Lederernek [Lederer Sándor (?)] (...). Bár ezeknél nem hinném, hogy elérhetünk valamit: zsidónak zsidó felé hajlik a keze. Aztán hogyan képzelhető a

- augusztus 26 vadkeresztény Béla fiad ott, ahol Mayer 'úr' a kasznár és Schwarz 'úr' az ispán?!"²⁸² [CsLev. 445, no. 608]
- Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Tegnap délelőtt meglátogatott Hertzka [Hertzka Emil], a nagyszakállú..."; kiadói ügyekben (Universal Edition) tárgyalnak. – "(...) írtam: egy kb. 12 perces darabot hegedűre zongorakísérettel [«I. rapszódia hegedűre és zongorára»²⁸³], ez népi táncok feldolgozása; ugyanezt meg fogom hangszerelni is, szóval hegedűre zenekarkísérettel is át fogom alakítani. Továbbá szándéksom az egészet gordonkára is átírni zongorakísérettel. Remélem, hogy az egyiket Szigeti, a másikat [Pablo] Casals fogja majd játszani..."²⁸⁴ [CsLev. 447, no. 611]
- szeptember 6 / 10 Budapest. Bartók levele édesanyjának: "Aztán itt van 2 kritika Heimlich berlini szerepléséről, aki tavalyig nálam 'tanult' itt az akadémián..." [CsLev. 450, no. 614]
- szeptember 7 Alt-Aussee (Svájc). Képeslap Bartóknak. Aláírók: Kolisch, Léner [Lehner Jenő] és Heifetz [Benar Heifetz]. {*}
- október 13 Budapest. Bartókné Pásztory Ditta levele Bartók édesanyjának: "(...) du. 4-kor Székely Zoltánék fognak jönni és ez nagyon fontos, mert az új hegedű-darabokat fogják próbálni. Ők különben itt voltak, míg B. nem volt itthon..." [CsLev. 453, no. 622]
- október 29 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A Bartók–Kodály népdal-esten Thomán Mária Bartók «Román népi táncok» című művét, Székely Zoltán átiratában. [D. IV, 289] – Bartók levele Reiner Frigyesnek Westportba (Connecticut); jelzi örömét

²⁸² Néhány nappal később ugyanezzel az ügygel kapcsolatban: "Ki tudja, hol tartózkodik pl. Kohner jelenleg?" stb. [CsLev. 448, no. 612]

²⁸³ Bartók ezt a művet Szigeti Józsefnek ajánlotta.

²⁸⁴ Bartók két rapszódiajának, a Szigeti Józsefnek ajánlott «I. rapszódia hegedűre és zongorára», illetve a Székely Zoltánnak ajánlott «II. rapszódia hegedűre és zongorára» (1928) anyagi és előadási változatairól (hegedű-zongora, hegedű-zenekar, cselló-zongora) lásd Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 3. old. – Bartók Székelyre bízta, hogy a két rapszódia közül melyiket választja magának; lásd Somfai, uo., 7. old.

- a «III. vonósnegyes» pályázati díja²⁸⁵ miatt; említi a cincin-
nati hangversenyt (február 24 / 25). – “Időközben írtam
megint egy vonósnegyest, (...) 5 tételből állót [«IV.
vonósnegyes»].” [Lev. II, 109; BB., no. 287; D. IV, 262–263]
- október 30 Budapest. Bartók meghallgatja Kósa György szerzői estjét.
[AÉK., 268]
- október Budapest. Bartók levele Szigeti Józsefnek: “Kedves Barátom!
Engedd meg, hogy így szólítsalak –. Már Amerikában is
gondoltam arra, hogy ezt proponáljam... (...) Okvetlenül kel-
lene Veled beszélnem. (...) Írtam számodra egy kisebb (kb.
12 perces) kompozíciót (népi táncok felhasználásával) [«I.
rapszódia hegedűre és zongorára»]; erre vonatkozóan szeret-
nék egyet-mást Veled megbeszélni. Aztán meg Oroszor-
szágról²⁸⁶ is szeretnék tőled információkat kapni.” [Lev. III,
388, no. 47]
- november 4 Budapest. Bartók levele Edward Clarknak, Londonba: “(...) Az egyik estére van egy ajánlatom: éppen ugyanebben az időben lesz Székely Zoltán Londonban. Nagyon örülnék, ha egyik estére lekötne őt, hogy 2 új, hegedűre & zongorára írt művet együtt adhassunk elő...” [Lev. IV, 54, no. 61] – Bartók levele Waldbauer Imrének: “A IV. vonósnegyesre vonatkozólag...” [Lev. III, 389, no. 48]
- november 7 Budapest. Kristóf Károly interjúja Emanuel Feuermann-nal: “Szívesen játszanék Bartók-műveket is.”²⁸⁷
- november 13 Budapest. Hollandiai hangversenyeiről éppen hazaérkezve, Bartók meghallgatja Szigeti József zeneakadémiai hangversenyét. [AÉK., 269]
- november 19 Amsterdam, Concertgebouw. Székely Zoltán és Frid Géza előadják Bartók «II. rapszódia hegedűre és zongorára» című művét. (A mű Székelynek készült, és Bartók neki ajánlotta.) [Szegő, 397]
- december 1 Budapest. Bartók levele édesanyjának: “(...) dec. 22-én a berlini Städtische Oper-ben a Kékszakállú előadásra kerül. Most

²⁸⁵ Bartók a philadelphiai Musical Fund Society pályázatán az I. díjat nyerte el (megosztva).

²⁸⁶ Ahová éppen hangverseny-körútra készült.

²⁸⁷ Kristóf Károly, id. mű, 39. old.

- csak azon gondolkozom, vajon Walter Bruno vezető-e vagy sem. Mert ha ő, akkor ez elsőrangú előadás lesz, amilyen jó még seholsem volt.” [CsLev. 455, no. 626]
- december 2 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók zeneakadémiai hangversenyéről (november 30): *Népszava*. [D. IV, 295–296]
- december 9 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók matinéről (Royal Apollo, december 9): *Népszava*. [D. IV, 298]
- december 22 Budapest. Bartók levele az Universal Editionnak: “Mindkét rapszódiait [«I.» és «II. rapszódia hegedűre és zongorára»] hegedűre és zenekari kíséretre is át fogom dolgozni... Az első előadási joga aztán egy-két évig Szigetinek, a másodiké Székelynek lesz fenntartva...”. [Kovács János, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 3]

1929

- január 6 Moszkva (csatlakozásra várva). Bartók megérkezik Oroszországba, ahová a Perszimfansz²⁸⁸ hívta meg hangversenykörútra; az együttes szervezői és vezetői között van Lev Zeitlin (Cejtlin) hegedűművész, ő az együttes első koncertmestere. [Ujfalussy, 298] – Monte Carlo (Monaco). Kolisch Rudolf levele Bartóknak. Hálásan köszöni Bartók új művének anyagát. {*}
- január 9 Odessza. A «II. szonáta hegedűre és zongorára» előadása. Előadják: Stefan Frenkel és Bartók.
- január 10 Odessza. Bartók levele édesanyjának: “(...) egy Frenkel [Stefan Frenkel] nevű lengyel hegedűs, akivel egyébként a 2. hegedű szonátámat tegnap este másorra tettük.” [CsLev. 463, no. 638] – Pár nap múlva: “Ott csücsült Odesszában már napok óta Frenkel, a hegedűs is, várva a szintén esedékes koncertje megtartását... Különben fellépett az én 9-iki koncertemen, a II. hegedű szonátát játszottuk; elég jól játszott.” [CsLev. 464, no. 639]

²⁸⁸ Pervij Szimfonicseszkijsz Anszambl, karmester nélküli zenekar (Moszkva).

²⁸⁹ A «III. vonósnégyes»-ről van szó.

- január 15 Bern. Pataki (Pollatsek) László terjedelmes tanulmánya, "Bartók Béla útja" címmel: *Schweizerische Musikzeitung*.
- február Szabolcsi Bence interjúja Bartókkal oroszországi hangverseny-körútjáról: *Zenei Szemle*, 13, no. 2 (1929), 10–14. – Bartók megemlíti, hogy "a modern orosz muzsikuskok közül (...) igazi orosz komponistának (...) Prokofjefet [Prokofjev]" tartják. "A fiatalok' közül Sosztakovicsot tartják nagyra..." [BB., no. 294; D. IV, 304; Ujfalussy, 299 skk.]
- február 19 London, Wigmore Hall. A Waldbauer-kvartett (Hungarian String Quartet / Magyar Vonósnégyes Társaság) bemutatja Bartók «III. vonósnégyes»-ét. [D. IV, 321–322]
- február 20 Genf. Rudolf Kolisch levele Bartóknak. Tisztázni szeretné a «III. vonósnégyes» előadási jogát. {*}
- február 21 Frankfurt a. M. A Kolisch-kvartett (Wiener Streichquartett)²⁹⁰ előadja Bartók «III. vonósnégyes»-ét (németországi bemutató). (Ugyanennek a hangversenynek a műsorán szerepelt még Schönberg «III. vonósnégyes»-e, Alban Berg «Lírai szvit»-je.) [D. IV, 322–323]
- március 4 London, Arts Theatre Club. A BBC Bartók-hangversenye. Közreműködik: Székely Zoltán. A műsoron többek között: «I.» és «II. rapszódia hegedűre és zongorára», «Román népi táncok» (Székely Zoltán átírata), «Gyermekeknek» (Szigeti József átírata). [D. IV, 323–324; AÉK., 275]
- március 5 London. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának: "Székely nagyon szépen játssza, főleg a II.-at [«II. szonáta hegedűre és zongorára»]." [CsLev. 473, no. 655] – Másnap édesanyjának is: "(...) játszottam (tegnapelőtt Székellyel, szépen játszott)." [CsLev. 473, no. 656]
- március 6 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «III. vonósnégyes»-ét (magyarországi bemutató). [Lev. III, 390, jegyz.; CsLev. 474, no. 659; D. IV, 324–327]
- március 8 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a «III. vonósnégyes» zeneakadémiai előadásáról: *Népszava*. [D. IV, 326–327]
- március 13 Párizs, Ancien Conservatoire. Bartók-hangverseny, közreműködik többek között: a Roth-kvartett («I. vonósnégyes»), Szigeti József és Bartók («II. szonáta hegedűre és

²⁹⁰

Rudolf Kolisch, Felix Khuner, Jenő Lehner, Benar Heifetz.

- zongorára»). [D. IV, 328] – Szigeti József visszaemlékezése Bartókra: “Kapcsolatunk a húszas évek folyamán, második hegedűszonátájával [«II. szonáta hegedűre és zongorára»], néhány zongoradarabjával, melyeket hegedűre írtam át és első számú rapszodiájával [«I. rapszódia hegedűre és zongorára»], melyet barátsága jeléül nekem ajánlott, vált egyre szorosabbá.” [Szigeti, 37]
- március 16 Budapest. Bartókék levele Bartók édesanyjának; Bartókné Pásztory Ditta beszámol a párizsi hangversenyéről (március 13): “Na és Szigetivel játszták a II.-ik heg. szonátát, és azt mondja B., hogy Sz. most még gyönyörűbben játszta, mint tavaly. (...) Ráadásul azokat a magyar népdalokat játszták, amiket Szigeti írt át hegedűre. – Koncert után még elmentek Sz.-hez 1 órára. Koncert előtt Sz.-nél vacsorázott Béla.” – “Tényleg lesz 20-án Bélának itt szerzői estje. Azon mind a két új quartettjét [«III.» és «IV. vonósnégyes»] játsszák Waldbauerék.” [CsLev. 474, no. 659]
- március 18 és 19 Budapest. Bartók részt vesz a Waldbauer-kvartett próbáin («IV. vonósnégyes»). [AÉK., 276]
- március 20 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók szerzői estje; közreműködik többek között: a Waldbauer-kvartett («III.» és «IV. vonósnégyes»). [Lev. III, 390, jegyz.; D. IV, 328–332]
- március 21 Budapest. Ifj. Bartók Béla: “Kodálné, aki betegsége miatt nem lehetett jelen a hangversenyen, azt telefonálja: Kodály egészen átszellemülve ment haza; azt mondta, hogy a 4. kvartett csodálatos mű, és Waldbauerék olyan csodálatosan játszották, ahogyan talán soha többé nem fogják.” [AÉK., 276]
- március 22 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók zeneakadémiai szerzői estjéről: *Népszava*. [D. IV, 331–332]
- április 11 Torino, Olaszország, Gran Teatro Regio. Előadásra kerül az «I. szvit zenekarra» (Op. 3). Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 335]
- április 12 Róma. Accademia Santa Cecilia. Bartók–Szigeti szonáta-est («II. szonáta hegedűre és zongorára», «Román népi táncok», «Gyermekeknek»). [D. IV, 335; AÉK., 277] – Bartók képes levelezőlapja édesanyjának: “Szigetivel együtt ülünk egy kávéházban...”. [CsLev. 477, no. 662] – Bartók képes levelezőlapja Bartókné Pásztory Dittának: “Szegény Szigeti nagyon meg volt döbbenve, mert a hegedű szonátámat kissé zajosan

- hallgatták végig...(Székely Zoltánék is itt vannak!!)” [Lev. IV, 57, no. 65; CsLev. 477, no. 663]
- április 25 Bécs, Musikverein. A Bartók–Kodály-esten megjelent Alban Berg is. [AÉK., 278]
- április Theodor Wiesengrund Adorno kritikája Bartók «III. vonós-négyes»-éről (a Kolisch-kvartett frankfurti bemutatója alapján): “A legjobb műve ez.” *Die Musik*, 21, no. 7 (1929. április), 549. [D. IV, 323]
- május 10 Budapest. Bartókék levele Bartók édesanyjának: “Tegnapelőtt voltunk – Ditta legelőször – Milch–Hercz–Freundéknál...”; a személyek: Milch Mórincé Freund Etelka, Herczné Freund Irma és Freund Róbert. “A fent említett Freund-vizit már 1 ½ év óta esedékes...”. Freundék nyaralóhelyet is ajánlanak Bartókéknek. [CsLev. 478, no. 666] – Bartók elkeseredett levele Schulhof Andornak. Fellépésekkel és szerződésekkel kapcsolatos problémák. {*}
- július 4 Amsterdam. Székely Zoltán levele Bartóknak: “Levelet és kottát köszönettel vettem. Hát végre mégis meglesz a szonáta-est!”
- július 9 Kolozsvár. Képeslap Bartóknak. Beszámoló a sztánai és körösfoi kirándulásról. Aláírók többek között: Szegő Júlia és Kelen Hugó. {*}
- július Szigeti József a hangversenyein Japánban és Kínában is játsza Bartók műveit. [D. IV, 347]
- szeptember 5 Szigeti József levele Bartóknak: “(...) Közben Scherchen (Königsberg) is műsorra tette a Rapszodiát [«I. rapszódia hegedűre és zenekarra»] nov. 1-ére; azt hiszem, ez lesz a darab ‘Uraufführung’-ja egyáltalán...”. [Kovács János, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 3]
- augusztus 27 Königsberg (Kaliningrad) (Oroszország). «I. rapszódia hegedűre és zenekarra»; előadja: Szigeti József; vezényel: Hermann Scherchen. [D. IV, 346]
- augusztus 31 Berlin. «I. rapszódia hegedűre és zenekarra»; előadja: Oscar Fried; vezényel: Dimitri Steinberg.
- október 12 Badenweiler (Svájc). Rudolf Kolisch levele Bartóknak. Értesíti Bartókot, hogy a «III. vonós-négyes»-t addig tízszer adták elő. {*}
- október 20 Budapest, Belvárosi Színház. A színház első művész-matinéja. Közreműködik Bartók is. Előzetes nyilatkozata (*Az Est*,

- október 19): “Szívesen vállaltam Heltai Jenőnek és Lengyel Menyhértnek²⁹¹ azon felszólítását, hogy a Belvárosi Színházban az első zenei matinén játsszak...”. A műsorban közreműködik Herz Ottó is (Basilides Máriát kíséri). [D. IV, 347 sk.]
- október 22 Berlin. Szigeti József előadja Bartók, «I. rapszódia hegedűre és zongorára» című művét. Zongorán közreműködik: Adolphe Hallis. [Kovács János, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 3]
- november 9 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Komor Vilmos kamarazenekara előadja Bartók «Román népi táncok zenekarra» (1917) című művét. Vezényel: Komor Vilmos. [D. IV, 354–355]
- november 13 Budapest. Szigeti József nyilatkozata (*Pesti Napló*): “(...) Kodály és Bartók. Ők ma uralkodnak. Ragyogó tehetségek. (...) Mindenütt játszom őket. Legutóbb [október 22] Berlinben eljátszottam Bartók első rapszodiáját, amelyet nekem ajánlott [«I. rapszódia hegedűre és zongorára»]. Nagy, igen nagy sikere volt...”. [D. IV, 355]
- november 22 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Szigeti József zenekari hegedűestje; előadja Bartók «I. rapszódia hegedűre és zenekarra» című művét (magyarországi bemutató); vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 355–357]
- november 23 Budapest. Jemnitz Sándor ismerteti a «III.» és «IV. vonósnygyes» külföldi kritikáit: *Népszava*. [D. IV, 346]
- november 24 Budapest. Székely Zoltán rádió-hangversenyén előadja a «Román népi táncok»-at, saját hegedű–zongora átíratában; zongorán kísér: Polgár Tibor. [D. IV, 358]
- november 25 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A Filharmóniai Társaság zenekarának hangversenyén előadásra kerül a «II. rapszódia hegedűre és zenekarra»; közreműködik: Székely Zoltán. [D. IV, 358] – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, 1929. november 26. [D. IV, 360–361] – A budapesti rádió Magyar Kamarazene Est című műsorában a Waldbauer-kvartett előadja Bartók «IV. vonósnygyes»-ét. [D. IV, 361]
- november 26 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók és Székely Zoltán szonáta-estje. A műsoron többek között az «I.» és a «II. rap-

²⁹¹ Kristóf Károly, id. mű, 185–186. old.

szódiá hegedűre és zongorára». [D. IV, 361–364; Kovács János, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 3] – A hangversenyen jelen voltak Kodályék is. [AÉK., 283] – Bartók nyilatkozata: “Székely Zoltán (...) második rapszodiámat [«II. rapszódiá hegedűre és zongorára»] ideális tökéletességgel játszotta. (...) Jobb kezekre nem is bízhattam volna ezt a művet.” (*Budapesti Hírlap*, november 27.) [D. IV, 363]

- november 28 London. A londoni Filharmonikusok hangversenyén előadásra kerül Bartók, «I. rapszódiá hegedűre és zenekarra». Közreműködik: Szigeti József; vezényel: Hermann Scherchen. [D. IV, 364]
- december 11 Budapest. A Waldbauer-kvartett előadja a «IV. vonósnyegyest». [D. IV, 365–366] – London. Ignaz Friedmann előadja Bartók «Három burleszk zongorára» (Op. 8/c) című művét.

1930

- január 5 London. Bartók hangversenyén közreműködik: Szigeti József; a műsoron többek között az «I. román tánc». [AAK, 285] – Bartók hosszú szünet után ismét találkozik Freund Etelkával.
- január 6 London, Arts Theatre Club. Bartók szerzői estje, amelyet közvetít az angol rádió is. A műsoron többek között: «I. rapszódiá hegedűre és zongorára»; «II. szonáta hegedűre és zongorára»; «Gyermekeknek» (Szigeti József átírata). Előadják: Szigeti és Bartók. [D. IV, 368; AÉK., 285]
- január 7 New York. A Columbia Gramophone Company – Szigeti József kezdeményezésére – felvételt készít Bartókkal és Szigetivel. Előadásra kerül a «Magyar népdalok» (1926) és a «Román népi táncok», mindkettő Szigeti hegedű-zongora átíratában (1925). Mindkét mű előadása hanglemezen is hozzáférhető.²⁹²

²⁹² Mindkét darab hanglemezen is hozzáférhető; Magyarországon a legkényelmesebben in: Somfai László – Kocsis Zoltán, Bartók zongorázik (Hungaroton LPX 12326–33, 1981): 12328B:4–5.

- január 8 London, Aeolian Hall. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «IV. [más források szerint: III.] vonósnégyes»-ét. [D. IV, 369]
- január 16 Budapest. Bartók szerződést köt a Rózsavölgyi & Tsa. céggel a «Kezdők zongoramuzsikája» kiadásáról. [AÉK., 286]
- január 23 Ungvár, Kaszinó. Bartók hangversenyt ad a Szeretet Izr. Nőegylet és az Izr. Népkonyha rendezésében. Az előzetes híradás szerint a jegyeket dr. Bródy és Gottlieb könyvüzlete árusítja. [D. IV, 371–372]
- február 1 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Basilides Mária és Bartók zeneakadémiai hangversenyéről (január 30): *Népszava*. [D. IV, 373–374] – Lányi Viktor kritikája: *Pesti Hírlap*. [D. IV, 374] – Szabolcsi Bence kritikája: *Magyar Hírlap*, 1930. február 2 [D. IV, 375–376]
- február 17 Budapest. Bartók megbeszélése Lengyel Menyhérttel az Operaházban «A csodálatos mandarin»-ban eszközlendő változtatásokról.
- február 25 Bartók levelet ír Edward Clarknak Londonba; őszre tervezett angliai hangversenyeihez közreműködőként javasolja Arányi Jelyt és Székely Zoltánt. [AÉK., 287]
- március 16 Budapest. Pécsi [Péchy] Blanka tervezett Ady-estje, amelyen Bartók is közreműködött volna, mindkettejük akadályoztatása miatt elmarad. [D. III, 292, 242. jegyz.]
- március 20 Budapest. Bartók német nyelvű ajánlólevelet ír Heimlich (Hernádi) Lajos számára külföldi fellépések céljából: “(...) legjobb fiatal zongoristáink közül való.” [Lev. III, 390, no. 49]
- április 3 Berlin, Beethoven-terem. Bartók–Szigeti szonáta-est: «II. szonáta hegedűre és zongorára». [D. IV, 379; AÉK., 288]
- április 6 Trieszt (Olaszország), Teatro Verdi. Előadásra kerül az «I. szvit zenekarra» (Op. 3). Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 379]
- április 16 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea): “Szívesen meghallgatom tanítványait...”. [Lev. III, 183, no. 111]
- április 22 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A *Nyugat* Ady-ünnepsége. Az előzetes híradás szerint Kálmán Oszkár Bartók három Ady-dalát adja elő, zongorán kíséri Bartók. [D. IV, 380; másképp: AÉK., 288]

- május 20 Budapest. Angol nyelvű ajánlólevelet ír Hernádi Lajos számára. {*}
- június 11 Párizs. Szigeti József szóló-estjének műsorán szerepel többek között a «Gyermekeknek» sorozatból saját hegedű–zongora átírata («Magyar népdalok»). (Franciaországi bemutató.) Zongorán kísér: Kurt Ruhrseitz. [D. IV, 381]
- június 25 Bécs. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; említi tárgyalásait Hertzka Emillel (Universal Edition). [CsLev. 483, no. 675]
- július 6 Arolla (Svájc). Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának: “Nahát azok a Herzék Milchékkel egyetemben! Hogy pont most akarnak vizitálni.” [CsLev. 488, no. 683]
- július 11 Arolla. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; említi Weisshaust [Weisshaus Imre / Arma Pál]. [CsLev. 490, no. 686]
- július 26 Pontresina. Bartók levele édesanyjának: “Találkoztam Bruno Walter-rel, Oscar Bie-vel...”. [CsLev. 494, no. 691]
- szeptember 1 Budapest. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának: “Más hír. Weisshaus [Imre] feleséghez ment.” [CsLev. 496, no. 696]
- szeptember 10 Budapest. Kristóf Károly interjúja Bartókkal a «Kékszakállú» esetleges budapesti felújításáról. Bartók: “A szövegíró²⁹³ személye miatt van bonyodalom.”²⁹⁴ {*}
- november 1 Budapest. Bartók átadja br. Hatvany Lajosnak *A magyar népdal* dedikált példányát. [AÉK., 295]
- november 8 és 9 Budapest. Bartók “hosszú, fárasztó” próbákkal készül Heimlich (Hernádi) Lajossal rádióhangversenyükre. [AÉK., 296]

²⁹³ Ti. Balázs Béla.

²⁹⁴ Balázs Béla személye régóta akadály volt az Operaház illetékes vezetői – és mások – szemében. Az Operaház álnevet javasolt. Bartók nyilatkozata (1930. április): “Hát akadna-e becsületes magyar író, aki nevét ilyen erkölcstelen eljárásra odaadná, avagy vállalná-e a M. kir. Operaház, hogy ilyesmire felbujtson egy magyar író? Azt hiszem, nem... Marad tehát 3 megoldás: 1/ Szövegíró és zeneszerző nevének ‘eltitkolása’. 2/ Csúpan szövegíró nevének eltitkolása. 3/ Költött név felvonultatása a szövegíró neve gyanánt. – Az első megoldás az igazságos; mindhárom egyformán éretlenül gyerekes...”. [AÉK., 289]

- november 11 Budapest. Bartók négykezes hangversenye a rádióban Heimlich (Hernádi) Lajossal. [D. IV. 383]
- november 15 Párizs. Balázs Béla levélbeli nyilatkozata Bartóknak: "Ezennel kijelentem, hogy a Fából faragott királyfi és A kékszakállú herceg vára című táncjátékom, illetve operám előadásánál a budapesti m. k. operaházban nem kívánom nevem említését. Ezen előadásokból nekem járó ²⁹⁵ tantiémekről szintén lemondok – Bartók Béla javára..." [Lev. IV, 59, no. 68; BB., no. 296]
- november 21 Budapest. Bartók személyes kísérorokkal eljuttatja az Operaház igazgatóságának Balázs Béla nyilatkozatát. ²⁹⁶ [Lev. IV, 59, no. 69]
- november 24. London. Bartók rádió-hangversenye; közreműködik: Arányi Jelly. [D. IV, 384]
- november 26 London. Bartók levele édesanyjának: "Itt vannak most Szenkár, meg Székely Zoltán; ma este találkozom velük." [CsLev. 497, no. 698] – Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának: "Tegnap este Fachiri-éknál vacsoráztam (= Adila) [Arányi Adila], idegenek nélkül...". Említi találkozását Szenkár Jenővel és Székely Zoltánnal is. [CsLev. 497, no. 699]
- november 30 Bern, Városi Színház. Bartók-matiné; közreműködik Geyer Stefi. A műsoron többek között: «II. szonáta hegedűre és zongorára», «Román népi táncok». [AÉK., 297]
- december 3 Basel. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának; említi Geyer Stefi véleményét Casals játékaról. [CsLev. 499, no. 703]
- december 10 Budapest. Radnai Miklós, a M. kir. Operaház igazgatójának levele Bartókhhoz: "Hálás köszönettel vettem Balázs Béla nyilatkozatát, amellyel most már két műve előadásának kérdését reményilem meg tudom majd oldani." [Lev. IV, 59, no. 70]
- december 16 Párizs. M. J. Haymann bemutatja Bartók «Szonáta zongorára» című művét (1926).

²⁹⁵ A jogdíjakat Bartók mindamellettt továbbította Balázsnak; lásd Ujfalussy, 392. old.

²⁹⁶ A lemondásra a «Kékszakállú» tervezett felújítása érdekében volt szükség.

1931

- január 1 Budapest. Waldbauer Imre és Bartók szonáta-estje a rádióban. A műsoron Bartók művei közül az «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [D. IV, 386]
- január 7 Frankfurt a. M.. Bartók előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Hans Wilhelm Steinberg. [D. IV, 386–387]
- január 24 Lisszabon (Portugália), Salle Tivoli. Bartók előadja a «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét. Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 388]
- január 28 Temesvár Bartók 50. születésnapját megünneplik a Magyar Házban. Fischer Annie zongorán előadja a «Román népi táncok»-at (1915).
- február 14 Budapest. Bartók levele az Universal Editionnak; kifogásolja a magas kotta-kölcsönzési díjakat: Gertler Endre ezért nem játszott a «I. rapszódia»-t Antwerpenben. [AÉK., 300]
- február 23 Budapest. Bartók levele Pataki (Pollatsek) Lászlónak; válaszol a néhány művével kapcsolatos kérdésekre. [Lev. III, 392, no. 50] – Bartók levele Weissshaus Imrének [Arma Pál]. [AÉK., 301]
- március 4 Berlin. Weissshaus Imre [Arma Pál] levele Bartóknak. Gratulál 50. születésnapjára, kvartettjének kéziratát el fogja küldeni. {*}
- március 11 Budapest. A Waldbauer-kvartett előadja a «III. vonósnyegyes»-t. [D. IV, 393]
- március 20 Berlin. Pataki (Pollatsek) László tanulmánya Bartókról 50. születésnapja alkalmából: *Allgemeine Musikzeitung*.
- március 24 Budapest. Bartók levele Bécsbe Hertzka Emilnek, az Universal Edition igazgatójának. Megköszöni a Becsületrend adományozása alkalmából küldött jókívánságait. [AÉK., 302]
- március 25 Budapest. Jemnitz Sándor születésnapjára köszöntő cikke: «Bartók Béla és Magyarország», *Népszava*. [D. IV, 398–399] – Pesterzsébet. Klein Henrikné levele Bartóknak. Gratulál 50. születésnapjára. {*} – Berlin. A *Berliner Tageblatt*-ban Alfred Einstein köszönti születésnapján az 50 éves Bartókot.
- április 2 Budapest. Bartók megállapodik a Rózsavölgyi & Tsa. céggel a «Szonatina» (Gertler Endre hegedű-zongora átirata) (1931) kiadásáról. [AÉK., 303]

- május 15 k. Budapest. Az Új Magyar Zene-Egyesületben Bartók tiltakozó határozati javaslatot fogalmaz a Nemzetközi Modern Zenei Társasághoz (SIMC / Société Internationale de la Musique Contemporaine) az Arturo Toscaninit  rt fasiszta t mad s²⁹⁷ ügyében: “(...) Az UMZE aggodalommal látja, hogy művészeten kívüli tényezők erőszakos beavatkozásai a művészet életébe egyre gyakoribbak és már egy Toscanini vil graszol  tekintélye előtt sem hátrálnak meg...”. [Lev. IV, 61, no. 73; BB., no. 305; D. IV, 401–402] – Bartók eredeti kézirata facsimile kiadásban: * j Zenei Szemle*, 6, no. 9 (1955. szeptember), 6. [D. II, 413]
- május 18 Budapest. Bartók, az édesanya és Kodályék együtt meghallgatják H ndel «Eszter» című oratóriumát; vezényel: Adám Jenő; énekel többek között K lman Oszkár, cembal n játszik Kósa György. Bartóknak nagyon tetszik az előadás. [A K., 304]
- május Bécs. Jemnitz Sándor tanulmánya: “Béla Bartók. Eine west stliche Geburtstagsbetrachtung”, *Musikbl tter des Anbruch*, 13, no. 4 (1931. május), 77–82; angolul: *The Musical Quarterly*, 19, no. 3 (1933. július), 260–266. [D. IV, 399]
- június 12 Dessau (Németország).²⁹⁸ Weisshaus Imre [Arma Pál] levele Bartóknak Mondsee-ba (Svájc). Megköszöni, hogy nagy elfoglaltsága ellenére fogadta Ruth Crawfordot. {*}
- június 14 München, Residenz Theater. Bartók  s Waldbauer Imre hangversenye. A műsoron többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára». [D. IV, 402; A K., 305]
- június 15 Augsburg, B rsensaal. Bartók  s Waldbauer Imre hangversenye. A műsoron többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára»; «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [D. IV, 402; A K., 305]

²⁹⁷ Magyarázatképpen: Bolognában, a renovált színház  jj av t  ünnepségén (1931. május 15), az előadás karmesterét, Toscaninit felszólították, hogy a zenekar bevezetőül játssza el a «Giovinezza»-t, az olasz fasiszta himnuszt. Toscanini ezt megtagadta, mire a fasiszták a nyílt utcán megvert k és felszólították, hogy még aznap éjjel hagyja el a várost.

²⁹⁸ A Bauhaus műhely székhelye.

- június 16 München. Bartók és Waldbauer Imre rádió-hangversenye. Műsoron: Bartók–Gertler, «Szonatina» (Gertler Endre hegedű–zongora átirata (1931)),²⁹⁹ Bartók–Székely, «Román népi táncok». [AÉK., 306]
- június 17 Nürnberg, Városháza. Bartók és Waldbauer Imre hangversenye. A műsoron többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára»; «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [D. IV, 402]
- június 18 Frankfurt a. M. Bartók és Waldbauer Imre rádió-hangversenye; a műsoron többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára». [D. IV, 403; AÉK., 306]
- július 31 Mondsee. Bartók képes levelezőlapja édesanyjának: “Ma reggel (...) kiugrasztottak az ágyból, hogy itt van Hertzka (a bécsi nagyszakállú)... Kiderült, hogy egy amerikai komponista, aki csupán Hertzkára hivatkozott és aki nálam óhajtana zeneszerzést tanulni...”. Említi, hogy a szerződés-megújítás miatt “egyelőre ex lex van” közte és Hertzka között. [CsLev. 515, no. 731]
- augusztus 4 Mondsee. Bartók levele Weissshaus Imrének [Arma Pál] a Dessauban tervezett hangversenyről: “(...) csakis teljesen magánjellegű, családias legyen a koncert.”³⁰⁰ [Lev. IV, 64, no. 76; BB., no. 315; D. IV, 224; 404]
- augusztus 7 Mondsee. Bartók közreműködik a Roth-kvartett hangversenyén. [D. IV, 405]
- augusztus 8 Budapest. Angol nyelvű ajánlólevelet ír Weissshaus Imre számára.
- augusztus 17 Dessau. Weissshaus Imre levele Bartóknak. Örül, hogy Bartók elfogadta az esetleges fellépést a Bauhausban. Megemlíti a Roth-kvartettet. {*}
- augusztus 19 Mondsee. Bartók levele édesanyjának; említi “Mrs. Médzser, magyarán Majorné Alex. Örszi”-t [Alexander Erzsébet]. [CsLev. 518, no. 738]

²⁹⁹ A következő évben (1932) jelenik meg (Rózsavölgyi és Tsa.) Bartók «Erdélyi táncok zenekarra» (1931) című műve, amely a «Szonatina» (1915) átirata, valószínűleg utóbbinak Gertler Endre készítette hegedű–zongora átirata (1931) alapján.

³⁰⁰ Erre a hangversenyre végül is nem került sor.

- szepetember 16 Budapest. Bartók értesíti Venetianer Rózsit, hogy nem tudja felvenni akadémiai növendékei közé. [AÉK., 310]
- szepetember 20 Bécs. A Rothschild-kvartett előadja a «III. vonósnégyes»-t. [D. IV, 405]
- október 23 Jeruzsálem. M. Rabinowitz levele Bartóknak. Mellékeli népdal-feldolgozásait. {*}
- november 6 Budapest. Bartók levele Max Rostalnak Berlinbe. Megjegyzéseket fűz az «I.» és a «IV. vonósnégyes» tempó-jelzéseire. [AÉK., 311]
- november 24 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája «A fából faragott királyfi»-szvit bemutatójáról (Operaház, november 23): *Népszava*. [D. IV, 407–408]
- december 8 Budapest. A rádióban Waldbauer Imre és Temesváry János előadják Bartók «Negyvennégy duo két hegedűre» (1931) című művét. [AÉK., 312]
- december 12 Budapest. Bartók levele Fleischer Antal karmester feleségének, férje németországi szerepléseivel kapcsolatban: “Legnagyobb sajnálatomra nem tehetek semmit, nem vagyok olyan viszonyban azokkal a német zenészekkel.” [AÉK., 312]
- december 20 Budapest. Bartók levele Ioan Busitiának; válaszol Busitia gratulációjára francia kitüntetéséhez. “(...) Még egy ilyen rendjel sem olyan nagy dolog, amilyennek látszik. Mert pl. nem én vagyok az első magyar muzsikusz, aki ezt a háború után megkapta, hanem – Szántó (azelőtt Smulevic) Tivadar zeneszerző és zongoraművész! Megkapta még Szigeti József is, a hegedűs, szintén én előttem, de ő megérdemli.” [Lev. IV, 65]

1932

- január 20 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Az újjáalakult Új Magyar Zene-Egyesület első hangversenyén Waldbauer Imre és Hannover György Bartók «Negyvennégy duo két hegedűre» című sorozatából 8 darabot ad elő. [Lev. III, 393, no. 51; D. II, 413; IV, 409–410]
- január 21 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája az előző napi hangversenyéről: *Népszava*. [D. IV, 411–412]

- január 24 Amsterdam. Székely Zoltán a holland Filharmonikusokkal előadja Bartók «II. rapszódia hegedűre és zenekarra» című művét. [D. IV, 415]
- február 3 Budapest. Kristóf Károly cikke: “Azért nem adják elő Bartók operáját, mert a szöveget Balázs Béla írta.” *Az Est*.
- február 4 Oxford, Town Hall. Bartók és Szigeti József hangversenye. A műsoron többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára». [D. IV, 419–421; AÉK., 316; Szegő, 441]
- február 17 Budapest. Bartók levele Takács Jenőnek Kairóba; kéri segítségét egyiptomi útja előkészítéséhez. [AÉK., 316]
- február 21 Párizs, Pleyel-terem. Az Orchestre Symphonique hangversenyén Bartók előadja az «I. zongoraverseny»-t. Vezényel: Nicolas Slonimsky. [D. IV, 421]
- február 23 Nijmegen. Bartók Székely Zoltánéknál száll meg. [AÉK., 317] – Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; még párizsi napjaiból említi “Szántó Tivadar barátunk”-at, Székelyéket; “egyszer Szigetinél ebéden”. [CsLev. 522, no. 747]
- február 25 Nijmegen. Bartók levele édesanyjának: “Székely Z. pár héttel ezelőtt nagyon nagy sikerrel játszta a 2. rapszódiamat Amsterdamban (zenekarral)...”. [CsLev. 523, no. 748]
- február 27 Nijmegen. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; részletesen leírja Székelyék házáat. “Székellyel átnéztünk egyet-mást (muzsikát), aztán a duókból egypárat játszottunk...”. [CsLev. 524, no. 750]
- március 2 Frankfurt a. M. Szigeti József előadja a “zongora–hegedű rapszódia”-t [«I. rapszódia hegedűre és zongorára»]. – London. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának: “Ma délelőtt elmentem az egyiptomi követségre vízumügyben. Fachiriék [Arányi Adila és férje] ismerik a titkárt, beajánlottak... Kiderült, hogy a titkár egyiptomi ugyan, de nem arab, hanem zsidó. Közben jött oda egy hazátlan zsidólány a (talán) barátjával... A titkár bemutatott egymásnak, azok meg olyan stílusban kezdtek velem rögtön beszélgetni, mintha 20 év óta ismernének.” [CsLev. 525, no. 752]
- március 19 Kairó. Bartók részt vesz az arab zenei kongresszuson. Levele Bartókné Pásztory Dittának: “A kairói pályaudvaron Takács

- fogadott...”. [CsLev. 532, no. 761] – Takács Jenő,³⁰¹ “aki a Horthy-rendszer első éveiben kivándorolt”, abban az időben a kairói konzervatórium tanára volt, és – Bartók előzetes levélbeli kérésére³⁰² – három héten át ő kalauzolta Bartókot a bazárba, a piramisokhoz stb. [Szegő, 444 skk.]
- március 20 Kairó. Bartók és a társaságában levő Hornbostel, Paul Hindemith és Egon Wellesz levelezőlapot írnak Milchné Freund Etelkának, a szakkarai piramishoz tett kirándulásról. [AÉK., 318 sk.]
- március 21 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. A magyar Filharmonikusok hangversenyén előadják Bartók, «Két kép» (Op. 10) című darabját. Vezényel: Deutsch [Doráti] Antal. [D. IV, 429]
- március 23 Budapest. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «II. vonósnygyes»-ét. [D. IV, 429]
- május 8 Budapest. Bartók megköszöni Takács Jenő segítségét Kairóban. [AÉK., 320]
- május 18 Bartók édesanyjának megmutat egy róla szóló héber nyelvű cikket. [BÉK, 320]
- május 26 Budapest. Bartók, az édesanyjával, két fiával és Kodálynéval megnézi Kodály, «Székely fonó» című daljátékának előadását. [AÉK., 320]
- június 15 Budapest. Bartók levele az Universal Editionnak a «Cantata profana» kiadása ügyében. [AÉK., 321]
- augusztus 5 Budapest. Bartók levele br. Hatvany Lajosnak. Nemrég végzett gépészmérnök sógora számára kér “akármilyen fajta állást, illetve munkát”. [Lev. III, 394, no. 52] – Ugyanebben az ügyben személyesen felkeresi Fenyő Miksát, a Gyáripárosok Országos Szövetségének elnökét is (augusztus 8). [AÉK., 322] – Levelet ír Takács Jenőnek Manilába. [AÉK., 322]
- október 10 Budapest. Rádió-hangverseny. A «Két arckép»-et (Op. 5) Berg Ottó vezényli. [AÉK., 323]
- október 16 Budapest. Rádió-hangverseny. Elhangzik a «Magyar képek, zenekarra» (1931). Vezényel: Rajter / Reiter Lajos. [AÉK., 323]

³⁰¹ Takács Jenő visszaemlékezései: *Sorsunk*, 6, no. 2 (1946. november), 105–106. [D. IV, 427]

³⁰² D. IV, 427.

- október 17 Budapest. Székely Zoltánék és Tóth Aladár meglátogatják Bartókot; említik, hogy Hóman Bálint kultuszminiszter tárgyal az Operaházzal «A csodálatos mandarin» előadásáról. [AÉK., 323]
- december 14 Budapest. Bartók levele az Universal Editionnak Bécsbe, melyben felajánl 100 Schilling összeget a Hertzka Alapítvány javára. – Említi Szabolcsi Bence előszavát a «Negyvennégy duo»-hoz. [AÉK., 325]
- december 31 Budapest. Bartók szerződést köt új impresszáriójával, Schulhof Andorral.
- Megjelent a «Húsz magyar népdal énekhangra és zongorára» (1929) kottája (Wien: Universal Edition, 1932). A német szövegeket az I. füzetben Szabolcsi Bence és R. St. Hoffmann fordította.
- Bécs. Megjelent a «Magyar népdalok vegyeskarra» (1930) kottája (Wien: Universal Edition, 1932). A német szövegeket R. St. Hoffmann és Szabolcsi Bence fordította.

1933

- január 16 Budapest. A «Tánc-szvit» előadása. Vezényel: Deutsch [Doráti] Antal. [D. IV, 436]
- január 18 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a «Tánc-szvit» előadásáról: *Népszava*. [D. IV, 437]
- január 18 Frankfurt a. M. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának: “Révész (az amszterdami) van itt...”, este találkoznak. [CsLev. 536, no. 766]
- január 23 Frankfurt a. M., Saalbau. Bartók és a Rundfunk-Symphonie-Orchester bemutatják a «II. zongoraverseny»-t [ősbemutató]. Vezényel: Hans Rosbaud. [D. IV, 437] – Ez a hangverseny volt Bartók utolsó szereplése Németországban. [AÉK., 326]
- január 31 Budapest. Bartók levele édesanyjának; említi, hogy Ditta “szerdán (...) Emmáékhoz” megy. [CsLev. 536, no. 767]
- február 24 New York. Nathan Milstein előadja a «Szonatina» Gertler készítette hegedű–zongora átíratát. [AÉK., 327]
- április 1 Budapest. Ifj. Bartók Béla: “(Bartók) édesanyjáéknál tett látogatásán nagyon lehangoltan beszél a németországi eseményekről és a rohamos változásokról.” [AÉK., 328]

- május 3 New York. Nathan Weinberg zenetudós levele Bartóknak. A XX. század legnagyobb zeneszerzőjének tekinti Bartókot, zenéjét analizálja, példákat hoz fel. {*}
- május 24 Budapest. Feleségével otthon eljátssza édesanyjának, Hermann Pálnak és Frid Gézának a «II. zongoraverseny»-t. [AÉK., 329]
- május vége Budapest. A hazájából már elűzött és emigránssá vált Otto Klemperer a budapesti Filharmonikus zenekarral Bartók «II. zongoraverseny»-ét próbálja, a két szólista: Kentner Lajos és Bartók. A próbákon Bartóknak Kósa lapoz. [Szegő, 453 skk.]
- június 2 Budapest, Vigadó. A «II. zongoraverseny» magyarországi bemutatója. Előadja: a Budapesti Hangversenyzenekar és Kentner Lajos.³⁰³ Vezényel: Otto Klemperer. [D. IV, 441–445]
- június 4 Budapest. Bartók levelet ír Poppnerné Lukács Micinek a közeli bécsi újtjáról. [AÉK., 329]
- június 7 Bécs, Musikvereinsaal. A «II. zongoraverseny» bécsi bemutatója; a zongoránál ezúttal: Bartók. Vezényel: Otto Klemperer. [D. IV, 445] – “Zsúfolásig megtelt a Musikverein nagyterme. A tüntető tapsok Klemperernek is szóltak. Mindenki tudta, hogy Hitlerék jóvoltából hontalan. A bécsi közönség soraiban világnagyságok ültek: Franz Werfel, Wellesz, Slonimsky, Joseph Marx, Franz Steiner, Lehár; Ormándy Jenő karmester is eljött Amerikából.” [Szegő, 455 skk.]
- június 9 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a bécsi hangversenyéről: *Népszava*. [D. IV, 446–447]
- június 19 és 20 Zürich. Bartók mindkét nap Walter Schulthessnél, Geyer Stefi férjénél ebédel. (Ebben az időben Schulthess a hangversenyrendezője.) [AÉK., 330]
- június 21 Zürich. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; megemlíti, hogy “Schulthesséknél ebédelttem mindkét nap –”. [CsLev. 538, no. 771]

³⁰³

Kentner az abban az időben – már évek óta – Budapesten fellépni nem hajlandó Bartók helyett játszott, a pár nappal későbbi bécsi hangversenyen Bartók ült a zongoránál. – Kentner visszaemlékezése: *Művelt Nép*, 6, no. 39 (1955. szeptember 25). [D. IV, 445]

- július 28 Budapest. Schulthessné Geyer Stefi és 12 éves kislánya meglátogatja Bartókékát. [AÉK., 331]
- október 8 Budapest. Bartók levele Fenyő Miksának; kéri, hogy hozza őt össze br. Chorin Ferencsel, mert szeretné támogatását kérni sógora elhelyezkedéséhez. [AÉK., 333]
- november 4 Budapest. Az Európa Hangversenyen Heimlich (Hernádi) Lajos előadja Bartók «Rapszódia» című művét. [AÉK., 332]
- november 25 Göteborg, Svédország. Előadásra kerül az «I. szvit zenekarra» (Op. 3), I–II–V. tétel. Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 457]
- december 14 Nagyvárad. Bartók eredetileg itt Waldbauer Imrével közös hangversenyt tervezett, de utóbbinak váratlan betegsége miatt szóló-hangversenyt adott. Ugyanígy másnap Kolozsvárt is. – [D. IV, 457, 460]

1934

- január 3 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók szerzői estje az Új Magyar Zene-Egyesület rendezésében. Közreműködnek többek között: Kentner Lajos és Kósa György.³⁰⁴ [D. IV, 461]. – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, január 4. [D. IV, 461]
- január 10 Nyíregyháza. Bartók hangversenyén többek között a «Szonatina» Gertler készítette hegedű–zongora átiratát (1931) játssza; közreműködik: Zathureczky Ede. [AÉK., 337]
- január 12 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók és Waldbauer Imre szonáta-estje.³⁰⁵ [D. IV, 450; 462–463]
- január 16 Milano (Olaszország). Bartók egy előzetes híradás (*Pesti Napló*, 1933. november 5) szerint a milánói Filharmonikusok hangversenyén többek között «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét játsszán; Doráti Antal vezényletével. [D. IV, 465]

³⁰⁴ Bartókot Kun Imre hangverseny-rendezőnek sikerült rávennie arra, hogy – négy évi visszavonulás után – ismét szerepeljen budapesti hangversenyen. [D. IV, 463]

³⁰⁵ A hangversenyen készült fénykép a Bartók Archivumban, nyomtatásban in: Kárpáti János, in: BÖ.: Kamarazene 4 (Hungaroton, SLPX 11655), 5]

- február 12 Budapest. Bartók zongorán közreműködik a Collegium Musicum estjén; a bevezető előadást és az egyes számok ismertetését Molnár Antal tartja. [D. IV, 467]
- február 21 Budapest. A Waldbauer-kvartett előadja a «III. vonósnyegyes»-t. [D. IV, 476]
- március 4 Arad. Seidner Imre interjúja Bartókkal: *Erdélyi Hírlap*.
- március 5 Winterthur (Svájc), Rathaus. Bartók előadja a «II. zongoraverseny»-t. Vezényel: Hermann Scherchen.
- március 7 Budapest. A Gertler-kvartett³⁰⁶ előadja Bartók «IV. vonósnyegyes»-ét. [D. IV, 477]
- március 18 Szombathely, Iparos Kör. Bartók-est keretében elhangzik a «Szonatina» Gertler készítette hegedű-zongora átírata (1931), valamint a «Gyermekeknek» Szigeti készítette átírata («Magyar népdalok»). Közreműködik: S. Bárdos Alice és Bartók. [D. IV, 477; AÉK., 341]
- április 4 Budapest. Bartók levele Kadosa Pálnak. Beleegyezik, hogy Kadosa neki ajánlja egyik művét. – Bécs. Az Universal Edition levele Bartóknak. Kéri, hogy Bartók juttassa el illetékes helyre a származását igazoló anyakönyvi kivonatokat és a keresztlevelét.
- április 29 Budapest. A Fodor Zeneiskola önképzőkörének Bartók-estje; közreműködik többek között: Kósa György. Bevezető előadás: H. Berg Lili. Az előadáson részt vett Bartók is. [D. IV, 482] – Bartók elutasító válasza az Universal Edition április 4-iki levelére.
- május 7 Berlin. A német fajvédelmi hivatal írásban szólítja fel Bartókot annak igazolására, hogy nem zsidó.³⁰⁷
- június 26 Budapest. Bartók ajánlott levelet ír Walter Schulthessnek Zürichbe. [AÉK., 344]
- augusztus 25 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagyváradra (Oradea) “Stefi lányának” zenei tanulmányaival kapcsolatban.³⁰⁸ [Lev. II, 113; Lev. III, 206, no. 120]

³⁰⁶ Gertler Endre, Baumann, Révész László, Hermann Pál.

³⁰⁷ Kristóf Károly, id. mű, 91–92. old.

³⁰⁸ Szalay Stefánia, később Fischerné 1932-ben lett Bartók tanítványa; néhány leveléből, amelyeket édesanyjának írt, kitetszik elragadtatott szeretete Bartók iránt. Lásd Szegő, 436 skk. old.

- szeptember 3 Budapest. Bartók ismét levelet ír Walter Schulthessnek Zürichbe. [AÉK., 345]
- szeptember 15 Budapest. Bartók levele Carl Engelnek Washingtonba; jelzi, hogy küldi az «V. vonósnégyes» kéziratát. – Kéri a Kolisch-kvartett címét. [AÉK., 346]
- szeptember 28 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri tanítványát, Deutsch Jenőt október 2-ra. [AÉK., 346]
- szeptember 29 Budapest, Operaház. A Szimfonikusok hangversenyén előadják Bartók «I. szvit zenekarra» (Op. 3) című művét. Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 486] – Az «V. vonósnégyes» egy példányát elküldi Washingtonba Carl Engelnek, két példányt pedig a bemutató céljára a Kolisch-kvartettnek New York-ba. [AÉK., 346]
- október 26 Rudolf Kolisch levele Bartóknak; beszámol az «V. vonósnégyes» betanulásáról. {*}
- november 28 Budapest. Bartók levelet ír Walter Schulthessnek Zürichbe. [AÉK., 348]
- december 24 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt. {*}
- Budapest. A Molnár Antal szerkesztette Népszerű Zene-füzetek sorozatban (no. 3) megjelenik Bartók dolgozata: *Népzeneünk és a szomszéd népek zenéje* (Budapest: Somló Béla kiadása, é. n. [1934]).
- Bécs. Megjelent a «Cantata profana» (1930) (Wien: Universal Edition, 1934). A német szöveget fordította: Szabolcsi Bence (“Die Zauberhirsche”).

1935

- január 29 Amsterdam, Concertgebouw. Bartók-est; Székely Zoltán és Bartók előadják az «I. szonáta hegedűre és zongorára» című darabot. [D. IV, 490–494] – Santpoort, Bartók és felesége a hollandiai fellépések ideje alatt Santpoortban laktak, Székely Zoltánék házában, s Bartók itt fogadta a riportereket is. [CsLev. 551, no. 797; D. IV, 494]

- január 30 Budapest, Operaház. «A fából faragott királyfi» felújításakor Balázs Béla neve *nem* szerepelhetett a színlapon.³⁰⁹ [D. IV, 494]
- február 2 Rotterdam, Doelen-terem. A rotterdami Filharmonikusok hangversenyén Bartók többek között előadja a «II. szonáta hegedűre és zongorára» című művét; közreműködik: Székely Zoltán. [D. IV, 498]
- február 18 és 19 Budapest. Bartók levelet ír az Universal Editionnak, illetve Emil Hertzknának. [AÉK., 350]
- február 27 Budapest. Bartók bátorító hangú levele Joseph Stranskynak Prágába: "Mensch der wildesten aller wilden Zeiten." {*}
- március 2 Budapest. Thomán-művészt a Lipótvárosi Casinóban. Közreműködik, többek között, Bartók és Engel Iván is. [AÉK., 350]
- március 3 Amsterdam. Révész Géza levele Bartóknak. Tájékoztatja Bartókot a kolindák kiadásának lehetőségeiről.³¹⁰ {*}
- március 5 Budapest. Bartók levele Deák Imrénének (Pasadena, California); tájékoztatja őt Thomán István – Deáknak is tanára – újabb betegségéről és a Lipótvárosi Casino Thomán javára rendezett hangversenyéről volt tanítványainak közreműködésével. [Lev. II, 114]
- március 10 Békéscsaba, Városi Színház. Bartók és Zathureczky Ede szonátaestje; előadják többek között a «Szonatina» Gertler készítette átíratát (1931). [D. IV, 502; AÉK., 351]
- március 19 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók közreműködik a Waldbauer-kvartett³¹¹ 25 éves jubileumi hangversenyén (Kodály, «Szonáta gordonkára és zongorára»)³¹². – A műsor

³⁰⁹ Mindenesetre, Péterfi István a felújítás kritikájában hivatkozott Balázs Bélára. [Ujfalussy, 392]

³¹⁰ *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)* (Wien: Universal Edition, 1935).

³¹¹ Waldbauer Imre, Hannover György, Temesváry János, Kerpely Jenő.

³¹² Tóth Aladár: "Waldbauerék ismertették meg nemcsak velünk magyarokkal, hanem a külfölddel is a modern magyar muzsikát. Nyolc Bartók- (...) mű első előadása fűződik az ő nevékhöz. Bartók vonósnégyesei 175-ször (...) szerepeltek műsoraikon." *Pesti Napló*, 1935. március 20. [D. II, 372]

- az 1910. márciusi kettős hangversenyre utal vissza. [D. II, 371–372; IV, 502–503]
- március 29 Budapest. Bartók Emanuel Feuermann-nal próbál a másnapi hangversenyhez. [AÉK., 352]
- március 30 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók és Emanuel Feuermann szonáta-estje. [D. IV, 503]
- április 2 Amsterdam. Révész Géza levele Bartóknak. Beszámol a kolindák kiadásával kapcsolatos fejleményekről.³¹³ {*}
- április 8 Washington, Library of Congress. A Kolisch-kvartett bemutatja az «V. vonósnyeges»-t (ősbemutató). [D. IV, 504] – Másnap távirat Washingtonból: “Kvartettje bemutatójának kiemelkedő sikere volt. Briliáns előadás.” [AÉK., 352]
- április 24 New York. A New York-i rádióban elhangzik az «V. vonósnyeges» a Kolisch-kvartett előadásában. [AÉK., 352]
- június 6 Budapest. A Filharmonikusok hangversenyén előadják Bartók «Magyar parasztdalok» című művét. Vezényel: Ormándy Jenő. [D. IV, 505]
- június 16 Budapest. Előadásra kerülnek a «Magyar képek, zenekarra» (1931). Vezényel: Friedl Frigyes. [AÉK., 353]
- július 4 Budapest. Bartók levele Gertler Endrének; hozzájárul, hogy egy belga zenei egyesület felvegye a nevét. – A kolindák [*Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*] (Wien: Universal Edition, 1935)] terjesztése érdekében felhívást küld és előfizetők toborzására kéri. [Lev. II, 115; AÉK., 354]
- augusztus 5 Budapest. Bartók levele Gertler Endrének; a «II. vonósnyeges» tempó-módosításairól. [Lev. II, 116]
- augusztus 10 Budapest. Bartók levele Szigeti Józsefnek, a Szigeti által kezdeményezett közös hangversennyel kapcsolatban: “(...) Budapesten én nem játszom, nem játszhatom saját műveimet... Budapesttől mást várok el, mint amit kapok – és

313

Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder) (Wien: Universal Edition, 1935). – A szövegrészt Kertész József Könyvnyomdája (Karcag) szedte és nyomtatta; egyebekről Bartók: “A kiadány szégyenfoltja az, hogy saját szakállamra kellett (...) kiadnom, az Universal Editionnál csak bizományban van.” [AÉK., 353] – A Kertész-nyomdához lásd Scheiber Sándor, *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1847–1992* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), 411. old.

- ezt nem tudom másképp elviselni, mint ha teljesen vissza-
húzódok.” [Szigeti, 198]
- szeptember 5 Budapest. Bartók magához kéri Deutsch Jenőt a tervezett rádió-hangversenyén (szeptember 10) való lapozásra és kot-tamásolási munkákra. {*} [AÉK., 356]
- október 18 és 19 Budapest. Bartók a lakásán próbál Szigeti Józseffel. [AÉK., 357] – Bartók magához kéri Deutsch Jenőt próbára és koncer-ten való lapozásra. {*}
- október 20 Budapest, Vigadó. Bartók és Szigeti József szonáta-estje. [D. IV, 507–508] – Jemnitz Sándor kritikája a Bartók–Szigeti-estről: *Népszava*, október 22. [D. IV, 507] – Bartók fényképet dedikál volt növendékének, Frieder Katalinnak.³¹⁴
- november 11 Budapest. Bartók levele Fischerné Szalay Stefániához Nagy-váradra (Oradea); elfoglaltságáról (a népzenei gyűjtés feldol-gozása). [Lev. II, 117; Lev. III, 207, no. 122; BB., no. 319]
- november 18 Párizs. Filip Lazar³¹⁵ levele Bartóknak. Megköszöni a küldött képet. {*}
- november 30 Budapest. A Rózsavölgyi és Tsa. cég levele Bartóknak: “Kedves tanár úr! Horovitz Vladimir felkért arra, hogy az ő legszívélyesebb üdvözléteit tolmácsoljam önnek, és megkért arra, hogy legközelebbi itlétekor hozzam őt össze a tanár úr-al.” {*}
- december 5 Winterthur (Svájc). Bartók levele édesanyjának: “Pest és Bécs közt kik szólítanak meg egyszercsak a vonaton: Székely mama és apa... A Sz. Zoltánnak szóló levelet mindjárt ma-gukkal is vitték.” – Említi Scherchen fantasztikus tervét: “(...) a Mandarint bábszínházban, gramofonlemezre felvett zenével akarná megcsinálni.” [CsLev. 545, no. 786] – Út-közben Zürichben találkozott Walter Schulthess-szel. [AÉK., 359]
- december 18 Budapest. Bartók levele Rásonyi Lászlónak Ankarába: “(...) Akik pedig ‘állatalanok’, pl. Seiber Mátyás (zeneszerző, gordonkás), Engel Iván és Kentner (zongoristák), azoknak

³¹⁴ In: Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981), 227. old.

³¹⁵ Jeles román-zsidó zeneszerző.

- nagyrésze zsidó: nem tudom, akadály-e ez ottan vagy sem?” [Lev. III, 406, no. 59; BB., no. 329]
- december 21 Bartók levele Schulhof Andornak (aki majd későbbi amerikai útjait fogja szervezni). [AÉK., 360]
- december 23 Brüsszel. Gertler Endre levele Bartóknak. Kéri a «II. vonós-négyes» analizisét.
- december 29 Budapest. Bartók, nehezen múló kiütései miatt, orvoshoz fordul: dr. Rothmann Istvánhoz. [AÉK., 361]

1936

- január 5 London. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; részletesen ír, bosszankodva, Etelka [Milch Móriczné Freund Etelka] zongorista “szereplési vágyálmai”-ról. [CsLev. 546, 790]
- január 10 Utrecht. Bartók levele édesanyjának; említi, hogy találkozik Székelyékkel és Frid Gézával, akik átmentek az amsterdami hangversenyre; előbbieket Santpoortban is meglátogatja. [CsLev. 549, no. 793] – Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának: Meglátogatja Révész Gézát, onnan megy el Székely Zoltánékhoz. [CsLev. 550, no. 795]
- január 13 Santpoort. Bartók és Székely Zoltánné közös levele Bartókné Pásztory Dittának. Bartók több napot töltött náluk. Az amsterdami hangversenyen Székely Zoltán lapozott Bartóknak. [CsLev. 551, no. 797]
- január 15 Budapest. Engel Iván, Thomán István tanítványa, hangversenyén Bartókot játszik: «Négy siratóének», «Allegro barbaro». – Tóth Aladár: “(...) a magyar zongoraművészet ezen az estén, ennek a nagytehetségű magyar zongoraművésznek játékában érkezett el teljesen korunk legnagyobb zongorapoétájának, Bartók Bélának zsenijéhez.” [Lev. III, 434, 1. jegyz.; D. IV, 521]
- január 16 Liverpool, Rushworth Hall. Bartók és Székely Zoltán szonáta-estje. Bartók művei közül a műsoron: «II. szonáta hegedűre és zongorára», «Román népi táncok» (Székely Zoltán átirata), «I. rapszódia hegedűre és zongorára» [D. IV, 522–523; AÉK., 362]
- január 17 Liverpool. Bartók képes levelezőlapja ifj. Bartók Bélának “Leveledet Székely hozta el Santpoortból (ti. itt vele volt teg-

- nap hangversenyem). Kiváncsi vagyok az Ojság³¹⁶ kitűnő közleményeire...” [CsLev. 553, no. 799]
- január 19 New York. Reiner Frigyes levele Bartóknak. “Küldök egy pár kritikát. A közönség tüntetően tapsolt, kár, hogy nem hallhatad.”
- január 28 Budapest. Bartók Kodályéknál vacsorán; éjfélig beszélgetnek. [AÉK., 363]
- január 31 Budapest. Bartók levele Gertler Endrének; küldi a «II. vonós-négyes» tempó-módosításait. [Lev. II, 117]
- február 4 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók játékáról (Liszt, «Haláltánc») (Operaház, február 3): *Népszava*. [D. IV, 526]
- február 9. Budapest. Fischmann Leó gyárigazgató házában Bartók «V. vonós-négyes»-ét bemutatja az Új Magyar Vonós-négyes.³¹⁷ [D. IV, 531]
- február 14 Pittsburgh. Francis Arányi és Henry Harris előadják Bartók, «I. szonáta hegedűre és zongorára» című művét. [AÉK., 364]
- február 16 Budapest. Bartók levele Takács Jenőnek Kairóba; válaszol Takács népdalokkal kapcsolatos kérdéseire. [AÉK., 364]
- február 17 Budapest. Bartók levele Jemnitz Sándornak. [AÉK., 364]
- február 18 Budapest, Vigadó. A Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottsága Liszt-hangversenyén Bartók együtt lép fel többek között Hernádi Lajossal. [D. IV, 526]
- március 3 Budapest. Zeneművészeti Főiskola. Az Új Magyar Vonós-négyes³¹⁸ előadja az «V. vonós-négyes»-t (magyarországi bemutató). [D. IV, 530–533]
- március 4 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája az «V. vonós-négyes» előző napi előadásáról: *Népszava*. [D. IV, 530–531]
- április eleje Ankara. Rásonyi László levele Bartóknak; kéri, hogy tervezett felolvasásának szövegét előre juttassa el, “hogya

³¹⁶ A lap néhány nappal korábbi száma gúnyos cikkeket közölt a Kisfaludy Társaságról.

³¹⁷ A nem sokkal korábban alakult Új Magyar Vonós-négyes vezetője kezdetben Végh Sándor volt; 1938 óta Székely Zoltán. Nevük később: Magyar Vonós-négyes.

³¹⁸ Végh Sándor, Halmos, Koromzay Dénes, Palotai Vilmos.

- leendő tolmács – talán H. Kosay dr.³¹⁹ vagy egy a pesti zeneakadémiát végzett hölgy [Venetianer Rózsi] – kissé készülhessen.” [BB., no. 330]
- április 23 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók és Dohnányi kézzongorás hangversenyéről (Zeneművészeti Főiskola, április 22): *Népszava*. [D. IV, 539]
- április 25 Budapest. Jemnitz Sándor méltatja azt, hogy a BBC Symphony Orchestra budapesti hangversenyén (Városi Színház, április 24) Bartók «Négy zenekari darab»-ját (Op. 12) is előadta: *Népszava*. [D. IV, 541]
- április 29 Temesvár. Freund Leó előzetes cikke Bartók temesvári hangversenyéről: *Temesvári Hírlap*. [D. IV, 542]
- április Jemnitz Sándor tanulmánya az «V. vonósnegyes»-ről: *Musica Viva*, 1 (1936. április), 19–33. [D. IV, 537]
- május 2 Temesvár. Bartók dr. Hirsch Sándor orvos családjánál. Jelen vannak többek között: Freund Leó zenetanár, Baruch Félix dr., Brandeisz József zenetanár, Herskovits Augusztina zenetanárnő. [D. IV, 544] – Ekkor készül a később László Ferenc által publikált fénykép.³²⁰
- május 5 Temesvár. Braun Dezső kritikája Bartók temesvári hangversenyeiről a *Temesvári Hírlap*. [D. IV, 543–545]
- május 11 Bécs, Konzerthaus. A Kolisch-kvartett előadja az «V. vonósnegyes»-t. [D. IV, 546]
- május 14 Budapest. A Kolisch-kvartett előadja az «V. vonósnegyes»-t. [D. IV, 552]
- május 22 Köln. Erwin Schulhof tanulmánya Bartókról: *Allgemeine Musikzeitung*.
- június 4 Brüsszel. Gertler Endre levele Bartóknak. Egy közös szonátatest tervével kapcsolatban kér felvilágosításokat.
- június 8 Budapest. A Népszövetség Irodalmi és Művészeti Állandó Bizottság / Szellemi Együtműködési Bizottságának megbeszélésére Budapestre érkező Thomas Mann a kormány hivatalos vacsorája helyett br. Hatvany Lajos házában találkozik többek

³¹⁹ Hamid Zübeyr Kosay neves török régész, aki korábban Budapesten, az Eötvös Kollégiumban is tanult.

³²⁰ László Ferenc, szerk., *Bartók-könyv* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1971), 129. old.

- között Bartókkal. Bartók magával vitte Reinitz Bélát is. [D. IV, 506, 553]
- június 11 Brüsszel. Gertler Endre levele Bartóknak. Mellékeli a szerződést a belgiumi koncertekre.
- június 13 Berlin. Schulhof Andor levele Bartóknak. Kéri, hogy Bartók adja át neki képviselőjét Németország területére. {*}
- június 17 Bern. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; megköszöni a bázeli meghívást. [Lev. II, 118]
- június 18 Bern. Bartók képes levelezőlapja édesanyjának: "Székely Z. még nincs itt, talán este érkezik." [CsLev. 556, no. 803] – Bartók levele Gertler Endrének Brüsszelbe a belgiumi koncertek ügyében. Műsor-javaslat: «II. szonáta hegedűre és zongorára», «II. rapszódia hegedűre és zongorára», "néhány apróbb átírat (szonatina stb.);" a «Szonatina» (1915): nyilván Gertler hegedű-zongora átíratában (1931). [Lev. II, 119]
- június 19 Bern. Bartók és Székely Zoltán rádió-hangversenye. [AÉK., 368]
- június 24 Kassa. Weisz Emma (volt Bartók-növendék) levelezőlapja Bartóknak. Örül, hogy nemsokára megjelenik a Matica Slovenska-nál Bartók szlovák népdal-gyűjteménye. {*}
- július 11 Budapest. Bartók levélben lejegyzési utasításokat ad Deutsch Jenőnek a népdal-gyűjtés anyagának lejegyzésére vonatkozóan. {*} [AÉK., 369]
- július 14 Budapest. Bartók levele Schulhof Andornak. [AÉK., 369]
- július 23 Budapest. Schulthessné Geyer Stefí meglátogatja Bartókot; népzenei hanglemezeket hallgatnak. [AÉK., 369]
- augusztus 10 Székely Zoltán levele Bartóknak: "Volna kedved (...) egy hegedűversenyt írni?" [Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 5]
- augusztus 16 Budapest. Bartók találkozásra hívja Serly Tibort. [AÉK., 369 sk.]
- augusztus 21 Budapest. Bartók levele Rásonyi Lászlónak Mátrafüredre: "(...) most a Kúnos [Kúnos Ignác] gyűjtemény³²¹ megfelelő részével fogok foglalkozni." [Lev. III, 413, no. 63]
- augusztus 13 Saanport (Hollandia). Székely Zoltán levele Bartóknak. Hegedűversenyt rendel Bartóktól [«(II.) Hegedűverseny»]. {*}

321

Kúnos Ignác, *Oszmán-török népköltési gyűjtemény* (1887–1889).

- augusztus 23 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt a M. Tud. Akadémiára.³²² [AÉK., 370]
- augusztus 25 Budapest. Bartók egy újabb levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt. [AÉK., 370]
- szeptember 2 Budapest. Bartók előadja a zongora–zenekari rapszodiát. Vezényel: Ormándy Jenő.
- szeptember 9 Budapest. Kelen Hugó levele Bartóknak a «Cantata profana» tenorszólamával kapcsolatban: némi változtatást kér. {*}
- szeptember 18 Budapest. Levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt a lakására; korrektúrához kéri a segítségét. [AÉK., 370]
- szeptember 26 Budapest. Bartók levele Jemnitz Sándornak: “Készséggel küldök a mai postával nem egy, hanem négy példányt a különnyomatból.” [A “Cigányzene? Magyar zene?” című cikkről van szó (*Ethnographia*, 1931).] [AÉK., 371]
- szeptember 28 Budapest. Bartók levelezőlapja Kelen Hugónak a «Cantata profana» tenorszólama ügyében: “Bizony ott változtatni nem lehet!” [Lev. III, 413, no. 64] – Később Bartók két ütemet mégis megváltoztatott. [D. IV, 566]
- október 10 Budapest. Bartók ajánlólevelet ír Sándor György számára.
- október 11 Kolozsvár. Szegő Júlia interjúja Bartók Bélával: *Ellenzék*.
- október 17 Budapest. Bartók levele volt tanítványának, Szabóné Venetianer Rózsinak³²³ Ankarába; utazása előkészületeiről. [Lev. II, 119; BB., no. 334]
- október 29 Budapest, Operaház. «A kékszakállú herceg vára» felújítása. Kékszakállú: Székely Mihály. [D. IV, 559] – Balázs Béla neve ismét *nem* szerepel a színlapon. – Péterfi István a kritikáját Reinitz Bélára hivatkozással kezdi. [Ujfalussy, 393]
- november 5 Ankar. Bartókot megérkezésekor Venetianer Rózsi is várja. [D. IV, 563]
- november 10 Budapest. Lányi Viktor kritikája a «Cantata profana» budapesti bemutatójáról (Operaház, november 9): *Pesti Hírlap*.

³²² Ti. Bartók itt végezte a népzenei gyűjtés anyagának feldolgozását.

³²³ Venetianer Rózsi, aki a Zeneakadémián mint többek között Weiner Leó tanítványa végzett, a magyarországi munkásmozgalomban is tevékeny kórusvezető Vándor (Venetianer) Sándor (1901–1945) unokatestvére volt. – Megjegyzendő, hogy a Vándor-kórus gyakran adott elő Bartók-műveket.

[D. IV, 567–568] – Jemnitz Sándor: *Népszava*. [D. IV, 575–576]

- november 15 Ankara. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; köszöni a meghívást. [Lev. II, 120] – Budapest. Molnár Antal tanulmánya: “Bartók Béla ‘Cantata profaná’-jának jelentősége”, *Pester Lloyd*. [D. IV, 570–571] – Ignotus tanulmánya: *Magyar Hírlap*. [D. IV, 574–575]
- december 2 Budapest. Bartók levele Schulhof Andornak. [AÉK., 374]
- december 11 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a «Cantata profana» előadásáról (Vigadó, december 10): *Népszava*. [D. IV, 582] – Molnár Antal kritikája: “Bartók ‘Cantata profana’-ja a viga-dói hangversenyen”, *Szép Szó*, 3, no. 3 (1936).
- december 18 Budapest. Bartók levelezőlapja Deutsch Jenőnek: “Már nagyon várom segítségét.” {*} [AÉK., 375]
- december 25 Budapest. Bartók délután meglátogatja Kodályékat. [AÉK., 375]
- december Budapest. Keszi Imre kritikája a «Kékszakállú» felújításáról³²⁴ és a «Cantata profana» magyarországi bemutatójáról: *Nyugat*, 29, no. 12 (1936. december), 468–470. [D. IV, 561–562, 576–578]
- Budapest. A Molnár Antal szerkesztette Népszerű Zene-füzetek sorozatban (no. 5) megjelenik Bartók dolgozata: *Miért és hogyan gyűjtsünk népzene-t? A zenei folkore törvénykönyve* (Budapest: Somló Béla kiadása, 1936).

1937

- január 8 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmannnak; Bázelen szívesen találkozónék Moholy-Nagy [László]-val. [Lev. II, 120]
- január 11 Budapest. Bartók előadása a rádióban törökországi gyűjtő-útjáról; közreműködik: Székely Mihály. [D. IV, 592]
- január 12 Budapest. Bartók levele Székely Zoltánnak Amsterdamba. Küldi tervezett londoni hangversenyének programját. [Lev. III, 420, no. 70]

³²⁴ Keszi: “A színlapokon – eléggé gyermekes módon – elhallgatott Balázs Béla...”. [D. IV, 561]

- január 21 Basel. Bartók megnézi Moholy-Nagy László konstruktivista kiállítását. [AÉK., 377]
- január 22 Basel. Harry Goldschmidt kritikája a «Zene húros-, ütőhangszerekre és celestára» ősbemutatójáról (január 21): *Basler Nationalzeitung*.
- január 24 Basel. Bartók gúnyos hangú levele Schulhof Andornak Berlinbe. Aláírás helyett betűrejtvényt mellékel: H. H. {*}
- január 25 Amsterdam. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának: “Tegnap feléje se néztem a német étkezőkocsinak, azért sem!” – Említi Székely Zoltánt, akivel majd együtt mennek Brüsszelbe: “ott is játszik, ugyanazon a hangversenyen.” [CsLev. 568, no. 831] – Székely Zoltán szonáta-estje; a műsoron a «II. rapszódia hegedűre és zongorára» (hollandiai bemutató); a zongoránál: Frid Géza. Jelen van Bartók is. [CsLev. 569, no. 832; D. IV, 596]
- január 26 Párizs. A Gertler-kvartett³²⁵ előadja az «I. vonósnégyes»-t. [D. IV, 596]
- január 29 Amsterdam. Bartók levele édesanyjának: “Tegnap játszottam Hilversumban, R.-ék [Révész Géza] is oda mentek velem. Holnap utazom Sz.-lyel [Székely Zoltán] Párizsba, holnapután onnan Bruxelles-be. (...) Székely ott is közreműködik.” [CsLev. 569, no. 833]
- január 30 Párizs. Bartók–Székely Zoltán hangverseny a párizsi rádióban. A műsoron többek között: «II. szonáta hegedűre és zongorára» [CsLev. 569, no. 832; D. IV, 598]
- január 31 Bartók és Székely Zoltán együtt utaznak Brüsszelbe. [AÉK., 378]
- február 1 Bruxelles. Bartók levele édesanyjának: “(...) Itt már Mien [Mientje, Székely Zoltánné] is hozzánk csatlakozott, P.-ban csak ketten voltunk.” [CsLev. 570, 835]
- február 2 Bruxelles. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának; részletesen beszámol a Székely Zoltán és ő párizsi rádiófelvételének viszontagságairól. – “Itt is jelentkeztek ismerősök: Hermann Pali, aztán egy Vogel nevű zeneszerző...”. [CsLev. 570, no. 836] – Denijs Dille interjúja Bartókkal: “(...) Személy szerint mindig nagyon érdekeltek Schönberg

³²⁵

Gertler Endre, Pierre de Groste, Révész László, Marcel Lonon.

újításai, harmóniavilágom mégis teljesen idegen maradt az övétől.” [BB., no. 392]

- február 3 Bruxelles. Bartók levele édesanyjának az aznapi Bartók–Székely Zoltán rádióhangverseny felvételéről. A műsoron többek között: «II. rapszódia hegedűre és zongorára». [CsLev. 571, no. 837; AÉK., 378] – Bartók levele húgának, Elzának: “Holnap tovább megyünk Székelyékkel Londonba.” [CsLev. 572, no. 838] – Bartók levele Annie Müller-Widmannnak; utazásairól a bázeli látogatást követően; említi párizsi hangversenyét Székely Z.-nal (január 30) és az (aznapi) brüsszeli hangversenyt, amelyen előadták többek között Bartók «II. rapszódia hegedűre és zenekarra» című művét. “Nagy örömem telt (...) a II. rapsz.-ban, mert ezt a (...) művet még sohasem hallottam jó előadásban.” [Lev. II, 121]
- február 4 London. Bartók–Székely Zoltán rádióhangverseny. A műsoron többek között: «II. szonáta hegedűre és zongorára». [AÉK., 378]
- február 5 London. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának; beszámol a Brüsszel–London utazás – Székely Zoltánékkal együtt ment – viszontagságairól és az előző napi rádióhangversenyről. [CsLev. 572, no. 840]
- február 7 London. Bartók levele húgának, Elzának; említi Székely Zoltán betegségét. [CsLev. 572, no. 840]
- február 8 Párizs, École Normale de Musique. Az Új Magyar Vonósnégyes (Nouveau Quatuor Hongrois), első hegedűs: Székely Zoltán, előadja az «V. vonósnégyes»-t. [D. IV, 601–602]
- február 9 London, Cowdray Hall. Bartók és Székely Zoltán Bartókhangversenyének műsorában többek között: «I. szonáta hegedűre és zongorára», «II. rapszódia hegedűre és zongorára». [D. IV, 602–603]
- február 10 London. Bartók ajánlólevelet ír Székely Zoltán részére Paul Sachernek a «II. rapszódia hegedűre és zenekarra» előadására. [Lev. III, 422, no. 71]
- február 11 Hilversum (Hollandia). Bartók és Székely Zoltán rádióhangversenye. A műsoron többek között: «II. rapszódia hegedűre és zongorára», «Román népi táncok». [D. IV, 604]
- február 19 Budapest. A Waldbauer-kvartett előadja az «V. vonósnégyes»-t. [AÉK., 379]

- február 22 Pápa. Bartók és Gertler Endre szonáta-estje. A műsoron többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [D. IV, 604–605]
- március 13 Budapest. Bartók levele kiadójához, Németországban visszatartott szerzői jogaival kapcsolatban: “Nem fogadhatom el, hogy a pénzeket azért ne fizessék ki, hogy minél több hadianyagot gyárthassanak.” – Zeneművészeti Főiskola. Bartók közreműködik a Manhattan-kvartett³²⁶ (New York) hangversenyén (César Franck, «Zongoraötös).
- április 21 Budapest. Bartókné Pásztory Ditta levele Deutsch Jenőnek; Bartók nevében ebédre és megbeszélésre hívja. {*}
- április 25 Kecskemét. Lányi Viktor és Jemnitz Sándor kritikája a kecskeméti Bartók-ünnepről (április 18): *Kecskeméti Lapok*. [D. IV, 608–609]
- május 5 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók, Edwin Fischer és Dohnányi háromzongorás hangversenyéről (Városi Színház, május 4): *Népszava*. [D. IV, 610]
- május 8 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája az Éneklő Ifjúság zeneakadémiai kórus-hangversenyéről (május 7), s külön is a hangversenyen közreműködő Bartók zongorajátékáról («Mikrokozmosz», részletek): *Népszava*. [D. IV, 613–614]
- május 11 Basel. Annie Müller–Widmann levele Bartóknak; tájékoztatja Engel Ivánról. {*}
- május 13 Budapest. Bartók levele Schulhof Andornak. [AÉK., 381]
- május 24 Budapest. Bartók levele Annie Müller–Widmann-nak; utazási és hangverseny-terveiről. – “(...) Gyűlöletem Olaszország iránt az utóbbi időben oly természetellenesen nagy lett, hogy egyszerűen nem tudom magamat rászáni, hogy betegyem a lábamat ebbe az országba. (...) Azt mondják, hogy már Ausztriát is átította a náci-méreg, de ott talán nem fitogtatják annyira.” [Lev. II, 122; BB., no. 384]
- június 20 Budapest. Bartók levele Ahmed Adnan Sayginnak Kadiköybe: “(...) kérem, hogy a lemezeket helyezze letétbe a Rózsavölgyi és Társánál (zeneműkiadó)...”. [Lev. IV, 87, no. 105]

³²⁶

Weinstock, Danzinger, Shayer, Edel.

- július 15 Kals (Ost-Tirol). Bartók képes levelezőlapja ifj. Bartók Bélának: "Itt rengeteg sok magyarul beszélő nyaraló van, akad közöttük keresztény is!" [CsLev. 574, no. 845]
- július 18 Budapest. Ignotus cikke Bartók zenéje védelmében, a *Magyar Kultúra* katolikus konzervatív támadása ellen: "Destruktorok", *Magyar Hírlap*. [D. IV, 615–617] – Molnár Antal cikke Bartók mellett: *Pesti Napló*. [D. IV, 618–619] – A *Magyar Kultúra* vitázárónak szánt éles válaszcikkében nyíltan azt mondja, hogy Bartók és Kodály "kultuszá"-t "a keresztény magyarság mindig perhorreszkálta"; ellenük szóló érvek szánja a következőket: "Próbáljanak csak választást adni, fogadni merek, hogy a mai gyermek kipirult arccal a katonaindulók, a Giovinezzák vagy a Horst Wessel-féle dalok mellett fog dönteni." *Magyar Kultúra*, 24, no. 15–16 (1937. augusztus 5–20), 94–95. [D. IV, 621–624]
- július 24 Budapest. Bartók magához kéri Deutsch Jenőt a M. Tud. Akadémiára. {*}
- július 25 Budapest. Bartók élehangú levélben megírja a Berlini Filharmonikusoknak, hogy nem vállal németországi fellépést. [AÉK., 384]
- szeptember 20 Budapest. Székely Zoltánék meglátogatják Bartókot. [AÉK., 385]
- szeptember 23 Budapest. Bartók levélben szólítja fel a Magyar Rádiót, hogy német és olasz állomásoknak ne engedélyezzék előadói szerepléseinek közvetítését. [AÉK., 386] – Zürich. A zürichi kamarazenekar előadja Bartók «Zene» című művét. Vezényel Alexander Schaichet. A műsorban szerepel még Kadosa Pál és Rózsa Miklós egy-egy darabja is. [D. IV, 626]
- október 9 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt: október 12-én a lakásán játssza el tervezett hangversenyének műsorát. [AÉK., 386]
- október 10 Budapest. A *Pesti Napló* cikke: "Bartók Béla nem engedi meg, hogy előadói szerepléseit a [magyar] rádió Német- és Olaszországnak közvetítse." Idézi Bartók nyilatkozatát is: "(...) én sem az olasz rádióban, sem a Harmadik Birodalom rádiójában még soha mint előadó nem szerepeltem, sőt ez a

- két rádiótársaság még csak fel sem szólított soha közvetlen szereplésre.”³²⁷ [D. IV, 627–628]
- október 12 Berlin. Schulhof Andor levele Bartóknak. Sajnálja, hogy Bartók lemondta németországi szerepléseit.
- október 27 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók közreműködik a Székesfővárosi Zenekar hangversenyén. Műsorán: «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1). Vezényel: Fleischer Antal. [D. IV, 628]
- november 9 Budapest. Levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt.
- november 11 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; a tervezett bázeli hangversenyről. – “A «Pierrot lunaire»-t [Arnold Schönberg] én is szívesen hallanám, erre még sohasem volt alkalmam...” [Lev. II, 124]
- november 13 Budapest. Bartók Kodállal együtt fellép a Magyar Múzsza jótékonyági hangversenyen, amelyet a Márciusi Front rendezett. A koncert után Goldmann György köszönti őt a színpadon.
- december 8 Jeruzsálem. A World Center for Jewish Music in Palestine³²⁸ levele Bartóknak, Herman Swet aláírásával. A *Jüdische Musik* számára cikket kérnek Bartóktól. {*}
- december 10 Budapest, Vigadó. Bartók és Gregor Piatigorsky szonáta-estje; a műsoron többek között: Bartók, «I. rapszódia gordonkára és zongorára». [D. IV, 632–633]
- december 14 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók, Waldbauer és Kerpely Jenő trió-estje. [D. IV, 633–634] – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, december 16. [D. IV, 634]
- december 21 Jeruzsálem. A World Center for Jewish Music in Palestine levele Bartóknak. A *Weltzentrum* megalakulása alkalmából rokonszenv kinyilvánítását kéri. Aláírók: S. Levi és S. Rosowski. {*}
- december 26 Budapest. A «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre» (1937) házi bemutatója. Kósa György lapoz; jelen vannak Frid Géza és Székely Zoltán.

³²⁷

Ehhez az ügghöz lásd Kristóf Károly, id. mű, 132. old.

³²⁸

A zsidó zenével foglalkozó tudományos kutatóközpont; jelenleg az Izraeli Zenetudományi Szövetség keretében működik.

1938

- január 3 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak bázeli utazásukról; említi Engel Ivánt. [Lev. II, 124]
- január 7 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók közreműködik a Thomán István 75. születésnapja alkalmából tartott ünnepi hangversenyen; műsorán: «I. rondó», «I. siratóének», «Allegro barbaro». – A hangversenyen fellépett Ungár Imre is. [D. IV, 635] – London. Rádió-hangversenyen játsszák Bartók «Zene» című művét. Vezényel: Hermann Scherchen. [Lev. II, 125. old.]
- január 16 Basel. Bartók levele édesanyjának, a magyar követnél az ő és B. Pászty Ditta hangversenye – a «Szónáta két zongorára és ütőhangszerekre» (1937) ősbemutatója – alkalmából rendezett ebédéről; a mellékletben az ebéd menükártyája, amelyet aláírt Sch. Geyer Stefi is. [CsLev. 578, no. 849]
- január 19 “A hajón” [Hollandiából Anglia felé]. Bartók levele Bartókné Pászty Dittának. A hollandiai napokról: “Révész várt rám még este érkezéskor, szegény nagy zavarban volt. Mert – nincs a lakásában hely számámra!” Amsterdamban “mégis csak Révészék címére kell küldeni a postát, ha nem is lakom náluk...” [CsLev. 581, no. 852]
- január 25 Amsterdam, Muzieklyceum. Bartók szerzői estje. A műsoron többek között: «II. szónáta hegedűre és zongorára» (hollandiai bemutató). Előadják: Andries Roodenburg és Frid Géza. [D. IV, 645] – Bartók levele Bartókné Pászty Dittának: “(...) A nap legnagyobb részében Révészéknél vagyok, ott gyakorolok...” [CsLev. 584, no. 857] – Bartók levele Gertler Endrének: “(...) Budapesten elképzelhetetlenül zaklatott életem élek”; nincs ideje az általa kért cikk megírására. [Lev. II, 125; Ujfalussy, 403] – Jeruzsálem. Robert Lachmann³²⁹ levele Bartóknak. Volt németországi zenei folyóiratának palesztinai újraindításához szeretné megnyerni Bartók közreműködését.

³²⁹

Robert Lachmann Németországból 1935-ben települt át Palesztinába, itt a zsidó zene rendszeres kutatására alapított intézet igazgatójaként működött.

- január 27 Berlin. A *Die Musik* januári számában tudatja, hogy amennyiben Bartók német-ellenessége igazolódik, Németországnak át kell értékelnie a viszonyát Bartókhöz.
- január 28 Basel. Bartók levele Kun Imrének (Koncert Hangversenyvállalat Rt.) hangversenyei szervezésével kapcsolatosan. [Lev. III, 426, no. 75]
- január 29 Luxemburg. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak a Bazel utáni napokban adott hangversenyekről. [Lev. II, 126]
- január 31 "Útközben." Bartók levele Albrecht Sándornak Pozsonyba (Bratislava): "(...) most dicső [HOROGKERESZT]³³⁰ országban csücsülök vonatcsatlakozásra várva, no nem is jószántambóll!" [Lev. III, 317, no. 67] – Budapest. Bartók levele Wilhelmine Creelnek³³¹ Tokióba: "(...) Csak éppen az nem tesz nekem, hogy abban az országban van, amelyben most van (remélem, érti, mit gondolok és miért!). (...) Én abban az országban nem akarok senkivel sem kapcsolatba lépni... (...) Nem nagyon kellemetlenek az ottani állapotok? Természetesen, az ellenséges repülőgépektől nincs mit félnie, de mégis – --." [Lev. II, 127; BB., no. 385]
- február 3 Bécs. Schwatz Hanna levele Bartóknak. Zongoradarabokat és dalokat kér. {*}
- február 4 Párizs. Vogel Vladimir levele Bartóknak. Gratulál a «Zene» bemutatójának sikeréhez. Meghívja Bartókot Svájcba. {*}
- február 5 Párizs. Rosenbaum Alice levele Bartóknak. Meghívja Bartókot nyárra, hogy fizetővendégeinek zenéljen és esetleg órákat adjon. {*}
- február 6 Budapest. Rosenfeld Pál levele. Interjút kér Bartóktól a *Pesti Napló* számára. {*}
- február 9 Rotterdam, Doele-terem. A «Zene» előadása; a celestát Frid Géza kezeli. [D. IV, 640] – A hangversenyről a *Nieuwe Rotterdamse Courant* számára, a *Handelsblad* számára L. v. S. jelzéssel kritikát írt Lou van Strien; írásáról Bartók: "(...) szebbet nem is lehet elképzelni (és hozzá még nagyon intelligens is)...". [D. IV, 640] Ehhez Demény János, aki így nevezi: "a Bartók-zene holland úttörője": "Fiatal zenetudós

³³⁰ Az eredetiben a horogkereszt rajza.

³³¹ Bartók tanítványa volt 1936/37-ben.

- volt, aki Hollandia katonai leigázása idején a német fegyvereknek esett áldozatul.” [D. IV, 640]
- február 13 Budapest. Bartók levele a *Musica Hebraica* címére Jeruzsálembe. Közli, hogy nem vállalja a kért cikk megírását. {*} [AÉK., 392]
- február 15 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a «Zene» budapesti előadásáról (Operaház, február 14): *Népszava*. [D. IV, 658]
- március 6 Budapest, Vigadó. Bartók a Budapesti Női Zenekarral előadja Bach «d-moll zongoraverseny»-ét. A hangversenyt az Izr. Leányárvaház javára rendezik. [AÉK., 392]
- március 7 Budapest. Hírlapi tudósítás: “Jótékony célra az Izraelita Leányárvaház javára hangversenyt rendeztek, melyen közreműködött Bartók Béla is.”³³² *Népszava*.
- március 13 Az *Anschluss*, Ausztria német megszállása és a náci Németországhoz csatolása “Bartókot minden eddiginél jobban felizgatta és talán egész hátralévő életében befolyásolta minden cselekedetét” (ifj. Bartók Béla). [AÉK., 392 sk.]
- március 16 Budapest. *A Zene* című folyóirat – a *Die Musik* [1938.] februári száma nyomán – közli Bartók levelét a német sajtóhoz, amelyben megtiltja, hogy a rádió a “szólisztikus produkció”-it német és olasz rádióknak átadja. [D. IV, 662–663] – A levelet átvette *Az Est* is: március 22. [D. IV, 663]
- március 23 Budapest. Lányi Viktor kritikája Bartók «II. zongoraverseny»-ének előadásáról (Operaház, március 22): *Pesti Hírlap*. [D. IV, 662] – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, március 25. [D. IV, 662]
- március 27 Budapest. Bartók levele *Az Est* szerkesztőségének [1937] novemberi nyilatkozatával (*Pesti Napló*) kapcsolatban: “(...) én mind a mai napig (...) soha semmiféle nyilatkozatot német közegek számára nem tettem, nekik ilyen nem küldtem.”³³³ [Lev. IV, 91, no. 108; D. IV, 663] – *A Zene* ebben az értelemben utóbb helyreigazítást közölt (április 1). [D. IV, 663]

³³² Kristóf Károly, id. mű, 139. old.

³³³ Talán érdemes megjegyezni, hogy ebben a nyilatkozatában Bartók azt a gyanút hárítja el magától, hogy a náci Németország “közegei”-vel egyáltalán közvetlenül kapcsolatba lépett volna.

- március 28 Budapest. Bartók tiltakozó levele a berlini Stagma-nak (címe: Deutschlandhaus, Adolf Hitler Platz), Bécsbe az AKM-nek,³³⁴ a Baden-Baden-i Musikdirektionnk stb., művei németországi előadása ellen tiltakozva.
- március 31 Budapest. Hertzka Gyula levele Bartóknak a Balázs Béla lemondó nyilatkozatával kapcsolatos jogi stb. problémákról. { * }
- április 2 Budapest. Bartók levele Albrecht Sándornak: “(...) Ezért³³⁶ (kampós-)keresztet kell vetnem a Maticánál levő kéziratra...³³⁷ Legnagyobb baj, hogy nálunk is hasonló fordulat várható, csak az a kérdés, mikorra? És ha ez bekövetkezik, hogy legyen az embernek maradása?!” [AÉK., 394]
- április 4 Budapest. Bartók levele Frid Gézának Amsterdamba; “diszkrétén” érdeklődik arról, hogy vajon a hollandiai Zeneszerzők Egyesülete felvenné-e tagjai közé. “Hogy miért érdeklődöm mindezek után, azt valószínűleg könnyen kitalálja.” – “(...) Még februárban a ‘rég’ U. E.-nak [Universal Edition] Bécsbe megírtam, hogy beleegyeznek, ha Ön az I. rapsz. cselló-átíratát mehangszerelné. Ezt most sajnos vissza kell vonnom, mert az ‘új’ bécsi U. E.-nak semmiféle átírat forgalomba hozatalára nem fogok soha engedélyt adni. Remélem, nem fogott még munkába!” [Lev. II, 129; BB., no. 397; Ujfalussy, 402]
- április 6 Budapest. Bartók levele a Baden-Baden-i (Németország) Musikdirektionnak, tervezett hangversenyükkel kapcsolatosan: “Ha tiltakozásom ellenére művemem [«Öt magyar népdal»]

³³⁴

(Gesellschaft der) Autoren, Komponisten und Musikverleger. (Előadási jogokat intéző bécsi társaság.)

³³⁵

Ehhez lásd részletesen Somfai László, “Eine Erklärung Bartóks aus dem Jahre 1938”, in: Denijs Dille, szerk., *Documenta Bartókiana*, IV (Mainz: B. Schott’s Söhne & Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 148–164. old.; Timár István, “Bartók Béla vitája 1938-ban a náci Németország szerzői jogvédő társaságával”, *Magyar Nemzet* (1973. augusztus 29).

³³⁶

Az *Anschluss* miatt.

³³⁷

Bartók szlovák népdal-gyűjtésének anyaga, amely már régóta a Matica Slovenskánál várt kiadásra.

mégis előadnák,³³⁸ kénytelen leszek nyilvánosságra hozni, hogy ez akaratom ellenére és tiltakozásom ellenére történt.” [AÉK., 394]

április 9

Budapest. A bécsi AKM kézbesíti Bartóknak a náci Universal Edition kérdőívét. {*} – “Természetesen ezt a kérdőívet sem én, sem Kodály nem töltjük ki: a mi álláspontunk az, hogy az ilyen kérdezgetések jog- és törvényellenesek...” [Ujfalussy, 402] – “Mikor a hitleri vezetés alá helyezett bécsi kiadó igazgatója, még 1938-ban, személyesen fölkereste az aláírandó szerződéssel, Bartók udvariasan kitessékelte: – Ön téved, nem köthetek szerződést, zsidó vagyok! – mondta fagyos arccal. S az elképedt látogató tiltakozására csak megsemmisítő tekintettel felelt – nem kötött szerződést!” [Szegő, 558]

április 13

Budapest. Bartók levele Annie Müller–Widmann-nak Bázalbe: “(...) Igen, ezek számunkra is borzalmas idők voltak – azok a napok, amikor Ausztriát váratlanul megtámadták. (...) Az a közvetlen veszély forog fenn, hogy Magyarország is megadja magát ennek a rabló és gyilkos rendszernek. A kérdés csak az, mikor, hogyan? Hogy azután egy ilyen országban hogyan tudok tovább élni vagy – ami ugyanazt jelenti – tovább dolgozni, el sem lehet képzelni. Tulajdonképpen az lenne a kötelességem, hogy kivándoroljak, ameddig még lehet. (...) Amit eddig írtam, Magyarországra vonatkozik, ahol sajnos a ‘művelt’ keresztény emberek majdnem kizárólag a náci-rendszernek hódolnak; igazán szégyellem, hogy ebből az osztályból származom. (...) Ami az én egyéni helyzetemet illeti, egyelőre meglehetősen rossz, mert nemcsak a kiadóvállalatom (U. E.) lett náci-vállalattá (a tulajdonosokat és vezetőket egész egyszerűen kidobták), hanem az AKM is, amelyhez én is (Kodály is) tartozom, és amelyet most ugyancsak ‘nácisítottak’. Éppen tegnapelőtt kaptam meg a hirhedt kérdőívet nagyapáról és egyebekről

338

A tiltakozás oka, nyilván formálisan, hogy a művet népdal-átdolgozásnak minősítették, s ez a tájékozatlan hallgatóban a *völkisch* népdalkultusz képzettársítását válthatta volna ki. Bartókot nyilván nem elsősorban hiúsági okokból bántotta a minősítés; nyilván ezen a módon is gátat próbált vetni annak, hogy nevét a náci Németország felhasználja.

- szóló kérdésekkel, továbbá: 'Ön németvérű, fajrokon vagy nem árja?'. Természetesen ezt a kérdőívet sem én, sem Kodály nem töltjük ki... (...) Már [1937] november óta látom, hogy Magyarország politikája egyre ferdebb utakra tér: már akkor felébredt bennem a gondolat, hogy legalább zeneműveim kéziratát kellene valahol biztonságba helyeznem. Most hát megkérdezem mindkettőjüket, hogy lennének-e olyan kedvesen és nyújtanának-e szállást ezeknek az írásoknak?...'' [Lev. II, 130; BB., no. 399; D. IV, 625]
- április 24 Budapest. Bartók levele az Operaház igazgatóságának; visszavonja a Hertzka Gyulának két évvel korábban adott megbízást a neki járó tantième-k felvételére. [Lev. IV, 92, no. 109]
- április 28 Budapest. Bartók levele Rásonyi Lászlónak Ankarába: "(...) Ez az átkozott német előretörés olyan súlyos helyzetbe hozott engem, hogy hetekig az ezzel kapcsolatos és engem érintő kérdésekkel, a rajtuk való töprengéssel voltam elfoglalva. (...) Összes zeneszerzői jövedelmem haramia-kezekbe került..." [Lev. III, 429, no. 78; BB., no. 396]
- május 5 Budapest. Bartók aláírja 59 neves író, művész és egyéb értelmiségi közös tiltakozó nyilatkozatát a parlamentben akkor tárgyalt "egyensúly-törvény" vagy első zsidótörvény (1938: XV. tc.) ellen: "(...) Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia!" *Pesti Napló*. – Firenze. A M. kir. Operaház vendégjátéka: «A kékszakállú herceg vára»; Kékszakállú: Székely Mihály. [D. IV, 668]
- május 9 Budapest. Bartók tiltakozással fordul az Universal Edition-hoz, amiért az «Öt magyar népdal» kottáját elküldték Baden-Badenbe. [AÉK., 395] – Debrecen. Az Izr. Polgári Leányiskola levele Bartóknak. Kiállításukhoz fényképet kérnek tőle. {*}
- május 12 Budapest. Bartók levele Rásonyi Lászlónak Ankarába: "(...) Nagyon fontos volna, hogy a Halkevi³³⁹ Rózsavölgyiékkel tárgyalásba bocsátkozzék..." [Lev. III, 431, no. 79]

³³⁹ Halk Evi, "Nép ház", azaz művelődési otthon: Bartók törökországi előadásait az ankarai Halk Evi adta ki.

- május 24 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak Bázalbe; említi, hogy Geyer Stefi “nem jött Budapestre (talán a várható zavarok híre miatt)...”. Ír a Stagma és az AKM szabálytalanságairól: “(...) hála istennek, mert ez azonnali kiválásunkat jogilag lehetővé fogja tenni.” – “Az általános izgalmat valóban már alig lehetett elviselni, a legvadabb hírek terjengtek zsidó-pogromokról (jún. elejére híresztelték!).” [Lev. II, 133; BB., no. 401]
- május 29 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak Bázalbe; műveinek kottáit küldi (második küldemény). [Lev. II, 134]
- május Bartók bejegyzése egy emlékkönyvbe: “Három időszerű kívánság 1938 májusában: szabadulást a németek világnézeti / gazdasági / kulturális befolyásától.” [BB., no. 395]
- június 7 Bartók bejelenti, terjedelmes érdemi indokolással, hogy azonnal és feltétel nélkül kilép az AKM társaságból.³⁴⁰ [D. III, 103]
- június 8 Basel. Bartók levele édesanyjának: “A német étkezőkocsit amennyire lehetett elkerültük...”. [CsLev. 587, no. 863]
- június 19 London. Bartók levele Frid Gézának Amsterdamba; jelzi, hogy a Boosey and Hawkes társasággal fog szerződést kötni művei kiadásáról.³⁴¹ “Egyébként én jún. 7-én jelentettem be azonnali és feltétel nélküli kilépésemet az AKM-ből...”. [Lev. II, 135; BB., no. 398]
- június 20 London. A Modern Zene Nemzetközi Társasága hangversenyén Bartók és Pásztory Ditta előadják Bartók «Szónáta két zongorára és ütőhangszerekre» című művét. Vezényel: Hermann Scherchen. [D. IV, 670]
- június 22 London. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak Bázalbe; jelzi érkezésüket. “Ittlétünket még meg is kellett hosszabbítanunk egy nappal, mert tárgyalásaimat nem tudtam elintézni.” [Lev. II, 136; BB., no. 390]

³⁴⁰ Erre az elhatározásra, húsz évvel az Universal Editionnal kötött életműszerződés után, azért került sor, mert Ausztria német megszállása, az *Anschluss* után az osztrák cégek náci kézbe kerültek.

³⁴¹ Ti. a náci tulajdonba került Universal Editionnal Bartók – az AKM-ből való kilépéssel – megszakított minden kapcsolatot.

- június 28 Basel. Bartók levele Kun Imrének (Koncert Hangversenyvállalat Rt.); közli hollandiai és olaszországi hangversenyek lehetséges időpontját. [AÉK., 397]
- június 30 Braunwald (Svájc). Bartókék levelezőlapja Bartók édesanyjának. Bartókné: "Zürichben Geyer Stefí jött ki az állomásra, nagyon jó volt találkozni vele, nagyon szeretem őt!" [CsLev. 590, no. 868]
- július 4 Braunwald. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak Bazelbe; említi, hogy "tegnap itt volt Geyer Stefí, egész délután nála voltunk." [Lev. II, 137; BB., no. 402]
- július 6 Jeruzsálem. A *Musica Hebraica* szerkesztőségének levele Bartóknak. A folyóirat első számának megjelenése alkalmából tiszteletpéldányt küldenek neki. {*}
- július 10 Braunwald (Svájc). Bartókék levelezőlapja Bartók édesanyjának: "Most itt laknak, egy bérelt házikóban, Schulthessék (Geyer Stefí [és férje]), náluk voltunk ma délután." [CsLev. 592, no. 872]
- július 12 Budapest. Kodály Zoltán magához kéri Deutsch Jenőt, akit Bartók már régóta foglalkoztatott.³⁴²
- július 15 Budapest. S. M. [Seiber Mátyás (?)] kritikája Bartók «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre» című művének londoni előadásáról (június 20): *A Zene*, 19, no. 15 (1938. július 15), 263. [D. IV, 670–671]

³⁴² A levelezőlap szövege a következő:

Kedves D!
 Vasárnap $\frac{3}{4}$ 7-kor (este) talán erre járhat.
 Üdv
 Kodály Z.
 Feladó: Kodály Z.
 Völgy u. 9–11

Deutsch Jenő
 zenetanár úrnak
 Bp.
 VII., Damjanich u. 25/b

Dr. Paszternák Alfréd (Los Angeles) tulajdonában. A közlés szíves engedélyezéséért ezúton is köszönetet mondok.

- július 18 Braunwald. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak: "Mi már útrakészen állunk, (...) hogy hazánkba (a bizonytalanság hazájába) visszatérjünk." [Lev. II, 138]
- július 21 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt másnap délutánra. [AÉK., 399]
- július 30 Budapest. Bartók levele Walter Schulthessnek. [AÉK., 399]
- augusztus 11 Szigeti József levele Bartóknak; formálisan is felkéri, hogy írjon az ő és Benny Goodman klarinét-művész, a "jazz-klarinetos bálvány" számára egy zongorás triót. – Szóba hozza saját "szív-ügyét" is: "a mi Universal Edition füzetünk vonós kísérete meghangszerelésé"-t. [BB., no. 391; Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 5]
- augusztus 18 Budapest. Bartók levelezőlapon részvétét nyilvánítja Deutsch Jenőnek. {*}
- augusztus 19 Budapest. Bartók levele Deutsch Jenőnek: "Saját anyagomat inkább személyesen akarnám átadni. Legjobb lesz, ha jövő hét szombatján jön érte." [AÉK., 399]
- augusztus 29 Budapest. Bartók levele Kun Imrének, római hangversenynek programjáról és körülményeiről. [Lev. III, 432, no. 80]
- augusztus Budapest. Mohácsi Jenő cikke: "Bartók Béla a külföldi sajtóban", *Nyugat*, 30, no. 8 (1938. augusztus), 155–156. [D. IV, 668]
- szeptember 5 Budapest. Bartók levele Benny Goodmannak New York-ba: "Két rövid klarinét-darabot [«Kontrasztok»] írok önnek 1938. október elején. 1938. XI. 1 – 1941. X. 31-ig 300 \$-ért Öné az előadás kizárólagos joga." [AÉK., 400]
- szeptember 12 Budapest. Engel Iván levele Bartóknak; ajánlólevelet kér. {*}
- szeptember 20 Budapest. A budapesti Izr. Hitközség levele Bartóknak. Válaszolva Deutsch Jenő ügyében hozzájuk intézett levelére, közlik, hogy zenei tudására való tekintettel Deutsch Jenőt alkalmazták a Vakok Intézetében. {*}
- október 9 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; értelmezi a nemzetközi politikai helyzetet.³⁴³ "És az ő [Hitler] segítségével még mi is jogainkhoz jutunk – nem is tudja elképzelni, hogy ezáltal milyen mértékben növekedett nálunk az iránta való rajongás. (...) El kellene menni valahová – de hová?!" – Említi, hogy befejezte a «(II.) Hegedűverseny»-t és

343

A müncheni döntés (1938. október 1) után.

- írt egy darabot “Szigetinek és az amerikai jazz-klarinétistának, Benny Goodman-nek” [«Kontrasztok»]. – “Ha lehetséges, még visszavonultabban élek, nincs kedvem emberekkel összejönni, mindenki, aki él, náci-gyanús.” [Lev. II, 138; BB., no. 406]
- október 24 Budapest. Bartók levele Székely Zoltánnénak Amsterdamba (francia, magyar, angol szövegrészek, szerb, román, török szavak); gratulál kisfia születéséhez. – “(...) El kéne menni innen, ama dögvész-oroszának a szomszédságából, messzire-messzire, de hova...” [Lev. III, 433, no. 81; BB., no. 403; D. IV, 673]
- október 28 Budapest. Bartók levele Gertler Endrének; a tervezett brüsszeli hangversenyről, a «Magyar népdalok» átíratában (Ország) teendő változtatásokról. [Lev. II, 140]
- november 1 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre» budapesti bemutatójáról (Operaház, október 31): *Népszava*. [D. IV, 675]
- november 2 Budapest. Bartók Gold István ügyvéd útján 20 pengő tiszteletdíjat küld családi házi orvosuknak, dr. Rothmann István-nak. – Bartók levele Gertler Endrének; jelzi brüsszeli érkezését. [Lev. II, 141]
- november 7 Bruxelles. Bartók levele édesanyjának: “A próba Gertlerrel (a hegedűssel) jól megy.” [CsLev. 593, no. 875]
- november 8 Bruxelles. Szonáta-est Gertler Endrével. A műsoron többek között: «II. szonáta hegedűre és zongorára»; «Szonatina» (1915), Gertler Endre hegedű-zongora átírata (1931); «Magyar népdalok hegedűre és zongorára» (Ország); «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [CsLev. 593, no. 875; D. IV, 676]
- november 9 Anvers / Antwerpen, Kon. Kunstverbond színház. Szonáta-est Gertler Endrével. A műsor ugyanaz, mint az előző nap Brüsszelben.³⁴⁴ [D. IV, 676] – Bruxelles. Bartók levele édesanyjának: “Gertler (a hegedűs) jól játszott...” [CsLev. 597, no. 876]

³⁴⁴ Gertler visszaemlékezése az amsterdami hangversenyre: *Művelt Nép* 6, no. 39 (1955. szeptember 25), 5. [D. IV, 681]

- november 12 Budapest. Rózsavölgyi-levél Bartóknak. Felkéri Bartókot Gerschwin, «Rhapsody in Blue» zongoraszólamának eljátszására egy a Városi Színházban tartandó koncerten.³⁴⁵
- november 15 Amsterdam, Concertgebouw. Bartók és Pásztory Ditta hangversenye. Közreműködik: Székely Zoltán. A műsoron többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára», «Román népi táncok» (Székely Zoltán átírata). [D. IV, 683–684] – Egy kritikából: “Székely Zoltán Bartókkal eszményi együttest alkotott... (...) Székely Bartók stílusával és felfogásával bensőséges módon egyesül.” *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1938. november 16. [D. IV, 685–686]
- november 20 Bruxelles. Bartók ajánlólevélben tanúsítja, hogy a Gertlerkvartett kiválóan adja elő a «IV. vonósnégyes»-t. [AÉK., 403]
- november 22 Budapest. Bartók ajánlólevelet ír a Londonban élő Engel Iván számára, aki egy zeneiskolában (Glasgow) szeretne elhelyezkedni. [Lev. I, 129; Lev. III, 434, no. 82; AÉK., 403]
- december 1 Bartók levele Szigeti Józsefnek a «Rapszódia klarinétra és hegedűre» [«Kontrasztok»] címéről és végleges alakjáról. [Ujfalussy, 406 sk.]
- december 4 Komárom. Sándor-Weisz Emma (volt Bartók-növendék) levele Bartóknak. Állásából elbocsátották, mert zsidó. Bartókhoz folyamodik segítségért. {*}
- december 19 Budapest. Bartók levele Engel Ivánnak Londonba. Zaklatott életéről ír, magányosnak érzi magát.
- december 28 Budapest. Bartók levele a Boosey and Hawkes cégnek Londonba. Értesíti őket, hogy a náci Universal Editionnal felbontotta a szerződését. {*} [AÉK., 404]
- december 31 Budapest. Bartók befejezi a «(II.) Hegedűverseny» kéziratát. Ajánlása: “Kedves barátomnak, Székely Zoltánnak.” – Bartók és Bartókné Pásztory Ditta szerződést kötnek új impresszáriójukkal hangversenyek, rádió- és lemez-felvételek szervezésére 1939. április 1 és 1940. augusztus 31 között. [AÉK., 404]
- Budapest. Heller Bernát Bartóknak dedikálja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat *Évkönyv*-ének 1938. évi kötetében (29–45. old.) megjelent tanulmányát: “Echod mi jaudea és a

³⁴⁵ Nincs adatunk arra nézve, hogy a hangversenyt valóban megtartották-e.

katekizmusi ének”, a következő szavakkal: “Méltóságos Bartók Béla professzor úrnak, mesterek mesterének hódolat-
tal, Heller. Wenn die Könige bezahlen, haben die Kärner zu
tun.”³⁴⁶ A tanulmány első hivatkozása Bartók *A magyar népdal* című könyve, Heller ennek egyik szövegét hozza kapcsolatba a zsidó peszah hagyományos ének-rendjének egy darabjával.

1939

január 4
január 9

Budapest. Bartók ajánlólevele Hernádi Lajos számára. {*}
New York, Carnegie Hall. A «Rapszódia klarinétra és hegedűre. Két tánc» [«Kontrasztok hegedűre, klarinétra és zongorára»] ősbemutatója. Előadják: Szigeti József, Benny Goodman és Petri Endre. [D. IV, 673, 687–688; Ujfalussy, 406 sk.] – A mű megírását Szigeti József kezdeményezte; ő alkudta ki Bartók honoráriumát is, mint Bartóknak levélben megírta (1938. augusztus 11). [Szegő, 531 skk.] – A «Kontrasztok» ajánlása: Benny Goodmannek és Szigeti Józsefnek. [Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 5]

január 10

Budapest. Bartók levele Székely Zoltánnak Amsterdamba. “Március óta természetesen biztosak vagyunk abban, hogy ez rosszabbra vagy a legrosszabbra fordul, ami talán lehetetlenné fogja tenni, hogy itt dolgozni és egyáltalán élni lehessen. (...) Bizonyos, hogy számomra meglehetősen kényelmetlen a náci karmaihoz oly közel élni, azaz egészen a karmaik között...” – Közli, hogy már előző nap postára tette a «(II.) Hegedűverseny» kottájának egy részét, a többit két nap múlva küldi. [Lev. III, 436, no. 83; BB., no. 408]

január 16

Budapest. Bartók levele Kun Imrének, romániai programjával kapcsolatban. [Lev. III, 439, no. 85]

január 28

Budapest. Bartók levele az Universal Editionnak, rendezetlen kiadói ügyekről. [AÉK., 405]

³⁴⁶

A különlenyomat első lapja facsimilében in: Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet*, III (Budapest: MIOK, 1984), 17. sz. képmelléklet, post p. 170.

- február 6 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; ír "az egyre áldatlanabbul alakuló általános helyzetről" is. [Lev. II, 142]
- február 7 Budapest. Bartók levele Dorothy Parrish-nek³⁴⁷ Huntingdonba: "A hírhedt Anschluss óta... (...) számtalan okom van, amiért egyáltalán nincs kedvem kapcsolatba kerülni Németországgal. Minden tőlem telhetőt megtettem, hogy elszakítsam ezeket az 'édes' kötelékeket, de ez semmiképpen sem volt és most sem könnyű dolog. Ugyanis ezek a németek, mint a kullancsok, kapaszkodnak belém. (...) Nehezebb dió megszabadulni az Universal Editontól; eddig nem sikerült. (...) Legszívesebben teljesen hátat fordítanék Európának..." [Lev. IV, 93, no. 112; BB., no. 407]
- február 8 Budapest. Bartók levele Székely Zoltánnak; javítások a hegedű szólam – a «(II.) Hegedűverseny» – kottájában. [Lev. III, 440, no. 86] – New York. Szigeti József levele Bartóknak. Beszámol a «Kontrasztok» New York-i bemutatójáról ("A második részt meg kellett ismételni...") és a sajtóviesszhangról ("Ez a première Benny Goodman révén olyan sajtólármát keltett, amit a mi milieunkben sem komponista, sem előadó nem remélhet!"). [Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 5]
- február 17 Zürich. A «Négy szlovák népdal, vegyeskarra zongorakisérettel» előadása. Zongorán kísér: Irma Schaichet. Vezényel: Richard Blum. – A hangversenyen, amelyen Bartók és Bartókné Pásztory Ditta is fellépnek («Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre»); közreműködik még Alexander Schaichet (Janáček). [D. IV, 689]
- február 27 Párizs, Gaveau-terem. A párizsi Filharmóniai Társaság zenekarának hangversenyén előadásra kerül többek között Bartók, «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre» című műve. Közreműködik: Bartók és Pásztory Ditta. Vezényel: Hermann Scherchen. [D. IV, 692–693]
- március 3 Budapest. A Koncert Hangversenyvállalat Rt. (Kun Imre) levele. Közlik Bartókkal, hogy Huberman április 13–14-én

³⁴⁷

Bartók tanítványa volt 1936/37-ben.

- érkezik Budapestre.³⁴⁸ {*} – New York. Harold Spivacke távirata Bartóknak. Meghívja Bartókot és Szigeti Józsefet a Coolidge kamarazenei fesztiválra.
- március 4–7 Párizs. Bartók az ott tartózkodó Székely Zoltánnal megbeszéli a «(II.) Hegedűverseny» előadásának részleteit. [AÉK., 407]
- március 5 Párizs. Bartók levele – Kun Imre útján – a Koncert Hangversenyvállalat Rt.-nak: a Hubermannel való közös fellépésre tett ajánlatot elfogadja.³⁴⁹ [Lev. III, 444, no. 87; BB., no. 410]
- március 9 Basel. Bartók levele Székely Zoltánnak: "Nagyon jó és hosszú közös próbáink voltak Zoltánnal Párisban, a verseny-mű szóló-részét valóban pompásan játssza..."³⁵¹ [Lev. III, 444, no. 88; BB., no. 411]
- március 13 Párizs. Bartók–Szigeti szonáta-est. Előadásra kerül a «II. szonáta hegedűre és zongorára» is.
- március 18 Amsterdam, Concertgebouw. A Kolisch-kvartett előadja a «IV. vonósnégyes»-t. [D. IV, 696]
- március 23 Amsterdam, Concertgebouw. Székely Zoltán a holland Filharmonikusokkal bemutatja a «(II.) Hegedűverseny»-t (ősbemutató).³⁵² [D. IV, 696–701]
- március 25 Den Haag. Székely Zoltán és a holland Filharmonikusok előadják a «(II.) Hegedűverseny»-t. [D. IV, 704–705]
- március 26 Budapest. Bartók a Stagma "Heil Hitler" aláírású levelére élesen válaszol, "Mit ungarischem Gruss" befejezéssel. [AÉK., 408] – New York. Schulhof Andor levele Bartóknak.

³⁴⁸ Lásd fent.

³⁴⁹ Elizabeth Sprague Coolidge amerikai művészetpártoló díjat alapított kamarazene hangversenyek támogatására a washingtoni Library of Congress zenei programjában. Korábban Bartók «V. vonósnégyes»-e is a Coolidge Prize-t kapta meg (1934).

³⁵⁰ A hangverseny elmaradt: Huberman származása ellen volt kifogás.

³⁵¹ A «(II.) Hegedűverseny» kottáját Bartók és Székely Zoltán Párisban vitatták meg, Bartókék rövid ottani tartózkodása idején.

³⁵² Az előadás felvétele fennmaradt és hanglemezen is hozzáférhető; Magyarországon a legkényelmesebben in: BÖ.: Hegedűverseny (1937–38) (Hungaroton, LPX 11573).

- Amerikai szereplések lehetőségét vázolja, a Roth-kvartett említésével. {*}
- március 29 Budapest. Bartók közli a Stagma-val kilépési szándékát. [AÉK., 408]
- április 1 Firenze. Bartók, aki Pásztory Dittával és Zathureczky Edével olaszországi hangverseny-körúton van, találkozik Szigeti Józseffel; Szigeti nem sokkal ez után Amerikába távozik. [Szegő, 541] – Ettől a naptól kezdve a korábbi szerződés értelmében Bartók hangverseny-szervezője Schulhof Andor; a következőkben sűrűn ír neki levelet. [AÉK., 408]
- április 2 New York. Schulhof Andor levele Bartóknak; mellékeli a Roth-kvartettel kötött megállapodást. {*}
- április 3 Bartók elküldi Székely Zoltánnak Amsterdamba a «(II.) Hegedűverseny» dedikációjának kéziratát. {*}
- április 5 Velence (Olaszország). Találkozik Herz Ottó zongoraművésszel. [AÉK., 409]
- április 8 Velence. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak Bázélbe: “Az utolsó eseményeket (már tudja, hogy mire gondolok)³⁵³ annyira aggasztóaknak és veszélyeseknek találom (...), hogy – nehéz szívvel – különböző elővigyázatossági rendszabályokra kell magamat elhatároznom. Éspedig arra kérem, hogy kézirateimat (...) küldje el kiadómhoz, Boosey and Hawkes... (...) London mégiscsak távolabb van a szörnyek országától.” [Lev. II, 143; BB., no. 412]
- április 17 Budapest. Bartók levele a Boosey and Hawkes cégnek Londonba; értesíti őket, hogy ezentúl Schulhof Andor lesz a képviselője.
- április 24 Párizs. Weissshaus Imre / Arma Pál levele Bartóknak. Fejtegetések az életről, saját műveiről. Műjegyzéket is mellékel. {*}
- április 25 New York. Schulhof Andor levele Bartóknak amerikai turnéterminusokról, említve Spivacke, Roth, Szigeti nevét is. {*} – Budapest. Bartók a lakásán tárgyal Schulhof ügynökével, Salgó kisasszonnyal. [AÉK., 409]
- április 27 Budapest. Bartók levele az Operaház igazgatóságának: “(...) senkinek – sem a bécsi U. E.-nek, sem Hertzka Gyulának – nincs sem megbízása, sem joga a tantième-k átvételéhez. (...)

353

Csehszlovákia német megszállása (1939. március 15).

- Ha (Balázs Béla) nyilatkozata még most is érvényes, akkor az ő tantième-részét is nekem kellene megkapnom; ha azonban a nyilatkozat már nem érvényes, akkor viszont a nevét nem volna szabad elhallgatni.” [Lev. IV, 94, no. 113] – Bartók levelezőlapon felkéri Deutsch Jenőt közreműködésre próbán a Magyar Rádióban. {*} [AÉK., 410] – New York. Roth Ferenc levele Bartóknak. Újabb vonósnégyes [«VI. vonósnégyes»] írására ösztönzi Bartókot. Különböző javaslatokat tesz Bartók amerikai turnéjának műsorával kapcsolatban. {*} Budapest. Bartók reggel a lakásán fogadja Deutsch Jenőt. [AÉK., 410]
- április 29
- május 5 New York. Schulhof Andor levele Bartóknak; hosszabb időre hívja Amerikába. {*}
- május 14 Amsterdam. Révész Géza levele Bartóknak. Meghívja Bartókot, hogy koncertjei idején náluk lakjon. {*}
- május 15 Budapest. Az eredetileg Iszay Dobrowen helyett Vaszy Viktor kíséri Bartókot. (A zsidótörvények már érvényben voltak.)
- május 16 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók hangversenyéről (Városi Színház, május 15); *Népszava*. [D. IV, 710]
- május 18 Budapest. Bartók ismételt levele az Operaház igazgatóságának (mint az 1939. április 27-iki levélben). [Lev. IV, 95, no. 114]
- május 19 Budapest. Bartók levele Denijs Dillenek Antwerpenbe; említi új művét “klar. heg. + zongorára” [«Kontrasztok»], amelynek “nyilvános bemutatási jogát 1941. nov.-ig Benny Goodman tartotta fenn magának.” [Lev. II, 144]
- június 1 Budapest. Bartók levele az Operaháznak Balázs Béla jogdíjai ügyében; kéri, hogy ezeket ne neki [Bartóknak] fizessék ki. [AÉK., 411]
- június 3 Budapest. Bartók levele Veress Sándornak (London): “(...) Ha valaki itt marad, holott elmehetne, ezzel hallgatólag beleegyezik mindabba, ami itt történik...” – “Megkötöttem a szerződést Boosey and Hawkessal, ezentúl náluk fognak megjelenni műveim. A már megjelentekhez a bécsi U. E. [Universal Edition] konokul ragaszkodik.” [Lev. I, 130; BB., no. 405]
- június 4 Budapest. Bartók levele Tóth Aladárnak: “Ugye nem volna baj, ha Szabolcsit [Szabolcsi Bence] is elhívnám? [Ti. a

- kétzongorás szonáta előjátszására Tóth Aladár és Fischer Annie lakásán, június 8-án.” [Lev. III, 445, 89]
- június 14 Budapest. Bartók levélben sürgeti az Operaház választát a Balázs Bélát megillető jogdíjak ügyében. [AÉK., 412]
- június 19 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak, utazási terveiről; Amsterdamban Révész Gézánál, Silvaplanában (Svájc) “4 hetet töltünk Geyer Steffel”. [Lev. II, 144; BB., no. 413] – Bartók rendezi számláját a Koncert Hangversenyvállalat Rt.-nél (Kun Imre) és Kohn Albert zongorakölcsönzőnél. [AÉK., 412]
- június 24 Budapest. Bartók levele Zádor Dezsőnek Ungvárra: “Néhány hónappal ezelőtt Molnár [Molnár Antal] tanár úr megküldte ruszin népdalgyűjtését...” [Lev. IV, 96, no. 116]
- július 11 Surlej (Svájc). Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak, családja utazási viszontagságairól: “(...) ezeknek a nyomorult fickóknak Németországban megint egyszer sikerült 85 perc késést elérniök.” [Lev. II, 145]
- július 14 Surlej b. Silvaplan (Svájc). Bartók levele a Koncert Hangversenyvállalat Rt.-nak (Kun Imre) soron következő hangversenyeivel kapcsolatban. [Lev. III, 445, no. 90; BB., no. 415]
- augusztus 4 Saanen. Bartók levele a Koncert Hangversenyvállalat Rt.-nak (Kun Imre) soron következő hangversenyeivel kapcsolatban. Utolsó megjegyzése: “Amennyiben háború ütne ki Magyar- vagy Olaszországban vagy a közbeeső országokban, a szerződés érvényét veszti.” [Lev. III, 446, no. 91; BB., no. 416]
- augusztus 7 Saanen. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának; említi a H. [Heimlich (Hernádi) Lajos] által kért ajánlólevelet. [CsLev. 596, no. 883]
- augusztus 18 Saanen. Bartók levele ifj. Bartók Bélának: “(...) Most ³⁵⁴ egy másik megrendelésnek kellene még eleget tennem: Székely Z.-nak (illetve az ‘Új Magyar Vonóségys’-nek) egy vonóségys [«VI. vonóségys»].” [CsLev. 598, no. 886; BB., no. 414]
- szeptember 4 Oslo, Norvégia. Földes Andor levelezőlapja Bartóknak: “A 15 magyar parasztdal, a Szonatina és a Szonáta [«Szonáta zongorára» (1926)] igen nagy sikert aratott.” {*

³⁵⁴

Ti. a «Divertimento» befejezése után.

- szeptember 7 Budapest. Bartók részletes utasításokat küld Deutsch Jenőnek a román népzenei felvételek szövegének lejegyzésére és a támlapok megírására vonatkozóan. {*} [AÉK., 414]
- szeptember 9 Budapest. Bartók levele Harold Spivacke-nak Washingtonba. A háború kitörése miatt nem utazhat el. Felajánlja neki a «VI. vonósnégyes»-t. {*}
- szeptember 11 Budapest. Bartók megállapodik a Rózsavölgyi & Tsa. céggel arról, hogy utóbbi kiadja a «Két román tánc zongorára» (Op. 8/a) (1909–1910) Weiner Leó által készített hangszerelését. Bartók, Weiner és a kiadó részesedése: 1/3 – 1/3 – 1/3. [D. II, 384; AÉK., 414 sk.]
- szeptember 13 Amsterdam. Frid Géza levele Bartóknak. Arról érdeklődik, hogy a kézzongorás szonáta («Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre») előadási joga kizárólag Bartókéknak van-e fenntartva. {*}
- szeptember 29 Budapest. Bartók levele Frid Gézának; ír a «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre» című művéről; üzen Székely Zoltánnak, s jelzi, hogy a számukra készülő «VI. vonósnégyes»-ből már csak a IV. tétel van hátra. [Lev. II, 146]
- október 2 Budapest. Bartók levele Kun Imrének; hangverseny-tervekről, többek között Szigeti József esedékes pesti érkezéséről. Jelzi, hogy a «Két arckép» (Op. 5) most már nem Rozsnyai, hanem Rózsavölgyi tulajdona. [Lev. II, 147]
- október 12 London. Engel Iván táviratban gratulál Bartóknak a «IV. vonósnégyes» “tomboló sikeréhez”. {*}
- október 23 Budapest. Kósa György levele Bartóknak. Megírja, hogy a zsidótörvények miatt állása bizonytalan, úgyszintén szereplései és műveinek előadása. {*}
- október 31 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók és Zathureczky Ede Beethoven-hangversenyéről (Zeneművészeti Főiskola, október 29): *Népszava*. [D. IV, 716–717]
- november 11 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája «A fából faragott királyfi» újabb felújításáról (Operaház, november 10) *Népszava*. [D. IV, 719]
- november 12 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája a Budapesti Hangversenyzenekar Beethoven-hangversenyéről (november 10), amelyen közreműködött Bartók: *Népszava*. [D. IV, 718]
- november 15 Budapest. Bartók levele Kun Imrének olaszországi hangversenyeivel kapcsolatban. [Lev. III, 449, no. 92]

- november 16 Budapest. Bartók újabb üzenete Deutsch Jenőnek, kérve, hogy találkozzanak. {*} [AÉK., 416]
- november 27 Budapest. Bartók táviratban értesíti Harold Spivacke-t: "Áprilisban megyek." Másnap ugyanezt megírja Schulhof Andornak is. – Az amerikai meghívást Bartók ezúttal hosszas töprengés után – részben Szigeti József megnyugtató levelének hatására – fogadta el. [AÉK., 417]
- november 28 Budapest, Városi Színház. Lovro Maticic zenekari hangversenye; közreműködik: Szigeti József. Előadja Bartók «Két arckép» (Op. 5) című művének I. részét ("Az ideális"). [D. IV, 719] – Jemnitz Sándor kritikája: *Népszava*, november 29. [D. IV, 719–720]
- december 3 Budapest. Bartók levele Deutsch Jenőnek a népdal-gyűjtés lejegyzésével kapcsolatban. {*}
- december 22 Amsterdam. Székely Zoltán levele Bartóknak. Azt tanácsolja, hogy családjával együtt menjen át Amerikába. Felajánlja a segítségét. {*}
- december 23 Budapest, Operaház. «A kékszakállú herceg vára» ismét – a bemutató óta most először – egy este műsorán «A fából faragott királyfi»-val. – Balázs Béla nevét a színlap ezúttal is mellőzi.
- december 26 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt december 30-ra. [AÉK., 418] – Párizs. Hernádi Lajos levele Bartóknak. Kondoleál Bartóknak édesanyja halála alkalmából. {*}

1940

- január 17 Budapest. Bartók levele Dorothy Parrish-nek Huntingdonba: "(...) végül dec.-ben megváltoztattam álláspontomat (Szigeti rábeszélésére), így menni fogok [ti. a hangversenyre a Library of Congressben]..." [Lev. IV, 97, no. 117]
- január 31 Budapest. Jemnitz Sándor kritikája Bartók és Pásztory Ditta kétzongorás hangversenyéről (Zeneművészeti Főiskola, január 29): *Népszava*. [D. IV, 721–722]
- február 6 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt. {*}

- február 13 Budapest. Bartók levele Stein Ervinnek a Boosey and Hawkes címére Londonba. Fényképeket, prospektusokat és életrajzi adatokat mellékel. {*}
- február 15 Budapest. Bartók írásban ad utasításokat Deutsch Jenőnek a román népzenei gyűjtés lejegyzésével kapcsolatban. {*}
- február 23 Budapest Bartók "erős meghűlés"-re hivatkozva lemondja a meghívást Horthy Miklós kormányzó fogadására (február 24). [AÉK., 419]
- február 25 Philadelphia. Philipp Klein cikke Bartókról: *Philadelphia Daily News*.
- március 10 Amsterdam. Székely Zoltán és a holland Filharmonikusok előadják a «(II.) Hegedűverseny»-t. [D. IV, 722]
- március 31 Budapest. Bartók levélben tájékoztatja a Rózsavölgyi & Tsa. céget arról, hogy a Stagma, amelynek már nem tagja, jelentős hátralékban van vele szemben, és szó sem lehet arról, hogy Németországgal bármiféle szerződést kössön. [AÉK., 420]
- április 2 Nápoly. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; ír amerikai utazásáról, Szigeti Józseffel tervezett, "legfontosabb" hangversenyéről (Washington, április 13). [Lev. II, 149; BB., no. 418]
- április 10 Chicago. Mary Reiff előzetes cikke Bartók hangversenyéről: *Chicago Daily News*.
- április 12 Washington. Szigeti József Bartókról, másnapi hangversenyük próbája után, naplójában: "(...) Milyen más volt ez a próba, mint a szokásos próbák szörszálhasogatása! Azt éreztem, hogy minden a helyén van, teljes biztonsággal töltött el; pedantériáról szó sem lehetett ilyfajta próbálásnál...". [Szigeti, 208 sk.]
- április 13 Washington, Library of Congress. Bartók és Szigeti József szonáta-estje. A műsoron többek között: Bartók, «II. szonáta hegedűre és zongorára» (1922); «I. rapszódia hegedűre és zongorára» (1928).³⁵⁵ [D. IV, 723] – New York. Oscar Thompson méltatása Bartókról: *New York Sun*.

³⁵⁵

Ezt a hangversenyt élő felvétel alapján kiadták hanglemezen is. Magyarországon a legkényelmesebben hozzáférhető: Szigeti József – Bartók Béla washingtoni hangversenyének felvétele 1940. április 13 (Qualiton LPX 11373–74); illetve in: Somfai László – Kocsis Zoltán, Bartók zongorázik (Hungaroton LPX 12326–33, 1981): 12331A/B–12332A. Bartók művein kívül

- április 14 New York. Howard Taubman kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Times*.
- április 16 New York, Museum of Modern Arts. Paul Ulanowski Bartók-estje.
- április 17 Pittsburgh. Bartók szonáta-hangversenye Francis Arányival. [AÉK., 420] – New York. Howard Taubman kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Times*. – Miles Kastendieck kritikája Bartók hangversenyéről: *Brooklyn Eagle*. – Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Sun*. – Pittsburgh. Bartók nyilatkozata a *Pittsburgh Sun Telegraph*-nak: “Nem vagyok semmiféle párt tagja, de náci-ellenes vagyok.”
- április 18 Pittsburgh. Ralph Levando kritikája Bartók hangversenyéről: *Pittsburgh Press*.
- április 21 New York, Carnegie Hall. Bartók és Szigeti József szonáta-estje. A műsoron többek között: «I. rapszódia hegedűre» és zongorára», valamint a «Kontrasztok», Benny Goodmannel. [Somfai László, in: BÖ.: Kamarazene 5 (Hungaroton, SLPX 11357), 5] – WQXR rádióközvetítés. Elhangzik a «II. szonáta hegedűre és zongorára». Előadják: Bartók és Rudolf Kolisch.
- április 22 New York. Miles Kastendieck kritikája Bartók hangversenyéről: *Brooklyn Eagle*. – Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Sun*.
- április 23 Philadelphia, Casimir Hall. Bartók és Roth Ferenc hangversenyének műsorán többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [AÉK., 421]
- április 24 New York. Bartók és Szigeti József hangversenyének műsorán többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára». [AÉK., 421]
- április 25 New York. Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Sun*. – A WQXR rádió³⁵⁶ közvetítése: Bartók nyilatkozata; zongorázik Herz Ottó.
- április 29–30: New York. Bartók és Szigeti a Columbia Gramophone Company számára hanglemez-felvételeket készítenek. [AÉK., 421]

a felvételen: Beethoven, «A-dúr szonáta hegedűre és zongorára» (Op. 47) (Kreutzer); Debussy, «Szonáta hegedűre és zongorára».

³⁵⁶ Magán rádió adóállomás (New York).

- április 30 Philadelphia. Stanley Baron kritikája Bartók hangversenyéről: *Philadelphia Daily News*.
- május 1 New York, Columbia Egyetem. Bartók-est; közreműködik: Szigeti József. A műsoron többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára (Szigeti Józsefnek ajánlva)». [D. IV, 723]
- május 2 New York. Szigeti József és Bartók a Columbia Gramophone Company számára lemezre játsszák Bartók «I. rapszódia hegedűre és zongorára» (1928) című művét.³⁵⁷
- május 8 New York. Cikk a «Kontrasztok» hanglemez felvételéről: “Goodman and Szigeti Record a New Bartok Sonata for Columbia.” *Metronome*.
- május 13–14 New York. Szigeti József, Benny Goodman és Bartók a Columbia Gramophone Company számára lemezre játsszák a «Kontrasztok»-at³⁵⁸ (1938).³⁵⁹ [Ujfalussy, 407 (más dátummal)]
- május 16 New York. Bartók levelezőlapja Reiner Frigyesnek Westportba (Connecticut). [AÉK., 421]
- május 17 New York. Bartók levelezőlapja Dorothy Parrish-nek Huntingdonba: “A dollárokat Rózsavölgyinek elküldheti postautalványon vagy csekken...” [Lev. IV, 98, no. 119] – Bartók levele Reiner Frigyesnek, elutazása előtt: “Remélem, hogy legkésőbb okt.-ben visszatérhetek a ‘szabad’ országba.” [Lev. II, 151]
- május New York. Bartók és Manfred Bukofzer közös levele Annie Müller-Widmann-nak; utal “a szomorú európai események”-re. [Lev. II, 151]

³⁵⁷ A felvétel hanglemezen is hozzáférhető; Magyarországon a legkényelmesebben in: Somfai László – Kocsis Zoltán, szerk., Bartók zongorázik (Hungaroton LPX 12326–33, 1981): 112329A:1.

³⁵⁸ A mű ebből az alkalomból kapta végleges címét («Contrasts / Kontrasztok»), Szigeti József New York-i lakásán. [Ujfalussy, 407]

³⁵⁹ A felvétel hanglemezen is hozzáférhető; Magyarországon a legkényelmesebben in: Somfai László – Kocsis Zoltán, szerk., Bartók zongorázik (Hungaroton LPX 12326–33, 1981): 12329A:2.

- május Budapest. Bartók román népzenei gyűjteményének kéziratából az egyik példányt – távozásának előkészületeképpen – megőrzésre átadja Szabolcsi Bencének. [Szegő, 560]
- június 1 Budapest. Bartók levele Deutsch Jenőnek: “Szeretném, ha kedden eljönne.” {*} [AÉK., 422]
- július 14 Budapest. Bartók levele Kertész Gyulának: “Hogy a jövő mit hoz, azt már csak – Wotan (és földi helytartója) tudja.” [Lev. I, 134; BB., no. 420]
- augusztus 6 Budapest. Bartók levele Stein Ervinnek a Boosey and Hawkes címére Londonba a «(II.) Hegedűverseny» partitúrájának korrekciójával. {*}
- augusztus 19 Budapest. Bartók levelezőlapon magához kéri Deutsch Jenőt augusztus 21-re. [AÉK., 423]
- augusztus 23 Budapest. Bartók utazási terveiről tájékoztatja Schulhof Andort. [AÉK., 423]
- augusztus 30 Budapest. Bartók expressz levelezőlapon hívja Deutsch Jenőt találkozásra másnapra; köszönetet mond a Deutsch által elvégzett munkáért. {*} [AÉK., 424]
- szeptember 3 Budapest. Bartók a fiával, ifj. Bartók Bélával felkeresi dr. Hajnal Tibor orvost. Ti. őt akarja megbízni Péter fia ügyeinek intézésével az Amerikából való visszatértükig.³⁶⁰
- szeptember 6 Budapest. Bartók levele Annie Müller-Widmann-nak; segítséget kér az Amerikába utazás megszervezéséhez. “Egyidejűleg hasonló tartalmú levelet küldök (...) Geyer Stefinek (...) is...”. [Lev. II, 151]
- szeptember 11 Budapest. Az Operaház «A csodálatos mandarin» előadása érdekében azt javasolja, hogy a szövegkönyv szerzőjét a következőképpen nevezzék meg: “Lengyel Menyhért ötlete alapján Harangozó Gyula.” Utóbbi ehhez az ügy érdekében hozzájárul. [AÉK., 424]
- szeptember 20 Budapest. Bartók levele Schulhof Andornak az amerikai utazás nehézségeiről. [AÉK., 424]
- szeptember 28 Budapest. Kiskorú Péter fia hivatalos ügyeinek intézésére gyámot nevez ki dr. Hajnal Tibor orvos személyében, teljes tudatában annak, hogy a zsidótörvények akkor már erősen

³⁶⁰ Ifj. Bartók Béla: “Nem volt szerencsés választás, mert dr. Hajnal az akkor már érvényben lévő zsidótörvények miatt megbízatását nem tudta megfelelően ellátni.” [AÉK., 425]

- korlátozták a zsidó orvosok és ügyvédek tevékenységét. – A dr. Hajnalnál teendő látogatás időpontját szeptember 26-án levelezőlapon tudatja ifj. Bartók Bélával. [CsLev. 601, no. 893]
- október 3 Budapest. Szentjóni Miklós interjúja Bartókkal (*Magyar Nemzet*); Bartók megemlíti, hogy “Denverben Szigetivel van tervben szonáta-est.” [BB, no. 421]
- október 4 Budapest. Bartók végrendelete, befejező rész (VIII. szakasz): “Mindaddig, míg a budapesti volt Oktogon-tér és a volt Körönd azoknak az embereknek a nevére van elnevezve, akikéről jelenleg van, (...) rólam az országban ne nevezzenek el sem teret, sem utcát, sem nyilvános épületet; velem kapcsolatban emléktáblát mindaddig ne helyezzenek el nyilvános helyen.” [Lev. II, 153; BB., no. 422]
- október 8 Budapest, Zeneművészeti Főiskola. Bartók és Pásztor Ditta búcsúhangversenye. A Székesfővárosi Zenekart vezényli Ferencsik János. [D. IV, 723–724] – Bartók kérésére a próbán is, a hangversenyen is Bartóknak Kósa György lapoz, Pásztor Dittának pedig Kadosa Pál. [Szegő, 563] – A hangversenyt az akkoriban alakult KFT-iroda szervezte, mert a többi ügynökség nagyrészt zsidó alkalmazottakból állt, és ezek működési lehetősége akkor már erősen korlátozott volt. – Bartókot a hangversenyre Barta László festőművész vitte taxin; Bartók, hallván, hogy kísérője festő, azonnal Berény Róbertről kérdezte. [Szegő, 564 sk.]
- október 10 Budapest. Bartók végrendeletének végleges megfogalmazása és hitelesítése. – Kodályék búcsúlátogatása Bartókéknál. [AÉK., 425]
- október 11 Budapest. Bartók levele dr. Hajnal Tibornak a közjegyzői meghatalmazásról fia, ifj. Bartók Béla számára. – Bartók levele ifj. Bartók Bélának; rendelkezik benne a dr. Hajnal számára havonta átutalandó összegről. [CsLev. 602, no. 895] – Bartók Deutsch Jenőt beajánlja Kodálynak másolási munkákra.³⁶¹ [AÉK., 425]
- október 12 Bartók és felesége elhagyják Budapestet. Lakásukban távozásuk után is benn maradt 3 lengyelországi menekült,

³⁶¹ Levelezőlapon tájékoztatja erről az éppen munkaszolgálatra bevonult Deutsch Jenőt is. [AÉK., 425]

- akiknek Bartók a lengyel összeomlás után – a korábbi albér-
lőnek felmondva – adott menedéket. [AÉK., 423]
- október 14 Genf. Bartók levele, útban Amerikába, Annie Müller-Wid-
mann-nak: “Geyer Stefí tegnap délutántól ma estig itt volt,
sokat segített és velünk töltötte itteni utolsó óráinkat.” [Lev.
II, 153; BB., no. 426] – Bartók levele Paul Sachernek: “(...)”
Geyer Stefitől minden szükségeset megkaptunk és holnap
reggel továbbutazunk, át a szerencsétlen országon.”³⁶² –
“Talán a bizonytalanságba megyünk, de más választásunk
nincs. Vajon mennyi időre? Isten tudja.” [Lev. II, 154]
- október 18 New York, Town Hall. Elhangzanak a «Román népi táncok».
Előadja: Bronislaw Gimpel.
- október 22 New York. Noel Strauss cikke Bartókról: *New York Times*.
- október 27 Bermuda-szigetek [az Amerikába tartó hajón]. Bartók levele
ifj. Bartók Bélának; rendelkezik Kun [Imre] jutalékával
kapcsolatban. [CsLev. 603, no. 897] – Ugyanezt megismétli
New Yorkban november 10-én kelt levelében. [CsLev. 604,
no. 898]
- november 2 New York. Benny Goodmann nyilatkozik a «Kontrasztok»-
ról: *Listen*.
- november 3 New York, Town Hall. Bartók és Bartókné Pásztor Ditta
előadják Bartók «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre»
című művét; közreműködik: Saul Goodman és Henry
Denecke jr. [AÉK., 427]
- november 4 New York. Miles Kastendieck méltatása Bartókról: *Brooklyn*
Eagle. – Noel Strauss cikke Bartókról: *New York Times*.
- november 5 New York. Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyé-
ről: *New York Sun*.
- november 10 New York. Howard Taubman cikke Bartókról: *New York*
Times.
- november 11 New York. Samuel Chozinoff méltatása Bartókról: *New York*
Post.
- november 25 New York. Miles Kastendieck kritikája Bartók és Bartókné
Pásztor Ditta hangversenyéről (New York, Town Hall, no-
vember 24): *Brooklyn Eagle*. – Oscar Thompson kritikája
Bartók hangversenyéről: *New York Sun*.

³⁶² Értsd: Franciaország.

- december 5 és 7 Cleveland (Ohio). Bartók a Clevelandi Szimfonikusokkal előadja a «II. zongoraverseny»-t. Vezényel: Artur Rodzinski. [AÉK., 429]
- december 6 Cleveland. Arthur Loesser kritikája Bartók hangversenyéről (Cleveland, december 5): *Cleveland Press*.
- december 8 New York. Howard Taubman kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Times*.
- december 9 Budapest. Ifj. Bartók Béla levele Deutsch Jenőnek. Apja megbízásából példányt akar küldeni neki a «Mikrokozmosz»-ból, és arról érdeklődik, hogy visszatért-e már a munkaszolgálatból. {*}
- december 10 New York. Bartók megismétli Székely Zoltánnak korábban írt levelét, mert bizonytalan abban, hogy a megszállt Hollandiában megtalálta-e őt a posta. [AÉK., 429]
- december 13 New York. Noel Strauss kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Times*.
- december 15 Cleveland. Marjory P. Fischer kritikája Bartók hangversenyéről: *Cleveland Press*.
- december 19 New York. Hans Rosenwald tanulmánya Bartókról: *Musical News*.
- Moszkva. Balázs Béla verse Bartókról: *Tábortűz mellett*. [D. II, 399]

1941

- január 3 Pittsburgh. A «Két román tánc» zenekari változatának (Weiner Leó átírata) előadása. Vezényel: Reiner Frigyes.
- január 11 Forest Hills, Long Island (New York). Bartók levele ifj. Bartók Bélának; emlékezteti a Rózsavölgyi & Tsa. cég esedékes elszámolására. [CsLev. 609, no. 900]
- január 15 Forest Hills, Long Island. Bartók levele Dorothy Parrish-nek Huntingdonba: "(...) barátaim, a Kolisch vonósnegyes..." [Lev. IV, 101, no. 122]
- január 18 Forest Hills, Long Island. Bartók levele Reiner Frigyesnek; a pittsburghi hangverseny előkészületeiről. [Lev. II, 155]
- január 20 – New York. A Kolisch-kvartett – Bartók jelenlétében – bemutatja a «VI. vonósnegyes»-t (ősbemutató). A mű ajánlása is a Kolisch-kvartettnek szól. [AÉK., 431]

- január 21 New York. Donald Steinfirsk kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Herald Tribune*. – Howard Taubman kritikája: *New York Times*.
- január 24 és 26 Pittsburgh, Syria Mosque. A «Magyar képek zenekarra» (1931) előadása. Vezényel: Reiner Frigyes.
- január 25 Pittsburgh. Ralph Levando kritikája Bartók hangversenyéről: *Pittsburgh Press*.
- január 26 New York, Frick Museum. Rádió-felvétel. A Kolisch-kvartett előadja az «V. vonósnyegyes»-t.
- január 27 New York. Elsa Borowski cikke Bartókról: *Musical Courier*.
- január 28 New York, Town Hall. Kézzongorás zenekari hangverseny Bartókné Pászory Dittával. Vezényel: Daniel Saidenberg.
- január 29 New York. Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Sun*.
- február 4 Boston, Jordan Hall. Bartók – Szigeti – Benny Goodman kamarazene-est. A műsoron többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára», «Kontrasztok». – Ezzel a hangversennyel egy időben jelent meg a Columbia Gramophone Company «Kontrasztok» hanglemez-felvétele. [AÉK., 431]
- február 7 Princeton, Princeton University, Mc-Cosh Hall. Bartók-est. Közreműködik: Antal Jenő. A műsoron többek között: «II. rapszódia hegedűre és zongorára», «Román népi táncok» (Székely Zoltán átírata). [AÉK., 431]
- február 8 New York. WOR rádió-közvetítés: «I. rapszódia hegedűre és zenekarra». Előadja: Szigeti József. Vezényel: Alfred Wallerstein.
- február 11 Jersey City (New Jersey). Bartók levele ifj. Bartók Bélának Budapestre: “Jan.-ban (...) pénz néz a ház felé (...) Rózsavölgyiektől...” [Lev. I, 140; CsLev. 610, no. 901]
- február 16 Denver (Colorado). Bartók levele Reiner Frigyesnek; szerződéses állásáról a Columbia Egyetemen (New York). – “Mindenért, ami széppel és jóval Pittsburghban elhalmoztatok, és elsősorban a kitűnő előadásért újra meleg köszönetet mondok...”. [Lev. II, 156]
- február 18 Denver, Broadway Theatre. Bartók–Szigeti szonáta-est. A műsoron többek között: «I. rapszódia hegedűre és zongorára», «Magyar népdalok». [CsLev. 611, no. 903; 614, no. 904; AÉK., 432]

- február 19 Utah. Bartók levele hűgának, Elzának; impresszárióját, Schulhof Andort "gézengúz közvetítő"-nek nevezi. {*}
- február 27 San Francisco. Alfred Frankenstein kritikája Bartók hangversenyéről (Oakland, Mills College, február 26): *San Francisco Chronicle*.
- március 3 Chicago. Rose Goldberg előadja Bartók «Rapszódia zongorára és zenekarra» (Op. 1) című művét. Vezényel: Solomon Izler.
- március 25 Balázs Béla nyílt levél formájában megírt visszaemlékezése Bartókkal töltött éveire Bartók 60. születésnapja alkalmából: "«Messziről messzire.» Bartók Béla hatvanadik születésnapjára." [D. II, 300; III, 54]
- Budapest. Szabolcsi Bence tanulmánya Bartók 60. születésnapja alkalmából: *Nyugat*, 34 (1941), 137–139. old.
- április 1 New York. Town Hall. Földes Andor zongora-estjén eljátssza Bartók «Tizenöt magyar parasztdal zongorára» (1914–1918) című művét.
- április 2 Forest Hills, Long Island. Bartók levele ifj. Bartók Bélának Princetonról: "(...) ott van a nagy Einstein...[Albert Einstein]." [Lev. I, 142; CsLev. 619, no. 908]
- április 12 New York. Maude V. P. Hazelton tanulmánya Bartókról: *Musical Leader*.
- május 7 Bronx, N. Y. Bartók levele ifj. Bartók Bélának; említi a Rózsavölgyiektől várható "kicsi összeg"-et. [CsLev. 621, no. 909]
- május 8 Bronx. Bartókné Pásztory Ditta levele Voit Irmának;³⁶³ említi Bartók orvosát: "Holló dr.-ék [dr. Holló Gyula], meg az ő barátjuk: [dr.] Bátor Viktor,³⁶⁴ szinte minden percben készen vannak minden segítségre." [CsLev. 623, no. 910]
- május 10 Bronx. Bartók levele Schulhof Andornak; kifogásokat emel munkája ellen. [AÉK., 436]
- május 29 New York. Hans W. Heinsheimer levele C. P. Woodhoz Seattle-ba; említi [Andrew] Schulhof közvetítő tevékenységét Bartók Seattle-i alkalmazási lehetőségeivel kapcsolatban

³⁶³ "Irma néni", Bartók anyai nagynénje.

³⁶⁴ Magyarajkú amerikai ügyvéd, Bartók egyik jogász tanácsadója.

(1941/42). [Az ügygel összefüggő levelezés: Lev. III, 454 skk.]

- június 13 Michigan. Az Egyetem, ahol Bartók gyermek-kórusaiból készülnek néhányat előadni, a szöveg fordítására Egon Kenton (Kornstein Egon)-t a Waldbauer-kvartett egykori brácsását ajánlja. Bartók június 17-én levélben kéri fel Kentont. [AÉK., 437]
- június 20 Bronx. Bartók levele ifj. Bartók Bélának Budapestre: "Kolm [recte: Kohn!] Albert az én emberem, tőle béreltem zongorát nagyon kis díjért." [CsLev. 625, no. 912]
- június 22 New York. Robert A. Simon kritikája Bartók hangversenyéről: *Brooklyn Eagle*.
- június 24 [Bronx.] Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának Rivertonba (Vermont): "Már most mi lesz ebből? Dzsugasvili [Ioszf V. Sztalin] ugyancsak hamar és keservesen lakol meg. Magyarországnak szerencséje van: ebből a csihi-puhiból is kimarad!"³⁶⁵ [AÉK., 438]
- június 29 New York. Bartók Herzog Györgynél vacsorán megismerkedik Aron Jacobson balkáni népdalkutatóval. [AÉK., 438]
- július 7 New York. Harold C. Schoenberg tanulmánya Bartókról: *The American Music Lover*.
- július 19 Bronx. Bartók levele ifj. Bartók Bélának. Beszámoló egészségi állapotáról: "Hát most Holló dr. (aki végre megkapta a működési engedélyt) bizonyos diétával fog kísérletezni." [CsLev. 628, no. 914]
- július 20 New York. Miles Kastendieck cikke Bartókról: *Brooklyn Eagle*.
- július 28 Riverton (Vermont). Bartók levele Reiner Frigyesnek Westportba (Connecticut); kéri, szerezzen két kezest a *non-quota-immigrant visum* megszerzéséhez. [Lev. II, 160]
- július 29 New York. Virgil Thomson méltatása Bartókról: *New York Herald Tribune*.
- augusztus 6 New York. Andrew (Andor) Schulhof levele C. P. (Carl Paige) Wood-hoz Seattle-be Bartók utazásáról a nyugati parton és esetleges felolvasásairól Seattle-ban. [Lev. III, 462, no. 7]

³⁶⁵

Ez a levél nem szerepel a CsLev. anyagában.

- augusztus 8 Riverton. Bartók levele Reiner Frigyesnek a bevándorló vízumhoz szükséges kezesség ügyében. [Lev. II, 161] – Bartók levele Edward Wallersteinnek,³⁶⁶ köszönettel a kezesség vállalásáért. [Lev. II, 162]
- augusztus 19 Riverton. Bartók levele ifj. Bartók Bélának Budapestre. Megjegyzés nagynénje, Voit Irma halála alkalmából: “Akik arra kényszerítettek, hogy élete utolsó hónapjaiban ne lehessenek mellette, azokon rajta van minden átkom...” [CsLev. 629, no. 916]
- augusztus 21 Seattle. C. P. Wood válaszelevele New York-ba Andrew Schulhofnak Bartók esetleges Seattle-i alkalmazásával kapcsolatban.³⁶⁷
- augusztus 26 Riverton. Bartók levele C. P. Woodnak; jelzi, hogy Schulhofot kérte üzenetének átadására. [Lev. II, 162; BB., no. 439]
- szeptember 5 Bronx. Bartók levele Bartókné Pásztor Dittának Rivertonba; említi dr. Bátor Viktort, aki be akarta őt vonni valami politikai akcióba. [AÉK., 439]
- szeptember 6 Bronx. Bartók levele ifj. Bartók Bélának: “(...) Holló dr. levélbeli tanácsára...” stb. – “Hollóék lánya a napokban érkezett (Bpestről) Lisszabonba...” [Lev. I, 148; CsLev. 630, no. 917]
- szeptember 8 New York. Samuel Chozinoff cikke Bartókról: *New York Post*.
- október 8 Bronx. Bartók levele Reiner Frigyesnek; megköszöni a kezességi iratokat. [Lev. II, 164]
- október 10 Bronx. Bartók levele Wilhelmine Creelnek: “(...) A nehézség most az, hogy átutazó vízumot szerezzünk [Péter fiunk számára] a vadállatok országán át.” [Lev. II, 165]
- október 12 New York. A WNYC rádió³⁶⁸ közvetítése: A Kolisch-kvartett előadja a «III. vonósnégyes»-t.
- október 17 Budapest. Hajnal Tibor távirata Bartóknak New York-ba: Péter fiának amerikai vízuma elintéződött.³⁶⁹

³⁶⁶ Reiner Frigyes szomszédja Westportban.

³⁶⁷ Lásd Schulhof Andor levelét, 1941. augusztus 6.

³⁶⁸ Magán rádió adóállomás (New York).

- október 27 Bronx. Bartók levele Reiner Frigyesnek. Ezúttal felesége részére kéri Reiner és Edward Wallerstein kezességét a vízum ügyében. [Lev. II, 166]
- november 5 Philadelphia. Philipp Klein cikke Bartókról: *Philadelphia Daily News*.
- november 20–21 Chicago. Bartók a Chicagói Szimfonikus Zenekarral előadja a «II. zongoraverseny»-t. Vezényel: Frederick Stock. [AÉK., 442]
- november 22 Chicago. Bartók Engel Renée-éknél vacsorázik. [AÉK., 442]
- november 23 Chicago. Donald Steinfirsk kritikája Bartók hangversenyéről: *Chicago Sun*.
- november 26 Palo Alto (California). Bernie Rosenthal cikke Bartók hangversenyéről: *Daily Northwestern*.
- december 4 New York. Hans Rosenwald cikke Bartókról: *Musical News*.

1942

- január 1 Pittsburgh. Ralph Levando cikke Bartókról: *Pittsburgh Press*.
- január 3 Pittsburgh. Donald Steinfirsk cikke Bartókról: *Pittsburgh Press*.
- január 7 Chicago. Remi Gassmann cikke Bartókról: *Chicago Daily Times*.
- január 22 New York. Hans Rosenwald cikke Bartókról: *Musical News*.
- április 8 Chicago, Fullerton Hall. Louis Krasner és Jacques de Menasce előadásában elhangzik az «I. szonáta hegedűre és zongorára».
- április 9 Chicago, Fullerton Hall. Louis Krasner Bartók-estje.
- április 10 Chicago. Maude V. P. Hazelton kritikája Bartók hangversenyéről: *Chicago Musical News*.
- április 11 Chicago. Remi Gassmann kritikája Bartók hangversenyéről: *Chicago Daily Times*.
- április 24 New York, McDowell Club. Fogadás a Bartók házaspár tiszteletére; Bartók és Rudolf Kolisch előadják Bartók «II. rapszódia hegedűre és zongorára» című művét, Bartók, Kolisch és Eric Simon pedig a «Kontrasztok»-at. [AÉK., 445 sk.]

- április Bartók kezelőorvosa, dr. Holló Gyula, diagnosztizálja Bartók betegségét. [AÉK., 445]
- május 17 New York. Földes Andor tanulmánya Bartókról: *Keyboard*.
- május 29 New York. A Rehearsal Orchestra előadja a «Két arckép» (Op. 5) I. részét ("Az ideális"). Vezényel: Leopold Stokowski.
- június 27 Bronx. Bartók levele Reményi Józsefnek a Független Magyarországért³⁷⁰ mozgalom ügyében: "(...) én elvállaltam a bizottság elnökségét, és Láng Pál Henry, a Columbia Egyetem zenetörténet-tanára elfogadta az ügyvezető elnökségi tisztséget." {*}
- június 28 New York. Bernie Rosenthal kritikája Bartók hangversenyéről: *Daily Northwestern*.
- július 2 Cleveland. Arthur Loesser cikke Bartókról: *Cleveland Press*.
- július 16 Bronx. Bartók levele Reményi Józsefnek a Független Magyarországért mozgalom szervezésével kapcsolatban. [AÉK., 446]
- augusztus 2 Bronx. Bartók levele Reiner Frigyesnek; megköszöni a meghívást Westportba, de állandó láza miatt egyelőre nem tud menni. [Lev. II, 171] – Berkeley University, California. Előadásra kerül a «Divertimento». Vezényel: Nathan Abbas.
- augusztus 5 Dr. Bátor Viktor ügyvéd meghívja Bartókot nyári lakóhelyükre, Nonquittbe. [AÉK., 447]
- augusztus 16 Nonquitt (South Dartmouth, Massachusetts). Bartók levele Serly Tibornak New Yorkba; egyik művének átiratáról. [AÉK., 447]
- október 1 New York. Hans Rosenwald tanulmánya Bartókról: *Musical News*.
- október 7 Bronx. Bartók levele Yehudi Menuhinnak Almába (California); örül, hogy Menuhin érdeklődik a «(II.) Hegedűverseny» iránt. [Lev. II, 173]
- december 31 Bronx. Bartók levele Wilhelmine Creel-nek Seattle-ba: "(...) Semmi lehetőség a koncertezésre és felolvasásokra; egyetlen árva szerződésünk van, jan.-ra a newyorki filharmonikusokkal, de ez 'családi' ügy, a szerződést barátom, Reiner Frigyes hozta létre..." [Lev. II, 174]

³⁷⁰

Független Magyarországért: 1941. szeptember 27-én megalakult politikai mozgalom.

1943

- január 6 New York, Carnegie Hall. Tossy Spivakowski előadja a «(II.) Hegedűverseny»-t. Vezényel: Artur Rodzinski. – Town Hall. A «Tizennégy bagatell zongorára» (Op. 6) (1908) amerikai bemutatója. Előadja: Catherine Eymann.
- január 8 New York. Harold C. Schoenberg tanulmánya Bartókról: *The American Music Lover*.
- január 19 New York. Grace May Stutsman tanulmánya Bartókról: *Musical America*.
- január 21 New York. Bartók és Pásztory Ditta előadják a «Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre» zenekari változatát. Vezényel: Reiner Frigyes. – Ez a hangverseny Bartók utolsó nyilvános fellépése. [AÉK., 449]
- január 22 New York. Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Sun*. – Cleveland. Arthur Loesser kritikája Bartók hangversenyéről: *Cleveland Press*.
- február 2 Bronx. Bartók levele Tossy Spivakowskinak; megköszöni jó véleményét a «(II.) Hegedűverseny»-ről. [AÉK., 449]
- február 12 San Francisco. Alfred Frankenstein cikke Bartókról: *San Francisco Chronicle*.
- február 16 Cleveland. Tossy Spivakowski levele Bartóknak New Yorkba. Beszámol a «(II.) Hegedűverseny» sikeréről. {*}
- március 28 New York. Dr. Bátor Viktor rábeszéli Bartókot, hogy új végrendeletet készítsen; ezt dr. Bátor fogalmazta; a végrendelet egyik végrehajtója (trustee) maga dr. Bátor Viktor. [AÉK., 449]
- április 17 New York. Serge Koussevitzky levele Szigeti Józsefnek a Bartóknak adandó megbízás ügyében. Megígéri támogatását.
- május 4 New York. Serge Koussevitzky levele Bartóknak; a Koussevitzky Zenei Alapítvány Egyesület nevében 1000 \$ összegű megbízást ajánl fel neki, “amennyiben hajlandó zeneművet írni zenekarra. Ilyen megbízásokkal kapcsolatban az Alapítványnak az a kívánsága, hogy a zenemű ajánlása Natalie Koussevitzky emlékének szójjon...”. (Ez a mű lesz a «Concerto».) [BB., no. 459]
- május 23 Bronx. Bartókné Pásztory Ditta levele Szigeti Józsefnek: “Koussevitzky meglátogatta B.-t a szanatóriumban, tudom, hogy ez nagyon jól esett neki. (Érdekes cikke jelent meg K.-

- nak a most elmúlt vasárnapi [*New York Times*-ban.) Megbeszélték, hogy csakis zenekari műről van szó... (...) És ki nek lehet nagyon sokat köszönni? Ezt úgyis tudja: Szigetinek.” [Lev. IV, 106, no. 129]
- szeptember 20 St. Louis. A «Mikrokozmosz»-szvit Serly készítette átiratának bemutató előadása. Vezényel: Vladimir Golschmann.
- szeptember 23 New York. Arthur V. Berger cikke Bartókról: *New York Sun*.
- szeptember 24 Saranac Lake. Bartók levele Israel Rappaportnak New Yorkba, aki az ASCAP³⁷¹ megbízásából a gyógykezelését szervezi, *nursing home* elhelyezéséről. ³⁷² {*}
- szeptember 25 Saranac Lake. Bartók újabb levele Israel Rappaport dr.-nak; kérdi, hogy bevonulhat-e a *nursing home*-ba. {*}
- szeptember 26 Saranac Lake. Bartók dedikált emlékkártyát küld Tossy Spivakowskinak. {*}
- szeptember 27 Saranac Lake. Bartók levele Bartók Péternek. Beszámol a Spivakowskival és Rodzinskivel folytatott tárgyalásokról. {*}
- október 8 Saranac Lake. Bartók befejezi a «Concerto»-t. (Ez a dátum áll a partitúra végén.) – A IV. tételben az egyik dallam, a szerelmes szerenád: Vincze Zsigmond «A hamburgi menyasszony» című operettjének (1926) dala, a “Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország”, amely a két világháború között igen népszerű volt Magyarországon. ³⁷³ Ez Bartóknál “komolyra fordított, mélységesen lírai szerenád-hang”. ³⁷⁴ – A «Concerto» ajánlása: A Koussevitzky Zenei Alapítványnak, Natalie Koussevitzky emlékére.
- október 9 Saranac Lake. Bartók levele Israel Rappaportnak; lemond az ASCAP támogatásáról. [AÉK., 451]
- október 13 New York. Oscar Thompson méltatása Bartókról: *New York Sun*.

³⁷¹ ASCAP: American Society of Composers, Authors and Publishers.

³⁷² Egyre rosszabbodó egészségi állapota miatt Bartók vonakodott szállodaszobát bérelni.

³⁷³ Reményi Gyenes István, *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 1995), 111. old.

³⁷⁴ Ujfalussy, 438. old.

- október 14, 15 és 17
New York, Carnegie Hall. Tossy Spivakowski három estén előadja a «(II.) Hegedűverseny»-t. – Bartók most hallja először a művet zenekarral. [AÉK., 452]
- október 15
New York. Oscar Thompson kritikája Bartók hangversenyéről: *New York Sun*. – Virgil Thomson kritikája: *New York Herald Tribune*.
- november 11
New York. Serge Koussevitzky levélben nyugtázza, hogy megkapta Bartóktól a «Concerto» kéziratát. [BB., no. 460]
- november 12
New York. Marion Bauer tanulmánya Bartókról: *Musical Leader*.
- november 26
New York. Bartók levele Tossy Spivakowskinak; a «(II.) Hegedűverseny» eredeti vázlatairól: “Végre megtaláltam a hegedűversenynek azokat az első vázlatait, amelyeket említettem Önnek, tehát most mellékelten elküldöm.” – Bartók ebben a levélben utal először a kéziratban lévő «(I.) Hegedűverseny»-re, és arra, hogy ennek I. tételét használta fel a «Két arckép» (Op. 5)-ben. [AÉK., 452]
- november 27
New York. Bartók levele C. P. Woodnak Seattle-ba; megemlíti, hogy “időközben Menuhin előadta a hegedűversenyemet [«(II.) Hegedűverseny»] Minneapolisban, és ápr.-ban Washingtonban és Baltimore-ban fogja játszani. A newyorki előadás valóban csodálatos volt: mind a 3 tényező (szólista, karmester, zenekar) a legjobb volt, amit egy zeneszerző csak elképzélhet műve számára.” [Lev. II, 179]
- november 28
New York, Carnegie Hall. Yehudi Menuhin hangversenyének műsorán többek között: «I. szonáta hegedűre és zongorára». Kíséri: Adolph Baller.
- november 29
New York. Miles Kastendieck kritikája Menuhin Bartók-hangversenyéről: *Brooklyn Eagle*.
- december 7
Cleveland. Tossy Spivakowski levele Bartóknak New York-ba. Köszöni az ajándékba kapott Bartók-kéziratot.
- december 17
Asheville (North Carolina). Bartók levele Wilhelmine Creelnek Seattle-ba: “(...) sikerült egy új zenekari művet írnom (ezt a Kusszevicki [Koussevitzky] Alapítvány rendelte meg...)” [«Concerto»]. Említi, hogy meghallgatta a «(II.) Hegedűverseny» előadását [Spivakowsky, New York, október 14]: “Az előadás valóban kitűnő volt: a szólista, a karmester, a zenekar elsőrendűek voltak (és a zeneszerző is!),

a hangszerelés hibátlanak bizonyult.” – Ír első találkozásáról Menuhinnal: “Időközben Menuhin megtanulta ugyanezt a művet és Minneapolisban előadta Mitropoulos-szal. Megtanulta még első hegedű-zongora szonátámat [«I. szonáta hegedűre és zongorára»] is, és New York-i hangversenyén, nov. végén előadta. – Akkor találkoztam vele először; valóban nagy művész... (...) Az én szonátám előadása is kitűnő volt.” – “Ami a legjobban nyugtalanít, az a késlekedés és a lassú előrehaladás a ‘csatatereken’. A végét nem lehet látni – Európa (emberek és műkincsek) elpusztítása pedig késlekedés nélkül, könyörtelenül folyik tovább. (...) És szegény Magyarország sorsa... a jövő kilátásai meglehetősen sötétek.” [Lev. II, 180; BB., no. 463]

New York. Bartók címszava Szabolcsi Bencéről: “Szabolcsi Bence (Benedict)”, in: *The Universal Jewish Encyclopedia*, 10 (New York, 1943), 138. [B., 762–763]

1944

- január 2 San Francisco, War Memorial House. Yehudi Menuhin szonáta-estje: «I. szonáta hegedűre és zongorára».
- január 3 San Francisco. Marjory M. Fischer kritikája Menuhin Bartók-hangversenyéről: *San Francisco News*.
- január 12 Boston. A «Concerto» bemutatója. Vezényel: Serge Koussevitzky.
- január 13 Budapest. A Waldbauer-kvartett előadja Bartók «Zongoraötös»-ét (1904). Közreműködik: Faragó György. [D. I, 455]
- január 19 Washington, Constitution Hall. Yehudi Menuhin előadja a «(II.) Hegedűverseny»-t. Vezényel: Doráti Antal.
- január 20 New York. Menuhin távirata Bartóknak New York-ból Asheville-be. Gratulál a «Concerto» sikeréhez. {*} – Washington. Alice Everman kritikája Bartók hangversenyéről: *Washington Evening Star*.
- január 30 Asheville. Bartók hosszú levele Szigeti Józsefnek; többek között a «(II.) Hegedűverseny»-ről: “(...) Bizony nagyon sajnálom, hogy nem Te kreálhattad a hegedűversenyt. Talán még emlékszel rá, hogy 3 évvel ezelőtt, mikor még meg se jelent a zongorakivonat, küldtettem Neked egy példányt csak

ügy fénymásolatban. Senki más akkor még nem kapott példányt. Ormándy Jenővel még megvan a lehetőség...” – “(...) Kusszevickinek [Koussevitzky] megírhattam a megrendelt művet [«Concerto»]... Márc. 17–18 körül szándékozzák Boston-ban előadni, állítólag azon a koncertpáron, amelyiken te vagy a szólista. Örülnék, ha legalább a próbán meg tudnád hallgatni. Elég bánat nekem, hogy én nem lehetek ott.” – Bartók részleteket mond el az “oláh népdal-szövegek”-kel kapcsolatos megfigyeléseiből, s egykori spanyolországi és portugáliai turnéjának (1906) emlékeiből is. [BB., no. 464; D. II, 299; Szigeti, 198–200]

február 7 Chicago. Albert Goldberg kritikája Bartók hangversenyéről: *Chicago Daily Tribune*. – Felix Borowski kritikája Bartók hangversenyéről: *Chicago Sun*.

február 9 Asheville. Bartók levele Dorothy Parrish-nek Huntingdonba: “(...) szept.-ben új zenekari művet írtam (a Koussevitzky alapítvány megrendelésére). Szerencsére Menuhin beleszerezett – hegedűműveimbe, és ahol csak teheti, játssza őket.” [Lev. IV, 108, no. 131]

február 20 Asheville. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának New Yorkba; elkeseredett és csalódott hangon ír helyzetéről Amerikában, többek között Reiner Frigyesről is: “Reiner levelére nincs válaszom. Ha előad valamit, hát előad. Talán kezdet csókoljak neki érte? Mindenki tudhatná, amit én már 1941 őszétől tudok, hogy én ebben az országban élni nem tudok...” [AÉK., 455]

február 26 St. Louis. A «Divertimento» amerikai bemutatója. Vezényel: Vladimir Golschmann.

február 28 Asheville. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának New Yorkba; említi, hogy Yehudi Menuhin megrendelésére elkezdte komponálni a szólószonátát [«Szonáta szóló hegedűre»], s egy tétellel elkészült. “Ha a tervezett többi nem sikerül, legalább ez az egy megvan.” [AÉK., 455]

március 4 New York. Marion Bauer tanulmánya Bartókról: *Musical Leader*.

március 9 Asheville. Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának New Yorkba; mellékeli a hegedű szólószonátát [«Szonáta szóló hegedűre»], fénymásolásra és továbbításra Menuhinak. [AÉK., 455]

- március 10 Pittsburgh. A «II. szvit zenekarra (Op. 4), átdolgozott változat (1943)» (1943) előadása. Vezényel: Reiner Frigyes.
- március 11 Pittsburgh. Fred Lissfeld kritikája Reiner Bartók-hangversenyéről: *Pittsburgh Sun*. – Donald Steinfirist kritikája: *Pittsburgh Press*. – Ralph Levando kritikája: *Pittsburgh Post*.
- március 20 New York. Virgil Thomson cikke Bartókról: *New York Herald Tribune*.
- március 26 Asheville. Bartók levele a Boosey and Hawkes-nak Londonba; figyelmezteti őket, hogy a hegedű szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre»] kiadása előtt tisztázni kell Yehudi Menuhin jogait. [AÉK., 455]
- március 29 New York. Marion Bauer tanulmánya Bartókról: *Musical Leader*.
- március 31 Washington. Hans Rosenwald cikke Bartókról: *Music News*.
- április 4 New York, Young Men's Hebrew Association. Földes Andor előadja Bartók «Szonáta zongorára» (1926) című művét.
- április 16 Los Angeles, Philharmonic Auditorium. Yehudi és Hepzibah Menuhin hangversenyének műsorán a «II. szonáta hegedűre és zongorára».
- május 30 New York, Carnegie Hall. Isaac Stern és Alexander Zakin hangversenyének műsorán Bartók, «I. rapszódia hegedűre és zongorára».
- május 31 New York. Howard Taubman kritikája a Bartók-hangversenyéről: *New York Times*.
- június 30 New York. Bartók levele Yehudi Menuhinnak Almába (California); köszönetet mond a hegedű szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre»] ujjrendjeivel és vonókezelésével kapcsolatos megjegyzéséért. – A Menuhin által kért egy év helyett két év kizárólagossági jogot ajánl fel a szólószonáta [«Szonáta szóló hegedűre» (1944)] előadására. – “Beszámolója szonáta tételeim visszhangjáról az alaszakai hallgatósnál, egészen meglepő.” [Lev. II, 185; BB., no. 465]
- augusztus 22 Saranac Lake (New York). Bartók levele Kecskeméti Páléknak New York-ba; kéri segítségüket lakás-ügyei intézésében. – “Örülnek az örülnivalóknak,³⁷⁵ ha nem volna az az állandó érzésem, hogy minden túl későn jön. Talán túl későn

³⁷⁵

A szövetségesek franciaországi győzelmei.

- számomra, de mennyivel inkább túl későn azok számára, akiket közben gyilkolásznak.” [Lev. II, 188]
- augusztus 28 New York. Kecskeméti Pál levele Bartóknak a Milman Parry³⁷⁶ szerb-horvát gyűjtéséhez írandó előszóval kapcsolatban. {*}
- szeptember 1 Saranac Lake. Bartók levele Kecskeméti Páléknak; kéri segítségüket adó-ügyei intézésében, megjegyzésekkel illeti a háborús híreket, nyelvi fordulatokat román népdalok szövegében. [Lev. II, 189]
- szeptember 12 Saranac Lake. Bartók levele Herzog Györgynek: “Kedves Gyuri! Holnapután, azaz kedden viszem a tisztázatot Láng Palinak [Paul Henry Lang].” {*}
- szeptember 18 Saranac Lake. Bartók levele Bartók Péternek. Beszámol benne, hogy tárgyal Rodzinskivel a «II. szvit zenekarra» (Op. 4), átdolgozott változat (1943) New York-i előadásáról. {*} – Bartók levele Bartókné Pásztory Dittának New Yorkba; a román népdal-gyűjtés szövegeinek lejegyzéséről: “Lévi átnézte azt a 39 lapot...”. [AÉK., 457]
- szeptember 22 Los Angeles (California). Yehudi Menuhin távirata Bartóknak. Gratulál a «Concerto» londoni sikeréhez. {*}
- szeptember 29 Saranac Lake. Bartók levele Kecskeméti Páléknak; román népdalokról, olvasmányairól, a háború menetéről Európában, Magyarországon. [Lev. II, 190; BB., no. 466]
- október 1 Washington. Wilhelmine Creel levele Bartóknak New Yorkba. Tudatja vele, hogy Menuhin mindenütt Bartók-műveket játszik. {*}
- október 4 Saranac Lake. Bartók levele Szigeti Józsefnek; értesíti, hogy a «Szónáta szóló hegedűre» joga “két évig lesz Menuhin ‘birtokában’”. – Kéri Szigetit, hogy járjon közbe Ormándy Jenőnél felesége hangversenye – a «II. zongoraverseny» előadása – érdekében; de nem bízik a sikerben: “Ha Ormándy

³⁷⁶

Bartók a Columbia Egyetemtől (New York) ennek a roppant jelentőségű anyagnak a feldolgozására kapott megbízást. Az előszó, amelyet Bartók és az ő munkáját folytató, a kiadás munkálatait befejező Albert B. Lord együtt jegyeznek, csak a második világháború után jelent meg: *Serbo-Croatian Folk Songs* (New York: Columbia University Press, 1951); *Serbo-Croatian Heroic Songs*, I (Cambridge: Harvard University Press & Belgrade: The Serbian Academy of Sciences, 1954).

Jenőnek és a többi nagyfejűnek énelem nem kellett, akkor, amikor én még működtem mint zongorista, hát ugyan mit lehet remélni most!” – “Szegény Magyarország (...) alaposan benne van a csávéban.” [AEK., 458; Szigeti, 201–202]

október 8

Budapest. Kodály Zoltán ajánlása – mentesítő levélhez –
Deutsch Jenő érdekében.³⁷⁷

“Deutsch Jenő volt tanítványom a legkiválóbb és legsokoldalúbb magyar zenészek egyike. Eltűnése – ha véglegesnek bizonyulna, a legfájdalmasabb vesztesége volna zeneéletünknek. Nemcsak kiváló zongora- és orgonaművész, (e tekintetben távollévő tanára, Bartók Béla nevében is nyilatkozhatom, mert ismerem véleményét,) hanem rendkívüli zenei intelligenciája, a zeneszerzés minden ágában való jártassága és pedagógiai érzéke következtében nagyraihivatott pedagógus, e téren eredeti gondolkodó és cikkíró. Foglalkozott zenei folklorral is, ebben a bonyolult fonográf-felvételek jegyzésében nagy gyakorlatra tett szert, mint bevált munkatársunkat különösen nélkülözzük.

Hozzátevé, hogy mint ember és jellem, szerénysége és feltétlen megbízhatósága által olyan jelenség, aki a mentesítés elbírálásánál alkalmazni szokott mértéket messze meghaladja. Kérvényét kedvező elintézésre a legmelegebben ajánlom.

Budapest, 1944. október 8

Kodály Zoltán”

október 24

New York. Bartók “I Salute the Valiant Belgian People (šdvözlet a belga népnek)” című írásában, amely megjelent *Belgium*, 5, no. 12 (1945), 563–564. old., megemlékezik a Koussewitzky Alapítványról («Concerto») és Yehudi Menuhinról («Szonáta szóló hegedűre», «(II.) Hegedűverseny», «I. szonáta hegedűre és zongorára»). [B., 798, no. 84] – Bartók levele a belga rádiónak: “(...) körülbelül egy évvel ezelőtt öt tételből álló nagyzenekari «Concerto»-t írtam a Koussewitzky Alapítvány részére. Az idén egy szólószonátát [«Szonáta

³⁷⁷

Dr. Paszternák Alfréd (Los Angeles) tulajdonában. A közlés szíves engedélyezéséért ezúton is köszönetet mondok.

- szóló hegedűre» (1944)] írtam hegedűre Yehudi Menuhinnak, aki a darabot a New York-i Carnegie Hallban a most novemberben tartandó hangversenyén mutatja be. Menuhin műsorára tűzte hegedűversenyemet [«[(II.) Hegedűverseny»] és első hegedű-zongora szonátámat [«I. szonáta hegedűre és zongorára»] is...”. [Lev. IV, 111, no. 133]
- október 27 New York. Bartókék meglátogatják Yehudi Menuhint, aki először játssza el Bartóknak a hegedű szólószonátát [«Szonáta szóló hegedűre»]. Kiderült, hogy még szükség van javításokra. [AÉK., 459]
- október 30 New York. Howard Taubman cikke Bartókról: *New York Times*.
- október 31 New York. Bartók levele Bartók Péternek. Beszámol benne találkozásáról Menuhinnal. {*}
- november 26 New York. Menuhin előadja a hegedű szólószonátát [«Szonáta szóló hegedűre»] (ősbemutató). – Bartók: “Csodálatos produkció volt.” [BB., no. 467] – A mű kottája majd Menuhin kiadásában jelenik meg (Boosey and Hawkes, 1947).
- november 27 New York. Arthur V. Berger kritikája Menuhin Bartókhangversenyéről: *New York Sun*. – Miles Kastendieck kritikája: *Brooklyn Eagle*. – Virgil Thomson kritikája: *New York Herald Tribune*.
- november 30 Boston. Bartók részt vesz a «Concerto» próbáin. [AÉK., 459]
- december 1 Boston. A «Concerto» ősbemutatója. Vezényel: Serge Koussevitzky. A bemutatón, és a másnapi előadáson is, jelen vannak Bartókék is. [AÉK., 459]
- december 8 Pittsburgh, Syria Mosque. Menuhin előadja a «(II.) Hegedűverseny»-t. Vezényel: Reiner Frigyes.
- december 9 Pittsburgh. Ralph Levando kritikája Bartók hangversenyéről: *Pittsburgh Press*. – Fred Lissfeld kritikája Bartók hangversenyéről: *Pittsburgh Sun*.
- december 17 New York. Bartók levele Wilhelmine Creelnek: “Van egy új munkám: egy szonáta csak hegedűre, melyet Asheville-ben írtam Menuhin számára. Nov. 26-án játszotta newyorki előadása során, csodálatos produkció volt...”. – A «Concerto» előadásáról (Boston, december 1 és 2): “Kusszevicki [Koussevitzky] nagyon el van ragadtatva a műtől... (...) Jan.-ban fogja New Yorkban játszani. Menuhin

- a versenyművet [«(II.) Hegedűverseny»] játszotta ebben az évben Washingtonban, Baltimore-ban, Pittsburghban, és (szept.-ben) Londonban (BBC) kétszer! A következő szezonban játszani fogja Philadelphiában és talán Bostonban.” – “Mindnyájunkat nagyon aggaszt a magyarországi helyzet, különösen a budapesti, átkozzuk a németeket, de ez nem ad enyhülést...”. [Lev. II, 192; BB., no. 467]
- december 20 New York. Grace May Stutsman tanulmánya Bartókról: *Musical America*.
- december 25 New York. Bartók levele Wilhelmine Creel-nek Seattle-ba; Mrs. Creel “Négy Bé-s” hangverseny-műsora kapcsán említi Menuhin San Francisco-i hangversenyének (január 2) ³⁷⁸ kritikáját (*San Francisco Chronicle*): “a nagy zenei B-k sorában Bartók a negyedik.” [Lev. II, 195]
- december 29–30 New York. Serge Koussevitzky Bostonban két estén ismét előadja a «Concerto»-t; Bartókék az előadás rádió-közvetítését Kecskeméti Pálék lakásában hallgatják. [AÉK., 460]

1945

- január 1 Berkeley University, California. «II. szonáta hegedűre és zongorára». Előadják: Isaac Stern és Alexander Zakin.
- január 10 New York, Carnegie Hall. Serge Koussevitzky előadja a «Concerto»-t. [AÉK., 460]
- január 11 New York. Oscar Thompson kritikája a «Concerto» New York-i előadásáról: *New York Sun*.
- január 14 New York, Carnegie Hall. Isaac Stern és Alexander Zakin hangversenyének műsorán többek között a «II. szonáta hegedűre és zongorára».
- január 15 New York. Noel Strauss kritikája a Bartók-hangversenyéről: *New York Times*. – Oscar Thompson kritikája: *New York Sun*.
- január 17 Washington. Wilhelmine Creel levele Bartóknak New York-ba. Tudatja Bartókkal, hogy Menuhin mindenütt Bartók-műveket játszik.
- február 20 New York, Carnegie Hall. Sándor György Bartók-estje.

- február New York. Bartók Kecskeméti Pálnak ajánlja «A férj keserve: Ukrán népdalfeldolgozás énekhangra és zongorára» című művét. [Lev. II, XIV–XV. old. (facsimile)].
- március 3 New York, Town Hall. Schwalb Miklós Bartók-estje.
- április 2 New York, Town Hall. Földes Andor Bartók-estje.
- április 3 New York. Oscar Thompson kritikája Földes Andor Bartók hangversenyéről: *New York Sun*.
- április 5 New York. Bartók levele Yehudi Menuhinnak Almába (California): “Igen boldogan fogadjuk el kedves meghívását. Kb. három hónapra fogunk odamenni...” [Lev. II, 196; BB., no. 469] – Chicago. John Weicher előadja a «(II.) Hegedűverseny»-t. Vezényel: Doráti Antal.
- április 17 Temesvár. Rottfeld Gábor előadja Bartók «I. rapszódia hegedűre és zongorára» című művét. Vezényel: Neubauer Gida.
- április 18 Chicago. Sidney Finkelstein tanulmánya Bartókról: *Sing Out*, no. 4.
- április 26 New York. Bartók egy [William] Primrose-nak címzett levélben Isaac Stern címe után érdeklődik.
- május 1 New York. Elsa Borowski cikke Bartókról: *Musical Courier*.
- május 5 New York. Hans Rosenwald tanulmánya Bartókról: *Musical News*.
- június 6 New York. Bartók levele Yehudi Menuhinnak Californiába. Egészségi állapota miatt lemondja látogatásukat Menuhin meghívására. “Alig tudom elmondani, mennyire sajnálom. Annyi zenei tervem volt ottani tartózkodásommal kapcsolatban. Ez most mind semmivé válik.” – Jelzi, hogy a «Szónáta szóló hegedűre» “végleges formáját” még meg kell beszélniük. [Lev. II, 197; BB., no. 471]
- június 9 Chicago. Felix Borowski cikke Bartókról: *Chicago Sun*.
- június 18 London. Stein Ervin (Boosey and Hawkes) levele Bartóknak New Yorkba. Igazolja a «Concerto» korrekuráinak átvételét. {*}
- június 25 New York. Bartók levele Egon Kentonnak [Kornstein Egon] és Szirmai Albertnek az American–Hungarian Relief Inc. akciójával kapcsolatban. {*}

- július 1 Saranac Lake. Bartók levele Zádor Jenőnek Hollywoodba: egy megrendelést, amit Zádor közvetített, ³⁷⁹ nem vállalhat. [Lev. I, 150] – “Magyarországból rendkívül lesújtó hírek érkeznek: rettentő pusztulás, borzasztó inség, fenyegető káosz... – Amint én látom a dolgot, egyelőre gondolni sem lehet hazamenetelre. (...) Pedig én is szeretnék hazamenni, de végleg – – –”. [BB., no. 470]
- július 7 Saranac Lake. Bartók levele Kecskeméti Páléknak New York-ba; a megszólítás: “Kedves Gyermekeim!” – Leírja a fárasztó ügyintézését vízumával kapcsolatban. – “Palit kérem, ne feledkezzék meg (...) a házbérem fizetéséről...”. [Lev. II, 198]
- július 16 Saranac Lake. Bartók levél írásába kezd a Schultess – Geyer Stefi házaspárnak. – Bartók két levélben is kéri dr. Sugár István New York-i orvost, hogy tudakozódjék magyarországi ismerősei sorsáról; az első levélben említi többek között a Kodály házaspárt, családtagjait, Szabolcsi Bencét, és érdeklődik a tudományos gyűjtés felől; a másodikban említi többek között Kósa Györgyöt és Molnár Antalt. [AÉK., 463]
- július 18 San Francisco. “Andor Földes plays Bartók.” Alfred Frankenstein írása: *San Francisco Chronicle*.
- július 21 Saranac Lake. Bartók levele Kecskeméti Páléknak; benne június 25-iki pesti hírek: “Kodálné (és Kodály) jól vannak...”. – Népzenei gyűjtésének anyagáról: “(...) A 13 ezer dallamjegyzés mindkét példánya megvan, gondosan elrejtve...”. – “Szabolcsiék jól volnának, de fiúkról 8 hónap óta nem hallottak (!)...” – “Egy teknősbéka [Nat(haniel) Schildkret [Schildkraut]] 5 perces zenekari művet akar tőlem megrendelni... Csekket is küldött...”. [Lev. II, 199; BB., no. 472] – New York. A WNBC rádió ³⁸⁰ közvetítése: «Magyar képek». Vezényel: Doráti Antal.
- július 23 San Francisco, California. Helena M. Radewill beszámolója Földes Andor Bartók-estjéről: *Berkeley Daily Gazette*.

³⁷⁹ Schildkret hollywoodi karmester felkérését egy «Genesis» című ciklus bevezető tételének megírására. [Ujfalussy, 450.]

³⁸⁰ Magán rádió adóállomás (New York).

- július 26 New York. Kecskeméti Pál levele Bartókékknak: "A pesti hírek aránylag jobbak, mint vártuk." {*}
- augusztus 2 Berkeley University, California. Helena M. Radewill cikke Bartókról: *Daily Gazette*.
- augusztus 4 Saranac Lake. Bartók levele Kecskeméti Pálnak; kéri, hogy [dr.] Sugár útján tudja meg Béla fiának pesti címét. [Lev. II, 201]
- augusztus 7 [Saranac Lake]. Bartók levele Kecskeméti Pálnak; írja, hogy Kansas City-be hívnák zeneszerzést tanítani. [Lev. II, 201]
- augusztus 11 [Saranac Lake]. Bartók levele Kecskeméti Pálnak; említi az amerikai "atom-izé"-t. [Lev. II, 202] – Hollywood (Los Angeles). Yehudi Menuhin előadja a «(II.) Hegedűverseny»-t. Vezényel: Doráti Antal.
- szeptember 26 New York, West Side Hospital. Bartók Béla kevéssel déli 12 óra előtt elhunyt. Akik utoljára életben látták: az állandóan mellette levő Kecskeméti házaspár és két kezelőorvosa: Lax Imre és Israel Rappaport.
- szeptember 30 Tel-Aviv (Izrael). Pataki (Pollatsek) László nekrológja: *Új Kelet*.
- október 1 New York, Carnegie Hall. Bartók emlékére Koussevitzky vezényletével elhangzik a «Concerto».
- október 3 Temesvár. Emlékünnepély Bartók halála alkalmából a Magyar Házban. Egyperces néma felállítás. Markovits Rodion beszél, Markovits Ibolya hegedül, Kurtág György és Révész László zongorázik.
- október 25 New York. Balogh Ernő cikke Bartókról: "Bartók volt az első civil beteg, aki penicillint kapott. Kezelőorvosai 1943-tól haláláig: Israel Rappaport, Edgar Mayer, Nathan Rosenthal, Emanuel Friedmann, Holló Gyula, Lax Imre".³⁸¹ *New York Times*.
- Bartók, «III. zongoraverseny». Ezen a művén dolgozott legutolsó heteiben, de a mű utolsó 17 ütemét már Serly Tibor hangszerelte.

381

Lásd Kristóf Károly, id. mű, 185–186. old.

1946

- január 26 New York. Paul Henry Lang (Láng Pál) tanulmánya Bartókról: *Saturday Review of Literature*.
- február 8 Philadelphia. A «III. zongoraverseny» bemutatója. Előadja: Sándor György. Vezényel: Ormándy Jenő.
- június 17 New York. Paul Henry Lang tanulmánya Bartókról: *Musical Quarterly*.
- július 31 New York. Kecskeméti Pálné levele Aczél Gizellának Budapestre. Beszámol Bartókék New York-i életéről, Bartók betegségéről és haláláról.
- augusztus 3 New York. Minna Ledermann tanulmánya Bartókról: *Modern Music*.

1949

- december 2 Minneapolis. Bartók, «Brácsaverseny», bemutató. A darabot Bartók jegyzetei alapján összeállította és hangszerelte Serly Tibor. A Minneapolis-i Szimfónikusokat vezényli Doráti Antal. Közreműködik: William Primrose.³⁸² [Kovács János, in: BÖ.: Zenekari művek 11 (Hungaroton, SLPX 11421), 6]

1953

- október 6 New York. Yehudi Menuhin "Bartók – with My Eyes" címmel megemlékezik Bartókhoz fűződő kapcsolatáról: *The Long Player*, 2, no. 10 (October, 1953). – Magyarul: "Bartók – az én szememmel", *Új Zenei Szemle*, 6, no. 10 (1955. október).

³⁸²

A «Brácsaverseny» megírására William Primrose 1945. január 22-iki levelében kérte fel Bartókot. Bartók 1945 nyarán, New Yorkban, illetve főként Saranac Lake-ben dolgozott a darabon, de csak a vázlatot vagy fogalmazványt tudta elkészíteni.

Irodalom

- Alder, L. – R. Dalby, *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery* (London, 1979)
- Autexier, Frédéric, *Bartók. Lettres et autres écrits choisis* (Paris: Gallimard, 1981)
- Balázs Béla, *Napló*, I–II (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982)
- Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I. Közreadja Szöllősy András (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1966)
- Bartók Béla, ifj., “Apámról”, in: *Zenetudományi tanulmányok*, III (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 281–285. old.
- Bartók Béla, ifj., *Apám életének krónikája* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981)
- Bartók Béla, ifj., *Bartók Béla műhelyében* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982)
- Bartók Béla, ifj., szerk., *Bartók Béla családi levelei* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981)
- Bator, Victor, *The Béla Bartók Archives. History and Catalogues* (New York: Bartók Archives Publications, 1963)
- Benkő András, *Bartók Béla romániai hangversenyei, 1922–1936* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1970)
- Bónis Ferenc, *Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1980)
- Bónis Ferenc, *Bartók élete képekben*: lásd Szabolcsi Bence
- Bónis Ferenc, szerk., *Így láttuk Bartókot* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981)
- Breuer János, “Bartók a harmadik birodalomban”, *Muzsika* (Budapest), 38, no. 10 (1995), 9–12. old.
- Breuer János, *Bartók és Kodály. Tanulmányok századunk zeneiörténetéhez* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1978)
- Brockhaus–Riemann zenei lexikon*, I–III (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1983–1989)
- Csatkai Endre, “Bartók Béla soproni szereplései”, *Soproni Szemle*, 9, no. 3–4 (1955), 119–124. old.
- Demény János, “Bartók Béla művészi kibontakozásának éve, [I]. Találkozás a népzenevel (1906–1914)”, *Zenetudományi tanulmányok*, III (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 286–459. old.

- Demény János, "Bartók Béla művészi kibontakozásának évei, [II]. Bartók Béla megjelenése az európai zeneéletben (1914–1926)", *Zenatudományi tanulmányok*, VII (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959), 5–425. old.
- Demény János, "Bartók Béla pályája delelőjén. Teremtő évek – világhódító alkotások (1927–1940)", *Zenatudományi tanulmányok*, X (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 189–727. old.
- Demény János, "Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka [1899–1905]", *Zenatudományi tanulmányok*, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954), 323–487. old.
- Demény János, *Bartók élete és művei* (Budapest: Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, 1948)
- Demény János, szerk. [Összegejtötte és sajtó alá rendezte], *Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották)* (A Művészeti Tanács könyvei, 1–2) (Budapest: Magyar Művészeti Tanács, 1948) [A hivatkozásban az illető levél kezdetének oldalszáma]
- Demény János, szerk. [Összegejtötte és sajtó alá rendezte], *Bartók Béla levelei. (Az utolsó két év gyűjtése)* (Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1951)
- Demény János, szerk., *Bartók Béla levelei. Első rész: Romániai levelek (Viorel Cosma gyűjtése). Második rész: Csehszlovákiai levelek (Ladislav Burlas gyűjtése). Harmadik rész: Magyarországi levelek (Demény János gyűjtése)* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1955)
- Demény János, szerk., *Bartók Béla levelei. Új dokumentumok* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1971)
- Dille, Denijs, "Bartók és Kodály első találkozása", in: Bónis Ferenc, szerk., *Magyar zeneörténeti tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1969), 317–321. old.
- Dille, Denijs, *Béla Bartók* (Brussel: Nationaal Instituut voor Radio-Omroep, 1947)
- Dille, Denijs, szerk., *Documenta Bartókiana* (Mainz: B. Schott's Söhne & Budapest: Akadémiai Kiadó), I (1964), II (1965), III (1968), IV (1970)
- Doráti Antal, *Notes of Seven Decades* (London: Hodden and Stoughton, 1979)
- Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter, 1972)
- Eörsi István – Vezér Erzsébet, [Interjú Popperné Lukács Máriával], in: Vezér Erzsébet, szerk., *Emlékezések* (Irodalmi Múzeum, I) (Budapest, 1967), 16–37. old.
- Fassett, Agatha, *Béla Bartók's American Years. The Naked Face of Genius* (Boston: Houghton Mifflin Co., 1958). – Magyarul: *Bartók amerikai évei* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1960)

- Feuerstein Emil, *Egy marék virág. A magyarajkú zsidóság szellemi öröksége*, I (Tel Aviv: Megőrkítési Emlék Bizottság, 1986), II–III (Tel-Aviv / Bné-Brak, 1980–1987)
- Fodor András, *Vallomások Bartókról* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1978)
- Frank, Leonhard, *Baloldalt dobog a szívem* (Budapest: Európa, 1958)
- Frigyesi, Judit, *Béla Bartók and Hungarian Nationalism: the Development of Bartók's Social and Political Ideas at the Turn of the Century (1899-1903)* (PhD disszertáció, University of Pennsylvania, 1989)
- Frigyesi, Judit, "Modern Hungarian Music Culture and the 'Prophetic' Ideal of the Hungarian Radical Bourgeoisie" (MS, c. 1992)
- Fuchs, Werner, *Bartók Béla Svájcban* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1975)
- Gábor Éva, "Bartók és Révész Géza kapcsolata", *Magyar Nemzet*, 37 (1981. április 9)
- Gábor Éva, "Hazatért levelek", *Irodalomtörténet*, 63 (1981), 718–736. old.
- Gillies, Malcolm, *Bartók in Britain: A Guided Tour* (Oxford: Clarendon Press, 1989)
- Glück Jenő – Wetzler Éva "Bánsági adatok a Bartók-kutatáshoz", in: László Ferenc, szerk., *Bartók-könyv* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1971)
- Glück Jenő – Wetzler Éva, "A Klein fivérek emlékezései", in: László Ferenc, szerk., *Bartók-könyv* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1971), 81–87. old
- Gyergyai Albert, "Bartók Béláról" (1955), in: *A Nyugat árnyékában* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968), 313–317
- Helm, Everett, *Béla Bartók. A Biography* (New York: Popular Library Press, 1964) – *Béla Bartók in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (Reinbek b. Hamburg: Rowohlt, 1965)
- Holde, Arthur, *Jews in Music* (Philosophical Library) (New York, 1959)
- Juhász, Vilmos, *Bartók's Years in America* (Washington: Washington University Press, 1981)
- Jürgen, Dieter, *Béla Bartók, Leben und Werk* (Berlin: Union Verlag, 1959)
- Katow, Siegmund, "Béla Bartók, der Mensch und der Komponist", *Musik der Zeit*, Heft 3 (1953)
- Kiss Béla, *Bartók Béla művészete* (Kolozsvár: Ifjú Erdély, 1946)
- Kodály Zoltán, "Bartók Béla, az ember", *Zenei Szemle* (Budapest), no. 1 (1947)
- Kodály Zoltán, "Bartók Béláról: I. Bartók emlékezete", in: *Zenetudományi tanulmányok*, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 271–273. old.
- Kodály Zoltán, "Béla Bartók", *La Revue Musicale* (Paris), 2, no. 5 (1921), 206–218. old.
- Kodály Zoltán, Bartók Béla pályája, *Zenei Szemle*, no. 12 (Budapest, 1948)
- Kodály Zoltán, *Visszatekintés*, I–II (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1976)

- Kristóf Károly, *Beszélgetések Bartók Bélával* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1957)
- Króó György, *A magyar zeneszerzés 30 éve* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1975³)
- Króó György, *Bartók-kalauz* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1980³)
- Lampert Vera, *Bartók Béla (1881–1945)* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1976)
- Lampert, Vera, "The Miraculous Mandarin: Melchior Lengyel, his Pantomims and his Connections to Béla Bartók", in: *Bartók and his World* (Princeton University Press, 1995), 149–171. old.
- Láng György, *Bartók Béla élete és művei* (Budapest: Grill, 1947)
- László Ferenc, *99 Bartók-levél* (Téka) (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974)
- László Ferenc, *Bartók Béla. Tanulmányok és tanulások* (Bukarest: Kriterion, 1980)
- László Ferenc, *Bartók-dolgozatok*, I–II (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974, 1982)
- László Ferenc, szerk., *Bartók-könyv* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1971)
- Lendvai Ernő, *Bartók költői világa* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971)
- Lenoir, Yves, *Vie et œuvre du Béla Bartók aux États Unis d'Amérique* (Louvain: Édition d'Université Louvain, 1976)
- Macleod, Joseph, *The Sisters d'Aranyi* (London, 1969).
- Menuhin, Yehudi, "Bartók – with My Eyes, *The Long Player*, 2, no. 10 (October, 1953) – Magyarul: "Bartók – az én szememmel", *Új Zenei Szemle*, 6, no. 10 (1955. október), 1–2. old.
- Moreux, Sébastien, *Bartók, sa vie, ses œuvres, son langage* (Paris: Gallimard, 1949)
- Pataki László, "A zsidók szerepe Bartók Béla pályafutásában", *Új Kelet*, no. 9873 (Tel-Aviv, 1981. január 2), 7. old.
- Petzold, Richard, *Béla Bartók. Sein Leben in Bildern* (Leipzig: Enzyklopädie, 1958)
- Poppné Lukács Mici, "Emlékeim Bartók Béláról, Lukács Gyögyről és a régi Budapestről", in: Bónis Ferenc, szerk., *Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékére* (Budapest, 1977), 379–410. old.
- [Poppné Lukács Mária], Vezér Erzsébet, "A mindennapi élet története". Vezér Erzsébet beszélgetése Poppné Lukács Máriával, *Kritika*, no. 6 (1985)
- Reich, Willi, *Béla Bartók. Eigene Schriften und Erinnerungen der Freunde* (Basel – Stuttgart: Benno Schwabe & Co., 1958)

- Reményi Gyenes István, *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 1995)
- Saleski, Gdal, *Famous Musicians of Jewish Origin* (New York: World Publishing Co., 1950)
- Scheiber Sándor, "A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól. Kitekintéssel Bartók Bélára", in: Scheiber, *Folklór és tárgytörténet*, III (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1984), 151–218. old., kül. 206–215. old.
- Selden-Goth, Gisella, "Ein Bartók-Gedenkblatt", *Schweizerische Musikzeitung*, (Zürich) (1955. október 1), 378–380. old.
- Simon Gábor, "Kodály átfogalmazói", *Új Kelet*, no. 8402 (Tel-Aviv, 1976. február 27), 8. old.
- Somfai, László, "Eine Erklärung Bartóks aus dem Jahre 1938", in: Denijs Dille, szerk., *Documenta Bartókiana*, IV (Mainz: B. Schott's Söhne & Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 148–164. old.
- Stevens, Halsey, *The Life and Music of Béla Bartók* (New York: Praeger, 1953 / Oxford University Press, 1964)
- Suchoff, Benjamin, "Bartók utolsó évei Amerikában", *Magyar Zene*, 7, no. 2 (1976), 190–193. old.
- Szabolcsi Bence – Rajeczky Benjámin, szerk., *Bartók Béla kézírása* (Budapest. Editio Musica, 1961)
- Szabolcsi Bence, "Bartók Béla élete", *Csillag*, 9, no. 9 (1955), 1855–1872. old.
- Szabolcsi Bence, *Bartók Béla élete – Bónis Ferenc, Bartók élete képekben* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1956)
- Szegő Júlia, *Embernek maradni. Bartók Béla életregénye* (Bukarest: Ifjúsági Kiadó, 1965) – *Embernek maradni. Bartók Béla életregénye* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat & Bukarest: Albatrosz Könyvkiadó, 1981⁵)
- Székely Júlia, *Bartók tanár úr* (Pécs: Dunántúli Magvető, 1957 / Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978)
- Szigeti József, *With Strings Attached*, I–II (New York: Alfred A. Knopf, 1947–1967) – Magyarul: *Beszélő húrok* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965)
- Tallián Tibor, *Bartók Béla szemtől szemben* (Budapest: Gondolat, 1981)
- Tallián Tibor, *Bartók fogadtatása Amerikában* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1988)
- Tímár István, "Bartók Béla vitája 1938-ban a náci Németország szerzői jogvédő társaságával", *Magyar Nemzet* (1973. augusztus 29)
- Ujfalussy József, *Bartók Béla*, I–II (Budapest: Gondolat, 1965) – *Bartók Béla*. 2., javított kiadás (Budapest: Gondolat, 1970²) – *Bartók Béla* (Budapest: Gondolat, 1976³)

- Ujfalussy József, szerk., *Bartók breviárium* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1958) – (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1974²)
- Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest, 1929; reprint: 1987 k.)
- Weissmann, János, "La musique pour piano du Béla Bartók", *Feuilles Musicales* (Genève), no. 9–10 (1950)
- Zenei lexikon*: Szabolcsi Bence – Tóth Aladár, *Zenei lexikon*. Átdolgozott új kiadás. Főszerk.: Bartha Dénes, I–III (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965)

Mutatók

1) Bartók művei

A

A csodálatos mandarin • 18; 19; 41;
111; 114; 115; 117; 121; 122;
123; 124; 138; 139; 147; 148;
149; 165; 174; 181; 215

A fából faragott királyfi (Op. 13) •
29; 40; 108; 110; 111; 112; 113;
114; 116; 122; 125; 131; 134;
136; 137; 140; 147; 167; 171;
179; 210; 211

A férj keserve. Ukrán népdal-feldol-
gozás énekhangra és zongorára •
235

A kékszakállú herceg vára • 18; 29;
40; 105; 106; 107; 114; 116; 117;
134; 136; 147; 158; 166; 167;
186; 187; 198; 211

Ady-dalok / Öt dal zongorakísérettel
Ady Endre szövegeire (Op. 16) •
39; 122; 124; 139; 165

Allegro barbaro • 144; 182; 193

Ábránd: lásd Négy zongora darab, 2:
I. Ábránd

B

Brácsaverseny • 62; 238

C

Cantata profana • 173; 178; 186; 187

Concerto • 58; 62; 225; 226; 227;
228; 229; 231; 232; 233; 234;
235; 237

Contrasts: lásd Kontrasztok

D

Divertimento • 47; 209; 224; 229

E

Elégiaiák • 95

Erdélyi táncok zenekarra • 170

Este a székelyeknél • 101; 102

Esz-dúr szimfónia • 75; 77; 78; 79;
80; 87

F

Falun • 149; 151

G

Gyermekeknek • 104; 149; 156; 160;
161; 164; 166; 177

H

Három burleszk zongorára (Op. 8/c) •
164

Hegedűverseny (I.) • 97; 110; 227

Hegedűverseny (II.) • 62; 185; 201;
203; 204; 205; 206; 207; 212;
215; 224; 225; 227; 228; 232;
233; 234; 235; 237

Hét magyar népdal • 155

Hét paraszttánc • 155

Hűsz magyar népdal énekhangra és
zongorára • 174

K

Két arckép (Op. 5) • 95; 110; 112;
173; 210; 227

Két arckép (Op. 5), I. Az ideális /
Portrait • 97; 104; 110; 211; 224

Két arckép (Op. 5), II. A torz • 110

Két kép (Op. 10) • 107; 112; 118;
145; 155; 173

Két román tánc • 218

Két román tánc zongorára (Op. 8/a) •
106; 210

Kontrasztok hegedűre, klarinéra és
zongorára / Contrasts • 201; 202;
203; 204; 205; 208; 213; 214;
217; 219; 223

Kossuth-szimfónia • 32; 82; 84; 86;
90

M

Magyar képek • 173; 180; 219; 236

Magyar képek, zenekarra • 101

Magyar népdalok • 152; 156; 166;
177; 202; 219

Magyar népdalok (1926) • 164

Magyar népdalok hegedűre és
zongorára • 202

Magyar népdalok vegyeskarra • 174

Magyar parasztdalok • 180

Magyarvidéki román táncok • 115

Medvetánc • 101; 102; 105

Mikrokozmosz • 190; 218

Mikrokozmosz-szvit • 226

N

Negyvennégy duo két hegedűre •
171; 174

Négy siratóének (Op. 9/a) • 19; 104;
182

Négy szlovák népdal • 205

Négy zenekari darab (Op. 12) • 131;
184

Négy zongora darab • 79; 85; 87

Négy zongora darab, 1: Tanulmány
bal kézre • 79; 80; 81; 83; 85; 86

Négy zongora darab, 2: I. Ábránd •
23; 80; 81; 83; 85; 86; 87

Nyolc magyar népdal • 115

O

Öt dal énekhangra zongorakísérettel
(Op. 15) • 110; 122

Öt dal zongorakísérettel (Op. 16):
lásd Ady-dalok •

Öt magyar népdal • 50; 196; 198

P

Portrait: lásd Két arckép (Op. 5), I.
Az ideális •

R

Rapszódia klarinéra és hegedűre. Két
tánc • 203; 204; lásd még:
Kontrasztok

Rapszódia zongorára (Op. 1) • 88; 89;
93; 99; 100; 123; 138; 150; 152;
176

Rapszódia zongorára és zenekarra
(Op. 1) • 101; 121; 146; 147; 148;
154; 168; 176; 186; 192; 220

Rapszódia, I. (gordonkára és
zongorára) • 192; 196

Rapszódia, I. (hegedűre és zenekarra)
• 162; 163; 164; 219

Rapszódia, I. (hegedűre és zongorára)
• 157; 158; 159; 160; 161; 163;
164; 168; 169; 170; 172; 182;
190; 202; 203; 213; 214; 219;
230; 235

Rapszódia, II. (hegedűre és
zenekarra) • 163; 172; 189

Rapszódia, II. (hegedűre és
zongorára) • 157; 158; 159; 160;
164; 172; 185; 188; 189; 219; 223

Román népi táncok zongorára (1915)
/ (hegedűre és zongorára) • 146;
149; 156; 157; 160; 161; 163;
164; 167; 182; 189; 203; 217; 219

Román népi táncok zongorára (1915),
zenekari átirat (1917) • 115; 163

Román tánc, I. • 164

Román táncok • 168; 170

Rondó, I. • 193

S

Scherzo • 69; 78; 85; 87

Siratóénekek, I. • 193

Sz

Szvit zenekarra, II. (Op. 4),
átdolgozott változat (1943) • 230;
231

Szonatina zongorára (1915) • 170;
177; 185; 209

Szonatina (1915), Gertler Endre
hegedű-zongora átirata (1931) •
150; 168; 170; 174; 176; 179;
185; 202

Szonáta hegedűre és zongorára, I.
(Op. 21) • 25; 130; 131; 132; 133;
134; 135; 136; 137; 138; 139;
141; 147; 152; 178; 183; 189;
223; 227; 228; 232; 233

Szonáta hegedűre és zongorára, II. •
25; 134; 138; 139; 140; 141; 151;
155; 159; 160; 161; 164; 165;
167; 169; 170; 172; 179; 182;
185; 188; 189; 193; 202; 206;
212; 213; 230; 234

Szonáta két zongorára és
ütőhangszerekre • 47; 192; 199;
200; 202; 205; 210; 217; 225

Szonáta szóló hegedűre (1944) • 62;
63; 229; 230; 231; 233; 235

Szonáta zongorára (1926) • 167; 209;
230

Szonáta zongorára és hegedűre
(1903) • 82; 83; 86; 90; 92

Szvit zenekarra, I. (Op. 3) • 90; 95;
99; 100; 112; 127; 137; 142; 145;
156; 161; 165; 176; 178

Szvit zenekarra, II. (Op. 4) • 95; 96;
97; 99; 101

T

Tanulmány bal kézre: lásd Négy
zongora darab, 1: Tanulmány bal
kézre

Tánc-szvit • 140; 145; 147; 149; 174

Tizennégy zongoradarab / Tizennégy
bagatell zongorára (Op. 6) • 97;
98; 123; 225

Tizenöt magyar parasztdal • 209; 220

Tíz könnyű zongoradarab (1908) •

97; 98; 101

W

Variációk FFBB hangokra • 14

Vázlatok zongorára (Op. 9/b) • 103;
107

Vonósnégyes, I. (Op. 7) • 100; 102;
105; 115; 122; 126; 127; 128;
134; 138; 143; 144; 151; 160;
171; 188

Vonósnégyes, II. (Op. 17) • 114; 115;
127; 137; 147; 148; 173; 180;
182; 183

Vonósnégyes, III. • 158; 159; 160;
161; 162; 163; 165; 168; 171;
177; 222

Vonósnégyes, IV. • 158

Vonósnégyes, IV. • 158; 161; 163;
164; 165; 171; 177; 203; 206; 210

Vonósnégyes, V. • 153; 178; 180;
183; 184; 189; 206; 219

Vonósnégyes, VI. • 208; 209; 210;
218

Z

Zene húros-, ütőhangszerekre és
celesztára • 47; 188; 191; 193;
194; 195

Zongoraötös • 88; 93; 102; 128; 228

Zongoraverseny, I. • 39; 152; 153;
154; 155; 156; 168; 172

Zongoraverseny, II. • 174; 175; 177;
195; 218; 223; 231

Zongoraverseny, III. • 62; 237; 238

2) Személynevek

Forráshivatkozások

Rövidítések

- EJ *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter, 1972)
- RGyl Reményi Gyenes István, *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 1995)
- SchS Scheiber Sándor, "A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól. Kitekintéssel Bartók Bélára", in: Scheiber, *Folklór és tárgytörténet*, III (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1984), 151–218. old., s k l. 206–215. old.
- Ven. Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története* (1922) (reprint, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986)
- ZsL Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest, 1929; reprint: 1987 k.)
-
- MÉL Kenyeres Ágnes, főszerk., *Magyar életrajzi lexikon* (Budapest: Akadémiai Kiadó), I (1967), II (1969), III (1981), IV (1994)
- ZL Bartha Dénes, főszerk., *Zenei lexikon*, I–III (Budapest: ZeneműkiadóVállalat, 1965)

Egyéb irodalom

- Holde, Arthur, *Jews in Music* (Philosophical Library) (New York, 1959)
- Saleski, Gdal, *Famous Musicians of Jewish Origin* (New York: World Publishing Co., 1950)

A

- Abbas, Nathan (1911–1976)
(karmester, USA) • 224
- Aczél Gizella (Kecskeméti Pál budapesti ismerőse) • 238
- Adenauer, Konrad (1876–1967)
(politikus) • 150
- Adler • 70
- Adorno, Theodor Wiesengrund
(1903–1969) (zenetudós,
Németo.) (EJ / ZL) • 131; 145;
153; 162
- Ady Endre • 20; 28; 122
- Albrecht Sándor (1885–1958)
(Bartók tanítványa, zeneszerző,
organista) (/ MÉL IV) • 194; 196

- Alder, L. • 25; 239
 Alex Örzszi: lásd Alexander Erzsébet
 Alexander Bernát (1850–1927)
 (filozófus, esztéta) (RGyI, SchS,
 Ven., ZsL / MÉL I) • 30; 139
 Alexander Erzsébet / Majorné Alex
 Örzszi (1889–1946) (énekes, Ale-
 xander Bernát leánya) (SchS) •
 30; 86; 170
 Andrae, Volkmar • 103
 Anonymus (szobra) • 12
 Antal Jenő (1909–1978)
 (zongoraművész) • 53; 219
 Arányi (d'Aranyi) Adila / Adrienne
 (Mrs. Fachiri) (1888–1962)
 (Joachim József és Hubay Jenő
 tanítványa, hegedűművész)
 (RGyI, SchS) • 24; 25; 74; 76; 77;
 78; 80; 81; 82; 91; 127; 130; 140;
 141; 167; 172; 242
 Arányi (d'Aranyi / d'Arányi) Jelly /
 hunyadvári Arányi / d'Aranyi
 (1893–1966) (hegedűművész)
 (RGyI, SchS, ZsL / MÉL IV) •
 14; 24; 25; 76; 77; 130; 131; 132;
 133; 134; 138; 139; 140; 141;
 144; 155; 165; 167; 242
 Arányi család • 14; 18; 23; 24; 25;
 72; 74; 76; 77; 78; 79; 141
 Arányi Frigyes • 67
 Arányi Hortánsz / Hortense / Titi /
 Mrs. Hawtrey • 24; 73; 74; 76; 77
 Arányi Kornélia (Arányi Lajos
 György és Joachim Johanna
 leánya, Vámbéry Ármin felesége)
 (SchS) • 24
 Arányi Lajos György (1812–1887)
 (ZsL, SchS) • 23; 24
 Arányi, Francis / Ferenc (1893–?)
 (hegedűművész) (/ ZL) • 183; 213
 Aristophanés • 20; 124; 125
 Arma Pál / Paul Arma / Weisshaus
 Imre (1905–1977) (Bartók tanít-
 ványa, zongoraművész, zene-
 szerző) (RGyI / MÉL IV) • 153;
 154; 156; 166; 168; 169; 170
 Artmann • 70
 Auer Lipót (1845–1930)
 (hegedűművész) (EJ, RGyI, ZsL /
 MÉL I, ZL) • 67; 90
 Auer, Mary: lásd Dickenson-Auer,
 Mary
 Autexier, Frédéric • 239
 Ábrányiné [Ábrányi Emilné] Wein
 Margit (1864–1948)
 (operaénekes) (/ ZL) • 83
 Ádám Jenő (1896–1982)
 (zeneszerző) (/ MÉL IV, ZL) •
 169
- B**
- Babits Mihály (1883–1941) • 12; 119
 Bach, Johann Sebastian • 195; 234
 Balázs Béla (1884–1949) (költő, író,
 színpadi szerző) (EJ, RGyI, ZsL /
 MÉL I) • 12; 14; 18; 19; 23; 29;
 40; 42; 64; 92; 104; 105; 106;
 107; 108; 110; 111; 112; 113;
 114; 116; 119; 121; 123; 127;
 129; 131; 135; 137; 166; 167;
 172; 179; 186; 187; 196; 208;
 209; 211; 218; 220; 239
 Baller, Adolph • 227
 Balogh Ernő (újságíró, USA) • 237
 Baron, Stanley (zenekritikus, USA) •
 53; 214
 Barta László • 216

- Bartha Dénes (zenetudós) (/ ZL) • 243
- Bartók Béla *•passim*
- Bartók Béla, ifj. • 18; 23; 35; 41; 42; 43; 44; 46; 64; 65; 66; 126; 135; 137; 140; 142; 150; 156; 161; 173; 174; 182; 191; 195; 209; 215; 216; 217; 218; 219; 220; 221; 222; 223; 237; 239
- Bartók Elza / Erzsébet / Erzsi / Tóth Emilné • 15; 32; 84; 85; 90; 94; 95; 120; 121; 123; 147; 156; 189; 220
- Bartók Péter • 61; 63; 144; 173; 215; 222; 226; 231; 233
- Bartókné Pásztor Ditta / Edit (1903–1982) (/ MÉL IV) • 63; 143; 145; 149; 150; 152; 153; 156; 157; 160; 161; 166; 167; 172; 174; 175; 182; 188; 189; 193; 199; 203; 205; 207; 209; 211; 216; 217; 219; 220; 221; 222; 225; 229; 231
- Bartókné Ziegler Márta • 101; 105; 106; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 117; 118; 119; 120; 121; 122; 124; 125; 126; 127; 128; 130; 132; 133; 135; 139; 140; 145
- Baruch Félix, dr. • 184
- Basilides Mária (1886–1946) (operaénekes) (/ MÉL I, ZL) • 139; 163; 165
- Bauer, Marion (zenekritikus, USA) • 53; 227; 229; 230
- Baumann • 177
- Bálint Aladár (1881–1924) (/ MÉL I) • 113; 140
- Bánffy Miklós, gr. (1874–1950) (író) (/ MÉL I) • 108; 111; 113; 129
- Bánóczy László (1884–1945) (színházi szakíró, rendező) (ZsL / MÉL I) • 119
- Bárd Ferenc (1865–1935) / Bárd Ferenc és Fia (könyvkereskedő cég) (RGyI, ZsL / MÉL I, ZL) • 19; 79; 80; 87
- Bátor Viktor, dr. / Victor Bator (1891–1967) (ügyvéd) (/ MÉL IV) • 63; 220; 222; 224; 225; 239
- Beck Ö. [Ödön] Fülöp (1873–1945) (szobrász) (/ MÉL I) • 12; 119
- Bécsi Vonósnégyes / Wiener Streichquartett: lásd Grünfeld—Bürgerkvartett
- Beethoven, Ludwig von (1770–1827) • 66; 68; 70; 74; 85; 106; 129; 140; 210; 213; 234
- Benkő András • 239
- Beregi Oszkár (1876–1965) (színész) (ZsL / MÉL I) • 74
- Berény Róbert (1887–1953) (festőművész) (RGyI, ZsL / MÉL I) • 19; 101; 105; 108; 109; 115; 122; 216
- Berg Lili: lásd H. Berg Lili
- Berg Ottó (1895–1974) (karmester) (MÉL III) • 173
- Berg, Alban (1885–1935) (zeneszerző) (/ ZL) • 160; 162
- Berger, Arthur V. (1912–1976) (zenekritikus, USA) • 54; 226; 233

- Bettelheim Anna (Bettelheim Sámuel leánya, később a *Jewish Encyclopedy* szerkesztő-bizottságának tagja) • 30
- Bettelheim Sámuel (1872–1942) (EJ) • 30
- Béldi Izor (1867–1926) (zenekritikus) (RGyI, ZsL / MÉL I) • 33; 87; 101; 103; 113; 117; 128; 131; 147
- Bie, Oscar (1864–1938) (zenetudós, Németo.) (EJ) • 166
- Bîrlea, Ion • 108
- Bloch, Ernest / Ernst (1880–1959) (zeneszerző) (EJ / ZL) • 131; 140; 152
- Blum, Richard (karmester, Németo.) • 205
- Boosey and Hawkes* (zenei kiadó) • 46; 57; 199; 203; 207; 212; 215; 230; 233; 235
- Borowski, Elsa (zenekritikus, USA) • 54; 219; 235
- Borowski, Felix (zenekritikus, USA) • 54; 229; 235
- Bónis Ferenc • 28; 42; 44; 56; 61; 62; 63; 87; 89; 181; 239; 240; 243
- Brahms, Johannes • 104; 106; 234
- Brandeis József • 38; 184
- Braun Dezső (1894–1940) (zenekritikus) (/ MÉL IV) • 184
- Braun Róbert (1879–1937) (szociológus) (ZsL / MÉL I) • 119
- Breuer János • 44; 239
- Brown-kvartett* [Eddy Brown] • 155
- Bródy Sándor (1863–1924) (író, színpadi szerző) (RGyI, ZsL / MÉL I) • 19; 113; 114; 116; 117; 121; 165
- Brüll Miksa, lovag domonyi • 73; 74
- Budapest Quartet / Budapesti Vonós-nyégyes* • 127; 144
- Bukofzer, Manfred (1910–1955) (zenetudós) (EJ / ZL) • 54; 214
- Burlas, Ladislav • 65; 240
- Busitia Ioan / János (1875–1935) (tanár) • 113; 114; 115; 117; 118; 129; 143; 149; 171
- Busoni, Ferruccio Benvenuto (1866–1924) (zongoraművész) (/ ZL) • 84; 85; 98; 99; 101
- C
- Calvocoressi, Michael D. (1877–1944) (zenekritikus, Párizs) • 130; 131; 134
- Casals, Pablo / Pau (1876–1973) (gordonkaművész) (/ ZL) • 151; 157; 167
- Cejtlin, Lev: lásd Zeitlin, Lev
- Chorin Ferenc, br., dr. (1879–1964) (/ MÉL I) • 13; 176
- Chozinoff, Samuel (zenekritikus, USA) • 54; 217; 222
- Clark, Edward • 158; 165
- Coolidge, Elizabeth Sprague • 206
- Cosma, Viorel • 65; 240
- Cowell, Henry Dixon • 154
- Crawford, Ruth • 169
- Creel, Wilhelmine (Bartók tanítványa, zongoraművész) • 194; 222; 224; 227; 231; 233; 234
- Csatkai Endre (1896–1970) (történetíró, muzeológus) (MÉL III) • 142; 239

D

- Dalby, R. • 25; 239
 Danzinger • 190
 Deák Imre (1892–1945) • 179
 Debussy, Claude Achille (1862–1918) (/ ZL) • 94; 129; 213
 Delius, Frederick Albert Theodore (1862–1934) (zeneszerző) (/ ZL) • 105
 Demény Dezső (1871–1937) (r. kath. egyházi zenész) (/ MÉL I, ZL) • 144
 Demény János (1915–1993) (zenei szakíró) (/ ZL) • 16; 22; 64; 65; 85; 87; 101; 113; 126; 139; 146; 194; 239; 240
 Denecke, Henry, jr. • 217
 Deutsch Antal: lásd Doráti Antal
 Deutsch Ferenc (zenekritikus, zeneíró, Románia) • 156
 Deutsch Jenő (?–1944) (Bartók tanítványa, utóbb munkatársa) • 15; 42; 43; 178; 181; 185; 186; 187; 190; 191; 192; 200; 201; 208; 210; 211; 212; 215; 216; 218; 232
 Dénes Zsófia (1885–1987) (író) (/ MÉL IV) • 142
 Dickenson-Auer, Mary (hegedűművész) • 36; 131
 Dietl Lajos • 83
 Dille, Denijs • 89; 188; 208; 240; 243
 Dobrowen, Isay (1894–1953) (karmester, USA) (/ ZL) • 43; 46; 208
 Dohnányi Ernő (1877–1960) (/ MÉL I, ZL) • 22; 25; 31; 41; 69; 70; 78; 81; 82; 83; 84; 94; 98; 114; 120; 122; 126; 128; 129; 146

- Dohnányiné Kunwald Elza (Dohnányi Ernő első felesége) • 25; 75; 78
 Doráti Antal / Deutsch Antal (1906–1988) (karmester) (RGyI, SchS / MÉL IV, ZL) • 13; 38; 53; 56; 58; 59; 61; 62; 173; 174; 176; 228; 235; 236; 237; 238; 240
 Dósa Lidi • 87
 Dubnow, Simon (1860–1941) (történetíró) (EJ) • 39
 Duncan, Isadora (1878–1927) (táncosnő) (/ ZL) • 74
 Dvorák, Antonin (1841–1904) • 74; 86
 Dzsugasvili / Ioszf V. Sztalin • 221

E

- Edel • 190
 Ehrenfeld, dr. • 91
 Einstein, Albert (1879–1955) (fizikus) (EJ) • 220
 Einstein, Alfred (1880–1952) (zenetudós, Németo., zeneíró) (EJ / ZL) • 40; 124; 126; 129; 144; 156; 168
 Eisler, Hans / Hanns (1898–1962) (zeneszerző, Németo.) (EJ / ZL) • 55
 Eisner Mór • 68
 Engel Frigyes, jánosi / Engel-Janosi, Friedrich • 31
 Engel Iván (1899–1985) (zongoraművész) (RGyI, SchS, ZsL / MÉL IV) • • 39; 46; 47; 179; 181; 182; 190; 201; 203; 210
 Engel József, jánosi / Sinoja (1851–?) (nagyiparos) (ZsL / MÉL I) • 31
 Engel Renée • 105; 223

- Engel, Karl / Carl (1898–1962)
(zenetudós, USA) • 178
- Eörsi István • 122; 240
- Epstein Richárd • 67
- Everman, Alice (zenekritikus, USA) • 228
- Eymann, Catherine (zenekritikus, USA) • 53; 225
- F**
- Fabó Bertalan (1868–1920/23)
(ügyvéd, amatőr zenei író) (RGyI, ZsL / MÉL I, ZL) • 109
- Fachiri, Alexandre (Arányi Adila férje) • 140; 172
- Fachiri, Mr. és Mrs. • 167
- Fachiri, Mrs.: lásd Arányi Adila
- Falk Zsigmond (1831–1913) (ZsL / MÉL I) • 86; 87
- Faragó György (1913–1944)
(zongoraművész) (MÉL I) • 228
- Fassett, Agatha • 51; 61; 240
- Fayer Rózsi: lásd Fuchs-Fayer Rózsi
- Fábián család, Fábiánné • 25; 70; 71; 72; 74; 75
- Fábián Felicie / Felicitas (1884–1905)
(Bartók kolleginája a Zeneakadémián) • 14; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 78; 80; 88
- Fehér Artur (1886–1945) (színész) (MÉL I) • 144
- Fehér Ilona (1895–1980)
(hegedűművész, hegedűtanár, Izrael) • 15
- Feiks Jenő (1878–1939) (festő) (ZsL / MÉL) • 148; 152
- Fenyő Miksa (1877–1972) (író, újságíró, a *Nyugat* munkatársa) (RGyI, ZsL / MÉL III) • 13; 18; 123; 139; 173; 176
- Fenyves Loránt • 15
- Ferand Ernő / Ernest T. Freund (1887–) (zenetudós, USA) • 140
- Ferencsik János (1907–1984) (/ MÉL IV, ZL) • 216
- Feuermann, Emanuel (1902–1942)
(gordonkaművész, Németo.) (EJ / ZL) • • 158; 180
- Feuerstein Emil (1920–) (író, újságíró, Izrael) • 41; 51; 52; 240
- Fényes Adolf (1867–1945) ((RGyI, Ven / MÉL I) • 12; 28; 118
- Fiedler Arthur (1894–1979)
(karmester, USA (Boston Pops Orchestra) (EJ / ZL) • 53
- Finkelstein, Sidney (zenetudós, zenekritikus, USA) • 54; 235
- Fischer (könyvkiadó, New York) • 43
- Fischer Anikó • 88
- Fischer Anna • 92
- Fischer Annie (1914–1993)
(zongoraművész) (RGyI / ZL) • 168; 209
- Fischer család (Bartók támogatói) • 87; 92
- Fischer Ervin (zenetanár, Nagyvárad) • 113; 120
- Fischer Ervinné: lásd Fischerné Szalay Stefánia
- Fischer Károly • 87
- Fischer, Marjory M. (zenekritikus, USA) • 54; 218; 228

- Fischerné (Fischer Ervinné) Szalay / Szalai Stefánia (1886–?)
(Thomán, majd 1908-tól Bartók tanítványa, zenetanár, Nagyvárad) • 91; 98; 113; 114; 119; 134; 135; 136; 143; 144; 145; 146; 149; 165; 177; 181
- Fischmann Leó • 183
- Fitelberg, Gregor / Jerzy • 153
- Fleischer Antal (1891–1945) (karmester) (RGyI, ZsL / MÉL I, ZL) • 36; 37; 38; 49; 127; 145; 149; 151; 152; 156; 161; 163; 165; 168; 171; 176; 178; 192
- Fleischer Antalné • 49; 144; 171
- Fodor András • 240
- Fodor Ernő (1878–1944) (a Fodor Zeneiskola alapítója és igazgatója) (RGyI, ZsL / ZL) • 32; 38; 155
Fodor Hangversenyiroda • 142; 143
Fodor Zeneiskola (/ ZL) • 32; 155; 177
- Földes Andor (1913–) (zongoraművész) (/ ZL) • 53; 209; 220; 224; 230; 235; 236
- Franck, César (1822–1890) (zeneszerző) (/ ZL) • 190
- Frang • 134
- Frank, Leonhard • 55; 56; 241
- Frankenstein, Alfred (1906–) (zenekritikus, USA) • 54; 63; 220; 225; 236
- Frenkel, Paul • 130
- Frenkel, Stefan (1902–1969) (hegedűművész, Oroszo.) (/ ZL) • 36; 151; 159
- Freund család • 30; 112
- Freund Etelka, később M. Freund Etelka / Milch Mórincné (1879–1977) (Bartók tanítványa, zongoraművész) • 14; 26; 30; 75; 80; 81; 84; 92; 95; 96; 97; 98; 99; 100; 101; 102; 103; 104; 105; 106; 107; 109; 110; 122; 134; 139; 147; 162; 164; 173; 182
- Freund Irma / Herzné Freund Irma • 99; 162
- Freund Leó (1892–1960) (zongoraművész, zongoratanár, Temesvár) • 38; 184
- Freund Nándorné • 26; 75; 76; 78
- Freund Róbert (1852–1936) (svájci zongoraművész, zongoratanár) (/ ZL) • 30; 39; 75; 95; 97; 98; 99; 100; 110; 162
- Freund, Ernest T.: lásd Ferand Ernő
- Frid Géza (1904–19897) (zongoraművész, zongoratanár) (SchS / MÉL IV, ZL) • 37; 45; 146; 152; 158; 175; 182; 188; 192; 193; 194; 196; 199; 210
- Fried Oszkár / Oscar (1871–1942) (hegedűművész, Németo.) (/ ZL) • 99; 162
- Frieder Katalin (Bartók tanítványa) • 181
- Friedl Frigyes (karmester) • 38; 180
- Friedmann, Emanuel • 237
- Friedmann / Friedman, Ignaz (1882–1948) (zongoraművész, Németo.) (/ ZL) • 106; 164
- Frigyesi Judit • 241
- Fuchs Rózsi: lásd Fuchs-Fayer Rózsi
- Fuchs, Werner • 30; 47; 241

- Fuchs-Fayer Rózsi (?–1930)
(hangverseny-énekes) (/ ZL) • 36;
152
Füst Milán (1888–1967) (író) (RGyI,
ZsL / MÉL III) • 119

G

- Ganz, Rudolf (1877–1945)
(zongoraművész, Svájc) (/ ZL) •
33; 101; 102; 104; 105; 134
Gassmann, Remi (zenekritikus, USA)
• 54; 223
Gábor Andor (1884–1953) (ZsL /
MÉL I) • 119
Gábor Éva • 30; 241
gárdonyi Neumann [Károly], dr.: lásd
Neumann Károly, dr., gárdonyi
gárdonyi Neumann család: lásd
Neumann család, gárdonyi
gárdonyi Neumann Zsigmondné: lásd
Neumann Zsigmondné, gárdonyi
Gellért Oszkár (1882–1967) (RGyI,
ZsL / MÉL III) • 18; 148
Gershwin, George (1898–1937) (EJ /
ZL) • 203
Gertler Endre (1907–)
(hegedűművész, a Gertler-kvartett
alapítója) (SchS / ZL) • 37; 39;
97; 150; 168; 170; 174; 176; 177;
179; 180; 182; 183; 184; 185;
188; 190; 193; 202
Gertler-kvartett • 37; 46; 177; 188;
203
Gervai Erzszi: lásd H. Gervai Erzszi
Geyer Stefí / Schultessné [Walter
Schultess] (1888–1956) (SchS /
MÉL I, ZL) • 14; 73; 95; 96; 97;
110; 144; 167; 175; 176; 185;
193; 199; 200; 209; 215; 217; 236

- Gillies, Malcolm • 241
Gimpel, Bronislaw (1911–1968)
(zongoraművész, USA) (/ ZL) •
53; 217
Glück Jenő (bibliográfus) • 16; 241
Godowsky, Leopold Leopold (1870–
1938) (zongoraművész,
Lengyelo.) (EJ / ZL) • 26; 79; 80;
84; 85; 87
Goethe, Johann Wolfgang von
(1749–1832) • 14
Gold István (ügyvéd) • 43; 44; 202
Goldberg, Albert (zenekritikus, USA)
• 54; 229
Goldberg, Rose (hegedűművész,
USA) • 220
Goldmann György (1904–1945)
(szobrász) (/ MÉL I) • 192
Goldmark Károly / Karl (1830–1915)
(zeneszerző) (EJ, RGyI, ZsL /
MÉL I) • 19; 67; 76; 81; 82; 103;
111
Goldschmidt, Harry (1910–1968)
(zenekritikus, USA) • 188
Golschmann, Vladimir (1893–1961)
(karmester, USA) • 53; 226; 229
Gombosi Ottó (1902–1955)
(zenetudós) (/ ZL) • 63
Goodman, Benny (Benjamin David)
(1909–1986) (klarinétművész,
USA, a "swingkirály") (EJ / ZL) •
13; 53; 59; 60; 201; 202; 204;
205; 208; 213; 214; 217; 219
Goodman, Saul (ütőhangszer-
művész, USA) • 53; 217
Gottlieb • 165
Gray, Cecil (1895–1951) (angol zenei
szakíró) (/ ZL) • 128; 131

- Gross / Grosz (hangverseny-rendező,
Berlin) • 84
- Gross Lili • 112
- Groste, Pierre de • 188
- Grosz: lásd Gross
- Gruber Emma: lásd Sándor Emma
- Gruber Henrik • 78; 82; 86; 93; 95
- Gruber Henrikné: lásd Sándor Emma
- Grünfeld–Bürger-kvartett / Bécsi
Vonósnygyes / Wiener Streich-
quartett (Grünfeld – Bürger
Zsigmond – Sopronyi – Berkovics
Lajos); Bürger Zsigmond (1856–
1908) (ZsL); Berkovics / Berko-
vits Lajos (1874–?) (ZsL) • 21;
67; 72; 84; 86; 88; 93
- Grünfeld család • 87
- Grünfeld Vilmos (1855–1921) (a
Grünfeld-kvartett alapítója és
vezetője) (ZsL / ZL) • 21; 24; 72;
76
- Gschwindt • 86; 88
- Guttman • 84
- Guttman Miklós (1876–1940)
(zenekritikus, Nagyvárad) (ZsL) •
142; 143; 151
- Guvell • 134
- Gyalui Ilona • 156
- Gyergyai Albert (1893–1981)
(irodalomtörténész) (RGyI, SchS /
MÉL IV) • 125; 126
- György Máttyás • 110
- H
- H. Berg Lili • 177
- H. Gervai Erzsi • 129
- Habsburg ház • 32; 45
- Hajdu András (1928–) (zeneszerző,
Izrael) • 15
- Hajdu Henrik (1890–1969) (író)
(MÉL III) • 152
- Hajnal Tibor, dr. (ügyvéd) • 15; 215;
216; 222
- Hallis, Adolphe • 163
- Halmi Artúr • 84
- Halmos • 183
- Hammerschlag János (1885–1954)
(/ ZL) • 38
- Hannover György (1907–1935)
(/ ZL) • 171; 179
- Harangozó Gyula (1908–1974) • 215
- Haraszi Emil (1885–1958) • 33
- Harris, Henry • 183
- Hartmann Arthur (zenetudós, zongoraművész) • 73; 84; 109; 136;
143
- Haselbeck Olga (1884–1961)
(operaénekes) (MÉL I) • 116
- Hatvany Lajos, br., dr. (1880–1961)
(író) (RGyI, SchS, ZsL / MÉL I) •
13; 14; 18; 28; 31; 166; 173; 184
- Hatvany-Deutsch család • 26; 28; 79
- Hatvany-Deutsch Károly (Bartók
tanítványa) (SchS) • 26; 73; 74;
75; 80
- Hauser Emil (1893–?) (a Budapest
String Quartet tagja, 1932 után
Palesztinában) (EJ, RGyI, ZsL) •
127; 144
- Hauser Miksa (1892–1939)
(Palesztinába kivándorolt
hegedűművész) (ZsL) • 15
- Havas Sári • 112
- Hawtrey, Mrs.: lásd Arányi Hortense
- Haymann, M. J. • 167
- Hazelton, Maude V. P. (zenekritikus,
USA) • 54; 220; 223
- Händel, Georg Friedrich • 169

- Hegedűs Gyula (1887–1953)
(színész) (MÉL I) • 132
- Heifetz, Benar • 157; 160
- Heifetz, Yasha / Jascha (1901–1967)
(hegedűművész) (EJ) • 43
- Heimlich Lajos: lásd Hernádi Lajos
- Heinsheimer, Hans W. • 61; 220
- Heller Bernát (1871–1943) (az Országos Rabbiképző Intézet tanára, a zsidó néprajz tudósa) (MÉL I) • 109; 203; 204
- Helm, Everett • 241
- Heltai Jenő (1871–1954) (RGyI, ZsL / MÉL I) • 163
- Hendel Ödön • 134
- Hercz Rezsőné • 112
- Hermann Pál / Paul (1902–1944)
(Bartók tanítványa, a Gertlerkvartett tagja) • 175; 177; 188
- Hernádi Lajos / Heimlich Lajos
(1906–1986) (Bartók tanítványa, zongoraművész) (RGyI / MÉL IV, ZL) • 156; 157; 165; 166; 167; 176; 183; 204; 209; 211
- Herskovits Augusztina (1898–1954)
(Bartók tanítványa, zongoratanár, Temesvár) • 38; 55; 184; 193
- Hertz Szidónia • 111
- Hertzka Emil, dr. (1869–1932)
(kiadó, a bécsi Universal Edition szerkesztője) (EJ, SchS) • 71; 80; 81; 115; 125; 127; 134; 138; 140; 157; 166; 168; 170; 174; 179; lásd még: Universal Edition
- Hertzka Gyula • 196; 198; 207
- Herz Ottó (1894–1976)
(zongoraművész, Németh, később a New York College of Music tanára) (RGyI / MÉL III) • 36; 38; 53; 156; 163; 207; 213
- Herzfeld Viktor (1856–1919) (a zeneelmélet tanára a Zeneakadémián, a Hubay–Popperkvartett 2. hegedűse) (SchS, ZsL / MÉL I) • 21; 25; 66; 71; 72; 76; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 88; 93; 94; 95; 105; 125; 140
- Herzsné Freund Irma: lásd Freund Irma
- Herzog György (1901–1964)
(egyetemi tanár, USA) • 59; 63; 221; 231
- Heseltine, Philip (1894–1930) • 127
- Hevesi család • 121
- Hevesi Erzsébet • 121
- Hevesi Gyula (1890–1970) (mérnök, politikus) (MÉL III) • 121
- Hevesi Piroška • 110; 113; 121; 127
- Hevesi Sándor (1873–1939)
(rendező) (/ MÉL I) • 12; 119
- Hindemith, Paul • 173
- Hirsch család • 38
- Hirsch család (Temesvár) • 38; 184
- Hirsch Klára, br. (alapítványa zsidó fiatalokat támogatott ösztöndíjjal) • 14; 69
- Hirsch Sándor, dr. • 184
- Hirsch-Banat, Gabriel • 38
- Hirschl Róza: lásd Kelen Hugóné
Hirschl Rózsai / Róza
- Hitler, Adolf (1889–1945) • 50; 55; 196; 201; 206
- Hoffmann, R. St. • 174
- Holde, Arthur • 9; 241; 244

Holló Gyula, dr. (1890–1973) (orvos)
(ZsL / MÉL III) • 220; 221; 222;
224; 237

Holzer S. • 91

Homéros • 60

Hornbostel, Erich Moritz von (1877–
1935) (zenetudós, Németo.,
ethnográfus) (/ ZL) • 40; 126; 173

Horovitz / Horowitz, Vladimir
(1904–1989) (zongoraművész)
(EJ) • 43; 181

Horthy Miklós (1868–1957) • 46;
132; 212

Horvát / Horváth Henrik (1883–
1947) (műfordító) (MÉL I) • 119;
143; 151

Horvát István (1784–1846) • 19

Hóman Bálint (1885–1953) • 174

Hubay-Popper-kvartett • 21; 67; 77;
86; 94

Hubay Jenő (1858–1937) • 21; 24;
67; 72; 76; 77; 78; 79; 84; 86; 93;
94; 150

Huberman, Bronislaw (1882–1947)
(hegedűművész) (EJ) • 43; 46; 73;
77; 130; 205; 206

Hungarian String Quartet: lásd Ma-
gyar Vonósnégyes Társaság

I

Ibsen, Henrik (1828–1906) • 152

Ignotus / Ignotus Hugo (Veigelsberg
Hugo) (1882–1945) (író, újságíró,
a *Nyugat* egyik szerkesztője) (EJ,
RGyI, ZsL / MÉL I) • 18; 187;
191

Indy, Vincent d' (1851–1931)
(zeneszerző) (/ ZL) • 102

Isaïe • 78

Iványi-Grünwald Béla (1867–1940)
(festő) (MÉL I) • 12

Izler, Solomon (1908–1982)
(karmester, USA) • 220

J

ja-no-si / Sinoja [si-no-ja]: lásd
Engel József, jánosi

Jacobi Viktor (1883–1921)
(zeneszerző) (MÉL I) • 144

Jacobson, Aron (népzenekutató,
ethnográfus, USA) • 221

Jakab Dezső (1864–1932) (ZsL /
MÉL I) • 119

Jemnitz Sándor / Alexander (1890–
1963) (zenekritikus) (RGyI, SchS,
Ven., ZsL / MÉL III) • 38; 56; ()
• 131; 144; 145; 147; 148; 149;
152; 154; 155; 156; 158; 159;
160; 161; 162; 163; 165; 166;
168; 169; 171; 173; 174; 175;
176; 178; 179; 181; 183; 184;
185; 186; 187; 190; 192; 193;
195; 196; 199; 202; 204; 208;
210; 211; 217; 219; 220

Joachim Johanna (Arányi Lajos
György felesége) (SchS) • 18; 23

Joachim József (1831–1907)
(hegedűművész) (EJ, RGyI, SchS,
ZsL) • 18; 23; 24; 73; 76; 77; 83;
84

Joachim-kvartett • 67

Juhász Viktor / Victor • 241

Jurkovics Emsy • 83

Jurkovics Imre (1882–1945) • 90

Jürgen, Dieter • 241

K

- Kabos Ilona / Ilonka (1898–1973)
(zongoraművész) (/ MÉL III) •
144
- Kacsóh Pongrác (1873–1923)
(zeneszerző) (/ MÉL I, ZL) • 113
- Kadosa Pál (1903–1983) (zeneszerző,
zongoraművész, zongoratanár)
(RGyI, ZsL / MÉL IV) • 177; 191;
216
- Kallós Ede (1866–1950) (szobrász)
(MÉL I) • 12
- Kapp, Wolfgang (politikus) • 125
- Kassák Lajos (1887–1967) • 19
- Kastendieck, Miles (zenekritikus,
USA) • 54; 213; 217; 221; 227;
233
- Katow, Siegmund • 34; 241
- Katzenellenbogen család • 84
- Kaufmann Oszkár (1873–1956)
(MÉL I) • 84
- Kálmán Imre / Emerich (1882–1953)
(Ven., ZsL / MÉL I, ZL) • 38; 52;
83; 87; 95; 144
- Kálmán Oszkár (1887–1971)
(operaénekes) (RGyI, ZsL /
MÉL III, ZL) • 116; 138; 139;
140; 156; 165; 169
- Kármán Ella • 112
- Kárpáti János • 130; 135; 138; 176
- Kecskeméti Ármin (1874–1944)
(rabbi, történetíró) (ZsL / MÉL I)
• 32
- Kecskeméti György (1901–1944)
(újságíró) (MÉL I) • 32
- Kecskeméti Pál (1901–1980)
(szociológus) (/ MÉL IV) • 32;
230; 231; 234; 235; 236; 237
- Kecskeméti Pálné (Láng Erzsébet)
(1889–1959) (Bartók tanítványa,
csembalóművész) • 15; 32; 63;
237; 238
- Kelen Hugó (1890–1956)
(zeneszerző, zenekritikus) (RGyI /
MÉL I) • 151; 162; 186
- Kelen Hugóné Hirschl Rózsi / Róza •
127
- Kelen Pál (1922–) (zongoraművész,
zongoratanár (Palesztina, Izrael) •
15
- Kemény Rezső • 21
- Kemény-kvartett* • 68
- Kentner Lajos (1906–1987)
(zongoraművész) (RGyI, SchS /
MÉL IV) • 38; 40; 53; 148; 154;
175; 176; 181
- Kenton, Egon F.: lásd Kornstein
Egon
- Keresztély Ernő • 96
- Keresztély Sándor • 94; 96; 110
- Kern Aurél (1871–1928)
(zenekritikus) (/ MÉL I) • 128
- Kerpely Jenő (1885–1954)
(gordonkaművész) (/ MÉL I, ZL)
• 76; 102; 104; 115; 136; 179; 192
- Kertész Gyula • 215
- Kertész József • 180
- Keszi Imre (1910–1974) (író)
(/ MÉL III, ZL) • 187
- Khuner, Felix • 160
- Kiss Béla • 241
- Kiss József (1843–1921) (költő) (EJ,
ZsL / MÉL I) • 123
- Kleiber, Erich (1890–1956)
(karmester) (/ ZL) • 156
- Klein (Bartók tanítványa) • 67
- Klein fivérek • 16; 241

- Klein Henrikné • 168
 Klein, Benno (berlini hangverseny-
 rendező) • 117
 Klein, Philipp (zenekritikus, USA) •
 54; 212; 223
 Klein, Sigmund (zenetudós, Anglia) •
 145
 Klemperer, Otto (1885–1973)
 (karmester) (EJ / ZL) • 37; 175
 Kner Imre (1890–1944 [Auschwitz])
 (könyvkiadó és könyvművész,
 Gyoma) (RGyI, ZsL / MÉL I) •
 42; 127; 129; 136; 141
 Kocsis Zoltán • 164; 212; 214
 Kodály Emma: lásd Sándor Emma
 Kodály S. Emma: lásd Sándor Emma
 Kodály Zoltán • 22; 23; 31; 32; 33;
 35; 42; 43; 47; 48; 50; 89; 91; 92;
 93; 94; 102; 103; 105; 106; 107;
 109; 111; 112; 114; 116; 117;
 119; 120; 121; 122; 123; 125;
 126; 128; 130; 138; 140; 146;
 148; 154; 156; 157; 161; 162;
 163; 164; 169; 173; 179; 187;
 191; 192; 197; 198; 200; 216;
 232; 236; 239; 240; 241
 Kodály Zoltánné: lásd Sándor Emma
 Koessler János (1853–1926)
 (zeneszerző) (/ MÉL I, ZL) • 25;
 65; 69; 71; 72; 140
 Kohn Albert (zongorakereskedő,
 USA) • 110; 209; 221
 Kohn Sámuel (1841–1920) (rabbi,
 történetíró) (EJ, ZsL / MÉL I) • 17
 Kohner Adolf, br. (1865–1937)
 (SchS, ZsL / MÉL I) • 14; 26; 27;
 28; 89; 108; 117; 118; 121; 156;
 157
 Kohner Kató: lásd Lukács Antalné
 Kohner Kató
 Kolisch, Rudolf (1896–?)
 (hegedűművész, karmester, a
 Kolisch-kvartett vezetője) (EJ) •
 53; 62; 63; 157; 159; 160; 162;
 178; 213; 223
Kolisch-kvartett (Kolisch – Khuner –
 Lehner – B. Heifetz) (1922–1939)
 • 37; 38; 160; 162; 178; 180; 184;
 206; 218; 219; 222
 Komját Aladár (1891–1937) (költő)
 (/ MÉL I) • 154
 Komor Vilmos (1895–1971)
 (karmester) (/ MÉLIII) (RGyI,
 SchS) • 146; 151; 163
 Kormos Boriska • 112
 Korngold, Julius • 154
 Kornstein Egon / Kenton, Egon F.
 (1891–1987) (zongoraművész
 (/ MÉL IV, ZL) • 115; 118; 132;
 144; 221; 235
 Koromzay Dénes • 183
 Kosay, Hamid Zübeyr (török régész,
 az Eötvös Collegiumban tanult) •
 184
 Kossuth Lajos (1802–1894) • 32
 Kosztolányi Dezső (1885–1936) •
 145
 Koussevitzky, Natalie • 225; 226;
 227; 229; 232; 233
 Koussevitzky / Kuszzevicki, Serge
 (1874–1951) (karmester, USA)
 (EJ, SchS / ZL) • 13; 15; 36; 53;
 58; 151; 155; 225; 227; 228; 229;
 233; 234; 237
 Kovács Dénes (hegedűművész) • 97
 Kovács János • 159; 162; 163; 164;
 238

- Kovács Sándor (1886–1918)
(zongorapedagógus) (/ MÉL I) • 103
- Kozma Lajos (1884–1948)
(iparművész) (/ MÉL I) • 12
- Kósa György / Georg (1897–1964)
(Bartók tanítványa, zongoraművész, zeneszerző) (RGyI, Ven., ZsL / MÉL IV, ZL) • 28; 38; 96; 118; 123; 140; 144; 145; 147; 148; 149; 151; 158; 169; 175; 176; 177; 192; 210; 216; 236
- Kósa Lajos • 156
- Kőszegi Sándor / König Sándor
(Bartók hegedű-szakos kollégája a Zeneakadémián) • 82
- König Péter / Király Péter (1870–1940) (a szegedi zsinagóga orgonistája) (/ ZL) • 92
- König Sándor: lásd Kőszegi Sándor
- Krasner, Louis (1903–1969)
(zongoraművész, USA) • 53; 223
- Kreisler, Fritz (1875–1962)
(hegedűművész) (/ ZL) • 84
- Kristóf Károly (1904–?)
(zenekritikus) (ZsL) • 52; 123; 143; 152; 158; 163; 166; 172; 177; 192; 195; 237; 241
- Króó György • 241
- Kuhn Róza • 75
- Kun Imre (1892–1977) (hangverseny-rendező) (RGyI / MÉL III) • 39; 176; 194; 200; 201; 204; 205; 206; 209; 210; 217
- Kun László (1869–1939) (karmester, zeneszerző) (/ MÉL I) • 105
- Kunfi Zsigmond (1879–1929)
(szociáldemokrata politikus) (/ MÉL I) • 120
- Kunwald Antal • 25; 69; 70; 71; 72; 74; 76; 80; 84
- Kunwald Cézár (1870–1947)
(festőművész) (/ MÉL I) • 25
- Kunwald Elza: lásd Dohnányiné Kunwald Elza
- Kunwald Margit • 70; 76; 83
- Kurtág György • 237
- Kúnos Ignác (1860–1945)
(turkológus) (RGyI, Ven. / MÉL I) • 185
- Kusszevicki: lásd Koussevitzky, Serge
- L
- Lachmann, Robert (1892–1939) • 193
- Lajta Béla (1873–1920) (építész) (/ MÉL II) • 12
- Lajtha László (1892–1963)
(zeneszerző) (/ MÉL II) • 125
- Lakatos István (1895–1985) (zenetudós, zenetörténész, Románia) (/ MÉL IV) • 38
- Lampert Vera • 19; 41; 242
- Lang, Paul Henry / Láng Pál (1901–1969) (egyetemi tanár, USA) (/ ZL) • 59; 63; 224; 231; 238
- Lax Imre (orvos) • 15; 237
- Lazar, Filip (1894–1936)
(zeneszerző, Románia) • 148; 181
- Lánczy Leó (1852–1921) bankigazgató / -elnök (SchS, ZsL / MÉL I) • 79
- Láng Erzsébet: lásd Kecskeméti Pálné Láng Erzsébet (1889–1959) • 32
- Láng György (1908–1976) (író, zenei szakíró) (/ MÉL II, ZL) • 51; 242

- Lányi Ernő (1861–1923) (zeneszerző, karmester) (/ MÉL II) • 106
- Lányi Viktor (1889–1962) (író, zenei fordító) (RGyI / MÉL II) • 106; 149; 151; 165; 186; 190; 195
- László Ferenc • 38; 44; 50; 184; 242
- László Sándor • 145
- Lederer [Sándor (?)] (1852–1927) (a pesti izr. hitközség elnöke) (ZsL / MÉL I) • 156
- Ledermann, May • 54
- Ledermann, Minna (zenekritikus, USA) • 54; 238
- Lehár Ferenc (1870–1948) (/ MÉL II) • 175
- Lehner / Léner Jenő / Eugen (1895–1948) (hegedűművész) (RGyI) • 137; 144; 157; 160
- Lehner, Adolf • 134
- Lehner- / Léner-kvartett* • 29; 36; 134; 137
- Lenau, Nikolaus (1802–1850) (költő) • 14
- Lendvai Ernő • 16; 242
- Lendvai Ervin (EJ, ZsL) • 144
- Lengyel Menyhért / Melchior (1880–1974) (író, színpadi szerző) (RGyI, ZsL / MÉL III) • 14; 18; 19; 40; 41; 111; 114; 115; 117; 119; 120; 121; 124; 125; 149; 163; 165; 215
- Lengyel Vera (1921–) (zongoraművész, zongoratanár, Izrael) • 15
- Lenoir, Yvonne • 242
- Lessnerné: lásd Lukács Mária / Mici
- Lesznai Anna (1885–1966) (grafikus, festőművész) (RGyI, ZsL / MÉL I) • 11; 12; 19; 42; 104; 119
- Levando, Ralph (zenekritikus, USA) • 54; 213; 219; 223; 230; 233
- Levi, S. • 192
- Légrády Ottó (1888–1948) (újságíró) (/ MÉL II) • 132
- Léner Jenő / Eugen: lásd Lehner / Léner Jenő / Eugen
- Lévi • 231
- Lichtenberg Emil (1874–1944) (karmester) (RGyI, ZsL / MÉL I) • 81; 111; 115; 119; 144
- Ligeti Miklós (1871–1944) (szobrász) (Ven. / MÉL I) • 12; 132
- Lindberg, Helge • 142
- Linz Márta • 136
- Lissfeld, Fred (zenekritikus, USA) • 54; 230; 233
- Liszt Ferenc • 21; 95; 111; 183
- Loesser, Arthur (zenekritikus, USA) • 54; 218; 224; 225
- Loewe • 83
- Lonon, Marcel • 188
- Lord, Albert B. (klasszika-filológus, folklorista) • 231
- Löw Imánuel (1854–1944) (rabbi, orientalista) (EJ, ZsL / MÉL I) • 29
- Löwe, Ferdinand (1865–1925) (karmester) (SchS) • 78; 83; 85; 90
- Löwy (Máté) Rózsi / “die” Löwy • 66, 113
- Löwy család • 113
- Lukács Antalné Kohner Kató • 118
- Lukács György (1885–1971) (EJ, SchS, ZsL / MÉL III) • 42; 71; 119; 121; 126
- Lukács János (SchS) • 28; 125

- Lukács József, szegedi / Löwinger
(bankár) (SchS, ZsL) • 14; 26; 28;
29; 30; 40; 41; 42; 71; 72; 73; 74;
122; 125; 126; 127; 128; 129; 135
- Lukács Mária / Mici / Lukács-Lessner
Mici / Lessnerné / Popperné
[Otto Popper] Lukács Mici
(1887–1980) (Bartók kolleginája
a Zeneakadémián, csellóművész)
(SchS / MÉL IV) • 28; 71; 75; 78;
118; 121; 125; 126; 128; 175
- Lukács-Lessner Edit • 42
- M**
- M. Freund Etalka: lásd Freund Etelka
- Macleod, Joseph • 25; 242
- Magyar Vonósnégyes Társaság /
Hungarian String Quartet* • 160;
183
- Mahler, Gustav (1860–1911)
(zeneszerző, karmester) (EJ, ZsL)
• 20
- Majorné Alex Örszi: lásd Alexander
Erzsébet
- Makai Emil (1870–1901) (költő)
(ZsL / MÉL II) • 123
- Manhattan-kvartett* • 37; 190
- Mann, Thomas (1875–1955) • 28; 31;
126; 184
- Markovits Ibolya • 237
- Markovits Rodion (1884–1948) (író)
(RGyI, ZsL / MÉL II) • 237
- Marteau, Henri • 97; 147
- Marx, Joseph • 175
- Matacic, Lovro (1899–) (karmester)
(/ ZL) • 211
- Matthieu • 73
- Mayer, Edgar • 237
- Márk Lajos (1867–1943) (festő) (ZsL
/ MÉL II) • 132
- Máté Rózsi: lásd Löwy (Máté) Rózsi
- Medgyaszay Vilma (1885–1972)
(operaénekes) (/ MÉL III) • 151;
154; 156
- Menasce, Jacques de (1905–1960)
(zongoraművész, Franciaország) •
223
- Menuhin, Hepzibah (zongoraművész)
(/ ZL) • 230
- Menuhin, Yehudi (1916–) (hegedű-
művész, karmester) (EJ, SchS /
ZL) • 13; 15; 53; 62; 224; 227;
228; 229; 230; 231; 232; 233;
234; 235; 237; 238; 242
- Milch Móríc • 103; 114; 139
- Milch Mórícné: lásd Freund Etelka
- Milhaud, Darius (1892–1974)
(zeneszerző) (/ ZL) • 133
- Milstein, Nathan (1904–) (Auer
Lipót tanítványa, hegedűművész)
(EJ) • 13; 37; 53; 174
- Mitropoulos, Dimitri (1896–1960)
(karmester) (/ ZL) • 138; 228
- Mohácsi Jenő (1886–1944) (író) (ZsL
/ MÉL II) • 107; 201
- Moholy-Nagy László (1895–1946)
(festő) (/ MÉL II) • 187; 188
- Molnár Antal / Anton (1890–1983)
(RGyI, ZsL / MÉL IV) • 16; 39;
102; 105; 113; 114; 118; 119;
121; 123; 125; 130; 144; 152;
177; 178; 187; 191; 209
- Murányi Ernő • 118
- Mussolini, Benito (1883–1945) • 50

Müller-Widmann, Annie / Frau Prof.
dr. Oscar Müller-Widmann
(1893–1946) • 34; 185; 187; 189;
190; 192; 193; 194; 197; 199;
200; 201; 205; 207; 209; 212;
214; 215; 217

N

Nagy Endre (1877–1938) (író, kon-
feranszié) (ZsL / MÉL II) • 107

Nádai Pál (1881–1945) (ZsL /
MÉL II) • 119

Nádor Kálmán (kiadóvállalat) • 19

Nedbal, Oskar • 96

Neubauer Gida (1897–1961)
(karmester, Temesvár) • 235

Neumann család, gárdonyi • 25; 70;
73; 74; 76; 79

Neumann József • 91

Neumann Károlyné, gárdonyi [dr.
Gárdonyi Neumann Károly
(1865–1944) (jogász) (ZsL /
MÉL I)] • 25; 70; 73; 77

Neumann Zsigmondné, gárdonyi • 25

Nielsen, Carl • 126

Nouveau Quatuor Hongrois: lásd *Új
Magyar Vonósnégyes*

O

Ocskay Kornél (1885–1963)

(operaénekes) (/ MÉL II) • 29

Offenbach, Jacques (1819–1880) • 82

Ojsztrah, David / Oistrakh, David /
David Fedorovich (1908–1974)
(EJ) • 97

Orchis, Romulus • 142; 143

Ormándy Jenő (1899–1985)
(karmester) (RGyI / MÉL IV) •
13; 38; 58; 59; 62; 175; 180; 186;
229; 231; 232; 238

Országih Tivadar (1901–1963)
(hegedűművész) (/ MÉL I, ZL) •
202

Osvát Ernő (1877–1929) (publicista,
író, a *Nyugat* egyik szerkesztője)
(RGyI, ZsL / MÉL II) • 18; 139

P

Palotai Vilmos (1906–)
(gordonkaművész) (/ ZL) • 183

Parrish, Dorothy (Mrs Anthony Do-
monkos) (Bartók tanítványa) •
205; 211; 214; 218; 229

Parry, Milman (-1935) (klasszika-
filológus, folklorista) • 60; 231

Paszternák Alfréd (orvos, egyetemi
tanár, Los Angeles) • 200; 232

Pataki / Pollatsek (Pollatschek)
László (1899–1989) (zenekritikus,
Izrael) • 15; 47; 52; 160; 168; 237

Pápai Margit • 112

Pártos Ödön (1907–1976)
(zeneszerző, brácsaművész
(Palesztina, Izrael) (ZsL) • 15

Pásztor Árpád (1877–1940)
(újságíró) (ZsL / MÉL II) • 142

Pásztory Ditta / Edit: lásd Bartókné
Pásztory Ditta

Petri Endre (1907–1975) (zongora-
művész) (/ MÉL III) • 204

Petzold, Richard • 242

Péchy / Pécsi Blanka (1894–1988)
(előadóművész) (RGyI / MÉL IV)
• 141; 149; 165

- Pécsi Blanka: lásd Péchy / Pécsi
 Blanka
- Péterfi István (1884–1962)
 (zenekritikus) (/ MÉL II) • 179;
 186
- Péteri Ignác, dr. • 144
- Philipp, Isidore (1863–1958) (pesti
 születésű franciao.-i zene-
 pedagógus) (ZsL) • 101
- Piatigorsky, Gregor (1903–1976) (EJ
 / ZL) • 192
- Pichler Győző (1869–1904) (újságíró,
 országgyűlési képviselő) (ZsL) •
 72
- Pintér Jenő (zenekritikus, Románia) •
 38
- Pogány Imre • 127
- Polgár Tibor • 163
- Pollakovicsné • 76
- Pollatssek (Pollatschek) László: lásd
 Pataki László /
- Pollermann Aranka • 136
- Popper Dávid (1846–1913)
 (gordonkaművész) (EJ, RGyI,
 SchS, Ven. / MÉL II, ZL) • 13;
 19; 20; 21; 25; 68; 69; 71; 73; 75;
 78; 79; 82; 94; 99; 108; 130; 144
- Poppné [Otto Propper] Lukács
 Mici: lásd Lukács Mária
- Poulenc, Francis (1899–1963)
 (zeneszerző) (/ ZL) • 133
- Pór Bertalan (1880–1964) (festő)
 (ZsL / MÉL II) • 119
- Preger Ella • 112
- Prill, Karl (1864–1931) (hegedű-
 művész) (/ ZL) • 88
- Prill-kvartett* • 88
- Primrose, William (1903–) (/ ZL) •
 235; 238
- Prokofjev / Prokovieff, Szergej
 (1891–1953) (zeneszerző) (/ ZL) •
 160
- Prokovieff lásd Prokofjev • 160
- Prunières, Henry (1886–1942) (zenei
 szakíró) (/ ZL) • 133
- R
- Rabinowitz, Michael (1886–1939)
 (zenetudós, Palesztina) • 171
- Radewill, Helena M. • 236; 237
- Radnai Miklós (1892–1965)
 (zeneszerző, az Operaház
 igazgatója) (/ MÉL II) • 167
- Rajeczky Benjámín (1901–1989)
 (zenetudós) (/ MÉL IV, ZL) • 243
- Rappaport, Israel (orvos, az ASCAP
 vezetőségének tagja) • 15; 34;
 226; 234; 237; 244; 245
- Ravel, Maurice (1875–1937)
 (zeneszerző) (EJ / ZL) • 129; 133
- Rásonyi László (1899–1984)
 (turkológus) (/ MÉL IV) • 181;
 183; 185; 198
- Rebner, Adolf (1876–1946)
 (hegedűművész, Németo., a Reb-
 ner-kvartett első hegedűse) (ZL) •
 36; 134
- Reich, Willi (Wilhelm) • 242
- Reiff, Mary (zenekritikus, USA) • 54;
 212
- Reiner Frigyes / Fritz (1888–1963)
 (karmester) (EJ, ZsL / MÉL II,
 ZL) • 15; 36; 53; 58; 59; 60; 62;
 63; 91; 100; 102; 137; 142; 145;
 147; 149; 154; 155; 156; 157;
 183; 214; 218; 219; 221; 222;
 223; 224; 225; 229; 230; 233

- Reinhardt, Max (rendező, Németo.)
(EJ, ZsL) • 20; 124; 125
- Reinitz Béla (1878–1943) (író, költő,
zeneszerző, publicista) (RGyI,
Ven., ZsL / MÉL II, ZL) • 31; 38;
39; 101; 107; 112; 114; 115; 117;
118; 120; 121; 122; 124; 139;
185; 186
- Reiter Lajos (karmester) • 173
- Reményi Gyenes István • 9; 226; 242;
244
- Reményi József (1891–1956) (író)
(/ MÉL II) • 224
- Reuter, Rudolf • 156
- Rezik Károly (1887–?) (karmester,
orgonista, csellista, Bartók
kolozsvári hangversenyeinek
szervezője) • 131
- Révai / Révai Testvérek (könyvkiadó
cég) (Ven.) • 19
- Révész Géza (1878–1955) (pszicho-
lógus, zenepszichológus) (RGyI,
SchS, ZsL / MÉL II) • 30; 40;
123; 124; 125; 126; 132; 139;
146; 179; 180; 182; 188; 208;
209; 241
- Révész László • 177; 188; 237
- Richter János (1843–1916)
(karmester) (/ MÉL II, ZL) • 66
- Riegele (Rigele) Ágoston • 21
- Riegler-Dinu, Emil • 149
- Rodenburg • 37
- Rodzinski, Artur (1894–1958)
(karmester, USA) (EJ / ZL) • 53;
218; 225; 226; 231
- Rosbaud, Hans (1895–1962)
(karmester, Németo.) • 37; 174
- Rosenbaum Alice (impreszárió,
Franciao.) • 194
- Rosenfeld Pál (1890–1946) (Bartók
tanítványa, zenei szakíró) • 95;
194
- Rosenthal, Bernie (zenekritikus,
USA) • 54; 223; 224
- Rosenthal, Moritz (1862–1946)
(zongoraművész) (EJ / ZL) • 68
- Rosenthal, Nathan • 237
- Rosenwald, Hans (zenekritikus,
USA) • 54; 218; 223; 224; 230;
235
- Rosowski, S. • 192
- Rostal, Max (1905–1972) (zenetudós,
Németo.) • 171
- Rotenburg, Andreas (hegedűművész,
USA) • 193
- Roth Ferenc (1899–1970)
(hegedűművész, USA) • 53; 137;
207; 208; 213
- Roth, Joseph (1894–1939) (író) (EJ) •
20
Roth-kvartett • 36; 37; 160; 170; 207
Rothmann István, dr. • 44; 182; 202
Rothschild-kvartett • 37; 171
Rottfeld Gábor • 235
Rozsnyai Károly • 19; 92; 93; 94; 98;
107; 138; 210
- Róna József (1861–1939) (szobrász)
(Ven.) • 12
- Róth József (tanfelügyelő, gondnokás,
a fiatal Bartók a partnere volt) •
20; 21
- Rózsa Miklós • 191
Rózsa, Ludwig • 144

Rózsavölgyi / Rózsavölgyi & Tsa.
(könyv- és zeneműkiadó cég) •
19; 43; 73; 100; 102; 103; 104;
106; 128; 135; 138; 143; 150;
165; 168; 170; 181; 190; 198;
203; 210; 212; 214; 218; 219; 220
Rubinstein, Anton (1829–1894)
(zeneszerző) (EJ / ZL) • 74; 90
Rubinstein, Erna • 144
Ruhseitz, Kurt • 166
Rückert, Friedrich (1788–1866)
(költő) (/ ZL) • 14

S

Sabathiel • 76
Sacher, Paul (1906–) (karmester)
(/ ZL) • 51; 189; 217
Saidenberg, Daniel (1906–1979)
(karmester, USA) • 53; 219
Saleski, Gdal • 9; 242; 244
Salgó kisasszony • 207
Saminski, Lazare (1882–1959)
(zeneszerző, zenetudós, Franciaó.)
• 142
Savoyai Jenő • 12
Saygin, Ahmed Adnan • 190
Sámson Mária (koncerténekes) • 36;
155
Sándor Árpád (1896–1972)
(zongoraművész) (/ MÉL III, ZL)
• 138
Sándor Emma / Schlesinger Emma /
Gruber Henrikné / Gruber Emma /
Kodály Zoltánné / Kodály S.
Emma / Kodály Emma (1863–
1958) (zeneszerző, Kodály
későbbi felesége) (SchS / MÉL II)
• 14; 22; 23; 25; 26; 28; 45; 70;
71; 72; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80;

81; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 89;
90; 91; 93; 94; 104; 105; 106;
107; 109; 111; 112; 114; 115;
116; 117; 118; 119; 120; 121;
122; 123; 138; 143; 153; 161;
164; 169; 173; 174; 183; 187;
216; 236

Sándor György (1912–)
(zongoraművész, USA) (RGyl,
SchS) • 42; 44; 52; 53; 63; 186;
234; 238
Sándor Pál (1860–1936) (politikus)
(EJ, ZsL / MÉL II) • 80; 81; 122
Sándor Pálné • 76
Sándor-Weisz Emma • 203
Schaichet, Alexander • 191; 205
Schaichet, Irma • 205
Scheiber Mátyás: lásd Seiber Mátyás
Scheiber Sándor (1913–1985) (az Or-
szágos Rabbiképző Intézet
igazgatója) (EJ / MÉL IV) • 9; 10;
11; 13; 18; 21; 28; 29; 40; 180;
204; 242; 244
Scherchen, Hermann (1891–1966)
(karmester, Németo.) • 37; 124;
125; 162; 164; 177; 181; 199; 205
Schiffer Adolf (1873–1950)
(gordonkaművész, a
Zeneakadémia tanára) (ZsL) • 13;
21; 29; 68; 70; 71; 72; 76
Schildkret / Shildkret [Schildkraut],
Nat(haniel) (karmester, Holly-
wood) • 236
Schlesinger család • 99
Schlesinger Emma: lásd Sándor
Emma
Schlesinger Gizella: lásd Selden-
Goth, Gisela / Gizella

- Schnitzler, Arthur (1862–1931) (író)
(EJ) • 20
- Schoenberg, Harold C. (zenekritikus,
USA) • 54; 221; 225
- Schönberg, Arnold (1874–1951)
(osztrák-német-, USA zeneszerző)
(EJ) • 38; 55; 107; 123; 127; 128;
129; 131; 148; 160
- Schreiber Boriska • 112
- Schubert, Franz • 88
- Schulhof (Schulhoff) Andor /
Andrew (impresszárió, hangver-
senyrendező) • 61; 162; 174;
182; 185; 187; 188; 190; 192;
206; 207; 208; 211; 215; 220;
221; 222
- Schulhoff, Erwin (1894–1942)
(zeneszerző, Németo.) • 184
- Schulthess(né) Geyer Stefi: lásd
Geyer Stefi •
- Schulthess, Walter (zeneszerző,
Geyer Stefi férje) • 175; 177; 178;
181; 201; 236
- Schulz Erna (Eszter) • 73
- Schumann, Robert • 70
- Schwalb Miklós (1903–1966)
(magyar-, USA zongoraművész) •
53; 63; 235
- Schwatz Hanna (Bartók tanítványa) •
194
- Seiber / Scheiber Mátyás (1905–
1960) (zeneszerző) (EJ, RGyI,
SchS / MÉL III, ZL) • 40; 46;
181; 200
- Seidner Imre (1890–1952) (újságíró,
zenekritikus, Brassó) • 143; 148;
177
- Selden-Goth, Gisella / Gizella (1884–
1957) (Bartók tanítványa) • 95;
124; 125; 138; 140; 243
- Serly Miriam • 63
- Serly Tibor (1901–1978) (zeneszerző,
karmester, USA) (MÉL IV) • 52;
53; 57; 62; 63; 185; 224; 226;
237; 238
- Shayer • 190
- Siklós Albert (1878–1942)
(zeneszerző) (ZsL / MÉL II) • 144
- Silberberg család • 71; 75
- Simon Gábor (1936–) (muzikológus,
zenekritikus, Izrael) • 33; 50; 243
- Simon, Eric • 223
- Simon, Robert A. (zenekritikus,
USA) • 54; 221
- Singer & Wolfner (könyvkiadó cég)
(Ven.) • 19
- Singer Izidor • 71
- Sinoja [si–no–ja]: lásd Engel József,
jánosi
- Slivinski, M. (koncerténekes, Fran-
ciao.) • 133
- Slonimsky, Nicolas (1894–1982)
(oros z karmester, zenetudós,
zeneszerző) (EJ / ZL) 37; 172;
175
- Smilovits • 137
- Smulevic: lásd B. Szántó Tivadar
- Somfai László • 16; 57; 129; 157;
164; 185; 196; 201; 204; 205;
212; 213; 214; 243
- Son, Harry • 127
- Sosztakovics, Dmitrij (1906–1975)
(zeneszerző) (ZL) • 160
- Spitzer Sándor • 141

Spivacke, Harold (1904–)
(zenekritikus, USA) (EJ / ZL) • 206; 207; 210; 211

Spivakowsky / Spivakowski, Tossy
(1907–1977) (hegedűművész,
USA) (/ ZL) • 53; 225; 226; 227

Stachler Ádám • 91

Stein Ervin (az angol Boosey and
Hawkes kiadó munkatársa) • 212;
215; 235

Stein Manoné • 26; 77

Steinberg, Dimitri • 162; 168

Steinberg, Hans Wilhelm / William
(1899–) (karmester, zeneszerző,
Németo.,) (EJ / ZL) • 37

Steiner Ilona • 112

Steiner, Franz • 175

Steinfirt, Donald (zenekritikus,
USA) • 54; 219; 223; 230

Stern, Isaac (1920–) (hegedűművész,
USA) (EJ / ZL) • 53; 230; 234;
235

Steuermann, Eduard / Edward /
Emanuel (1892–1964)
(zongoraművész, Németo.) (EJ /
ZL) • 36; 131

Stevens, Halsey • 63; 243

Stock, Frederick (1872–1942)
(karmester, Németo.) • 53; 156;
223

Stokowski, Leopold (1882–1977)
(karmester, USA) (/ ZL) • 53; 224

Stransky, Joseph (1872–1936)
(karmester) (/ZL) • 179

Strasser István (1889–1944)
(zeneszerző, karmester) (SchS /
ZL) • 36; 39; 110; 123; 125; 153

Strauss, Noel (zenekritikus, USA) •
54; 217; 218; 234

Strauss, Richard (1864–1949)
(zeneszerző) (/ ZL) • 77; 84

Strien, Lou van • 194

Stutsman, Grace May (zenekritikus,
USA) • 225; 234

Suchoff, Benjamin • 51; 243

Sugár István, dr. • 236; 237

Surányiné • 71

Swet, Herman • 192

Sz

Szabolcsi Bence (Benedict) (1899–
1973) (zenetudós, zenetörténész)
(EJ, RGyI, SchS / MÉL III) • 31;
39; 47; 137; 140; 143; 149; 151;
152; 156; 160; 165; 174; 178;
208; 215; 220; 228; 236; 243

Szabó Béláné: lásd Venetianer Rózsi

Szabóné Venetianer Rózsi: lásd Venetianer Rózsi

Szalay Stefánia: lásd Fischerné Szalay Stefánia

Szántó Tivadar / B. Szántó / Smulevic (1877–1934)
(zongoraművész) (RGyI, ZsL / ZL) • 126; 130; 145; 146; 171;
172

Szegő Júlia (1900–1987) (zenetudós,
folklorkutató, énekes, Kolozsvár)
(/ MÉL IV) • 28; 29; 33; 38; 40;
52; 65; 66; 69; 84; 87; 88; 89; 91;
92; 93; 96; 110; 112; 118; 121;
123; 125; 134; 146; 150; 154;
158; 162; 172; 173; 175; 177;
186; 197; 204; 207; 215; 216; 243

Szendy Árpád (1863–1922)
(zongoraművész) (/ MÉL II) • 24;
76

- Szenkár Jenő (1891–1977)
(karmester) (RGyI / MÉL IV) •
36; 134; 140; 146; 147; 148; 149;
150; 167
- Szentjóni Miklós • 216
- Szerémi Gusztáv (1877–1952)
(hegedűművész, a Zeneakadémia
tanára) (/ MÉL II) • 21
- Széchné • 76; 77
- Székely Arnold (1874–1958) (zon-
goraművész) (ZsL / MÉL II) • 29;
66
- Székely Júlia (1906–1986) (író, zon-
goraművész) (/ MÉL IV, ZL) •
243
- Székely mama (Székely Zoltán édes-
anyja) • 135; 181
- Székely Mihály (1901–1963) (RGyI,
ZsL / MÉL II, ZL) • 186; 187;
198
- Székely papa (Székely Zoltán édes-
apja) • 181
- Székely Zoltán (1903–) (hegedű-
művész) (SchS / ZL) • 14; 37; 39;
46; 129; 131; 135; 138; 139; 146;
147; 148; 149; 150; 151; 153;
156; 157; 158; 159; 160; 162;
163; 164; 165; 167; 170; 172;
174; 178; 179; 181; 182; 183;
185; 187; 188; 189; 191; 192;
203; 205; 206; 207; 209; 210;
211; 212; 218; 219
- Székely Zoltánné (Mientje) • 49; 150;
182; 188; 202; 204; 206
- Szigeti József (1892–1973) (hegedű-
művész) (EJ, RGyI, SchS / ZL) •
13; 14; 34; 35; 36; 37; 38; 39; 53;
58; 59; 60; 62; 63; 65; 86; 101;
102; 133; 149; 152; 153; 154;
155; 156; 157; 158; 159; 160;
161; 162; 163; 164; 165; 166;
171; 172; 177; 180; 181; 201;
202; 203; 204; 205; 206; 207;
210; 211; 212; 213; 214; 216;
219; 225; 226; 228; 231; 243
- Szilágyi Domokos (1938–1976)
(költő) (/ MÉL III) • 57
- Szinyei Merse Pál (1845–1920) • 26
- Szirmai Albert (1880–1967) (ZsL /
MÉL II, ZL) • 144; 235
- Szomjas-Schiffert György • 92
- Szóllósy András • 64; 239
- Sztalin, Ioszf V.: lásd Dzsugasvili
- Sztravinszkij / Strawinski, Igor
(1882–1971) (zeneszerző) (/ ZL) •
129; 148
- Szymanowski, Karol (1882–1937)
(/ ZL) • 133
- ## T
- Takács Jenő • 147; 172; 173; 183
- Tallián Tibor • 14; 39; 47; 52; 59; 60;
62; 63; 243
- Tango, Egisto (1873–1971)
(karmester) (/ ZL) • 111; 112
- Taubman, Howard (zenekritikus,
USA) • 54; 213; 217; 218; 219;
230; 233
- Teles Ede (1872–1948) (szobrász)
(Ven. / MÉL II) • 12
- Temesváry János (1891–1964)
(/ MÉL II) • 102; 115; 171; 179
- Téglás János • 119

Thomán István / Stephan (1862–1940) (zongoraművész, a Zeneakadémia tanára) (RGyI, SchS / MÉL II) • 13; 21; 22; 25; 26; 28; 41; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 89; 90; 91; 92; 93; 94; 95; 98; 99; 100; 109; 111; 115; 117; 119; 123; 134; 144; 151; 153; 179; 182; 193

Thomán Mária (1906–1948) (RGyI / ZL) • 157

Thompson, Oscar (1887–1945) (zenekritikus, USA) • 54; 212; 213; 217; 219; 225; 226; 227; 234; 235

Thomson, Virgil (1896–1960) (zenekritikus, USA) • 54; 221; 227; 230; 233

Tímár István (1913–1991) • 196; 243

Tolnai (könyv- és hírlapkiadó cég) • 19

Tolnai Erzsi • 112

Toscanini, Arturo (1867–1957) karmester) (/ ZL) • 169

Tóth Aladár (1898–1968) (zenekritikus) (/ MÉL III, ZL) • 128; 130; 144; 152; 174; 208; 209; 243

Tóth Emil • 13; 95; 176

Tóth Emilné Bartók Elza: lásd Bartók Elza / Erzsébet

U

Uhrmann Henrik • 91

Ujfalussy József • 22; 34; 47; 63; 64; 65; 108; 138; 154; 159; 160; 167; 179; 186; 193; 196; 197; 203; 204; 214; 226; 236; 243

Ujvári Péter (1869–1931) • 10; 243

Ulanowski, Paul (zongoraművész, USA) • 53; 213

Ungár Imre (1909–1972) (RGyI, SchS / MÉL III, ZL) • 193

Universal Edition • 46; 47; 115; 117; 118; 124; 151; 157; 159; 166; 168; 173; 174; 177; 178; 179; 180; 196; 197; 199; 201; 203; 204; 207; 208; lásd még: Hertzka Emil, dr.

Új Magyar Vonósnégyes / Nouveau Quatuor Hongrois (Székely Zoltán) • 153; 183; 189; 209

V

Varga Jenő (1879–1967) (közgazdász) (ZsL / MÉL II) • 119

Varsányi Irén (1880–1932) (színész) (RGyI, ZsL / MÉL II) • 132; 149

Vaszy Viktor (1903–1979) (karmester) (/ MÉL IV) • 208

Vámbery Ármin (1832–1913) (turkológus) (EJ, RGyI, SchS, ZsL / MÉL II) • 24; 25; 239

Vámbery Ruzstem (1872–1948) (ügyvéd) (/ MÉL II) • 119

Vándor Sándor / Venetianer (1901–1945) (karmester) (/ MÉL II, ZL) • 186

Vecsey Lajosné [Vecsey Ferenc hegedűművész édesanyja] • 83

Vedres Márk (1870–1961) (szobrász) (ZsL / MÉL II) • 12; 119

Veigelsberg Hugo: lásd Ignotus

Veigelsberg: lásd Ignotus

Venetianer Rózsi / Szabó Béláné
(1909–1975) (/ MÉL III) • 171;
184; 186

Venetianer Sándor: lásd Vándor Sándor

Veress Sándor • 208

Vezér Erzsébet • 122; 240; 242

Végh Sándor (1912–1997) (hegedűművész) (/ ZL) • 183

Vészi József (1858–1940) (újságíró) (EJ, Ven., ZsL / MÉL II) • 132

Vészi Margit (1885–1961) (festő, újságíró) (ZsL / MÉL II) • 107

Vikár Béla (1859–1945) (/ MÉL II) • 91

Vincze Ilona (1919–) (zongoratanár, Izrael) • 15

Vincze Zsigmond (1874–1935) (zeneszerző) (RGyI, ZsL / MÉL II, ZL) • 226

Vogel, Vladimir (1896–1961) (orosz-francia zongoraművész) • 188; 194

Voit Ervin (1882–1932) (festő) (/ MÉL II) • 42; 128

Voit Irma / Voit Lajosné (1849–1941) (Bartók anyai nagynénje) • 79; 220; 222

Vörösmarty Mihály (1800–1855) • 12

W

Wagner, Richard (1812–1883) (zeneszerző) (/ ZL) • 31; 82

Waldbauer Imre / Emerich (1892–1953) (hegedűművész) (/ MÉL II) • 102; 103; 104; 105; 109; 110; 115; 121; 123; 127; 135; 136; 137; 138; 140; 141; 144; 158; 168; 169; 170; 171; 176; 179; 192

Waldbauer József • 21; 102

Waldbauer-kvartett • 26; 39; 102; 103; 104; 106; 114; 115; 116; 120; 122; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 136; 137; 138; 141; 147; 148; 151; 160; 161; 163; 164; 165; 168; 173; 177; 179; 189; 221; 228

Wallerstein, Alfred (1901–1977) (zenetudós, zenekritikus, USA) • 53; 219

Wallerstein, Edward • 15; 222; 223

Walter, Bruno (1876–1962) (karmester) (EJ / ZL) • 20; 36; 53; 147; 159; 166

Wassermann, Jakob (1873–1933) (író) (EJ) • 20

Webern, Anton (1883–1945) (zeneszerző) (/ ZL) • 153

Weicher, John (hegedűművész, USA) • 235

Weill Árpád (1901–1966) (zenekritikus, Temesvár) • 142

Weill, Kurt (1900–1950) (zeneszerző, Németo.) (EJ / ZL) • 55

Wein Manoné • 83

Weinberg, Nathan (1904–1979) (zenetudós, USA) • 175

Weiner Leó (1885–1960) (EJ, RGyI, Ven., ZsL / MÉL II) • 96; 102; 103; 106; 109; 122; 130; 144; 156; 186; 210; 218

Weinstock • 190

Weismann Adolf • 148

Weiss (hangverseny-rendező, Pozsony) • 150

Weiss / Weisz Emma (Bartók tanítványa) • 112; 185

Weiss Manfréd, br. (1857–1922)
(gyáriparos) (EJ, ZsL / MÉL II) •
151
Weisshaus Imre: lásd Arma Pál
Weissmann / Weismann János
(1910–1980) (karmester)
(/ MÉL IV, ZL) • 243
Weissmann Adolf (1873–1929)
(zenekritikus, Németo.) (EJ) • 148
Wellesz, Egon (1885–?) (EJ / ZL) •
173; 175
Werfel, Franz (1890–1945) (író) (EJ)
• 20; 175
Wessel, Horst (?–1930) (roham-
osztagos náci) • 191
Wetzler Éva • 16; 241
*Wiener Streichquartett / Bécsi Vonós-
négyes*: lásd Kolisch-kvartett
Willer József (újságíró) • 38; 141;
142
Wodianer (könyvkiadó cég) (Ven.,
ZsL) • 19
Wohl, dr. • 83
Wood, C. P. / Carl Paige (1885–
1947) (a zenei dept. vezetője,
Washington Egyetem, Seattle) •
220; 221; 222; 227

Z

Zakin, Alexander (zongoraművész,
USA) • 230; 234
Zathureczky Ede (1903–1959)
(hegedűművész) (/ MÉL II) • 138;
176; 179; 207; 210
Zádor Dezső • 209
Zádor Jenő (1894–1964) (zeneszerző)
(ZsL / MÉL III) • 236

Zágon Géza Vilmos (1890–1918)
(zenekritikus, zeneszerző) (Ven.)
• 33; 105; 108
Zeitlin / Cejtin, Lev (1881–1957)
(hegedűművész, Oroszo.) • 36;
90; 134; 159
Zemlinsky Alexander von (1872–
1942) (Schönberg tanítványa és
első feleségének testvére, zene-
szerző, karmester) (EJ / ZL) • 55;
127
Ziegler Márta: lásd Bartókné Ziegler
Márta
Zweig, Stefan (1881–1942) (író) (EJ)
• 20

3) Földrajzi nevek

A

- Aberystwyth • 132
Afrika (Észak-Afrika) • 108
Albertville, Savoie • 98
Alma (California) • 235
Alt-Aussee • 157
Altrincham • 86
Amerika • 7; 11; 13; 14; 15; 32; 35;
43; 44; 46; 51; 52; 54; 55; 56; 57;
58; 59; 60; 61; 63; 70; 125; 126;
134; 137; 142; 145; 146; 151;
152; 154; 156; 158; 170; 175;
182; 202; 207; 208; 211; 212;
215; 217; 220; 222; 225; 229; 237
Amerikai Egyesült Államok: lásd
Egyesült Államok
Amsterdam • 30; 37; 45; 49; 132;
138; 139; 146; 158; 162; 172;
178; 179; 180; 182; 187; 188;
193; 196; 199; 202; 203; 204;
206; 207; 208; 209; 210; 211; 212
Anglia • 25; 46; 49; 76; 83; 86; 90;
131; 132; 134; 141; 165; 193; 202
Ankara • 40; 181; 183; 186; 187; 198
Antwerpen / Anvers • 37; 202; 208
Anvers: lásd Antwerpen
Arad • 113; 148; 177
Argentíeres • 98
Arolla • 166
Asheville • 227; 228; 229; 230; 233
Augsburg • 169

- Auschwitz • 32; 42; 121
Ausztria • 20; 55; 190; 195; 197; 199

B

- Baden • 97
Baden-Baden • 50; 196; 198
Badenweiler • 162
Baia Mare: lásd Nagybánya
Baltimore • 227; 234
Barcelona • 36; 150; 151
Basel / Bázél • 46; 97; 167; 187; 188;
190; 193; 194; 197; 199; 200;
206; 207
Basel: lásd Bázél
Bánát / Bánság • 16; 34; 241
Beius: lásd Belényes
Belényes / Beius • 106; 113; 117; 149
Belényes-Örvényes • 113
Belgium • 180; 185; 232
Berkeley • 234; 237
Berlin • 36; 37; 44; 45; 50; 84; 85;
87; 99; 101; 102; 107; 110; 114;
115; 117; 124; 125; 126; 127;
129; 137; 138; 143; 147; 148;
156; 157; 162; 163; 165; 168;
171; 177; 185; 188; 192; 194; 196
Bermuda-szigetek • 217
Bern • 30; 95; 160; 167; 185
Besenyszög • 117

Bécs / Wien • 20; 31; 36; 37; 42; 47;
78; 79; 83; 84; 85; 88; 89; 90; 91;
97; 115; 117; 123; 124; 127; 129;
131; 135; 138; 140; 145; 151;
152; 153; 154; 162; 166; 168;
169; 170; 171; 174; 175; 177;
178; 181; 184; 194; 196; 197
Békéscsaba • 179
Biharfüred / Stina de Vale • 117
Biszkra • 108
Bologna • 169
Boston • 36; 149; 155; 219; 228; 229;
233; 234
Brasov: lásd Brassó
Brassó / Brasov • 143; 151
Braunwald • 200; 201
Bréma / Bremen • 147
Bronx (New York) • 220; 221; 222;
223; 224; 225
Bruxelles: lásd Brüsszel
Brüsszel • 37; 182; 184; 185; 188;
189; 202; 203
Bucuresti: lásd Bukarest
Bukarest / Bucuresti • 143; 148

C

Casinu Nou: lásd Kászonújfalva
Chambéry • 98
Chibed: lásd Kibéd
Chicago • 156; 212; 220; 223; 229;
235
Cimpeni: lásd Topánfalva
Cincinnati • 36; 137; 145; 155; 156
Cirta: lásd Csík-Karcfalva
Cleveland • 218; 224; 225; 227
Cluj: lásd Kolozsvár
Courmayeur • 149
Csehszlovákia • 207
Csík-Karcfalva / Cirta • 95

D

Davos-Dorf • 152; 153
Debrecen • 198
Den Haag: lásd Hága
Denver • 216; 219
Dessau • 153; 154; 169; 170
Doboz • 93
Dresden • 139

E

Egyesült Államok / Amerikai
Egyesült Államok / USA • 31; 32;
52; 54; 55; 57; 58; 59; 214
Eisenstadt / Kismarton • 142
Erdély • 19; 34; 35; 107; 132
Európa • 11; 30; 35; 38; 42; 46; 51;
55; 56; 58; 143; 152; 176; 205;
214; 228; 231

F

Felső-Szászberek puszta • 27; 117;
118
Felsőíreg • 95
Felvidék • 34
Firenze • 207
Forest Hills (Long Island, New York)
• 218; 220
Franciaország • 30; 49; 98; 101; 107;
135; 166; 202; 217; 230
Frankfurt a. M. • 36; 37; 44; 134;
135; 136; 152; 160; 162; 168;
170; 172; 174

G

Genf • 98; 141; 160; 217
Gerlice puszta • 87; 88; 92

Gheorgheni: lásd Gyergyószent-
miklós

Gherla: lásd Szamosújvár

Glasgow • 46; 203

Gmunden • 83; 84

Görögország • 55

Göteborg • 37; 176

Grlice: lásd Gerlice puszta

Gyergyószentmiklós / Gheorgheni •
96

Gyergyótekerőpatak / Valea Strimba
96

Gyoma • 127; 136; 141

Gyula • 92

H

Hága / Den Haag • 37; 206

Hellerau • 139

Hédél / Hiadel • 110

Hiadel: lásd Hédél

Hilversum • 37; 188; 189

Hollandia • 15; 30; 46; 132; 135; 139;
158; 172; 178; 185; 188; 189;
193; 195; 196; 200; 206; 212; 218

Hollywood • 236; 237

Höngg b. Zürich • 106

Huntingdon • 211; 214; 218; 229

I

Izrael • 7; 8; 11; 15; 17

Izvoru Crisului: lásd Körösfő

Írország • 55

J

Japán • 162

Jászberény • 95

Jersey City • 219

Jeruzsálem • 13; 171; 192; 193; 195;
200

Judendorf • 149

Jugoszlávia • 60

K

Kadikőy • 190

Kairó • 172; 173; 183

Kaliningrad: lásd Königsberg

Kals • 191

Kansas City • 237

Karcag • 180

Kassa / Kosice • 136; 138; 148; 185

Kászonújfalú / Casinu Nou • 22

Kecskemét • 78; 190

Kelet- / Közép-Európa • 8; 55

Keresztúr nyaraló: lásd Rákos-
keresztúr

Keszthely • 103

Kibéd / Chibed • 87

Kismarton: lásd Eisenstadt

Kína • 162

Kleinaufenburg • 100

Kolozsvár / Cluj • 99; 121; 148; 156;
162; 176; 186

Komárno: lásd Komárom

Komárom / Komárno • 141; 203

Kosice: lásd Kassa

Köln • 148; 149; 184

Königsberg • 162

Königsberg • 162

Körösfő / Izvoru Crisului • 162

Közép-Európa • 55

L

Leipzig: lásd Lipcse

Lengyelország • 7; 159; 216

Les Saintes Maries • 98

Lipcse / Leipzig • 86; 137
Lisszabon / Lisboa • 168; 222
Liverpool • 37; 182
London • 36; 37; 46; 83; 131; 132;
133; 139; 140; 141; 143; 144;
145; 146; 148; 158; 160; 164;
165; 167; 172; 182; 187; 189;
193; 199; 203; 207; 208; 210;
212; 215; 230; 231; 234; 235
Los Angeles • 200; 230; 231; 232
Lugoj: lásd Lugos
Lugos / Lugoj • 141; 142; 156
Luxemburg • 194

M

Magyargerőmonostor / Manastireni
• 22
Magyarország • 7; 8; 9; 11; 17; 18;
20; 22; 30; 35; 38; 39; 40; 45; 46;
48; 49; 50; 51; 55; 103; 121; 136;
138; 151; 160; 163; 168; 175;
183; 186; 187; 197; 198; 202;
214; 226; 228; 231; 232; 234; 236
Makó • 32
Manastireni: lásd Magyar-
gerőmonostor
Manchester • 83
Máramarossziget / Sighetu Marmatiei
• 108; 121
Mátrafüred • 185
Meran • 69
Mezőkók / Padureni • 100
Michigan • 221
Milano • 176
Minneapolis • 227; 228; 238
Monaco • 159
Mondsee • 37; 169; 170
Monte Carlo • 159
Moszkva • 159; 218

München • 37; 83; 102; 123; 124;
125; 169; 170; 201

N

Nagybánya / Baia Mare • 121
Nagyszalonta / Salonta • 151
Nagyszentmiklós / Sinnicolau Mare •
80; 81
Nagyvárad / Oradea • 98; 100; 107;
113; 119; 134; 135; 136; 142;
143; 145; 146; 151; 165; 176;
177; 181
Nápoly • 212
New York • 31; 36; 37; 43; 59; 142;
143; 147; 151; 154; 155; 164;
174; 175; 178; 180; 183; 201;
204; 205; 206; 207; 208; 212;
213; 214; 217; 218; 219; 220;
221; 222; 223; 224; 225; 226;
227; 228; 229; 230; 231; 232;
233; 234; 235; 236; 237; 238; lásd
még: Bronx; Forest Hills
Németország • 12; 18; 23; 30; 32; 34;
39; 40; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50;
51; 55; 64; 72; 77; 90; 98; 101;
104; 105; 123; 124; 134; 144;
145; 147; 160; 165; 169; 171;
174; 177; 178; 185; 188; 190;
191; 192; 193; 194; 195; 196;
197; 198; 199; 202; 205; 207;
209; 212; 234; 243
Nijmegen • 172
Nonquitt • 224
Norvégia • 209
Nógrádverőce • 121
Nürnberg • 170
Nyíregyháza • 176
Nyugat-Európa • 15

O

- Odessza • 36; 159
 Olaszország • 12; 45; 55; 161; 165;
 176; 190; 191; 195; 200; 207;
 209; 210
 Oradea: lásd Nagyvárad
 Orosháza: lásd Szöllős puszta
 Oroszország • 7; 55; 90; 158; 159;
 160; 162
 Oslo • 209
 Ost-Tirol • 191
 Oxford • 37; 172
 Örvényes: lásd Belényes-Örvényes

P

- Padureni: lásd Mezőkók
 Palesztina • 192; 193
 Palo Alto • 223
 Paris: lásd Párizs
 Pasadena • 179
 Passail b. Wien • 83
 Pápa • 190
 Párizs / Paris • 22; 36; 37; 40; 90;
 101; 105; 109; 132; 133; 134;
 152; 153; 160; 166; 167; 172;
 181; 188; 189; 194; 205; 206;
 207; 211
 Pécs • 31
 Philadelphia • 36; 154; 155; 158; 212;
 213; 214; 223; 234; 238
 Pittsburgh • 183; 213; 218; 219; 223;
 230; 233; 234
 Pontresina • 166
 Poroszország • 20
 Portugália • 168; 229
 Pozsony • 20; 21; 36; 65; 77; 86; 87;
 88; 89; 91; 93; 125; 146; 150;
 151; 154; 194

- Praha: lásd Prága
 Pralognan • 98
 Prága / Praha • 36; 144; 145; 147;
 153; 179
 Princeton • 219

R

- Rákoshegy • 92; 106; 108
 Rákoskeresztúr / Rákos-Keresztúr /
 Keresztúr nyaraló • 40; • 92; 105;
 106; 107; 108; 109; 111; 112;
 113; 114; 115; 118; 119; 120;
 121; 122; 124
 Rimetea: lásd Torockó
 Riverton • 221; 222
 Románia • 15; 19; 33; 37; 38; 51;
 109; 124; 141; 202; 204; 210;
 212; 215; 229; 231
 Rostock • 126
 Rotterdam • 37; 139; 179; 194
 Róma • 36; 105; 156; 161

S

- Saanen • 209
 Salonta: lásd Nagyszalonta
 Salzburg • 134
 San Francisco • 220; 225; 228; 234;
 236
 Santpoort • 178; 182; 185
 Saranac Lake • 226; 230; 231; 236;
 237; 238
 Schloss Waisnix • 123
 Seattle • 61; 154; 220; 221; 222; 224;
 227; 234
 Sighetu Marmatiei: lásd Máramaros-
 sziget
 Silvaplana • 209

Sinnicolau Mare: lásd Nagyszent-
miklós

Sopron • 142; 239

Spanyolország • 20; 55; 154; 229

St. Louis • 226; 229

Stana: lásd Sztána

Stina de Vale: lásd Biharfüred

Stockholm • 106

Strasshof • 32

Surlej • 209

Svájc • 30; 47; 49; 152; 162; 166;
177; 209

Svédország • 20; 106; 142; 176

Sz

Szabadka • 106

Szakkara • 173

Szamosújvár / Gherla • 104

Szászberek: lásd Felső-Szászberek
puszta

Szeged • 29; 92; 104; 108

Szerbia (Jugoszlávia) • 202

Szlovákia • 92; 104; 111; 144; 151;
185; 196; 205

Szolnok • 26

Szombathely • 177

Szöllős puszta (Orosháza) • 145

Sztána / Stana • 162

T

Tanger • 92

Tel-Aviv • 8; 237

Temesvár • 38; 91; 113; 118; 140;
142; 151; 156; 168; 184; 235; 237

Tiszaeszlár • 10

Topánfalva / Cimpeni • 104

Torda • 98

Torino • 36; 130; 161

Torockó / Rimetea • 99

Törökország • 20; 27; 40; 49; 187;
198; 202

Trianon • 34

Trieszt • 37; 165

U

Ungvár / Uzshorod • 100; 165; 209

USA: lásd Egyesült Államok

Utah • 220

Utrecht • 182

Uzshorod: lásd Ungvár

Újpest • 129

V

Val d'Isère • 98

Valea Strimba: lásd Gyergyó-
tekerőpatak

Varsó / Warszawa • 153

Velence / Venezia • 100; 207

Venezia: lásd Velence

Vésztő • 90; 93; 96; 99; 126; 136

Vitznau • 30; 97

W

Waidberg • 105

Waisnix: lásd Schloss Waisnix

Warszawa: lásd Varsó

Washington • 36; 37; 155; 178; 180;
206; 210; 212; 227; 228; 230;
231; 234

Westport • 157; 214; 221; 222; 224

Wien: lásd Bécs

Wiesbaden • 44

Winterthur • 37; 177; 181

4) Hírlapok, folyóiratok

8 Órai Újság • 137

A

A Zene • 195; 200

Allgemeine Musikzeitung • 168; 184

American Music Lover • 225

Arion • 145

Auftakt • 144

Az Est • 113; 162; 172; 195

B

Basler Nationalzeitung • 188

Belgium • 232

Berkeley Daily Gazette • 236

Berliner Tageblatt • 168

Berliner Zeitung • 148

Bécsi Magyar Újság • 131; 135

Brassói Lapok • 143; 151

Brooklyn Eagle • 213; 217; 221; 227;
233

Budapesti Hírlap • 87; 164

Budapesti Napló • 82

C

Chicago Daily News • 212

Chicago Daily Times • 223

Chicago Daily Tribune • 229

Chicago Sun • 223; 229; 235

Cleveland Press • 218; 224; 225

D

Daily Gazette • 237

Daily Northwestern • 223; 224

Déli Hírlap • 91

Délibáb • 156

Die Musik • 153; 162; 194; 195

E

Ellenzék • 148; 156; 186

Erdélyi Hírlap • 148; 177

Ethnographia • 186

F

Független Magyarország • 224

H

Handelsblad • 194

I

Il Pianoforte • 130

Irodalmi Újság • 123

Irodalomtörténet • 30; 241

Judaica • 30

J

Jerusalem Post • 138

Jewish Chronicle • 30

Jüdische Musik • 192

K

Kassai Napló • 136; 148

Kecskeméti Lapok • 190

Keleti Újság • 132

Keyboard • 224

Krassó-Szörényi Lapok • 142; 156

L

Listen • 217

M

Ma • 19; 115; 122

Magyar Hírlap • 165; 187; 191

Magyar Írás • 119

Magyar Kultúra • 191

Magyar Nemzet • 30; 196; 216; 241;
243

Magyar Színpad • 116

Magyarország • 20

Melos • 152

Metronome • 214

Modern Music • 238

Music News • 223; 230

Musica Hebraica • 13; 195; 200

Musica Viva • 184

Musical America • 225; 234

Musical Courier • 126; 140; 219; 235

Musical Leader • 220; 227; 229; 230

Musical News • 218; 223; 224; 235

Musical Quarterly • 142; 238

Musik der Zeit • 34; 241

Musikblätter des Anbruch • 127; 169

Musikpädagogische Zeitschrift • 119

Muzsika • 44

Művelt Nép • 126; 175; 202

N

Nagyvárad • 142; 143

Nagyváradai Napló • 136

Neue Freie Presse • 71; 80; 154

Neue Zeitschrift für Musik • 31

New York Herald Tribune • 219; 227;
230; 233

New York Post • 217; 222

New York Sun • 212; 213; 217; 219;
225; 226; 227; 233; 234; 235

New York Times • 213; 217; 218;
219; 226; 230; 233; 234; 237

Népszava • 101; 107; 112; 115; 131;

140; 144; 145; 147; 148; 149;

152; 154; 155; 159; 160; 161;

163; 165; 168; 171; 174; 175;

176; 181; 183; 184; 187; 190;

192; 195; 202; 208; 210; 211

Nieuwe Rotterdamsche Courant •

194; 203

Nyugat • 18; 19; 38; 39; 42; 105; 106;

108; 111; 113; 123; 128; 130;

139; 148; 165; 187; 201; 220

O

Ojság • 183

Ország-Világ • 86

P

Pester Lloyd • 32; 138; 140; 187

Pesti Hírlap • 87; 101; 103; 113; 117;

128; 131; 145; 147; 165; 186; 195

Pesti Napló • 95; 141; 144; 145; 146;

148; 152; 163; 176; 179; 191;

194; 195; 198

Philadelphia Daily News • 212; 214;

223

Pittsburgh Post • 230

Pittsburgh Press • 213; 219; 223; 230;

233

Pittsburgh Sun • 233

Pittsburgh Sun Telegraph • 213

Pro Musica • 145

Pult und Taktstock • 145

S

- San Francisco Chronicle • 63; 220;
225; 234; 236
San Francisco News • 228
Saturday Review of Literature • 238
Schweizerische Musikzeitung • 47;
160
Signale • 86
Sing Out • 235
Soproni Szemle • 142; 239
Sopronvármegye • 142
Sorsunk • 173

Sz

- Szép Szó • 187
Színház és Mozi • 150

T

- Temesvári Hírlap • 143; 184
Temesvarer Volksblatt • 142
Temesvarer Zeitung • 91
The American Music Lover • 221

- The Long Player • 238; 242
The Musical Quarterly • 169

U

- Új Kelet • 8; 33; 50; 237
Új Zenei Szemle • 144; 238; 242

V

- Világ • 86; 117; 118; 119; 120; 121;
142; 146
Vossische Zeitung • 125

W

- Washington Evening Star • 228

Z

- Zeitschrift für Musikwissenschaft •
123; 124; 129
Zenei Szemle • 35; 52; 57; 66; 113;
118; 140; 151; 156; 160; 169
Zeneközlöny • 102; 105

ISSN 0239 - 1007

MTA JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT. ÉRTEŚÍTŐ

Kiadja az MTA Judaisztikai Kutatócsoport

Budapest, V., Magyar utca 31-33, III.

Levél cím: Budapest, P.O.Box 107, H-1364

Szerkeszti és felelős kiadó: Dr. Komoróczy Géza

Nyomta az Osiris Kft., Budapest

1997

**Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
kiadványai /**

Center of Jewish Studies

at the Hungarian Academy of Sciences.

P U B L I C A T I O N S

Hungaria Judaica

Szerkeszti / Edited by Géza Komoróczy

ISSN 0865-1345

1

Gazda Anikó

Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon.

Térképek, rajzok, adatok.

Summary in English and Hebrew: "Synagogues and Jewish
Communities in Hungary: Maps, Data, Architectural Drawings."

1991. 244 old., 69 térkép, 122 zsinagóga alaprajza, 90 egyéb építészeti
rajz stb.

ISBN 963-7450-11-4

700.00 Ft

2

Haraszi György

Magyar zsidó levéltári repertórium, I:

*Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári
segédletek alapján.*

Summary in English: 'Directory of Archival Holdings Relating to
the History of Jews in Hungary: Hungarian Archives.'

1993. Két kötetben, 746 old.

ISBN 963-7450-76-9

900.00 Ft

3

Scheiber Sándor

Magyar zsidó folyóiratok és hírlapok bibliográfiája, 1847–1992.

A szerző kézírata alapján sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi, újabb anyaggal kiegészítette Barabás Györgyi.

Előszó: Komoróczy Géza, "Magyar sajtó erdejében zsidó fák, facsoportok.

Előszó Scheiber Sándor magyar zsidó sajtóbibliográfiája elé."

[Bibliography of Hungarian Jewish Newspapers and Journals, 1847–1992.]

1993. 417 old., fényképmelléklettel

ISBN 963-7450-77-7

500.00 Ft

4

Ines Müller

A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga:

Otto Wagner fiatalkori főműve Budapesten.

A Függelékben: Haraszti György, "A Rumbach utcai zsinagóga és hívei."

[Hungarian translation of Ines Müller, *Die Otto Wagner-Synagoge in Budapest* (Wien: Löcker Verlag, 1992). With a New Appendix: György

Haraszti, „The Rumbach Synagogue and Its Community”]

1993. 119 old., 104 fekete-fehér képpel, 4 színes képtáblával

ISBN 963-7450-78-5

750.00 Ft

5

Szabolcsi Lajos

Két emberöltő.

Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok.

Szabolcsi Miklós előszavával.

[Lajos Szabolcsi, *Two Generations. Mémoires by the Editor of the Journal Egyenlőség, 1881–1931*]

1993. 453 old., fényképmelléklettel

ISBN 963-7450-84-X

350.00 Ft

6

Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április.

A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán.

Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga.

I. rész: Adattár.

Függelékben: A magyarországi izr. hitközségek szervezete, 1868–1950.

Summary in English: Jewish Communities in Hungary, April, 1944. Data from a Census Organized by the Central Council of Hungarian Jews on the Order of German Authorities. Part I: The Evidence. Editor-in-chief: Joseph Schweitzer. Edited by Kinga Frojimovics. With an Appendix: Territorial Structure of Jewish Communities' Organization in Hungary according to the Official Lists of Districts, etc., 1868–1950, published by Kinga Frojimovics.

1994. Két kötetben, 890 old.

ISBN 963-04-4023-7

1800.00 Ft

7

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória és Strbik Andrea
A zsidó Budapest.

Emlékek, szertartások, történelem.

Szerkesztette [edited by] Komoróczy Géza

[The Jewish Budapest. Monuments, Customs, History.]

1995. Két kötetben, 794 old., 500 fekete-fehér képpel, 56 old.
képmelléklettel.

ISBN 963-7450-96-3

(Elfogyott)

Új lenyomat: 1995.

2490.00 Ft, or US\$45.00 (by air mail)

8

Jacob Katz

Kifelé a gettóból.

A zsidó emancipáció évszázada, 1770–1870.

Fordította Pap Mária.

[Hungarian translation of: *Out of the Ghetto. The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870.*]

1995. 237 old.

ISBN 963-04-5261-8

420.00 Ft, or US\$18.00 (by air mail)

9

Moshe Carmilly-Weinberger

A zsidóság Erdélyben. (A kezdetektől 1944-ig.)

[History of Jews in Transylvania.]

1995. 390 old., 47 fénykép («Erdélyi rabbik galériája», 1-47), 3 térkép

ISBN 963-508-001-8

490.- Ft, or US\$23.00 (by air mail)

10

Strbik Andrea

Héber nyelvtanok Magyarországon.

[History of Hebrew Grammars in Hungary.]

1997. - S. a. / *In press.*

MTA Judaisztikai Kutatócsoport.

ÉRTESÍTŐ

Szerkeszti / Edited by Komoróczy Géza

ISSN: 0239-1007

1. szám (1988. december)

Ephraim E. Urbach, "Akadémiai kutatás és vallási tudomány"

MTA Judaisztikai Kutatócsoport: Program

Scheiber Sándor, "Tudományos feladataink"

24 old.

(50.00 Ft) (Elfogyott)

Bővített új lenyomat (E. E. Urbach fényképével): 1995

2. szám (1990. február)

Éliás József, *Talán kulcs Raoul Wallenberg tragédiájának megértéséhez*

16 old.

(10.00 Ft)

3. szám (1990. december)

Telegdi Zsigmond, *A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika*

(**Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1989**)

24 old.

(20.00 Ft) (Elfogyott)

Új lenyomat: 1996

4. szám (1992. március)

Frigyesi Judit, *Lebegő ritmus: A kelet-európai zsidóság különös zenei stílusa*

24 old.

(30.00 Ft) (Elfogyott)

Új lenyomat: 1995

5. szám (1992. április)

Meir Ayali, *A kételkedő talmudista. Elisa ben Abuja a Paradicsomkertben*

24 old.

(30.00 Ft) (Elfogyott)

Új lenyomat: 1995

6. szám (1992. június), reprint: 1994

Vermes Géza, *A holt-tengeri tekerccsek: Negyven év után*

24 old.

(30.00 Ft) (Elfogyott)

Új lenyomat: 1995

7. szám (1992. december)

Schweitzer József, *Szefárdok Magyarországon és Erdélyben*

(**Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1992**)

16 old.

(30.00 Ft)

8. szám (1993. április)

RASI. Két életrajz

Chaim Pearl, 'Rasi élete. Legendák és valóság egy nagy tudós életrajzában'

Engel Tévan István, 'Epizódok Rasi legendás életrajzából' (12 + 1 rajz)

Turán Tamás, 'Rasi művei a régi zsidó tudományban'

Hajim Jozsef David Azulaj, 'Rasi'

32 old.

(50.00 Ft)

9. szám (1993. április)

Jehuda Weinstock, *Családtörténetem: Látogatás Altendorfban*

16 old.

(10.00 Ft)

10. szám (1995. május)

Nathaniel Katzburg, *Zsidó hagyomány és modernizáció. Válaszok az európai modernizációra a 19. században (Különös tekintettel a közép- és kelet-európai zsidóság helyzetére)*

36 old.

(50.00 Ft)

11. szám (1995. június) = **Anti-antiszemita füzetek, 1**

Joseph Gabel, *Jobboldali és baloldali zsidóellenesség. Vitairat.*

Fordította és az előszót írta Gáll Ernő

140 old.

ISBN 963-508-002-6

(380.00 Ft)

12. szám (1995. július)

Nathaniel Katzburg, *A magyar-zsidó történetírás problémája. Miért nem volt magyar Dubnov, zsidó Szekfű?*

Hozzászólások: Kovács András, Vörös Károly, Schweitzer József, Szabolcsi Miklós, Ladányi Andor, Schmelzer Hermann Imre, Hanák Péter. –

Nathaniel Katzburg válasza

20 old.

(50.00 Ft)

13. szám (1995) = **Ruszisztikai könyvek, I**

Zsidók Oroszországban, 1909–1929. Cikkek, dokumentumok

(A Magyar Ruszisztikai Intézet – MTA Judaisztikai Kutatócsoport közös kiadása)

199 old.

ISBN 963-7730-17-6

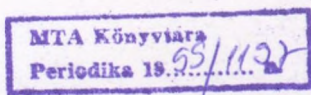
(298.00 Ft)

14. szám (1996. február)

Shlomo Spitzer, *A középkori zsidó történelemből: Askenázi zsidóság a kereszties háborúk előtt*

55 old.

(120.00 Ft)

15. szám (1966. július)

Pesthy Monika

Órigenés, az exegéta.

Az egyházatyai Biblia-magyarázata, különös tekintettel a Jeremiás-homiliákra

Origène comme exégète. Résumé

164 old.

(896.00 Ft)

16. szám (1997. október)

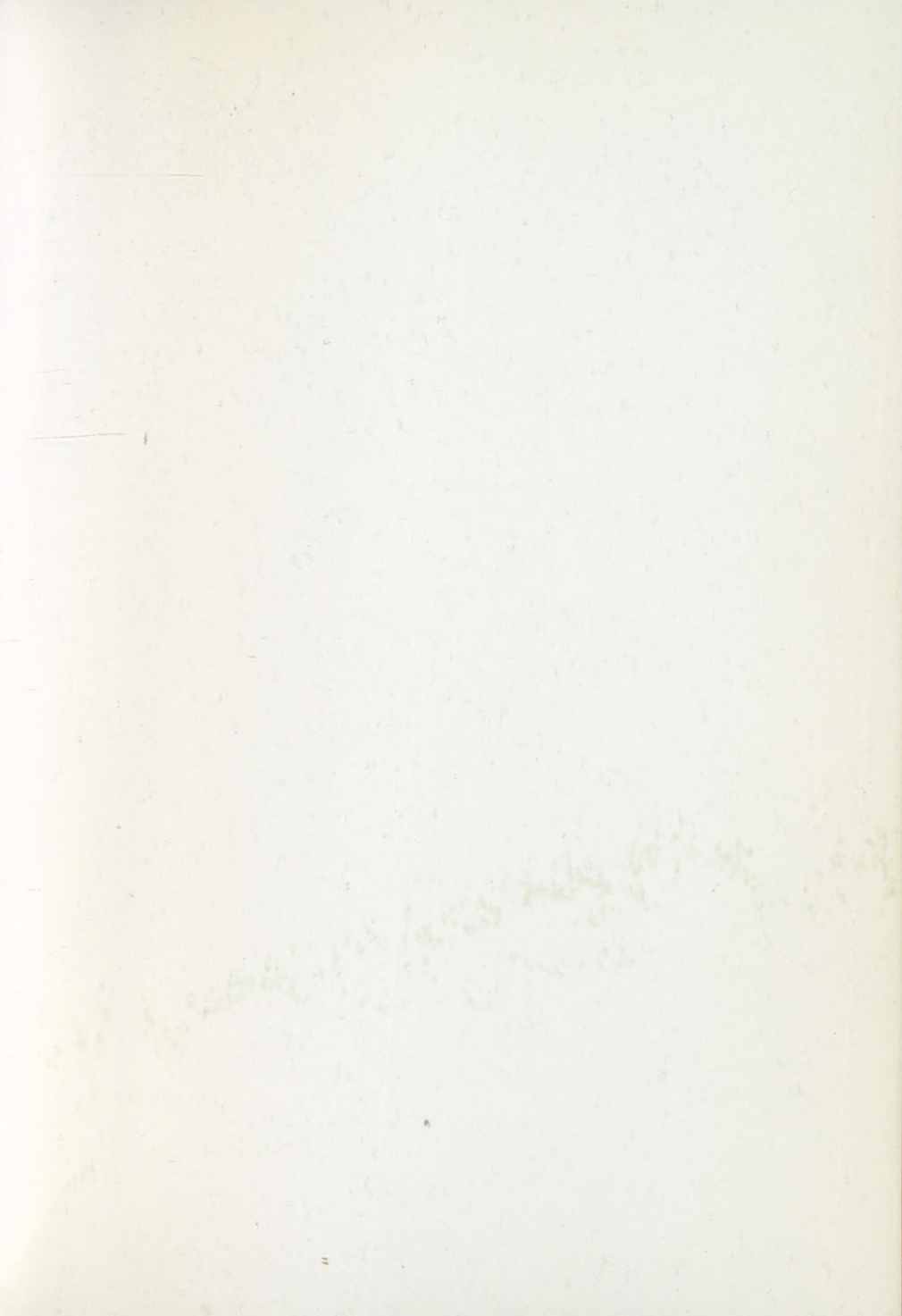
Junger Ervin

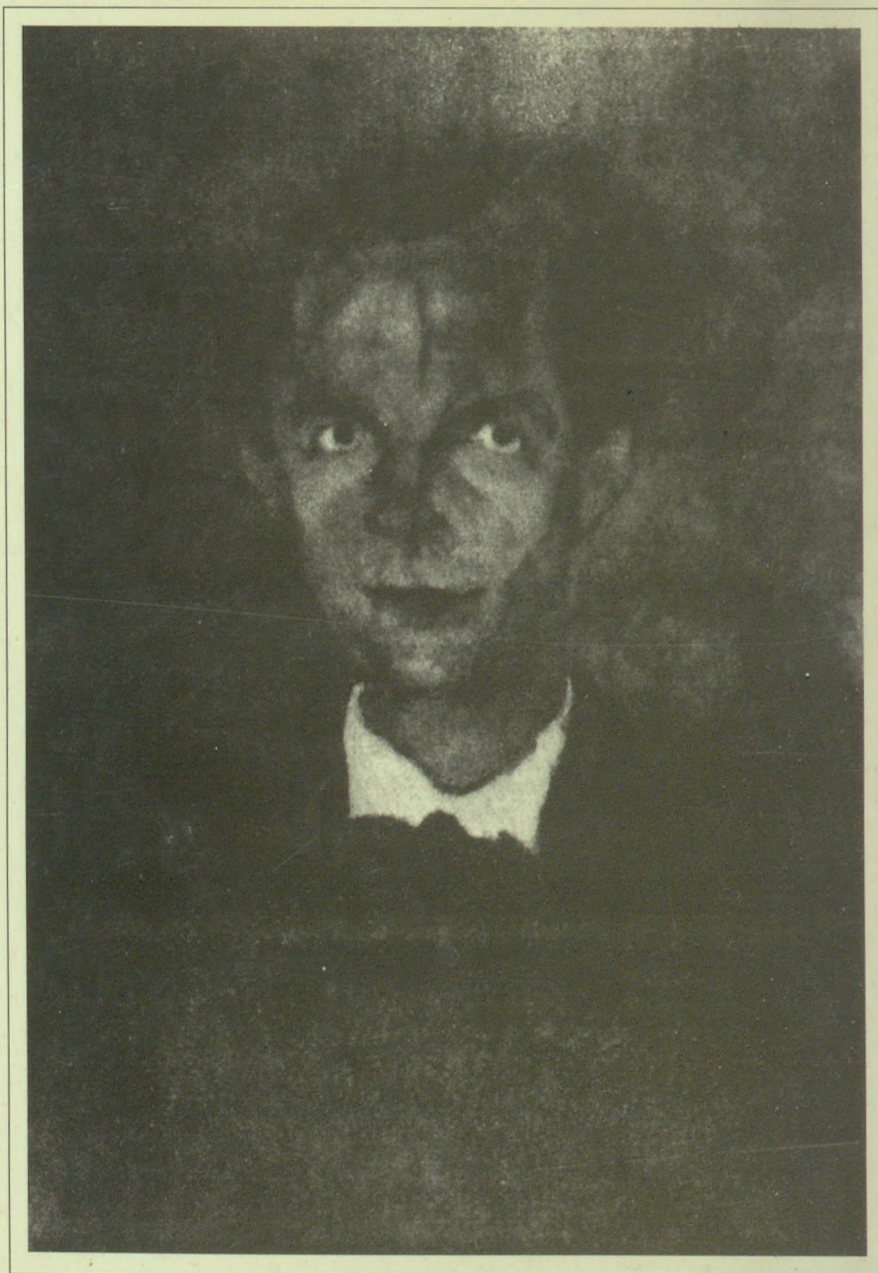
Bartók és a zsidó diaszpóra.

Adatok Bartók Béla művészi és társadalmi kapcsolataihoz

283 old.

(675.00 Ft)

675.00 Ft (ÁFA-val)